

ТЕМИРКУЛ

ЫРЛАР
ПРОЗАЛАР
АРНООЛОР

Мамлекеттик тил жана энциклопедия борбору
Бишкек - 2003

ББК84 Ки7
Ү—99

Үмөталиев Темиркул
Ү—99 ТЕМИРКУЛ: Ырлар, прозалар, арноолор. — Б.:
Мамлекеттик тил жана энциклопедия борбору, 2003—432 б.

ISBN 589750-109-2

Кыргыз элинин көркөм сөз өнөрүн өнүктүрүүдө акын Темиркул Үмөталиевдин өзгөчө орду бар. Ал профессионалдуу адабиятыбызга негиз салуучулардын бири. Ошону менен бирге Темике тунгуч кыргыз мамлекетинин пайдубалын түптөшкөн коомдук ишмерлерден да эле. Ал көптөгөн айжаркын классикалык ыр, поэма, проза, публицистика, котормолорду мурас калтырган. Өзгөчө Темикенин Улуу Ата Мекендик согуш жөнүндө жазган ыр-поэмалары кыргыз поэзиясында көрүнүктүү орунду ээлейт.

Улуу акындын бул бир томдук жыйнагы анын 90 жылдык мааракесине карата даярдалган. Буга Темикенин мурда жарык көрө элек ырлары, прозалары, замандаштарына арнап жазгандары жана акын жөнүндөгү эскерүүлөрү кирди.

Ү 4702300600 4
454(11)-2003

ББК 84 Ки7

18ВИ 589750-109-2

© Мамлекеттик тил жана энциклопедия
борбору, 2003

КИРИШ СӨЗ

Классик-акын Темикем

Ардактуу окурман, колуңардагы бир томдук Темиркул Үмөталиевдин 90 жылдык юбилейине арналды. Мурда элге кеңири белгилүү эмес ырлары, прозалары жана замандаштарынын арноолорун кошкондо үч бөлүмдөн турган китеп кантсе да, маркум акындын личносттук касиетин ача турган жаркын мурастардан болуп каларында шек жок.

Темиркул Үмөталиев 1908-жылы Аксы районундагы Төө-Жар айылында жарык дүйнөгө келген. Бармактай чагынан жетимчиликке коштолгон татаал замандын азап-тозокторун башынан өткөргөн. Интернатта, педтехникумда окуп, мугалим болуп иштеген. Райондук комсомол комитетинин катчысы, комсомолдун Борбордук Комитетинин жооптуу кызматкери болуп иштейт. Москвадагы Коммунисттик журналистика институтун бүтүргөн.

Темикем экөөбүз ата-баладай ынак элек. Ушундан улам, Темикенин үй-бүлөлүк турмушу менен анын жеке керт башына тийиштүү айрым штрихтерди бул жерде кошумчалай кетпесем өксүк болоор. Темике билгенге өтө бала кыял, ачык айрым, ак көңүл, жоомарт, өтө ишенчээк жана курч, тайманбас көк жал адам эле. Жакшы көргөн кишинин алдында агынан жарыла төгүлүп калчу. Кас көргөнүн албарс кылычча шылып таштачу. Темике менен кошулуп жол жүргөндөн ыракат алчубуз. Жоомарттыгы өзгөчө, тим эле чачылып калар эле. Үйүндө конокто болгонубузда дасторконунун молдугун, берекесин айтпа, өзүнчө бир жомоктогудай жайыл дасторкон сезилчү. Жыйындарда топ бузуп, тим эле алоолоно күйүп турчу. Темике өтө курч болчу. Бирок, ылайым кекчил эмес эле. Тез жазылып, ыктуу сөзгө жыгылып калчу. Темике бала чагында далай кордукту көрүп, Ата Мекендик согушка баштан аяк катышса да, кийинчерээк ал өлөр өлгөнчө хандар көргүс доорон сүрдү. Өкмөттүн, элдин сыйынан ылайым кемиген жок. Журт башы, эл бийлешкендин баары менен насиптеш жүрдү. Эч ким анын көңүлүн ооруткан жок. Ал эми жеке турмушунда, үй-бүлөдө Темикедей бактылуу эч ким жоктур. Өмүрлүк жары Зуура эже, жалгыз кызы Жамал, күйөө баласы Тойчубек Темикени алаканына салып баладай бапестеп турушар эле. Ушундай гана камкорлук, сый акынды сексенден ашыра жашатты деп ойлойм. Т.Үмөталиев каны-жаны менен совет доорунун уулу экени чын. Совет өкмөтү менен компартия үчүн ал жан кыйууга даяр эле. Темике каза болгондон кийин СССР кулады, аны көрбөгөнү жакшы болду дедик. СССРдин кыйрашын көргөндө көтөрө алмак эмес. Темике турмушунда канчалык жайдары, ак көңүл болсо анын чыгармалары да ошончолук өзүндөй карапайым, элге жетимдүү элпек жана тереңдиги, сезимге жугарлыгы менен айырмаланат. Өзү башынан кечирген Ата Мекендик согуш жөнүндө жазгандары накта классика. Согуш жөнүндө Темикече эч бир кыргыз акыны жеткиликтүү жаза алган жок. Темикенин согуш ырлары али изилденип, өз баасын ала элек.

Темиркул Үмөталиев кыргыз улуттук адабиятынын классиги, көрүнүктүү коомдук ишмер да эле. Ал 1937-жылдан 1941-жылга чейин Кыргызстан Жазуучулар союзун башкарган. Ушул мезгилде анын демилгеси менен кыргыздын элдик оозеки чыгармачылыгынын туу чокусу «Манас» баш болгон көптөгөн кенже эпостор биринчи жолу жыйналып, басмадан китеп болуп чыгарылган. Анын тикелей кийлигишүүсү аркасында Жазуучулар союзуна өзү сыяктуу таланттуу жаш жазуучулар: Касымалы Жантөшев, Алыкул Осмонов, Мидин Алыбаев, Райкан Шүкүрбеков, Тазабек Саманчин, Абдасул Токтомушев, Касымбек Эшмамбетов, төкмө акын, манасчы-аткаруучулар:

Осмонкул, Алымкул, Саякбай сыяктуулар кабыл алынган. Ошентип улуттук жазма адабиятыбыздын түптөлүшүнө зор салым кошулган.

Темиркул Үмөталиев Республиканын Токтогул атындагы мамлекеттик сыйлыгын уюштурууга демилгечи болгон.

Кыргыз улуттук адабиятын өнүктүрүүдөгү зор эмгеги үчүн Темиркул Үмөталиев Кыргыз Республикасынын эл акыны, Токтогул атындагы мамлекеттик сыйлыгынын лауреаты деген жогорку наамга ээ болгон. Ленин, Октябрь революциясы, Эмгек Кызыл Туу, Эл достугу, эки жолу «Ардак белгиси» орденин, ошондой эле майдандагы эрдиги үчүн Кызыл Жылдыз, Ата Мекендик согуш ордендерин жана көптөгөн медалдарды алып, мурдагы Союздун жана республиканын бир нече Ардак грамоталары менен сыйланган. Тынчтыкты коргоо комитетинин мүчөсү, Республиканын китеп сүйүүчүлөр коомунун алмашуусуз төрагасы, СССР Жазуучулар союзунун жана Кыргызстан Жазуучулар союзунун башкармасынын мүчөсү да болгон. Ошентип улуттук адабиятыбыздын бул зор өкүлү, улуу акыныбыз Темиркул Үмөталиев өзү үчүн өлбөс-өчпөс эстелик тургузду.

Мен ишенем: кыргыз кыргыз болуп турганда Т.Үмөталиев эч качан унутулбайт.

Эркиндик бульварында Темикенин маңкайган эстелиги коюлду. Темикем жашаган үйгө эстелик такта орнотулду. Ош университетине Темикенин ысымы ыйгарылды. Бишкек шаарындагы орто мектеп, акындын киндик каны тамган Аксыда колледж да классик акыныбыздын ысмын алып жүрмөкчү. Бишкек шаарында, Жалал-Абад областында көчөлөргө Темикемдин аты коюлду.

Өкмөт тарабынан мынчалык сый кимге буйруптур.

Арбагың раазы болсун, Темике.

Асанбек Стамов

ЖУРТ АГАСЫ ТЕМИКЕМ

Бүгүнкү күн кандайдыр бир даражада кыргыз элинин маданияты үчүн эсте каларлык майрам деп айтсам аша чапкандык болбос. Себеп дегенде: профессионалдуу жазма адабиятыбызга негиз салган акындардын бири, кыргыз көркөм сөз өнөрүнүн классиги, Улуу Ата Мекендик согуштун жоокери Темиркул Үмөталиевге борбор калаабыздын жүрөгүнүн толтосу деп эсептелген Эркиндик бульварында эстелик ачып жатабыз. Атактуу бульварда эстелигин орнотуу - бул дүйнөдөн кеткен бардык эле атактуу деген инсандардын бактысына туура келбейт. Бул жерде Темикеге эстелик тургузуу жагы дагы кокусунан болуп жаткан жок. Темиркул Үмөталиев Ата Журт алдында сиңирген зор эмгеги үчүн жана акындык даражасынын бийиктиги аркылуу гана мына ушундай урмат-сыйга ээ болууда. Темикебиз мындан 90 жыл мурда кыргыздын эң бир кооз жерлеринин бири атактуу Аксыда туулган. Жетимчиликтин азабын көп тартып, кор болуп майып болуп каларында анын бактысын Октябрь революциясы ачкан. Жаш Темике Ош шаарындагы педагогика техникумун бүтүргөн. Мына ошондон тартып Темикенин акындык жана коомдук ишмердик жолу башталат. Мен айтаар элем: Темиркул Үмөталиев өз заманынын, совет доорунун чыныгы эр жүрөк, патриот уулу эле. Ошондуктан, акын Темиркул жүрөгү сокпой калганга чейин улуу өлкө деп эсептелген көп улуттуу советтик түзүлүштү, элдердин ортосундагы интернационалдык достукту, ынтымакты, эл-жерди сүйүүнү, ак эмгекти, тазалыкты жана ар-намыстуулукту даңктап жүрүп өттү. Акын Темиркул Үмөталиев табият берген талант деңгээлинин өтө бийиктиги жана керт башындагы зор адамгерчилик, ак пейил мүнөзү жагынан Чолпон жылдыздай

жаркырап күйүп турчу. Кыргыз адабиятында гана эмес Темиркул Үмөталиев талант деңгээли боюнча жалпы союздук көрүнүш же табылга деп айтарлык жаркын инсан эле.

Ушул жерден мен акындын өмүр жолундагы айрым маанилүү учурларга токтоло кетейин. Темикебиз отузунчу жылдардын башталышында улуу Горький тарабынан уюштурулган СССР Жазуучулар союзунун 1 уюштуруу съездинин делегаты болгон. Ошол съездге Кыргызстандан А. Локомбаев, К.Маликов, Ж. Бөкөнбаев, К. Тыныстанов, Т.Үмөталиев катышышкан болучу. Союздук съездден кайра Кыргызстанга келип Т.Үмөталиев Кыргыз Республикасында жазуучулар союзун уюштурууга активдүү катышып, 1937-жылдан 1941-жылы Улуу Ата Мекендик согушка аттанганга чейин Союздун төрагасы болуп иштеп турган. Кыргызстан Жазуучулар союзун жетектеп турган 4 жыл ичинде Т.Үмөталиев аткарган иштердин көлөмү өтө көп. Мисалы: Темике анда кыргыздын эң байыркы кенже эпосторунун баарын жыйнатып, жаздырып, аларды бүт бойдон өз-өзүнчө китеп кылып, көп нускада бастырып чыгарган. Темиркул Үмөталиев жыйнаган кенже эпостор бүгүнкү күндө да кыргыз элинин ата мурасы, баа жеткис энчисине айланды. Ушуга эле катар Темике ал кезде көпчүлүк анча тааный элек улуу манасчы Саякбайды борборго алдыртып келип, «Манастын» «Семетейге» чейинки негизги варианттарын жаздырып алган. Ал учурда Кыргыз Республикасы өтө жаш, жарды болгондугун эске алып, Темике аталган кенже эпостор менен «Манасты» жаздырып алууга кетчү чыгымдарды бүт бойдон Москванын Жазуучулар союзундагы литфондусунан бөлдүрүп алгандыгы дагы өз учурундагы эрдик эле. Мындан башка акын Т.Үмөталиевдин баа жеткис эмгеги - ал өз учурунда улуу демократ-акын Токтогулдун мурастарын жыйнатып, бастырып чыгарууга, пропагандалоого аябай көп күч жумшап, Токтогул атындагы мамлекеттик сыйлыкты чектөө жөнүндө өкмөттүн токтомун кабыл алууга активдүү катышты.

Темике Улуу Ата Мекендик согуштун азап-тозогун баштан аяк өз көзү менен көргөндүгү үчүн, анын согуш темасына арнап жазган ыр, поэмалары акындын чыгармачылык жолунда өзгөчө орунду ээлейт. Темикенин согуш темасындагы чыгармалары кыргыз адабиятында теңдешсиз шедеврлер. Темике өзүнүн мекен алдындагы граждандык, адамдык, патриоттук парзын актаган улуу инсан эле. Ошондуктан, мезгил өтүп, доор өзгөрүп, коомдук формация алмашса да Темикенин тарых алдындагы коомдук орду бөксөрмөк тургай кайра жаңырып, ажарына чыгып, кийинки жаңы муундарга үлгү болуп жаткандыгы бизди, замандаштарын кубантпай койбойт.

Мен Үмөталиевди көп жылдар бою билген замандашы, санаалашы жана жолдошу катары өзүмдүн жекече байкоомду айта кетким келет. Темике акын катары өтө таланттуу, алп жазуучу болсо, адам катары кең пейил, ой дүйнөсү кенен, өтө март жана өтө өткүр адам эле. Ал полемикага келгенде эч кимден тайманбаган курч, чечен болуучу. Бирок көкүрөгүнө кек сактабаган ак пейил жан экендигин да жакшы билебиз. Темике кыргыз элин өрөөндөргө бөлбөгөн, жердешчиликти, уруучулукту жек көргөн эл-журттун накта айкөл уулу эле. Темике кыргыз элинин биримдигин көздүн карегиндей сактап, улуттар арасындагы ынтымакты кыйшаюусуз жактаган асыл сапатын да билебиз.

Темиркул Үмөталиевдин акындык талантына зор маани берип, анын Ата Журт алдында сиңирген эмгегин жогору баалап, ага сонун монумент эстелик тургузуп, Ош шаарындагы университетти анын ысмына ыйгарып отурганы үчүн биз Кыргыз Республикасынын тунгуч Президенти Аскар Акаевич Акаевге зор ыраазычылыгыбызды билдиребиз.

Темикенин арбагы эли - жерине ыраазы болсун. Улуу акын, касиеттүү карыябыз эли жеринин эси - көөнүнөн эч качан кетпей, тарых барагынан өчпөй, кылымдан кылым карытарына ишенебиз.

Турдакун Усубалиев

ТЕМИКЕМ - УПУТТУК ТАБЫЛГА

Мен Темикемдин 80 жылдык акыркы мааракесинин төрагасы болуп, ошол юбилейди көпчүлүк менен өткөргөнүбүз али күнчө көз алдымда. Бул чоң окуяга абдан маани берилип, окурмандар жыкжыйма болуп, ал турсун боордош казак, өзбек элдерибизден, Москвадагы Жазуучулар союзунан куттуктоолор келип, улуттук поэзиянын талантын баалоонун эң жогорку урматы, таазими менен уюштурган элек.

Эми минтип мезгил деген бир жерде турбайт экен, аңгыча ал кишинин көзү өтүп, 90 жаштык мааракеси жакындап калыптыр. Албетте, ар бир кишинин дүйнөдө жашоосу тагдырына жараша чектелери белгилүү. Антсе да, Үмөталиев сыяктуу адамдын азыркы кезеңге туш келиши өзүнө түгөнбөгөн азап-үңүлүүлөр болор эле деп ойлойм. Совет системасы түп тамырынан жоюлуп кетиши ал кишинин түшүнө үч үктаса кирген эмес. Адабиятчылар, акын-жазуучулар, замандаштар Темикем тууралуу өз ой-пикирлерин айтышар... Менин пикирим жанагыдай.

Эгерде тарыхый мезгилди эске алып карасак, Үмөталиев анык Совет доорунда жаралган, Совет доору менен чыгармачылыгын баштаган жана ошону менен куйрук улаш келе жатып аяктаган кыргыздын эң көрүнүктүү акыны да, Совет дооруна жан-дили менен берилген, коргоп, сүйүп жүргөн киши да болчу.

Азыр болсо замандар өзгөрүлдү, ой-санаа, пикирлер башкача. Совет доору менен тагдыры байланыш дүйнө-инсандар, иштер, толуп жаткан проблемалар, ал албетте учурдун ийгиликтери, жетишкендиктери аны менен катар диктатура басымы, эркиндикти түмчүктүргөн терс мүнөз жактары маңдайыбызга тамга баскандай, анын баары белгилүү, бирок ал да өзүнчө бир дүйнөлүк тарых эмеспи, өзүнчө бир заман, оор тажрыйба, антсе да аны кандайдыр бир таптакыр баштан аяк тескерисинче түшүнүү туура эмес.

Советтик замандын кубаттуу жактары баарыбызга пайдасын тийгизген. Мына ушул доордун жакшылыгын Темикем өз чыгармачылыгында чын ыкласы менен элестүү көрсөтө алды. Анткени, ал жөнөкөй карапайым элдин чөйрөсүнөн чыкты. Мындайча айтканда, кедей-дыйкан өкүлү ошол чөйрөнүн анык чыгармачылык жана турмуштагы патриоттук жоокери болду. Темикем баралына жетип, турмуш сүргөндөн тартып өмүрүнүн аягына чейин бешенесине жазылган Совет дооруна ылайык келген киши экен. Муну улам кайталап жатканым советтик түзүлүш акыл-эсине, кан-жанына, дилине сиңген адамды азыркы убакытта кандайдыр четтетип салуу тарыхта чыккынчылык кылуу менен барабар болор эле. Кантсе да Үмөталиев - улуттук табылга. Эң негизги маселе ушул. Мисалы, кийинки учурларда пролетариат жазуучусу Горькийди адабияттан таптакыр чийип салууга аракет кылып жаткандар да жок эмес, бирок ал баары бир XX кылымдын орус адабиятына из салып кеткендигин танууга болбос. Анын сыңары Темикемдин ошол мезгилге ылайык талантынын, көз карашынын, жүрүм-турумунун, патриоттуулугунун төп келишүүсү өзүнчө бир көрүнүш.

Темикем адабияттагы партиялуулук дегенди түздөн-түз кабыл алчу. Оң мааниде алганда ага өтө берилген, өзүнүн заманынын толкунуна кошулган адам катары эсептейм. Ал эми улуттук мааниси - кыргыз көркөм маданиятынын, поэзиянын түзүүчүлөрүнүн бири.

Ал эми адам катары замандашпыз, ар кандай учурларда катташып, келишип, биз жашыраак болгондон кийин анын үйүнө көбүрөөк барар элек. 1-Май көчөсүндөгү тамында майрамдарды бирге тосуп, саясат, коом, адабият жөнүндө аңгеме дүкөн курар элек. Ал кезде Жазуучулар союзу маданияттын эң кубаттуу ордосу болчу. Темикем жыйналыштарда принципалдуу пикирлерин билдирип турган, ал өзүнүн сөзүнөн кайра тартпаган адам эле, кээде катуураак айтып койдубу деп ойлоп кетер элек. Ал сөздүн баркын, наркын терең билчү жана да ак көңүл болор эле. Чет элден келген меймандарды да бирге күтүп, узатчубуз. Көп делегацияларда, фестивалдарда бирге жүрдүк. Темикемдин жолдошу Зуура эже жаныбызда болуп, өзүнүн ачык-айрым мүнөзү, адамгерчилиги менен айырмаланып турчу.

Өзгөчө эсте калган окуялар 1968-жылы Темикемдин БО жылдыгына байланыштуу туулган жерине барганыбыз болду. Суусамырды аралап, Чычкан суусуна жеткенде эс алып, отун терип, от жагып, күлкү, тамаша менен чер жазышып кадыр түн тосконбуз. Ал киши өзүнчө эле бир жандуу энциклопедия болчу. Тарыхый окуяларды, жер-суу аттарынын чечмеленишин, легенда уламыштарды жакшы билип, төкпөй-чачпай айтып берчү. Ал турсун «Манас» эпосунан үзүндүлөрдү да жакшы айтаарына күбө болдум. Жайдын ысык аптабына, жолдун узактыгына карабай өзүн тыкан, шайдоот алып жүрдү.

Темикемди айыл кадырлап, урматтап, тосуп алышты, адабий кечелер, жолугушуулар болду. Көлдүн жээгиндеги, көк шиберлүү, карагай шуулдаган боз үйлөрдө түнөдүк. Жаңы-Жол районуна бардык, ошондо көздүн көркүн алган Сары-Челекти биринчи жолу көрүшүм. Табияттын сүлүүлүгүна, келишимдүү кереметине катуу толкундандым. Темикем бардыгын өзү ээрчитип жүрдү. Кырдын чокусунан карай салсаң алды жагыбызда ажайып бир алаканга салгандай кооз аалам көрүнгөндөй. Темикемдин поэзиясынын жаралыш булагы туулуп өскөн айылы турбайбы! «Залкар акындар табиятка жараша төрөлөбү?» деп да кеттим.

Ошондо эсиме көңүлүмдөгү бир деталь түштү. Менин Айымкан деген чоң энем жомокту көп билер эле, ал дайыма Аксыны көп эстер эле, көрсө төркүнү Аксы экен. Бала кезимде чоң энем «таякелериң, таежелериң Аксыда» деп көп айтчу. Темикеме мунун жөн-жайын айтсам, аябай таң калып, анан «сенин да Аксыга тиешең бар турбайбы?!» деп толкунданып алганы али күнчө көз алдымда.

Темикемдин поэзиясы өз заманына жооп берген чоң поэзия. Кыргыз адабиятынын өсүп-өнүгүшүнө залкар акын эбегейсиз салым кошту. Темикем улуу адам, улуу акын эле!

Чыңгыз Айтматов

АТАМ ЖӨНҮНДӨ БИР ООЗ СӨЗ

Атам кыргыз элинин булбулу, улуу акыны эле. Элинин тагдырын өзүнүкүндөй көрүп, ажыратчу эмес. Согуш башталганда кетип, согуш бүткөндө гана үйгө айткан.

Турмушта атам ак көңүл, бала кыял, жөнөкөй болгону менен бизди, балдарын бир жактан - жанынан артык көрүп, назик мамиле жасап, экинчи жактан - катуу тартипте тарбиялаган. Бизге жакшы билим берген. Небереси Чынар Москвадагы Чайковский атындагы консерваториянын теория факультетин Кыргызстандан биринчи болуп бүткөн. Чөбөрөсүнүн бирөө «Жаш таланттар» деген фестивалга катышып, виолончель боюнча жыл сайын 1-даражадагы дипломдорго ээ болуп келе жатат.

Атам небереси Чынарды, анын балдарын - Турсунбек, Тургунбек деген чөбөрөлөрүн ушунча жакшы көрүп, аттарын өзү коюп, аларга көп ырлар арнаган. Бир ырынан үзүндү:

Чырагы сен үйүмдүн,
 Жылдызы сен көгүмдүн,
 Көркү сен көргөн күнүмдүн,
 Кызылы сен өңүмдүн!
 Чырагым өчпөй жанып тур,
 Жылдызым көктө жанып тур.

Апам атамды баланы баккандай бакчу эле. Экөө жаш кезинде кошулуп 60 жыл чоң ынтымакта бири бирин сыйлап өтүштү. Эч качан атам апама кайрылганда атынан «Зуура» дебей «Зукеш» дечи эле. Бу да болсо бийик маданияттын бир белгиси экен. Апам жогорку билимдүү адам эле (филология факультетин бүткөн). Өз убагында журналист да болуп иштеген. Бир жагынан фотокорреспондент да болучу. Аялдар журналын түзгөндөрдүн бири болгон.

Поэзияны жакшы түшүнгөндүктөн апам атамдын чыгармаларын биринчи окуп баа берип жана томдорун чыгарууга даярдаган. Башкача айтканда, атамдын биринчи сынчысы да, редактору да болгон.

Экөөнүн ою да, сөзү да бир, экөө бир кишидей эле.

Көп жазуучулар менен катышышчу. Алардын ичинде орус жазуучулары Алексей Сурков, Ярослав Смеляков, Татьяна Стрешнева, Владимир Максимов ж.б. Булар атамдын ырларын которушчу. Казак жазуучулар Мухтар Ауэзов, Сабит Муканов, түркмөн жазуучусу Берды Кербабоев, тажик жазуучулары Улугзаде, Турсунзаде, өзбек жазуучулары Шараф Рашидов, Зулфия, дагестан акыны Расул Гамзатов, балкар акыны Кайсын Кулиев, украин, белорус, прибалт жана венгр, немец ж.б. жазуучулар менен да катышышчу. Алардын көбү биздин үйдө болуп, ата-энем аларга барышчу.

Чыңгыз Айтматов болсо атамдын баласындай болуп, көп келип, майрамдарды бирге өткөрчүбүз. Атактуу жазуучулар Сүйүнбай Эралиев, Сооронбай Жусуев, Кубаныч Акаев, Муса Жангазиев, Асанбек Стамов, Жунай Мавлянов, Турар Кожомбердиев жана көп жаш акындар бу кишини атасындай көрүп өтө сыйлашчу.

Алымкул Үсөнбаев, Осмонкул Бөлөбалаев окшогон чоң акын-ырчылар да атамдын үйүнө келип турушчу. Ал эми Коргол болсо Токтогулдан атайын келип, атам менен аябай чечилип сүйлөшүп, черин жазып кетчү.

Ушундан мурун биздин үйгө (менин бала кезим) Алыкул Осмонов, Аалы Токомбаев, Ясыр Шиваза, Жусуп Турусбеков, Кубанычбек Маликов, Мукай Элебаевдер келип ырларын окушчу. Жоомарт Бөкөнбаев болсо атамдын эң жакын жолдошу эле. Бала кезинен жолугушуп, Жалал-Абад, Ош педтехникумдарында бирге окушкан. Ал киши биздин үйгө көп келчү. Үйлөнүү тоюн атам башкарып берген. Атам аны «Жоке» дечү эле. Атамды ал «Теке» дечү. Согушка жөнөтүп жатып, атамды кучактап: «Теке, биз башка көрүшпөйбүз», - деп ыйлаганы али да көз алдымда. Айтканындай эле экөө көрүшпөй калышты.

Баардык жагынан атам бизге үлгү болчу. А киши өзүнчө эле жандуу энциклопедия эле. Бизге көп нерсени үйрөтүп кетти.

Атам үч нерсеге көбүрөөк көңүл коюп, ошону бизден талап кылчу. Биринчи эмгекчил болгула, эмгек талаада калбайт дечү (өзү болсо укмуштай эмгекчил эле. Таң атпай туруп иштетчү. 11-июнда, өмүрүнүн акыркы күнүндө да ырлар жазыптыр). Экинчи адамгерчиликтүү болгула, кечиримдүү болгула. Адамга колуңардан келгиче жакшылык

кылгыла дечү (өзү ар бир адамга жакшылык каалап, анын ийгиликтерине баладай кубанчу). Үчүнчү - кыргыз элин бөлбөш керек, кыргыз деген бир эле адамдай дечү.

Көрсө, бул үч нерсе атамдын бүт өмүрүнүн принциби экен.

Кыргызстандын жерлерин бирдей сүйүп, булуң-бурчтарын жакшы билип, аларга суктанып көп поэмалар, ырлар жараткан.

Кийинки жылдары элинин биримдүүлүгүн ойлоп, көп тынчсызданган. Ушуга байланыштуу бир ырында:

Бирдик барда күчтүүсүң,
Бийиксиң, бекем түптүүсүң! - деген.

Сөзүмдүн аягында, атабыздын эмгегин ушунча бийик баалаганы үчүн, Кыргызстандын тунгуч президенти Аскар Акаевич Акаевге бүт кыргыз журтчулугуна биз, балдары, чоң ыраазычылыгыбызды билдирип, башыбызды ийебиз.

Биз - балдары, небере-чөбөрөлөрү, ата-энебиздин бүт урпактары түбөлүккө жүрөгүбүздө алардын назик, жарык элесин сактайбыз. Ата-энебиз баа жеткис адамдар эле. Мындай ата-эне бул дүйнөдө аз болсо керек!

Үмөталиева Жамал Темиркул кызы

I БӨЛҮМ ЫРЛАР

АЙКӨЛ КЫРГЫЗ

Шаңдуу десе, шаңдуу сенин тоолоруң,
Айтып турат качан эмне болгонун.
О, кыргызым, узун жомок өмүрүң,
Бассаң керек миң жылдардын жолдорун?
Терең десең, терең сенин көлдөрүң,
Ким так айтат көлдөр эмне көргөнүн?
Башкасын кой, жалгыз Ысык-Көлүңө
Ким теңесин бүткүл дүйнө чөлдөрүн?
Тунук десе, тунук сенин Нарының,
Ырдап агат, үнүн тыңша шарынын.
Караңгыны билбесин деп, аябай
Бергенин көр электрдин жарыгын!
Курорт кайда, кыргыз сенин жергеңдей,
Күңгөй тоолор күн мейманга келгендей!
Жаркылдаган пейлиң үчүн бул жерди,
Жараткан күч сени сыйлап бергендей!
Айкөл кыргыз, конушуң суу башында,
Гүл жамынып жыргайт сенин ташың да.
Аба таза, салкын жайлоо, көк шибер!
Каалаганым, бул көркүндү жашырба!

МЕКЕН

Учу-кыйры кең мекен,
Алдейлеген энем сен.
Бүт дүйнөнү кыдырсам,
Табалбаймын сага тең.
Деминң мага жалындай,
Ташың кымбат жанымдай.
Тунук кашка сууларың,
Жүрүп турган канымдай.
Булагыңдан суу ичем,
Гүлзаныңдан гүл үзөм.
Балдан таттуу сезилет,
Бак алмаңды мен жесем.
Жаркырап тийген күнүңдү,
Багыңдагы гүлүңдү.
Гүлүң турсун бир гана
Бутактагы бүрүңдү.
Көңүлүмдө жаттаймын,
Жүрөгүмдө сактаймын.
Алтын, күмүш, каухарга
Алмашпаймын, сатпаймын.
Жатка ыраа көрбөймүн,
Көз артканга бербеймин.
Зордукчуга тарттырбай,
Жергем сени жердеймин.

МЕКЕНИМ МЕНИН

Ата-журтум, мекеним!
Сен үчүн болсун жан курман.
Жалындап сүйүү мендеги,
Жалбырттап күйүү мендеги
Сен үчүн болсо жок арман.
Бүт сезимим, көңүлүм,
Бүткүл менин өмүрүм
Бир өзүңө арналган.
Арнагам сага жанымды,
Арнагам кайрат алымды.
Сен үчүн кеткем согушка
Ыйлатып сүйгөн жарымды.
Кызыл кыргын майданда
Сен үчүн төккөм канымды.
Аябайм сенден малымды,
Аябайм колдо барымды.
Бергемин сенин эркиңе
Жүрөктө кызыл жалынды,
Кызгангандай башкадан

Иче турган ашымды,
Тоо, токой, көл, сазыңды.
Керек болсо мен анан
Калкалайм сени душмандан,
Кылычка тосуп башымды.

КЫРГЫЗ ЖЕРГЕСИ

Берекем кыргыз жергеси
Бейиштин 1улзар багындай,
Бак алманын, жүзүмдүн
Бышып турган чагындай.
Алыс барсаң, кайткыча
Жүрүү кыйын сагынбай.
Ушул жерде төрөлдүм,
Ушул жерде көгөрдүм.
Окуп, иштеп тынымсыз
Далайын билдим өнөрдүн.
Көп нерсеге кол жетти,
Күн нуруна бөлөндүм.
Арасында гүлдөрдүн
Ыр жаздым, иштеп күн көрдүм.
Жыргаткан мени сыйкыры
Жан эриткен күүлөрдүн.
Эсимде турат ар дайым
Мал карап, тоодо жүргөн күн.
Унуткам эчак, унуткам
Ызгаарын кышкы түндөрдүн.
Майданында эмгектин
Муңаюуну билбедим.
Бутуна таазим кылуу аз
Бул жердин баркын билгендин
Бул жерди көрүп кетүүгө,
Тоо сууларын кечүүгө
Үн кошуп, комуз чертүүгө
Бул өмүргө бир келдим.

КЫРГЫЗДЫН ЖҮРӨГҮ

Жатты сүйүп, жанбаган,
Өздү жерип, чанбаган
Менде бар кыргыз жүрөгү,
Сүйгөндү сүйүп танбаган.
Апа-Тоодон чыкпаган,
Чыкса да кир жукпаган
Менде бар кыргыз жүрөгү
Дат басчу жерге букпаган.

УКЧУ МЕНИ, ЖЕР ЭНЕ

Баарыбыз сенин турпагың,
Баарыбыз сенин ұрпагың,
Баарыбызды сен өзүң
Бак дөөлөт болуп, курчадың.
Нысап кылбай биз ага,
Чөбүңдү тепсеп семирдик.
Сууңду булгап элирдик,
Кылабыз кээде кежирлик.
Кээ бирөөгө бул дагы аз,
Курсагы тойсо кутурат,
Жуткан сайын жутунат.
Бирок утпайт, утулат.
Кээ бирөөнү, жер эне,
Сен өзүңдө өстүргөн,
Чактабастан көптүргөн,
Сактабастан өлтүргөн?
Бул кандайча өнөрүң?
Алтынга да бөлөдүң,
Ал эми кээ бир балаңды
Азапка да чөгөрдүң.
Жакшы, жаман жорук көп,
Баарын сенден көрөмүн.

Кыргыз менен сыймыктанам, кубанам,
Кыргыз үчүн бардык тарткан убарам,
Кыргыз үчүн жан чыкканча тынбастан
Жерге батып иштейм деген убадам.
Алтын жыйбай, атак-даңкка кызыкпай,
Мен ушуну тагдырыман сурагам.
Жан эс алткан алтын сарай сыяктуу,
О, кыргызым, мага сенин улагаң!

АТА-ЖУРТ

Тегене, Төө-Жар, Сары-Челек,
Сүлүүлүктү болбойт ченеп.
Сөз катпастан айтып турат,
Ак-Суудагы чынар терек,
Аркыттагы калың терек,
Булбулу канча? Болбойт санап...
Ак, кызыл, жашыл укмуш көп гүл,
Миң кулпунуп оттой жанат.
О, Ата журт, жүрөгүм сен,
Мен куш болсом, түнөгүм сен!
Алыс сапар жол тартканда,

Ыр арнап ойлоп жүрөөрүм сен.
Сууларыңды мөңкүп аккан,
Көлдөрүңдү толкуп жаткан.
Көргөн сайын термелемин
Сураймын: «Муну ким жараткан?»
Бейишке теңеп сазыңды,
Алтыңга теңеп ташыңды,
Барабар сага сөз таппай,
Кыйнадым канча башымды.
Комузуң болуп чертилип,
Көркүңдү күүгө келтирип,
Созсом деймин өлбөс ыр,
Сен үчүн ишке жең түрүп!
Ушул жерде, кой короонун четинде
Курсак ачка, ызгаар уруп кечинде,
Ыза-кордук катуу тийип сезимге,
Бала кезде ыйлаганым эсимде.
Ушул жерде кучагында жыргалдын
Бүгүн мына кубангандан ыйладым.
О,Тегене! О, сүйүктүү тууган жер!
Көрүп, билген күбөсү сен кыйланын.
Ата журту шордуулардын бир кезде,
Ата журту бактылуунун бул кезде!
Урматына элге арналган эмгектин
Өзүңдө бар жетишээрлик гүлдесте!

ЫСЫК-КӨЛ ЖЕРГЕСИ

Маңдай-тескей чокулар ак калпакчан,
Ортосунда айдың көл чалкып жаткан.
Чалкыган бул толтура ырыс-кешик
Толук турар түбөлүк чарпылбастан.
Көрсөм кыргыз кеңдигин карап турган,
Калкагар чоң күзгүдөн таза, тунук.
Бара жатсам астымдан тосо чыгып,
Бакыт сулуу тургансыйт кымыз сунуп.
Көрөм кыргыз жергесин калдайган кең,
Кыялымда ааламга бир өзү тең.
Бардык кубат жергемде, элестетем.
Максат - ак куу, мен - шумкар, куусам жетем.
Кээде толкуйт түрүлүп, өркөчтөнүп,
Кээде тыптынч тургандай ыкка көнүп.
Мүнөт сайын жаратат бөтөнчөлүк,
Мүнөт сайын өзгөрүү турат өнүп...
Карай берем көл үстүн көзүмдү албай,.
Көрбөгөнсүп эч качан көлдү мындай.
Жел козгобой мелтиреп жатат кээде
Жигит ырын тыңшаган жаш сулуудай.

Кумар болбос менчелик эч бир ашык,
Жан эс алат жээгинде жүрсөм басып.
Жыргай түшүп кайыкка отурганда,
Бетти тосом толкунга черди жазып.
Кетким келбей кылчактайм эл жатарда,
Чөмүлгөнү барамын таң атарда.
Көл желпиген жагымдуу салкын аба
Кан жөткүргөн дарттууга табар арга.
Ээлеп ойду бир жолу алганыбы,
Каным менен биригип калганыбы.
Ысык-Көлдү кызганып түрчү болдум
Кызгангандай жан бирге жалжалымды.
Кызганамын чын эле ач көз жоодон,
Жүрөк калкан найзага, төшүм коргон,
Өмүр жетсе түбөлүк болуп сакчы,
Күзөтүндө турмакмын ушул бойдон.
Маңдай-тескей чокулар ак калпакчан, —
Ортосунда айдың көл чалкып жаткан.
Арнайт элем күч жетсе бир чоң дастан
Мактоо ырын чогултуп бардык жактан.

АРКЫТ

Али турат эсимде
Бала кезде жүргөнүм,
Кыз сүйө элек кезимде
Ушул жерди сүйгөмүн:
Кол менен жасап койгондой
Кооз бурчу дүйнөнүн!
Жаңгак турат мен көргөн
Баягыдай көк тиреп,
Көлү турат көгөргөн
Күзгүдөн тунук мелтиреп,
Кытыгылап кыялды,
Ырдагымды келтирип.
Мөлтүрөп бышкан алчасы
Кыздар тизген шурудай.
Карайт мени канчасы
Кылыктанган сулуудай.
Суктантпаса сулуулук,
Ыр чыгабы курулай.
Алмуруту эзилет
Семиз койдун этиндей,
Ар кыл алма кезигет
Сулуулардын бетиндей:
Чачыла болуп чачылган,
Кыз тою түшкөн кезиндей.
Орнотуптур токой совхозу,

Бапестеп баккан жыгачты.
Ыктуу экен жумушчу,
Жыгачка жыгач улашты.
Бирин миңге арттырып,
Байлыкка байлык курашты.
Мурункудан Аркытым
Миң эсе сулуу көрүндү
Күлгөндөй сүйгөн жаркыным,
Күндүн нуру төгүлдү.
Шаттык ырын койчу ырдап
Көтөрүптүр көңүлдү.
Али турат эсимде
Бала кезде жүргөнүм,
Кыз сүйө элек кезимде
Аркытты мен сүйгөмүн.
Кол менен жасап койгондой
Кооз бурчу дүйнөнүн.

АРАВАН

Көрүштүм тооң менен асмандаган,
Өбүштүм күнүң менен жаркыраган,
Сүйлөштүм сууң менен шаркыраган,
Араван!

Араван!

Араван!

Көрүштүм тооң менен сагынганда
Жер менен биринчи ирет көрүшкөндөй.
Өбүштүм күнүң менен барынан да,
Кыз менен биринчи ирет өбүшкөндөй!
Сүйлөштүм сууң менен алышып үн,
Биринчи сулуу менен сырдашкандай!
Угамын түрсүлдөшүн жүрөгүңдүн,
Башынан канык болгон курдаш жандай!
Дос болдум тооң менен асмандаган,
Күнүңө ашык болдум жаркыраган,
Ырдаштым сууң менен шаркыраган,
Араван!

Араван!

Араван!

Дос болдум тооң менен бир башкача,
Бул тоодон менин каным жаралгандай,
Күнүңө махабатым кандай таза,
Жүрөгүм жарык нурун жамынгандай!
Ырдаштым сууң менен Керме тоону,
Лермонтов Кавказ тоосун ырдагандай.
Макташтым ак алтындуу кенен коону,
Некрасов орус жерин мактагандай!

Ырдаштым эркин эмгек кылган элди,
Эл эркин эңсеп Пушкин ыр жазгандай,
Мақташтым кечке пахта тергендерди,
Теримчи кыздарыңды Турсункандай.
Бул жерде иштегенмин мен бир кезде,
Түзгөмүн көп колхозду колум менен.
Мынакей, эми карап эл ишине,
Суктанам, ыр ойлоймун... болсун терең.
Көрүштүм элиң менен пахта тапкан,
Кармадым балбан колун кетмен чапкан,
Сүйлөштүм кыздар менен жаркылдашып,
Араван!

Араван!

Араван!

КАРГЫШ

Ысык-Көлдүн эгинин,
Алмасын бышкан багында,
Турса да жакын жанында -
Бекитет бербей Нарынга.
Алыш-бериш зор эле
Областтар бирге чагында.
Таластык башчы Таласка
Болбосун дейт сөз каткан,
Болбосун дейт из тапкан,
Келбесин эч ким эч жактан.
Айтпасаң дейт бир да сөз
Жүрөгүмдү муздаткан.
Оштук башчы мурчуйду,
Шайлатпай тыштан барганды.
Жактырбайт телефон чалганды.
Жактырбайт кеңеш салганды.
Куулду оштук Бишкектен,
Көңүлү сууп калганбы?
Ысык-Көл, Нарын жанаша
Тең бөлгөн бир бөлкөнү
Эки башка өлкөбү?
Токтойбу өспөй өркөнү?
Кыргыздар эмес дейбизби
Талас, Ош, Бишкек, Чүй төртөөнү?
Жоголбосо бул жорук,
Оңолбосо сөзүбүз,
Ачылбаса көзүбүз
Жарылат бир күн өтүбүз.
Салат бизди азапка
Жүрөктү эзген өкүнүч...

Бир улутту бир миңге
Бөлүп-жарган оңбосун,
Бир башы эки болбосун,
Кампасы данга толбосун!
Өзүнүн тийсин башына
Ал өзү аткан коргошун!

СЕН БАР ҮЧҮН

Ата Мекен! Сага кандай баа жетсин!
Бүт ааламдын бардык алмаз, берметин.
Жыйнасаң да, анын баары бир гана
Ала-Тоонун көргөзө албайт келбетин.
Сен бар үчүн эркин басып жүрүү бар,
Сен бар үчүн көңүл ачып күлүү бар.
Сен бар үчүн жүрөк согот көөдөндө,
Сен бар үчүн жаркын өмүр сүрүү бар.
Сен бар үчүн жалын чачып күйүү бар,
Сен бар үчүн жаштык сезим сүйүү бар.
Сен бар үчүн уясы бар шумкардын,
Мендейдин да баш калкалаар үйү бар.
Карааныңан кагылайын, Мекеним!
Коргоп сени кыйын жолдун неченин
Көрдүм көптү. Ошолорду ойлосоң:
Көлдөй толкуп, жашоо күүсүн чертемин!

ЖАКШЫНА

Атың кандай жакшына,
Чолпон-Ата! Чолпон-Ата!
Кыргыз элдин бактына
Жаралгандай башкача.
Эй, башкача, башкача,
Жарашат акын мактаса.
Ырдайт беле жакпаса,
Кумардан чыкпайт айтпаса.
Кумуң майда жакшына
Тегирменден чыккандай.
Мамык төшөк астымда,
Карай албайм кызганбай.
Эй, кызганбай, кызганбай,
Кумуңду таштап, кеткен жай.
Киши жоктур эч кандай,
Сүйбөгөн сени душмандай.
Көлүң сулуу жакшына
Жерге бүткөн чолпондой.
Көргөн киши жактыра
Сүйүп колун созгондой.

Эй, созгондой, созгондой,
Ордунан эч бир козголбой
Жаткан көл, бүгүн токтолбой
Сүйгөндүн жолун тоскондой...
Абаң мынча жакшына,
Бак уланбас бактыма
Сени менен дос болбой.
Эй, дос болбой, дос болбой
Сайрамак беле боз торгой.
Ыр артынан озгондой
Куунак эл кайда достордой.
Чолпон-Ата, Чолпон-Ата,
Сергиттиң ойду жыргата,
Кечкурун көл толкундаса
Көңүл эргийт, качат капа.

БИЛБЕПТИРБИЗ

Кезегинде биз сенде, Сары-Челек,
Тоо жаңыртып обонду салуучу элек.
Кызыл-тазыл кыздардын арт жагынан
Кожогатка шылтоолоп баруучу элек.
Кожогатың мөлтүрөп борчук таштан,
Кайың чачтуу аскаңдан кийик качкан,
Бактысы артык сулуунун ажарындай
Тунук бетиң бир башка укмуш дастан.
Кыздын сулуу көркүнө мас элек биз,
Сени менен гүл ыраң жаз элек биз.
Ошондо да баркыңды билбептирбиз,
Ойлобостон ыр созгон жаш элек биз.
Төгөрөктүн төрт бурчун көргөн жанмын:
Азиянын жерлерин араладым,
Европанын ашкамын ашууларын,
Альпыларын аңтарып карагамын.
Сендей сулуу жерди мен көргөн жокмун,
Себиниптир атырды ар бир коктун.
Ойлобосоң сук түшүп, көз тиерин,
Тоо артына жашынып, кимден корктуң?

ОШКО

Балача бийлейт элем ачык айтсаң,
Кайрадан эми сени көрөм качан?
Суусунан Ак-Буураңдын качан ичип,
Тоосунан Алайыңдын качан ашам?
Укпайсың, унчукпайсың, капасыңбы?
Же мени түшүнө албай жатасыңбы?
Же болжоп, билип алчы дейсиң го сен,
Ачылбай сандыгыңда жаткан сырды.

АЛАЙ

Учу-кыйры көрүнбөй жатат Алай,
Кел бери деп койнун кең ачат Алай.
Жылга, жыбыт кек шибер, жашыл майдан,
Жыпар жытын тынымсыз чачат Алай...
Салкын жайлоо Алайкуу, Алтын-Булак,
Суу шаркырап аскадан түшөт кулап.
Ар кандай жерде ак чоку булут челген,
Күн суктанып аларды карап турат.
Ай-жылдыздын коңшусу бийик Апай,
Аалам сага суктанар дагы далай.
Космосто учкан кемеден келип шамал,
Көркөм арча желпинет чачын тарай.
Айтуу кыйын сөз менен Алай көркүн,
Көрүнбөгөн кен жатат нечен түркүн.
Аскасында айланат бүркүт кыраан
Күзөтчүдөй кайтарган элдин мүлкүн.
Кыз сыяктуу жасанган тойго карай
Күндүн нурун жамынган сулуу Алай!
Көөхарга тең башкача жайларың көп,
Кызыл-Кыя, Хайдаркан, Кадамжайдан!
Геологдор кумуңан алтын күрөп,
Кой кайтарып кырыңда койчу жүрөт.
Менин ырым аларды үнгө салат,
Алар менен жанаша өмүр сүрөт!
Учу-кыйры көрүнбөй жатат Алай,
Кел бери деп койнун кең ачат Алай.
Жылга-жыбыт, көк шибер - жашыл майдан,
Жыпар жытын тынымсыз чачат Алай!

ЖАҢЫ-ЖОЛГО

Бойго жеткен кыз түспөл сулуу жергем,
Бир көрүүнү көрөлөк жан эңсеген!
Арзып жетпей сагынган ашыгымдай
Арасынан алманын карайсың сен.
Жалжылдайсың жаңгактын арасынан,
Жан эс алат сүйкүмдүү карашыңан.
Бир жутканда Бозбуңдун абасынан
Бүт кутулгам жүрөктүн жарасынан.

ТЕГЕНЕ

Түшүп көп иш эсима,
Таш ыргытат сезимге.
О, мен сенден, Тегене,
Кеткемин бала кезимде.
Коп жылдар сага келбедим,
Көрбөдүм жүзүн жергемдин.

Арык казып, бак тигип,
Айлыма пайда бербедим.
Үймөктөйт баары оюма,
Келбедим тууган тоюна.
Калдайган чоң совхоздун
Кой кошподум коюна.
Кайрат-күч качып, карганда
Ким болсо да арманда.
Кайрылып келдим мен сага
Керегим тийбей калганда.
Башка жакта иштедим,
Толуп, кайра, ничкердим.
Кечирим сүрайм, кечирим:
Жердешиңер, сиздердин.

ТАЛАС

Ким билет, болду бекен бул жер «Талаш»,
Калганбы сөз бузулуп болуп «Талас»...
Кантсе да даңкы чыккан көпкө дайын,
Анткени ушул жерлик баатыр Манас.
Баатырдын жоо чапканы, эл бакканы,
Куш салып ойногону болдубу ырас?
Арстанды көп жашабай өткөн десе,
Мөлтүрөйт эриксизден көзүңдөн жаш...
Кыргыздар ошол эрдин түкүмүдүр,
Кыйкырсак чыдай албай жарылат таш...
Кайрат бар, сүрү үкмуштуу эл болобуз,
Калтырап бутубузга жыгылат кас.
Себеби ошол бекен, шер сыяктуу,
Кем түкүм, баатыр кыргыз мынчалык аз?
Көргөндү суктандырып жата бергин,
Кең Талас, сен тууралуу ойлонсун баш...

САРЫ ӨЗӨҢ, КЕҢ ЧҮЙ БАЯНЫ

Ким билбейт, кең Чүй өрөөнүн?
Айтпасам да бөлөгүн,
Ак буудай бышкан ойдуңун
Аябай жакшы көрөмүн.
Чоң дарбаза жанында,
Чөп чачып коюп малына,
Өз ичинен күбүрөп,
Көз чаптырып баарына...
Аксакал ойлоп отурат:
... «Нак алтын», ушул топурак,
Бекер жатпай, иштесең.
Байлыкка байлык кошулат.

Сары өзөн Чүй баянын
Санат ыр кылып жаямын.
Жемиш бак болуп жетилет
Жерге сайган таягың.
Коргоп күндөн куйкаңды,
Болбо жалкоо, кырчаңгы.
Алдаган эмес ушул жер
Ишке камбыл дыйканды.
Өтпөсүн бошко жаш чагың,
Иштегенден качпагын!
Бардыгы өсөт бул жерде
Бир адамдан башканын.
Айдоолор үрөн себилген,
Кызылча, шалфей эгилген.
Эл казып канал, какыр чөл
Эмгектен эчак жеңилген.
Мол түшүм берет жүрөгү,
Беденин кымбат үрөнү.
Баба дыйкан баккан жер
Бак-таалайдын түнөгү.
Ар бири бышкан алманын
Башындай тентек баланын.
Алчасы тизген мончоктой,
Таңыркап карап каламын.
Бал тамак, миң-сан бүчүрдөн,
Бал шире агат жүзүмдөн,
Ташып алуу чоң жумуш
Мөмөнү бактан үзүлгөн.
Жайыт ээлеп, мал баккан
Болбойт кемчил аймактан.
Сары өзөн Чүй эң алда
Жетиштүү тоют бар жактан.
Кармасаң жазда чырычты,
Келчүдөй колго ырыскы.
Курат жыргал турмушту
Унутпаган жумушту.
Бир жеген билет дарбызын,
Дан баккан билет аңызын.
Мал жандуу көрсө жайытын,
Унутат бардык кайгысын.
Эмгекчинин колу узун,
Көгөртөт ата конушун.
Кааласаң иште, кең Чүйдүн
Мындан да көрктүү болушун!
Акын жазып, кыз ырдап,
Атагы чыккан ушул жак

Бир айылы миң жомок
Булбул мекен, гүлзар бак!

МЕНИН ЫРЫМ

Менин ырым, Ысык-Көлдүн кыласы,
Арстанбаптын жаңгактары көк челген.
Сарчелегим көрктүү, өңдүү көп жерден
Кандайлыгын, айтат жакшы текшерген
Ырым менин, алмуруту Түрдүктүн,
Ким тартынбайт колу барып кескендин?
Ата конуш, алтын жергем, Ала-Тоо,
Кыртышыңдан өнүп чыгып көгөрдүм,
Жыпар жыттуу гүлдөрүңө бөлөндүм.
Жайлооңду жандан артык көрөмүн.
Энем созгон бешик ырын жаттагам,
Өлгөндө да ырдап жатып өлөмүн!

ТИЛЕГИМ

Сагындым сени, Ала-Тоо,
Барсам дейм сага жылыга.
Бир чыксам бийик кырыңа,
Унутпас белем кылымга?
Уккандар жаттап алуучу
Ыр кошчудай ырыма.
Караймын шаңдуу аскаңды,
Ойлоймун бир кез ашканды.
Жаткым келет ташыңа
Баткым келет сазыңа.
Чыккым бар ойноо балача
Чалк өйдө зоонун башына.
Көк шибер көйкөл беттерде
Оролсом тармал чачыңа, -
Ыраазы да болмокмун
Өмүрдүн мынча азына.
Сагындым сени, Кыргыз Тоо,
Сагынып сени жүрөмүн.
Сен бар деп согот жүрөгүм
Сен жакка кулак түрөмүн.
Арнасын сага алтын күн
Бул дүйнөнүн гүл өңүн.
Кыргыз Тоо, атың өчпөсүн,
Менин бардык тилегим!

БИЗ КЫРГЫЗДАР

Башталса кокус эрегиш,
Биздин күч эч бир ченегис.
Жакалашкан жоо келсе

Кол курап чыккан майданга
Курманжан датка энебиз.
Кыз Сайкал түшкөн эңишке,
Жаңыл мырза эжебиз
Жаа тартып, найза сундурган,
Жексурдун жанын тындырган.
Атабыз Манас жоо чапкан,
Айсыз түндө жол тапкан.
Качкан жоону кубалап,
Бээжинге кирген бер жактан.
Алтайга буудай эктирип,
Ач калтырбай эл баккан.
Жеңиш туусун көтөрүп,
Жеңиш ырын ырдаткан.
Биз ошонун тукуму,
Ак албарс кылыч нукуру.
Ажалдан бетер жармашкан
Ажыдаар менен арбашкан,
Кубат чыгып кыргыздан
Танк менен да кармашкан.
Дүйшөнкул кызыл от кечкен
Тартынып кийин калбастан,
Темиркул жеткен Берлинге
Тоолордон ашып, кар баскан.
Азыр биз бийик курабыз
Тынчтыктын чебин урагыс.
Көп ишке көңүл бурганбыз,
Достукка колду сунганбыз.
Тилибиз башка болсо да,
Түркүн элге тууганбыз.
Кызыл кан аккан майданда
Убада сөзгө турганбыз.
Пейли таза жагынан
Алтын түн чачкан нурданбыз!
Агабыз орус баатырдай
Барабыз алга тартынбай!

МЕНИН КҮЧҮМ

Баатырлардын өлкөсү менин өлкөм,
Баатырлардын энеси менин жерим.
Кызыл жоокер эр жүрөк, өкүм, өктөм,
Менин күчүм, кубатым, менин демим.
Ушул күчтөн жоо качкан, талкаланган,
Ушул күчтөн чоочулайт душман бүгүн.
Айбыгат ал, көз артып карагандан,
Жаңырыгы ушул күч биздин үндүн!

КӨӨНҮМ ТОК

Аскасы бүркүт түнөткөн,
Арчасын сулуу күн өпкөн.
Кашка-Суу аккан сайында
Канча түркүн гүл өскөн, -
Ата журтум, Ала-Тоо,
Айтылган сөзүм жүрөктөн:
Энем сен мени төрөгөн,
Бешик сен мени бөлөгөн.
Үй учурган бороондо.
Дагы сен мени жөлөгөн.
Түгөнбөс казна бактым сен,
Түбүнө алтын чөгөргөн!
Конушум жай-кыш олтурган,
Короону койго толтурган.
Берекем, ырыс-кешигим,
Бак түшүмүн мол тууган.
Кем болбойт эмгек иштеген,
Баарына жетет кол сунган.
Айланайын Ала-Тоо,
Өзүң бар, менин көөнүм ток,
Эч нерседен кемим жок.

ТӨРТ ТҮЛҮК

О, биз кыргыз көпчүлүк
Ой-санааны өстүрүп,
Жабыла билек түрүнсөк
Жайытка толот төрт түлүк
Төрт түлүктө сыр жатат,
Төрт түлүк бизди жыргатат.
Торко, жибек, бал кымыз,
Түрмөк, түрмөк ыр жатат.
Мал киндиктүү элденбиз
Мал багып жашап келгенбиз.
Короо, короо кой менен
Жарашыктуу жергебиз.
Уй жатат дөңдө майпайып,
Мүйүздөрү аркайып.
Бетеге чымчыйт, ана бээ,
Курсагы чыгып чалкайып.
Бар болсо төө да жарашат
Балдар чуркап карашат.
Айры өркөч ботой, Аркыттын
Токоюнда адашат.
Эчкинин сонун тыбыты,
Эчкинин көп жумушу.

Карагыңды келтирет.
Ташка чыгып турушу.
Топоз оңой мал бекен,
Бар өңдүү шарты мелдешкен
Мөңгүгө чыгып эс алат,
Ысык жерге келбестен.
Койгула дейт жайыма,
Ысылайт сыйбай майына.
Жок деп мындай чүйгүн эт,
Мал баккан мактайт дайыма.
Аксайда жатса мал жайнап,
Ар дайым үйдө бар каймак.
Көтөрбөйбү көңүлүн
Ким болсо да май чайнап.
Мал баккандан качпасаң,
Эрингенди таштасаң,
Бөксөрбөйт сага үйдөгү,
Азайбайт эт, сүт эч качан.
Төрт түлүк мал көбөйсүн!
Саргайбай талаа көгөрсүн!
Алай, Арпа, Чаткалды
Ташына да чөп өнсүн!

КОЛУМА ТИЕТ

Күн бүркөлүп ачылбай
Нөшөр куюп басылбай
Опол тоо кулап жатса да,
Олтурган көп шашылбай.
Бирок сенсиң, кыргызым,
Түгөнбөс менин ырысым:
Коркунуч келсе бир жактан
Колума тиет кылычың.
Түп атам Манас баатырдай
Турамбы жоону качырбай.

КЫРГЫЗ ТИЛИ

Кыргыз тили, өзүм сүйлөп үйрөнгөн,
Абалтадан ата, бабам сүйлөгөн!
Сен бар кезде - мен тирүүмүн, мен бармын,
Сен жоголсоң - мен жоголом дүйнөдөн.
Эч бир жерден «мен кыргызмын» дебесин
Ойлоп сенин тагдырыңа күйбөгөн!

ЭЛИМ БАР

Араванда бир чынар бар көк мелжиген,
Алдынан өйдө көздөй ашкан мерген

Ак бараңдан, беш атардан аткан менен
Эзелден кылда учуна ок жетпеген.
Бутагы көп, бири сынса бири чыгат,
Былк этпей, качан көрсөң чынар турат.
Элим - ошол чоң чынар, мен - бир бутак,
Мен өлсөм, элим тирүү, атым угат!..

САГЫНУУ

Аралап бастым жерлерин,
Румын, Болгар, Венгрдин.
Кайталап аштым көп жолу,
Карпат, Альп ашуу-белдерин.
Нарынга Дунай окшобойт,
Элеси көзгө токтобойт.
Шаркырап агып жатса да,
Жүрөктүн күүсүн козгобойт.
Карпаттын бер жак, ар жагы,
Кечпеген дайрам калбады.
Чүйдө суусун кангандай,
Суусунум бир да канбады.
Европалык элбиз дейт,
Короздонот, кергиштейт.
Сергиткендей жел аргы,
Шамалы бойду сергитпейт.
Жыбырап жылдыз окшошот,
Айы чыгып айга окшоп,
Таласта тийген айчалык,
Өңүмдү жарык кылган жок.
Тура турсун бөлөгү,
Эсептеп эмне кереги.
Жылыткандай Ошто күн,
Жылытпайт күнү денени.

КЫМЫЗ

Кымыз жакшы, кымыз жакшы!
Жасап коюп беш бармакты,
Ичсең аны сүйгөн менен
Кандай жыргал, кандай бакты!
Кан кечишкен жоону жеңип,
Туу көтөрүп элге келип,
Селки менен бир отуруп
Кымыз ичсең – мен да шерик.
Ич кымызды мейиз кошкон,
Ийгиликтен сөз ук достон.
Көтөр элдин соолугуна,
Таалайыңды тапкан жоктон!

Кымыз жакшы үйдө, жолдо,
Жаш кезинде, токтолгондо.
Кымыз жаман, кымыз жаман -
Ичем десең жок болгондо.

КОРКПОСУН

Ысык-Көлгө теңдеш жок
Сулуулугу жагынан.
Булбул кетпейт багынан
Аз көрбөсөм сагынам.
Тилегим көлдүн жээгинде
Ажалдуу бороон сокпосун,
Бак шерик кербен токтосун,
Бейиштин өзү окшосун!
Ысык-Көлдүн жээгинен
Ичи тар дөдөй жок болсун!
Бузуучу элдин ортосун
Ач көз түлкү жортпосун.
Ысык-Көлдүн жээгинде
Адамдай адам көп болсун!
Адамдан адам коркпосун!
Ай кашка тулпар оттосун!

* * *

Ачылган гүл солубай,
Карасын көктөн толук ай!
Кай жеринде дүйнөнүн,
Аркытымдай сонун жай!
Көбүнөн ушул артыктай,
Көп болсун жерлер Аркыттай!
Жер көңүлгө толобу
Ысык-Көлдү чапкытпай?
Ысык-Көл көркүн сактасын!
Бак-таалай күнү батпасын!

* * *

Чөбүн тепсеп, гүлүн жыттап жергемдин,
Жеймин дедим, табыгаттын бергенин.
Ала-Тоодон айланага көз тигип,
Бардыгынын чын эгеси мен дедим.
Кийин билдим: Гүлзар кылган жер бетин
Күчү тура, эл иштеген эмгектин.
«Кыргызмын», -дейбиз. Кыргыздын
Кызматында жүргөн ким?
Кыргыз курган турмуштун
Желесин бузбай турган ким?

Бүтпөгөн ишин бүтүүгө
Шымаланып кирген ким?
Токтогул черткен күүлөрдүн
Толук баасын билген ким?

БИЙИК ТУРСУН

Бийик турсун, Ала-Тоо, бийик турсун,
Аскасында аркайып, кийик турсун.
Адырында бак өсүп эл каалаган,
Алма шагын мөмөсүн ийип турган.
Жыргал турмуш жигиттин маңдайында
Бойго жеткен кыз болуп күлүп турсун!
Бөксөрбөсүн, Ысык-Көл, бөксөрбөсүн,
Жарашыктуу бул укмуш өзгөрбөсүн
Жоголгонун өрдөктүн, ак куу, каздын
Ойлобойлу, ал күндү көз көрбөсүн.
Ата журттун азамат уул, кызы
Жамандыкты бул жакка өткөрбөсүн.
Бийик турсун атуулу, пас болбосун,
Бир бирине, адамзат кас болбосун.
Эмгекти сүй, жадабай жерди баала,
Сени көргөн жаш бөбөк ач болбосун.
Бак гүл ачсын, төгүлсүн жемиш жерге
Бар керегиң көп болсун, аз болбосун!

МЕН КОРКОМУН

Кылым өттү: кыргыз, орус биргебиз,
Коңшу болуп бир чоң үйгө киргенбиз.
Орус бизди, биз орусту чакырып,
Керегеге чепкен, тонду илгенбиз.
Качанкыны ойлой берүү жакшыбы?
Коңшуларды «кет» дебейбиз үйдөн биз.
Өз жерине орус кетсе кыргыздан,
Үйлөр кантет орус келип тургузган?
Мен коркомун жоголот деп жарашык
Орус барда биз жетишкен турмуштан.
Мен коркомун көбөйөт деп ээн баштар
Бирин бири жардан алыс ыргыткан.
Урууларга бөлүнүшүп чабышат,
Сөөк талашкан иттер окшоп кабышат.
Санжыра деп саяк, бугу болушуп.
Түп атасы кыргыздыгын танышат.
Түндүк, түштүк дешкендерин койбосо,
Көп кечикпей Манасты да чанышат.
Бири көлдүк, бири чүйлүк болушат,
Жектешүүнүн тикенегин корушат.
Бирин бири душман ойлоп көчүшүп

Ар кимиси ар бир сайга конушат.
Бир туугандык сезимдерди жылытпай,
Жайдын күнү муз ашууда тоңушат.
Дал ушуну ойлой берип коркомун,
Билбеген ким кыргызымдын чоркогун?
Ар кимиси өз манабын пирим дейт,
Түрү жаман сарбагыш, саруу, солтонун.
Бирдик болбой эч нерсеге жетишпейт,
Элге керек иш түйүнүн чечишпейт.

АЧАРЧЫЛЫК

Ачарчылык төрт жылда бир болгонун,
Алсыздарды чөп сыяктуу оргонун.
Казып мүрзө, көмө турган киши жок,
Орус жери өлүктөргө толгонун
Өз кезинде окуганбыз тарыхтан.
Өлбөй аман суу ичкендер арыктан.
Алп большевик ачкалыкты жоготуп,
Алкыш уккан миң миллион карыптан.
Канча жылдар эл укпаган укмушту,
Эми кайра ар күн уга баштадык.
Алган иши бүткөн өңдүү такталып,
Ар бир үйдү аңдып келди ачкалык...
Ар бирибиз болбогон соң машайык,
Көп нерсени көрбөптүрбүз кашайып.
Эттин баасы он беш эсе кымбаттап,
Малдын саны кеткен тура азайып...
Ачарчылык келди койдой жайылып,
Жоголот дейт көк шибер чөп тескейден.
Каласың дейт нанды таппай эч жерден.
Нан жеп турсаң уурусун дейт текшерген.
Ачарчылык оору тура жугуштуу,
Жукту мына, бардык жерге жайылды.
Кантип алды ар дайым ток айылды,
О, кыргызым, сен саай көрбө кайыңды...

БЕРЕЛИ

Эч нерсе жок дүкөндө,
Акчанын кимге кереги?
Достордун кайда белеги?
Биз болдук элдин сенеге.
Сатпасак жерди четинен,
Жапан бекер береби?
Өзүбүз буудай екпесек,
Нан бир жаактан келеби?
Керектүү ишке аябай
Күчүбүздү берели!

АЗЫР ДА

Мүнөт өттү. Күн өттү. Ай да өттү,
Айтпайт эч ким: «Бардыгы жайдак өттү».
Ар бир мүнөт сүйүктүү Ата-Журтка,
Али эмгектин жемишин арнап өттү.
Куруп завод, учуруп спутникти,
Жеңиш туусун желпинтип кармап өттү.
Ошон үчүн эч качан кайгырбаймын,
Өткөнүнө зымырап ай-жылдардын.
Өттү менин жаштыгым, жаш мезгилим,
Гүлүн искеп бактыга бай жылдардын.
Бара жатам азыр да арасында
Тоо жаңыртуу ырдашкан алдуулардын.
Өмүр күзү келгенде ыйлабаймын,
Болбос ишке жанымды кыйнабаймын.
Көңүлүмдү үшүтпөйт кечки салкын,
Сар-санаа жаңгагын жыйнабаймын.
Кайталаба үмүтсүз ырларыңды,
Күңкүлдөгөн акынды сыйлабаймын!

КАРАГЫМ КЕПЕТ

Көк шибер көйкөл жер бети,
Калкагар тоонун келбети,
Кубантат көздү караган
Ааламдын баардык Лермети,
Ааламдын баардык шурусу,
Тагылган мисал турушу.
Килем төшөп койгондой,
Көрсөң көңүл тойгондой,
Миң түркүн гүлдөр үстүндө
Келеби жаткың ойгонбой?
Жүгөрү, таруу бышкан жак...
Жүгүнөт желге кызгалдак.
Аралап бассаң сергитет,
Азгырат ойду, эргитет.
Ыр менен бийге чакырган
Ышкысы күчтүү дем бүтөт.
Куш болгуң келип сайраган,
Жашарат жаның кайрадан.
Соолбосун гүлдөр ачылбай,
Жадырап, жайнап, жашынбай,
Сүйгүлө сулуу жаштыкты
Керме тоо, кең Чүй жазындай.
Көйкөлгөн кең Чүй тарабын
Карагым келет, карагым.

КАРАСАМ

Карасам кыргыз жерин шашылбай жай:
Гүлгө бай, шиберге бай, сууларга бай,
Көлү көп, кар жамынган тоолору көп,
Кызыгып карайт көктөн күн менен ай.
Карасам кыргыз элин шашылбай жай:
Ойго бай тоонун таза абасындай,
Ырга бай айтып бүткүс «Манасындай»,
Таалайын сактайт көздүн карасындай.

АЛЫП ЧЫК АЙГА

Атабыз Манас болуптур,
Ай астына конуптур,
Бирок, ал коркок болбоптур,
Ар жактан келген душмандан,
Аёосуз ачкөз жуттардан
Ала-Тоо журтун коргоптур.
Дүрбөлөңдө шашпаптыр,
Каптаган селден качпаптыр.
«Кырк чоролоп» кыйкырып,
Кыргызды жоого баштаптыр.
Бээжинге чейин барыптыр
Алдырбаптыр, алыптыр.
Кызмат кыл тынбай кыргызга!
Намысын элдин талашкын!
Атагын-даңкын Манастын
Алып чык айга, жылдызга!

БААРЫ АШЫК

Ак кементай жамынып,
Тоо турат укмуш жарашып,
Туш тараптан карашып,
Берилчү бааны талашып,
Убара да болушат,
Тең келээр сөздү санашып.
Тамшанышат сүрөттөп...
Караган элдин баары ашык!
Ой, Ала-Тоо, Ала-Тоо!
Миң жылдарды көргөнсүң.
Бейиштен артык жерденсиң,
Менин сүйгөн жергемсиң.
Көркүң менен канча көп
Акынга таасир бергенсиң.

КАЙДА

Айдың көл чалкып турганда
Ал укмуш көңүл бурганда
Аска тынбай шаркылдайт,
Ак толкун ташка урганда.
Айдың көлдөй көл кайда?
Алайдан укмуш төр кайда?
Сайынан сары май аккан
Сары өзөн Чүйдөй «чөл» кайда?
Арстанбаптай жер кайда?
Аркыттаи укмуш чер кайда?
Конокту сыйлоо жагынан
Кыргыздай жоомарт эл кайда?
Өнүп-өссүн кыргызым,
Кыргызым менин ырысым
Жоо келет деп коркпоймун
Ар дайым курч кылычым.

ЫРДАП БАР

Менин кайсы чатагым?
Мен эмнеге капамын?
Атагы чыккан айылды
Аралап бара жатамын.
Жибек жел согот батыштан,
Өрүктөр гүл ачышкан.
Атыр жыт аңкып турса да,
Башымда ой көп чатышкан.
Эртең эмне болот дейм,
Ким кай жерге конот дейм,
Эңсеген көптү мендейдин
Бөксөсү качан толот дейм.
Кароосуз үй ыш болот,
Ыпыр-сыпыр жыш болот.
Күлкүнүн оту өчкөн соң
Кемпир кайдан кыз болот?
Темиркул сен көп кыйналба,
Кирип көр өткөн жылдарга:
Калыптыр сенин жаштыгың,
Мурун сен жазган ырларда.
Сенин жок эч бир чатагың,
Кайгырбай куунак жашагын!
Тартканың жетет илгери
Жетимдиктин азабын.
Карыганды ойлобо!
Чекит кой андай ойлорго!
Комуз чертип, ырдап бар
Гүлгүн жаш барчу тойлорго!

АПАМА

Апакебай, акың көп менде сенин,
Даңгыр жолго чыгардың... жетеледиң...
Картайсам да уулуңмун, келет менин
Жыттап сенин төшүңдү, эркелегим.
Унутпаймын өзүңдү, апакебай,
Унутсам да бардыгын көргөндөрдүн.
Дат баспаган оюмдун алтынындай
Эсебине кошпоймун өлгөндөрдүн.
Апакебай, тирүүсүң көңүлүмдө,
Жарык чачкан күндөйсүң тийип көктөн.
Мен энелүү баламын али күнгө,
Эске түшсө мээримин мага төккөн.

АПАКЕ

Билемин сени, апаке,
Эч кимди салбай арага,
Эсептешпей жана да
Берсем дейсиң балаңа:
Күн сулуунун күлгөнүн,
Көөхарын бүткүл дүйнөнүн.
Колуңдан келсе бермексиң
Алтын казына ачкычын
Аргымак аттын жакшысын,
Бактылуунун бактысын.
Апаке, болбойт шаштыруу,
Өзүң бар мен бактылуу!

МҮРЗӨСҮН ТАППАЙ АТАМЫН

Атакебай! Кайдалыгын мүрзөңдүн
Ушул күнгө элден сурап билбедим.
Балаң менмин күтулбаган карзынан,
Бүгүн ойлоп өзүмдү өзүм тилдедим.
Күн өтүптүр, ай өтүптүр чубашып,
Мезгилдердин ашууларын жыл ашып,
Өткөн жылдар тегиздеп да салыптыр
Турпагыңды кыртыш менен шыбашып.
Оюлуптур, кайра баштан толуптур,
Ойдуң тартып түк таанылгыс болуптур.
Кимдин кайда жаткандыгы билинбей,
Эскиргенден таштын да өңү оңуптур.
Тентип кетип, кайра мында кеч келип,
Ыйлап турам, ата, сени эскерип.
Китебимдин башындагы өз атың
Болор бекен менден сага эстелик?
Эригенче өпкөн үчүн бир кезде,
Менин жазган ырым сага гүл десте!

ЗУУРА

Ах, ушул ат

Кулагыма жакшы угулат!
Угулушу мага кымбат -
Аары шире жыйгандай
Ойго шаттык
Бойго кубат
Ташып турат,
Ойду бурат,
Кубандырат.
Жашчылыктын,
Ашыглыктын
Гүлүн сунат!
Ким байлаган ой жибинин учун буга?
Капа болбойм,
Кайгырбайм, -
Ушул туура!
Мейли болсо бардык жерде,
Бардык элде,
Пейли жакшы сулуунун аты Зуура!

ЗҮКӨШКӨ

1.
Ойго келбей үйгө кайтуу олжолуу,
Сай бойлодук, суу бойлодук коп жолу.
Кыйын тура жүрөгүңдү башкарса,
Кыл кыяктай күүгө келүү, толгонуу.
Сай бойлодук жыттап гүлүн жергенин,
Сездик жыргап тоо салкыны желгенин.
Суу бойлодук шаркыраган үн угуп,
Карап тойбой табигаттын бергенин.
Сенин колуң сылап чачын арчанын,
Менин көзүм көрбөй тоонун таштарын.
Кадалганын ак бетиңе өзүңдүн
Эсиңдеби байкап коюп шашканың?
Кең дүйнөгө көз чаптырып көп жүрдүк,
Капталдардан ышкын терип жеп жүрдүк.
Кеч киргиздик сулуулукка суктанып,
Түрмүшүбүз бийик болсун деп жүрдүк.
Эми бизге болуу кыйын үй күчүк,
Көп карабай ичибизди күйгүзүп.
Дем алышта баралычы Кой-Ташка,
Жыттайлычы кийик оттоп бирди үзүп.
2.
Сен гүл элең мен жыттаган күнүгө,
Сен үз элең үн улаган үнүмө.

Жалжылдаган көздөрүңө сын кайда,
Жанып турган чырак элең үйүмдө.
Жарыгыңда дастан жаздым, ыр жаздым,
Айдыңыңда кыял менен бир бастым.
Жайкы күндөй кереметтүү күч элең
Жүрөгүңө от жандырган курдаштын.
Жакшынакай жарашыгы коруктун,
Кандайынча копол мага жолуктуң?
Түк аябай гүлдүн баркын билбестен,
Чөптөй көрүп тепсеп жүрүп солуттум...

3.

Таза сүйүү жайкы күндүн нурундай,
Оттой жанса, жүрөк кантсин жылынбай.
Сенин сүйүүң, менин сүйүүм кошулуп
Ойдо турат ашыктардын ырындай.
Таза сүйүү жаш кезинде жолуккан
Карыганда да кетпейт көнгөн жоруктан.
Жалбарганда берген антың көп кымбат,
Бардык мүлктөн өмүр бою чогулткан.
Таза сүйүү окшош ысык жалынга,
Биз бактылуу ушул жалын барында.

4.

Күн нурундай жаркыным,
Баасы кымбат алтыным!
Бардык жакшы жагыңды
Баян кылар жарчымын.
Күн тийген жакка чакырган
Каныкейим акылман!
Барынан сулуу гүлүм сен
Багымда жайнап ачылган.

5.

Ойлоп көптү кубанабыз, күлөбүз,
Ойдогудай ынтымактуу бүлөбүз.
Ажырабай колдорубуз кармашкан,
Жыргал турмуш гүлзарында жүрөбүз.
Биз жүргөн бак энчи болсун балдарга!
Биз үй курдук. Күн батмай жок ал барда.

6.

Өмүр шерик Зүкөшүм!
Ойлогонум бүт өзүң.
Азабы күчтүү мендейге
Бир гана сен түтөсүң.
Тил албай канча кыйнадым,
Канча жолу ыйладың.
Бир өсүп, бирге көктөдүк!
Болгон кезде бөксөлүк,
Мөгдөбөдүк, чөкпөдүк.

Көп жолу сүйөп өткөрүп
Тайгак жолдон, эңиштен,
Сен болдуң менин периштем.
Көп күттүң мени периштем,
Үмүт үзбөй жеңиштен.
Мага деген ууну да
Тартынбай бөлүп тең ичкен,
Менин бактым, жыргалым,
Зүкөш деп таңшыйт ырларым,
7.

Өттү бир кез күчү мол,
Көп жол басып арыдык
Көп жашадык, карыдык,
Унутту бизди Купидон.
Кыздар бизди карашпайт
Бизге да ал иш жарашпайт.
Коркпо, Зүкөш, чалыңды
Сенден эч ким талашпайт.

ЗҮКӨШҮМӨ

Өзүң деп жүрүп карыдым,
Өчүрдүм жаштык жалынын.
Бирге жашап өткөрдүм
Бир кылымдын жарымын.
Кайда барсам бир бардым,
Күлкүңдү угуп жыргадым.
Жалбарып сага, күнүгө
Жаздым сүйүү ырларын.
Өмүр шерик Зүкөшүм!
Казынам, кенчим,
Канышам сенсиң,
Каныкейге теңсиң
Балдарың аман,
Ойлогонуң келсин!

ЗҮКӨШКӨ

Унуттуңбу, тандап үзүп гүлдөрдү,
Бак аралап бирге баскан күндөрдү?
Унуттуңбу, уктабастан өткөргөн
Жайкы сонун ай чалкыган түндөрдү?
Унутпастан, улам кайра эстейли
Жамалды биз тай-тайлаган кездерди.
Унутпайлы: «бир убакта көз жумуп,
Бир мүрзөгө бир жаталы» дешкенди.

БАЛА

Бала! Бала! Бала менен бүлөбүз,
Бала күлсө - бактылуубуз, күлөбүз,
Кубанабыз, кучактайбыз, сүйөбүз,
Кубанычтын кучагында жүрөбүз.
Балаң соодо күнүң болбойт күлбөгөн:
Байчечексиң, жемиш баксың бүрдөгөн,
Бирок, жаман... Бирок, жаман жери бар:
Ооруп калса салат кыйын дүрбөлөң.
Кубанычың кайгы менен алмашат,
Кабагыңды булут каптайт, болбой шат,
Күлкүң чөгөт көз жашыңдын көлүнө,
Акыл санаа токоюнда адашат.
Уйкуң качат жоо жакадан алгандай,
Ооруйт жүрөк, тилип мурчтан салгандай
Ыйласынчы... Сыздайт сөөгүң чыдабай,
Жилигиңди балта менен жаргандай.
Бала жука, бала жумшак үлүлдөн,
Бала назик кол тийгизбес жүлүндөн,
Кубанычы, кайгы-зары жаныңдын,
Бүткөн өңдүү аянычтуу гүлүңдөн.
Сактагыла, сактагыла баланы,
Жөлөп-сүйөп такшалганча кадамы.
Аман өссүн чалгын канат жетилип
Айга барчу болочоктун адамы!

ЖАМАЛГА

Мингизип алып мойнума,
Көтөрүп жүрсөм дечү элем.
Карматып алма колуңа
Жетелеп жүрсөм дечү элем.
Ойлогондой болбоду,
Оңбогон Гитлер оңбоду,
Бул уруш жолду торгоду.
Жүдөтөт экен арыктык
Жүрүшүн жазбас жоргону -
Согушта сенин атакең
Айдай кызын көрбөстөн...
Сагынып мени саргайба,
Эр киши жүрмөк майданда,
Жоону жеңсек көрөмүн, -
Көздөрүңдөн өбөрмүн!

ЖАМАЛТАЙГА

Медерим менин, кубатым,
Айланайын кубанчым!

Карааның шаңдуу көрүнүп,
Кайгымды алыс кубасың.
Жайдары сонун мүнөзүң,
Жаркылдап иштеп жүрөсүң.
Он балага барабар
Ойлоп көрсөм бир өзүң!
Сен бар, жашап турамын,
Өчпөсүн жаккан чырагың!
Топчубек экөөң тойдо жүр,
Бактылуу болсун Чынарың!

ООРУП ЖАТЫП (Жамалтайга)

Мен өчсөм да дүйнөдөн
Сен жаркыра, жылдызым!
Мени таанып өңүңдөн
Сыйлар сени кыргызың.
Оорусам, мен ооруюн,
Оорубай жүр, кызым сен.
Жарыгыңда нурунун
Жаркыармын түзөлсөм.
Кыйналса, жаным кыйналсын,
Кыйналба сен, берекем.
Барып укта, тынч алгын,
Басып кетем мен эртең.
Чырагы сен үйүмдүн,
Жылдызы сен көгүмдүн,
Көркү сен көргөн күнүмдүн,
Кызылы сен өңүмдүн!
Чырагым өчпөй жанып тур,
Жылдызым көктө жарык тур!
Кубанайын, күлөйүн,
Кызылым оңбой жүрөйүн!

КЫЗЫМА

Жамалтайым, кебетеңден кагылам!
Жыттап тойбой кичинекей чагыңан
Үйрөнүпмүн чылым чеккен кишидей, -
Аз көрбөсөм куса болом, сагынам.
Жай, кыш бирдей жазып, иштеп тынбайсың,
Бир отурсаң кечке чейин түрбайсың.
Мынча неге өз жаныңды кыйнайсың? -
Келип, кеткен жанга көңүл бурбайсың.
Мынча неге жазуу менен алыштың?
Мынча неге өчүң бардай жабыштың?
Иштегенден чарчабаган жагынан
Түк жаңылбай, мени тартып калыпсың.

ЖАМАЛТАЙГА

Жамалтайым, жаркыным!
Дат баспаган алтыным.
Ала-Тоодой медегим,
Он беш уулдан артыгым!
Сени менен баатырмын,
Сен жок жерде жартымын!
Салым кошуп илимге,
Сыймыгы бол калкымдын!
Каалаганы атаңдын:
Аман жүр, узак жашагын!
Жамалтайым, жарыгым -
Айым, күнүм, жылдызым!
Өзүмдөн чыккан жалыным,
Акылы тунук нур кызым.
Эл үчүн иште чарчаба,
Ыраазы болсун кыргызың!

ЖЕРГЕ БАТПАЙ СҮЙҮНДҮМ

Жерге батпай сүйүндүм
Узарчудай өмүрүм -
Эргиди көккө көңүлүм.
Семирдим батпай териме,
Кубанчым деңиз көк ирим
Жамалтайым, чолпонум
Доктору болду илимдин!
ЖАМАЛТАЙЫМ, ЖАРЫГЫМ
Карыганы курусун,
Кыбырап бүтпөй жумушум,
Тумарым жалгыз кызымдын
Туулган күнүн унуттум...
Жамалтайым, жарыгым,
Жону жоор аттай арыдым
Колумдан келсе мен сага
Бүт ааламдын жарымын,
Бүт дүйнөнүн берметин,
Бурак гүл өскөн жер бетин,
Куттуктап туулган күнүңдү,
Көтөрүп барып бермекмин...

КААЛОО

Жамалтайым, жалгыз кызым.
Жанган чолпон жылдызым!
Гүлдөй багып өстүрдүм,
Гүлдүү күнгө жеткирдим.
Жетилди чалгын канатың,
Унутпай куштун адатын.

Талпын алга, берекем,
Таалайга талпын, көлөкөм.
Тынардай учкун, чымчыгым,
Чынардай өскүн, чырпыгым!
Узун болсун өмүрүң,
Ачык жүрсүн көңүлүң.
Ырааттуу бол, ардагым,
Ыраазы болсун алганың.
Акылдуу бол, көлөкөм,
Бактылуу бол, берекем!

МЕНИН КЫЗЫМ

Бүт дүйнөнү кыдырып учкан кызым,
Бүт дүйнөнүн абасын жуткан кызым.
Бүт дүйнөнүн картасын жатка билип,
Бүт бардыгын талашта уткан кызым.
Бүгүн көрүп эртеңкинин камылгасын
Уча бергин, канатың талыбасын.
Ооба, талпын алдыга, көп билүүгө
Ийгиликтин конушу тарыбасын.

ЖАМАЛТАЙ

Айланайын кулунум,
Мен үчүн хандан улугум!
Жайкы күндөн жарыгым,
Тоо суусунан тунугум!
Чымчык элең - куш болдуң,
Иш үйрөнүп уз болдуң,
Чырпык элең - жетилип,
Гүлзар бакка туш болдуң.
Кут болсун ушул гүлзар бак,
Жай-кышы бирдей гүл кармап,
Элге кылган кызмат күн
Өтүп турсун миң-сандап!

ТОПЧУБЕККЕ

1.
Кандай жаркын күн бүгүн!
Мен аябай сүйүндүм.
Өмүрүмдү узартчу
Сыйкыры күчтүү гүлүмдүн.
Ачылганын кергөндөй
Тилегим кабыл келгендей.
Ийгилик көрдүк ишнңден,
Узакжыл токуп бүтүргөн.
Кызмат кыл, уулум, элиңе,
Кызыл нур өчпөй жүзүңдөн!

Айтканың алга жөнөсүн,
Колуңдан дарак көгөрсүн!
2.

Кайда жүрсөм ишеничтүү жөлөгүм,
Караныңды Ала-Тоодой көрөмүн.
Көрүнбөйтко, азамат уул, өзүндөй
Кыдырсамда сары өзөн, Чүй өрөөнүн!
Менин бактым океандай көк ирим!

ТОПЧУБЕГИМ, МЕДЕРИМ

Топчубегим, медерим,
Аттай арка көрөмүн.
Өйдө болсом өбөгүм,
Ылдый болсом жөлөгүм.
Каалабаймын өзүңө
Жакшылыктан бөлөгүн.
Иштеп, ойноп жүр аман
Түркүк бол ийсе сынбаган.

ЧЫНАРТАЙГА

Чоңоёрсуң, күч-кубатка толорсуң,
Чырпык бойдон турбай чынар болорсуң!
Чынар койдук тилек менен атыңды,
Чынардай өс, куштай тарап чачыңды.
Чынар өңдүү узак өмүр сүрө көр,
Бак-таалайдын гүлзарында жүрө көр.
Чынар өңдүү шаңдуу жаша, жылдызым,
Айдай аппак, күндөй жарык, нур кызым!

ЧОҢ АТАНЫН ЫРЫ

Ай-ай кызым, ак кызым,
Көтөргөнгө чак кызым,
Атакесин кетирбей
Аңдып турган сак кызым.
Мынча неге таттуусуң,
Мынча неге жакшысың!
Моюнумдан кучактап,
Аягымдан тузактап,
Арттырасың, ошондо
Атакеңдин бактысын!
Карылыкка алдырбай,
Шум ажалга чалдырбай
Сакчы болсоң, жакшысың!

ЫЙЛАБА, ЧҮРПӨМ, ЫЙЛАБА

Чынартайым, Чынарым,
Артымдан карап тураарым!

Ал жокто кетсем бир жакка,
Кайда деп, мени сураарым.
Негедир бүгүн бышактап,
Көзүнүн жашы бурчактап:
Атакебай, ата дейт,
Андан бөлөк сөз айтпайт.
Карыды атам дейт бекен?
Ошого кайгы жейт бекен?
Тоңко өт деп ойлойбу
Токсонго жашы жетпестен?
Уйпаладым сексенди,
Ушул жаш мага тез келди.
Айлуу түндө шаңданып,
Ак чөлмөк аткан кездерди.
Кайра көрүү эми жок
Ал жыргал кайра келүү жок.
Токсонду мага тилебе,
Ал бир кыял эби жок.
Чынартайым, Чынарым,
Айтканымды угаарым!
Сексен жыл жашоо оңойбу?
Сен ушуга кубангын!
Эч ким даап кыйбастан
Миң жыл турган сынбастан.
Чынардай жаша эми сен!
Арналсын сага миң дастан!
Ыйлаба, чүрпөм, ыйлаба!
Мен жашадым кыйлага.
Мен көз жумсам - той болсун!
Ошонун өзү сый мага.

КУБАНЫЧЫМ

Чынартайым, чырагым,
Чүнчүсөм ал-жай сурарым!
Сен черткен укмуш күүлөрдү
Жан эрип, жыргап угамын.
Сен «беш» алсаң сабактан,
Мен салтанат курамын.
Кубанычым, берекем,
Ачылган ак гүл кебетең!

ЧЫНАР ООРУГАНДАГЫ ЫРЛАР

1.

Чынартайым, айланайын көзүңдөн!
Доктор сенин таш таптык дейт өтүңдөн.
Мынча кыйнап өч алгыдай өзүңдөн,
Күнөөсүздөн күйгөн шамын өчүргөн,

Катаал белең аяганды билбеген?
Каргыш угуп көрдүң эле сен кимден?
Эч айырмаң жок эле го жарыгым,
Үлбүрөгөн жазгы назик гүлдөрдөн.
Үзгөн жоксуң бак алмасын бирөөнүн,
Бузган жоксуң эч бир куштун түнөгүн.
Бул сыркоодон калдыгы жок айыгып
Кубанта көр, карыган ата жүрөгүн!
Ичкин ушул Москванын мүрөгүн,
Каалайм сага солубаган гүл өңүн!
Кайра барып көрүп жүрөр бекенсиң,
Карыбаган Ысык-Көлдүн чүрөгүн...

2.

Качырдың, балам уйкумду,
Кетирдиң менин тынчымды,
Бооркеч тагдыр бар болсо,
Кыйбас сендей кырчынды.
Докторлорго жалынам,
Колдорунан кагылам,
Эритип ташты жок кылса,
Ошол кымбат баарынан.

3.

Кубанычым, кубатым!
Атаңдын зарын угаарсың?
Карыган менин бактыма
Күн бөлүп тийип турарсың.
Кутулсаң ушул оорудан,
Куусаң кетпей тооруган.
Чатыраар элем үйүңдө,
Чай ичип сенин колуңдан.

4.

Чарчабаган бир дагы
чалдардын элем чыйрагы.
Чалдыбы көзү душмандын,
Чынартай ооруп кыйналды.
Жылдызым эмне болот деп,
Жүрөгүм сыздап ыйлады.
Сар-санаа күүсү турбайбы
Бул турмуштун бир жагы.
Ойлоймун өткөн жылдарды,
Ал жылдарга сын барбы?
Элестейт көзгө Чынардын,
Эркелеп минип турганы...
«Атакебай, чү» -десе,
Арнадым канча ырларды.
Алтынга бергис экен да
Ал кездин ошол жыргалы!

Күн жаркырап тийип турат асмандан,
Тоо жаңырткан ыр угулат жаштардан.
Анан неге мен мынчалык самтырайм
Эски тондой кең дөбөгө ташталган?
Чынартайым ойноп айыгып,
Чуркайт сергип тоо суусуна чайынып.
Жыттайт тандап Ала-Тоонун гүлдөрүн,
Эртең эле көрөм жыргап күлгөнүн.

6.

Түн уйкумдан ойгондум,
Чынартай, сени ойлодум.
Болочок күндү сүрөттөп,
Ыр жазганды койгомун.
Ойлогонум бир өзүң,
Көз алдымда сүрөтүң.
«Бөйрөгүмдө таш бар» деп
Коркутуп мени күлөсүң.
Ошол таштан кутулуп,
Бак-таалайга жутунуп,
Ойноп жүрөр бекенсиң,
Бул кырсык сенден кутулуп?

7.

Бул балакет ооруга
Кайдан жүрүп кабылдың?
Тыкан элең башынан,
Сергек элең жашыңан.
Кандайынча жаңылдың?
Ооруган сени көргөнү
Бул кандай менин келгеним?
Мен ооруп, көрсөң сен келип,
Ыр жазбайт белем термелип,
Кагылайын эрмегим!

8.

Айланайын үнүңдөн,
«Ата» деген тилиңден!
Өзүңө, чолпон жылдызым,
Каалаганым дилимден:
Мындан ары ооруба!
Кут болсун китеп колуңа!
Кайда бассаң, бак-таалай
Карап түрсун жолуңда!
Кулпунганы жарашкан,
Көргөндөр токтоп карашкан
Ала-Тоонун гүлү бол,
Адамдын баары талашкан!

9.

Чынартайым, чырагым,
Мойнумдагы тумарым!
Карабасам күндө бир,
Түк таркабайт кумарым.
Чынартайым, чырагым.
Үн салган тоодон уларым!
Угуп жүрүп үнүңдү
Үйрөнүптүр кулагым.
Чынартайым, чырагым,
Таңшый турган убагың.
Таңшып сайрап отурсаң,
Түк жадабай угамын.
Чынартайым, чырагым,
Сен барсың жашап турамын.
Таштан ташка секирген
Менин тентек улагым!
Айыгып кет, ооруба!
Сен керексиң дооруңа.
Сүйүнүп кыргыз, күү чертсең,
Гүл карматсын колуңа!

10.

Чынартайым, көлөкөм,
Кагылайын берекем!
Сен бар үчүн бул дүйнө
Жарык экен, кең экен!
Көп ооруп мени карытпа,
Кең дүйнөмдү тарытпа!
Барып турган бактылуу
Жашайт тура жарыкта.

11.

Төшөктө жатсам мен ооруп,
Сен келип мага суу берсең.
«Атаке, жатпай, тур» - десең
Ооруган эмне билбесең -
Жыргал даамын татмакмын,
Жыргап күлүп жатмакмын.
Сен жүргөн ата конушка
Он миң алкыш айтмакмын.

12.

Бир ай болду, мен мына,
Жок туруп эч бир чатагым,
Москвада жатамын.
Жатпай кайда качамын.
Ооруганы баланын,
Азабы тура атанын.
Түптүз сары-санаанын
Тереңине батамын

Коркунучтун уу даамын
Бир күндө жүз миң татамын.
Ак үйдө жанган чырактай,
Айланам, сенден Чынартай!
Секирип ойноор бекенсиң
Жаңы отуккан улактай?

13.

Каргыш тийген коркунуч
Кетпей мага бурулат.
Каарын чачып жулунат.
Найза болуп сунулат.
Калбыр кылып бооруңду
Кайнатам дейт шоруңду.
- Үзүлбөс укмуш дебегин
Мага жайган торуңду.
Далай торду тыткамын,
Далай ордон чыккамын.
Жети башым бар деген.
Желмогузду жыккамын.
Коркутуудан коркпогом,
Кылмыштууну соттогом.
Мен турган жерде сендейлер
Жети атасын жоктогон.
Чынартайым айыгат,
Жүрөт менин жанымда
Үй жарык анын барында,
Ал тийген күн Нарынга!

14.

Элде сөз бар айтылган:
«Ден соолук кымбат алтындан»,
Менин бактым бар экен
Сен айыктың дартыңдан.
Чырагы жанып үйүмдүн,
Мен аябай сүйүндүм.
Эч качан эми батпастай
Тийип турган бүгүн күн.
Багбаны өмүр гүлүңдүн
Докторго, балам, жүгүндүм!

АРЫК КЫЗ

Кичинекей арык кыз
Бешенеси жарык кыз.
Уул болбой калды деп
Ушуну бекер чаныпбыз.
Үйрөндү тилин кыргыздын,
Үнү бийик бул кыздын.

Таңшып турат булбулдай,
Атын билет жылдыздын.
Бармактай болгон жыргалым,
Билет орус ырларын
Кубанамын көргөндө
Күкүкчө сайрап турганын.
Кошоматчы дебегин,
Кучактайт мойнун эненин.
Атакелеп чакырса
Эшиктен кайра келемин.
Дегенине көнөмүн,
Чекесинен өбөмүн.
Өпкөн сайын өмүрдүн
Өчпөс жазын көрөмүн.

КУТТУКТОО

Туулган күнү Чынардын
Жаркыраган нурдуу күн,
Жашыл гүл жаздай сулуу күн.
Теңдеши жок улуу күн.
Кареги кара көзүмдүн,
Касиети сөзүмдүн -
Кагылам сенден Чынарым!
Сен бар өлбөй турамын.
Ачылып күндөй көңүлүң,
Куунак болсун өмүрүң.
Балдарың багып жаныңда
Жүз жыл жүрсүн Эмилиң!
Азамат болсун Турсунуң,
Акылы деңиз көк ирим!

ЧЫНАРТАЙГА

Борбойгон жаман уул төрөп,
Баарыбызды жүгүрттүң.
Баарыбызды сүйүнттүң
Бактылуу ушул күн үчүн
Дастан жазам, ыр жазам
Уктабастан күнү-түн.
Айланам сенден, алтыным
Айланам сенден, күмүшүм
Сен өзүңсүң, Чынартай
Жакшылыктан үмүтүм.

ҮЙҮМДҮН ЖАРЫК ЧЫРАГЫ

Күнү менен көгүмдүн,
Кызыл нуру өңүмдүн,

Күкүктөй таңшып отурса
Кубанычы көңүлдүн!
Үйүмдүн жарык чырагы,
Багымдын жийде булагы,
Чынартай, бүгүн атаңдын
Ырдай турган убагы!
ЭМИЛ ООРУГАНДА
Этиң ысып кайталап,
Эмилтайым, күчүгүм,
Жүрөгүмдү түшүрдүң,
Коркутуп мени бүтүрдүң,
Керек болсо кудайга -
Мен барайын, сен барба.
Мен ылайык мындайда,
Караган дурус ыңгайга.
Мен куурайын, сен көгөр,
Мен өлөйүн, сен күн көр!
Кагылайын, Эмилим,
Капа кылды сени ким?
Оорунун берип жеңилин,
Сактасын сени теңирим!
Чынарың менен гүл жыттап,
Тоого чыгып ойногун,
Тоо сууларын бойлогун!
Бирок алыс барбагын,
Турсунтай ыйлап калбасын,
Турсунтайды ойлогун!
Айланайын, Эмилим,
Узун болсун өмүрүң!
Акылыңдын тереңи
Океандай көк ирим,
Акылыңдан кагылам,
Айыгып кет баарынан!
Кандай жакшы бүгүн күн,
Карааны жок күүгүмдүн.
Айыгып барат Эмилтай,
Аябай катуу сүйүндүм.
Жаркырап нурдуу чар тарап,
Жаз айы ар күн салтанат!
Эмилим келди үйүмө,
Үйүмдө той күнүгө.
Зүкөшүм конок чакырып,
Кызмат кылды сүйүнө:
- Келгиле, достор, келгиле,
Коюлган даамды жегиле!

ТУРСУНБЕККЕ

Байчечекей жабырайт,
Бактардын башы шыбырайт.
Суу шаркырап жылгадан,
Жаз обону угулат.
Турсунтай, жазга обон кош,
Угушсун балдар короолош!
Чаналарын сүйрөшүп,
Жүргүлө тез, жүр дешип,
Жар кезиксе бир өтүп,
Суу кезиксе бир кечип,
Балдар ойноп жатышат,
Көп кызыкка батышат.
Бирин бири кубалап,
Кар чеңгелдеп атышат.
Лялукасы келгенде,
Турсунтайым сүйүндү,
Ары-бери жүгүрдү,
Айтаар сөз таппай бүлүндү.
Төбөсүнө көтөрдү
Менин көөнө үйүмдү.
Жакшы бала бул өзү
Жакындарга күйүмдүү.
Турсунтайдын өнөрү,
Чыгып жатат күн санап.
Кубанабыз биз карап,
Кубанып карайт туш тарап.
Көз тийбегей эле деп,
Кимдендир оюм кызганат.
Айланайын чүрпөмдүн
Чулдур тили керемет.
Чокума чыгат тебелеп,
Ким ушуга теңелет?
Үргүлөм сенден, чөбүрөм,
Тоом сенсиң көрүнгөн.

ТУРСУНТАЙГА

Ага, тууган мактаган,
Айтканын айылы жактаган.
Пайдалуу иштен качпаган,
Үйдө бекер жатпаган
Бирөөнүн көөнүн оорутуп,
Эч бирөөнү какпаган,
Чалгын чалып, жол карап,
Эл ишенчин актаган.
Астын торой душмандын,
Чек араны сактаган

Арстан түспөл эр болот,
Атасын тарткан ак балам.

ТУРСУНТАЙДЫН ТӨРӨЛГӨН КҮНҮНӨ

Январь айдын сегизи
Турсунтай бизге келген күн,
Тилекти кудай берген күн.
Бактыбыздын ак жүзүн
Биз кубанып көргөн күн, -
Кандай сонун жаркырап!
Күмүш нуру чачырап,
Көргөндүн көөнү ачылат.
Ага, тууган, ата, эне -
Бардыгы түгөл барында,
Кирген суудай шарылда!
Айланам сенден, Турсунум!
Ак албарстай курчугун!
Эр жигит бол жетилип,
Тилеги бол журтуңун!

ТУРГУНБЕККЕ СЕГИЗ АЙ

Тургунбекке сегиз ай
Толду бүгүн. Жакшынам.
Болчудай булбул таңшыган,
Чынарды кармап чачынан,
Үн чыгарып кеп айтты:
Мама, папа деп айтты.
Кичинекей сары баатыр,
Сени биз жакшы көрөбүз.
Сенсиң биздин төрөбүз
Айтканыңа көнөбүз,
Алты жашка чыкканда
Аял алып беребиз!

АЙЛАНАЙЫН КӨЗҮҢДӨН

Айланайын көзүңдөн,
Айланам чулдур сөзүңдөн!
Чулдурум аман жүрсө деп,
Кудайдан мен өтүнөм.
Улуу тоого чыкса дейм,
Улардын үнүн укса дейм.
Байкап жакшы, жаманды,
Бардык ишке бышса дейм.
Турсунтайым, Турсунум,
Өзүмө жагат ушунум!

ТАРТИБИ ЖАКШЫ, ЖАН БАЛАМ

Дасторкон толгон алмадан
Сурабай бирин албаган,
Кишилердин көзүнчө
Кыйнап чатак салбаган,
Күн чырайлуу, нур жүздүү,
Тартиби жакшы, жан балам,
Турсунтайым, күчүгүм,
Арнап сага өстүргөм
Аравандын жүзүмүн.

БАТА БЕРҮҮ

(Турсунтай бир жашка толгондо)

Турсунтайым, тентегим,
Күндөй нурдуу эртеңиң.
Таңшыган булбул комузду
Арнап сага чертемин.
Жигит бол, өсүп керилген,
Жигит бол, ишке берилген!
Алга жүрүп жол баштап,
Алкыш ук, кыргыз элиңен!
Кайраты кайнап шакардай,
Кысталышта такалбай
Акыл тапкан, жол тапкан,
Байыркы Бакай атаңдай
Өмүрдүн узак жолун бас,
Жолдошуң болсун, бак-таалай!

КИЧИНЕКЕЙ ЧЫМЧЫГЫМ

Турсунтайым, Турсунум,
Кичинекей чымчыгым!
Сени көрүп курчудум,
Сен бар жерде өзү мен
Чымчыктай сайрап түрчүмүн,
Сен барда мен ырчымын!
Турсунтайым өмөгүм,
Сүйгөн ырым, жомогум.
Көргөн сайын өзүңдү
Өлбөчүдөй боломун.

ТИЛЕГИМ УШУЛ

Мен өскөн жерге барыпсың, Турсун.
салкында сергип алыпсың, Турсун.
Манаста көргөн байыркы жерди
Текшерип чалгын чалыпсың, Турсун.

Кийинки биздин урпактар үчүн
Уламыш ыйык тарыхсың, Турсун.
Мен баскан жолдон басып жүр, Турсун.
Мен ашкан тоодон ашып жүр, Турсун.
Жергеңе жарык чачып жүр, Турсун.
Жердештин бактын ачып жүр, Турсун.
Ааламдын каухар, алтынын алып, Турсун.
Элиңе арнап ташып жүр, Турсун.
Мен кечкен сууну сен кечкин, Турсун.
Саякат жасап, жер кезгин, Турсун.
Талашкан жерди жоо келсе кокус, Турсун.
Намысты колдон бербессиң, Турсун.
Максатка түпкү мен жетпей калган
Самолёт минип сен жеткин, Турсун.
Болсо дейм сенин өмүрүң узун
Арнаган сага тилегим ушул.

ӨСӨТ АНДА КӨҢҮЛҮМ

Ким берет мага батасын,
Ким ойлойт мени жашасын?
Ат бол деп кыйнайт Турсунбек
Сексенге чыккан атасын.
Күлүктүн тапса оңоюн,
Ат болсом, мейли, болоюн.
Миңгизсе мага кыргызым
Өзүнөн чыккан Жолоюн.
Өсөт анда көңүлүм,
Өткүчө бүткүл өмүрүм.

ЧЕБЕРЕМЕ

Кат жиберип чакырсам,
Тай союп, казан астырсам,
Келээр бекен, Тургунбек?
Саргайганды сагынып,
Жалбарганды жагынып,
Билээр бекен, Тургунбек?
Сагындым сени, сагындым,
Мен тарткан эң көп жабырдын
Эң кыйыны ушулдур:
Кай жеримден жаңылдым?
Тургунбек, качан келесиң?
Мени сен качан көрөсүң?
Тургунбекке сегиз ай
Толду бүгүн, жакшынам
Болчудай булбул таңшыган,

Чынарды кармап чачынан,
Үн чыгарып кеп айтты:
Мама, мама деп айтты...

ТУРГУНБЕК ҮЧКӨ ТОЛГОНДО

Сар балапан тентегим,
Сенсиң менин эртеңим.
Ак калпак кыргыз күүлөрүн
Арнап сага чертемин.
Бийчи болсоң, бийчи бол,
Ырчы болсоң, ырчы бол!
Бийиң менен ырыңа
Биздин ойду бүрчү бол!
Туюгы бол тулпардын,
Канаты бол шумкардын!
Күйүп бүтүп күл болсун,
Көрө албаган душманың.
Кайгы-капа болбосун,
Көп болсун досуң, жолдошуң.
Көп жаша, Манас атанын
Арбагы сени колдосун!

ЭКИ ЫР АТАСЫ МЕНЕН БАЛАСЫ

УУЛУ:

Көп ойнодук, көп күлдүк,
Кубанып көңүл өстүрдүк.
Эркелетип эркиндик,
Энчибиз болду өткүрлүк.
Жеткирген буга мекендин,
Үйрөнүп кайсы нускасын,
Кармадык кайсы туткасын?
Аткардык кайсы кызматын?

АТАСЫ:

Урук чачтым, кургабай өнөрсүң деп,
Арык каздым, жергемди көгөрсүн деп.
Чекте турдум, согуштун жолун тороп,
Неберелер тынчтыкта төрөлсүн деп.
Укум-тукум жыргалдын даамын татып,
Кайра-кетпес бактыга бөлөмсүн деп.
Маңдайымда сымап тер тамчылады,
Азаптарды көп көрдүм, жан чыдады.
Ошондо да, максатым дем алдырбай,
Улам алга сүрөдү, камчылады.
Мен сүйгөн жер, бак болуп жемиш бышкан.
Таалай күнү астында жаркырады.
Жаркыраган бул жерди күтүп алгын,
Кысыр аңыз дедирбей түшүм алгын!

Алма жыйнап, себеттен анар үзүп,
Бал татыган ширелүү жүзүм алгын!
Эшик ачпа, душманга, четтен келген,
Эркин жашоо энчиси күчү бардын!

СЫРГАКТЫ ЭСКЕРҮҮ

Карыптык тарткан наристем,
Канаты сынык периштем.
Кандайча учуп кеттиң сен,
Көк орой чалгын келишкен,
Көк шибери кулпунган
Көрктүү ата журтуңдан?
Бир жанга тилиң тийген жок,
Бир да жан сенден күйгөн жок.
Гүлдөрдү бутуң күүгөн жок,
Кишиге итиң үргөн жок.
Бирөөнүн чөбүн чачпадың.
Бирөөнүн үйүн ачпадың.
Эч кимден алга өтпөдүң,
Эч кимдин сүтүн төкпөдүң.
Боз улан болуп керилген
Бир кыздын бетин өппөдүң.
Учу жок кайгы, арман күн
Ушулбу, оттой өчкөнүң?
Бүтөлбөй жатып жыртыгым,
Сынды менин чырпыгым...
Чырпыгым, чынар болсо деп
Ырдап жүргөн ырчымын
Канжар тилди жүрөгүн,
Каптады кайгы түнөгүн.
Айтаар сөзүм табалбай,
Алым кетип жүдөдүм.
Жаз келсе гүлдөр жайнаган,
Бактарда бүлбүл сайраган,
Күлкүсүн угуп балдардын
Кубанаар бекем кайрадан.

МЕНИН ТҮШҮМӨ КИРГЕН ЫР

Атбашыны чалып кел,
Айылга кабар салып кел!
Он сегиз кызга барып кел,
Он алтысын чалып кел!
Көөхар сөйкө сый кылып,
Бирин үйгө алып кел!
Кыз келсе болот, той деген,
Эл чакырып той берем.
Кыз тоюна союуга

Жүз жылкы, бир миң кой берем!
Түргүнбекке жолукту
Айпери түспөл колукту!

БАЛДАР МЕНЕН ОЙНОП КЕП

Кара сууну бойлоп кел,
Балдар менен ойноп кел!
Тууган элди аралап,
Майрамдап кел, тойлоп кел!
Жапайы бакты көрүп кел,
Жаңгагын да терип кел!
Түндүк менен Аркытка
Менден салам берип кел!
Улуу Тоого чыгып кел,
Улардын үнүн угуп кел.
Сары-Челектин бир азын
Бери көздөй буруп кел!
Жалпакташка конуп кел
Жыргаткан багбан болуп кел!

БАЛДАРЫМА

Айланса болот балдардан,
Атакелеп турушат.
Ардактайт, урмат кылышат.
Карыган бизди аяшат,
Үй-оокатка карашат.
Ушунун өзү адамга
Кандай сонун жарашат!
Чүрпөлөр аман болушсун,
Ушулар барда кол узун!

АТА ТИЛЕК

Ойлогону атанын:
Балам аман болсун дейт,
Атына чөп орсун дейт.
Болсо да мейли ойчул дейт.
Үй көтөрүп өзүнчө,
Конушуна консун дейт.
Бактысынын чөйчөгү
Бөксөрбөсүн, толсун дейт.
Жаман бала атасын:
Болбо дейт бөгөт жолума,
Салба дейт чынжыр колума,
Камаба дейт торуңа.
Мойнума арткан жүк болуп,
Калба дейт менин шорума.

Окуп намаз беш ирет,
Өлгүнүң дейт тезирээк.
Үйүң мага калат дейт,
Калат дейт бардык мал-мүлкүң,
Калат дейт мурас ар түркүн.
Иштей турган бар күчүм,
Чагышат жарык мен үчүн:
Асмандан күн, айлуу түн.
Жер жуткур, сенин үзүлсүн,
Ордунан чыкпай үмүтүң...

СОНУНБҮБҮ

Сонунбүбү айылдан,
Келет бүгүн кубанып.
Колубузга туу алып,
Астын тосуп туралык.
Бордолгон кара күрп келет,
Сары май, каймак бүт келет.

КОШ

Кош, Арстанбап, кошкун Арпа салкын тор!
Кош, Ала-Тоо, кошкун сонун Ысык-Көл,
Уулүң кетти Батыш жакка зымырап,
Кош, Кызыл-Жар, кошкун мени тууган жер!
Кош, кызыл гүл, мынча эмне жайнадың,
Сага конуп булбул куштай сайрадым,
Кош, кең жайлоо, түнүк булак, таза аба,
Кошкун, менин жатка кыйбас жайларым!
Кош, келин-кыз, кошкун, сулуу Сайракан,
Өбүшөөрбүз келээр болсом кайрадан.
Эстен кетпес биз ойногон айлуу түн,
Жалжылдаган көздөрүңдөн айланам!..
Эстен кетпес бирге тепкен селкинчек,
Унутпаска беришкен кез антты бек.
Унутпасмын, сүйүп алган жалжалым,
Кайгы тартпа, мени алыска кетти деп.
Кетип барам жоо жакадан алганда,
Бир серпишпей кантип калам арманда.
Кантип карап турмак элем, душманым
Шыбагама уу чеңгелин салганда.
Тепсетпеймин, кызыл гүлдү тепсетпейм,
Гүлдөн айрып акын кушту эңсетпейм.
Какшытпаймын, сайды суусуз какшытпайм,
Бейбак кылып энекемди көксөтпөйм.
Сүйбөгөнгө бактын шагын кайрытпайм,
Келин-кызды селкинчектен айрылтпайм,

Жашыл жайлоо, сени жатка бербеймин,
Сүйгөнүмдү муңдуу кылып кайгыртпайм.
А, көрөкчө, кан жөткүрүп өлөмүн...
Жоо алды деп тирүү кантип келемин...
Кыялбастан жигитмин деп, мен анан
Сүйгөнүмдүн жүзүн кантип көрөмүн...
Кош, Ысык-Көл, кан майданга барамын,
Кайда жүрсө ою сенде балаңдын.
Эгер уксаң эрдик кылды деген сөз,
Ошол болоор сага салган саламым.
Кош, келин-кыз, ойноп күлүп аман кал,
Жеңип келем, ойноп күлүп тосуп ал,
Алдыман чык, амандашып атымды ал,
Айдай жаркын, кадыр билгич сүйгөн жар.

КЫРГЫЗДАР КЕЛДИ МАЙДАНГА

Ак шумкардай айланып,
Ак болоттой кайралып,
Кыргыздар келди майданга
Кылычын кыя байланып.
Талас, Чүйдүн боюнда,
Ысык-көлдүн оюнда,
Кызылын сүзүп кырманда
Кубаныч батпай коюнга,
Баба дыйкан атанган
Жигит келди майданга.
Багынтып жерди пахта алган,
Көмүрүн казып шаттанган.
Абийири жок душманга,
Алыста жүрүп кастанган, -
Кимди атарын оштуктар
Билип келди майданга.
Алып чалгы чөп чапкан,
Айдап тоодо мал баккан,
Күндүзү кымыз, түн оюн,
Тоо жаңыртып ырдашкан,
Жылкычы атын булкүнтүп
Минип келди майданга.
Тянь-Шандын койчусу
Дагы келди майданга,
Барып турган баатырдын
Баары келди майданга.
Ак-Буураны бойлогон,
Ак чөлмөк атып ойногон
Жалжылдаган сулуунун
Жары келди майданга.

Атыша кетсе, атышып
Чабыша кетсе, чабышып,
Жан алгычтан жалтанбай,
Башка, көзгө салышып,
Кыргыздар кирди согушка,
Сайыша келсе сайышып,
Мекен үчүн «Ура!» дейт
Көөр эмес майышып...

ЫР ЭКӨӨБҮЗ...

Окко каршы бара жатып ыр жазып,
Өрт аралаш ырым менен бир бастым
Ыр экөөбүз качкан жоону күбалап,
Суудан өттүм, нечен бийик кыр аштым.
Ыр экөөбүз окопко да бир жаттык,
Демибиз от, сыз окопту кургаттык.
Пулеметтон ок жаадырып, ааламды
Багынтууга жутунганды сулаттык.
Дал ошондо канат бүткөн ырларга,
Дал ошондо, көлдөн терең сыр бар да.
Отмун - өчсөм, ырым менин атымды,
Жомок кылат дагы далай жылдарга.

ӨЗҮҢ ТӨРКҮН

Эстей берем Моздок чөлүн,
Арбашканды өмүр, өлүм.
Танк тебелеп, окопторго
Теңтуштардын көмүлгөнүн...
Эстей берем, эстей берем,
Кур санааны көрбөй эрен.
Ал каардуу кез сай сөөгүмө
Батса керек өтө терең?
Көз алдымда жер чымырап,
«Баң!» - дейт бомба, башты жулат.
Бирок биздин чыдамкайлык
Ушул күнгө эсте турат.
Кыргын каптап ойду, кырды,
Күн-түн көрбөй кылыч кынды
Турган кезде, бизге тийген
Таш быркырап, темир сынды.
Жоо болдук элдин жоосуна биз,
Өрт коюп ажал тоосуна биз,
Тик карадык ажыдаардын
Ачылып турган оозуна биз.
Жутуудан бизди үмүт үзгөн
Желмогуз качты коркуп бизден.

Сый көрбөдү октон башка
Уч-кыйры жок мейкин түздөн.
О, мейкин түз, бопбоз мейкин!
Шамал сырдуу жортот эркин.
Кыргыз, кыргыз, улуу жеңиш -
Бардыгына өзүң төркүн!
Жактырбаган ач көздөрдү
Жүрөк сыйлайт бул сөздөрдү,
Алиге биздин эрдик ишти
Ырдап турат Моздок чөлү.

ЖОЛ

Таң калба, дос! Чаң ызгыган ушул жол
Укмуштардын барын көргөн ушул жол.
Бизден мурун өткөн канча кылымда
Адам каны далай аккан кызыл жол.
Бир билгени, кынсыз кылыч байланган,
Бар өнөрү, баш кесүүгө шайланган,
Торко кийип, ат мингени болбосо,
Жырткычтыгы ашып түшкөн айбандан.
Адам туруп, адамдарга өчүккөн,
Отту басып, канды кечкен өтүкчөн
Чынгызханга окшош нечен жексурлар
Ушул жолдон канча жолу өтүшкөн.
Жигиттерге жоокер ишин үйрөтүп,
Жоокерлери замбирегин сүйрөтүп,
Кол башчынын канчасы өткөн бу жолдон,
Тынчын алып, бейкут элди дүрбөтүп.
Манас өткөн, Аккуласын чайпалтып,
Бакай өткөн, ак сакалын жайкалтып.
Баатыр өткөн, акыл, эрдик күчүнө
Ач көз жоодон ата журтун кайтартып.
Төөлөрү көп кербендер да өтүшкөн,
Аң уулашкан мергендер да өтүшкөн.
Бак өстүрүп, эгин жыйып, тапканын
Өз элине бергендер да өтүшкөн.
Токтогулдай ырчылар да өтүшкөн,
Толубайдай сынчылар да өтүшкөн.
Канчалары караңгыда кыйналып,
Жарык нурдуу күн чыгарда өтүшкөн.
Эркиндиктин күүсүн кайрып жүрөктөн,
Кишилердин бактысы үчүн күрөшкөн.
Канчалардын кишен өйкөп буттарын,
Ушул жолдо, канча жыл, канча күн өткөн.
Берен өткөн бечараны колдогон,
Көсөм өткөн бузулганды оңдогон.

Акылмандар кылымдардан кабардар,
Айткылачы: Ким өтпөгөн бу жолдон?

АПСАМАТ

Асманда бир бирине урунушуп,
Ач калган карышкырдай улуп-уңшуп,
Жарышты замбиректер жүз миңдеп ок,
Тез жетсе байге алчудай жулунушуп.
Үйдөй чым асманга учту, жер тытылып,
Качырып карагайлар жатты сынып.
Кайың, тал оңко-чоңко түшүп жатты,
Атайын таштагандай жулуп туруп.
Үн чыгып туш-тараптан: «Ура-ура!»
Арстандар бири калбай тура, тура,
Жылтылдап он миң колдо сан миң найза,
Жапырып чуркашканда жан жабыла.
Ийинден чыгып качкан кашкулакта
Фашисттер чыкты окоптон, көрсүн шашпай.
Кылчайган аркасына бир жан чыкпай,
Качышты жоо куралын таштай, таштай.
Кай бирөө окобунда жатты сулап,
Кай бири кол көтөрдү жан соогалап,
Кай бири жоготкондой айтчу сөзүн,
Калчылдап ар кимге бир карап турат.
Жеткенин басып алып кабыргага,
Апсамат чуркай берди улам алга.
Кубалап качкан жоону бара жатып,
Негедир көз чаптырды чокчо талга.
Бүркүттөн корголошкон кекиликтей,
Чогулуп бир топ немец турат кетпей.
Апсамат гранатын ыргытты эле,
Сегизи кол көтөрдү бир сөз дешпей.
Апсамат сегизин бир айдап келип,
Аскерче тура калып салам берип,
Айтты эле баштан аяк болгон ишти,
Командир толкуп кетти шерди көрүп.
Сегиздин бири офицер Отто Вильгельм,
Карышкыр көптү көргөн, көптү билген,
Оттого кызыл арстан суроо берди:
- Муну сиз түшүнтөсүз эмне менен?
- Ок калды ондон, бештен солдаттарда,
Максатка жетпейт элек кармашсак да...
Командир карап койду Апсаматка:
-Теңеп көр Осмоновго же Кубатка!

МЕЙЛИҢ, КАБАР ТАМАНЫМ

Мейлиң, кабар таманым,
Сен ачыштың, карадым.
Каканактап, канталап
Кабармактан, кабаргын!
Туу желбиреп салтанат,
Көкүрөк ойдо, көңүл шат,
Качырып жоону ура-а-лап.
Алга жүр, алга! Алгалап,
Жаркылдап колдо жарагым,
Ачылып күндөй кабагым,
Жоо колун койдой жуушатып
Тепсеп өтүп барамын!

ЖЕҢИШ ЫРЫ

О, бул жеңиш, алыс жол,
Алыс жолго чыкканбыз.
Азабын чегип бышканбыз.
Серпишкенди жыкканбыз.
Жер астына түшкөнбүз
Асманга да учканбыз.
О, бул жеңиш, кыйын жол,
Кыйын дебей кеткенбиз,
Көп суулардан кечкенбиз.
Өлүм бирөө дешкенбиз,
Кырылышаар майданга
Куштай учуп жеткенбиз.
Тийбегенге тийишкен,
Өзү келип катылган,
Пүлемёт болуп атылган,
Карышкыр болуп качырган.
Жексүрларды көргөнбүз,
Желдеттиги ашынган.
Катылганга катылып,
Биз дагы жалын чачканбыз,
Замбирек октоп атканбыз,
Тизеден канга батканбыз.
Жоолошконго айтканбыз:
Сен дөбөт, биз - арстанбыз!
Качырып кирип арстандай,
Качпаганын кырганбыз.
Кебелбей бекем турганбыз,
Келгенин кайра кууганбыз.
Таянаар тоосун калтырбай,
Ташын талкан кылганбыз.
Көл көтөртүп көбүнө,
Бекингенин тапканбыз,

Бетине кара жапканбыз.
Берлинге желек асканбыз
«Даңаза» коога бүттү деп,
Дубалдарга жазганбыз.
Сураган бизден жооп угат:
Сепил бузган селденбиз,
Жазбай аткан мергенбиз,
Жеңип көнгөн элденбиз.
Жеңиш ырын жаңыртып
Жерге кайра келгенбиз.

ТҮШКӨ КИРГЕН ЫР

Түшүмө кирди өткөн күн.
Баратам алга кыйкырып,
Кабырга сөөгүм кыркылып,
Колдорум окко чырпылып,
Ташка тийип буттарым,
Тамандарым жыртылып,
Ошондо да баратам
Оозумдан түрмөк ыр чыгып.
Снаряд тийип, ок тийип,
Үйүлгөн чөптөй танк күйүп.
Кулашат үйлөр түртүлүп,
Учушат көккө бүркүлүп.
Бомба түшүп жарылат,
Жердин жону миң тилик,
Көрбөгөндү көрсөм да,
Отуруу кайда үңкүйүп.
Менден качып жаналгыч,
Баратамын кубалап.
Жүрөгүм алга ура-а-лап.
Улам бир фашист куланат.
Желбиреп туусу жеңиштин,
Үнүмдү бийик чыгарат
Жаркырап жазы тынчтыктын,
Эркин дүйнө кубанат!

ТУРСА ДЕЙБИЗ

Ар дайым менин түшүмдө:
Ок учат алга тартынбай,
Жарылып бомба тарсылдайт,
Чагылган түшүп чартылдайт.
Бетбак Гитлер чуу салып,
Төрт жыл жүрдүк кан кечип,
Кыш тыным жок кар кечип,
Жаз келер күн бар дешип.

Күрүлдөп танк олчойгон
Келет мени басканы,
Келет түртүп асканы,
Көрсөм дейби, качканды?
Бирок, биздер качпайбыз,
Жоо күчүн кайра жапырып,
Катюшалар атылып,
Көрсөттүк катуу каршылык.
Чабылбас жерден чабышып,
Кагышпас жерден кагышып,
Кишилерди күнөөсүз
Тирүүлөй отко жагышып...
Анан ошол немецтер,
Айрылбаган арынан
Элбиз дешет жарыган,
Өйдөбүз дешет баарынан.
Маданияттуу жагынан
Турабыз дешет алдыда
Бооркечпиз дешет жардыга,
Багабыз дешет чалды да.
Аларды мен көргөмүн:
Коркокту жетип атышат,
Коркпогондон качышат.
Намыстарын сатышат.
Уялбайт аңдып баргандан,
Уялбайт уурдап алгандан.
Баланын нанын тартып жеп,
Алдым дейт, сатып жалгандан.
Биздер койгон оттордон,
Биздер аткан октордон.
Душман чеби ойрондоп,
Качышкан алар, корккондон...
Биз жеттик тынчтык үйүнө,
Аны биз карап күнүгө.
Турса дейбиз түбөлүк
Согушсуз бейпил, бул дүйнө.
Ынтымак, бирдик бузулбай,
Кут болсун жыргал ушундай.

ВЕТЕРАНДЫН ЫРЫ

Күркүрөйт чоң Кашка-Суу сайга батпай,
Күүсүнөн тоо жаңырат мылтык атпай.
Өткөрдүн арыз-арманын ичке катпай
Жел жортот, шамал уңшуйт тынчып жатпай.
Кагылам бийик, шаңдуу тоолорумдан,
Көрөмүн сулуулукту ой, жонунан

Зергердин жаралгандай колдорунан,
Тир укмуш чыгармадай ойлонулган!
Кордукту көрсөм дагы жаш чагымдан
Тилишкен буттарымды таштарыңдан,
Ала-Тоо, сени кандай сүйгөнүмдү,
Билерсиң арнап сага жазган ырдан.
Качанкы кандуу жылдар түшөт эске,
Ант берип, жоону жакын келтирбеске.
Желдеттин колун сага жеткирбеске,
Согуштун азаптарын чектирбеске.
Мен тороп келе жаткан жоонун астын,
Канчалык азабы көп жолду бастым.
Ок атып, кан деп келген фашисттердин
Түбөлүк жата турган көрүн каздым.
Кыйкырып, чабуул коюп, кырлар аштым,
Сүйлөттүм пулемётту, ыр да жыздым.
Ойлодум, ой Ала-Тоо, даңгыр жолун
Атыңды, атагыңды булгабастын.
Жеңиштин добулбасын өзүм кактым,
Менменсип көпкөн дөөнүн оозун жаптым.
Мекеним, сенин ыйык буйругуңду
Бир эмес, нечен ирет орундаттым.
Күркүрөйт чоң Кашка-Суу сайга батпай,
Күүсүнөн тоо жаңырат мылтык атпай.
Жеңишти кырк жыл мурун колго тийген
Үн кошуп, ырдап келем, тынчып жатпай.

ЖЕҢИШ КҮҮСҮ

Мен баскан жол упузун,
Согуш жолун баскамын.
Согушта өттү жаш чагым,
Андыктан каардуу жазганым.
Октон коркпой от кечтим,
Жан алгыч менен беттештим.
Алачыктай танктерге
Далай жолду тепсеттим.
Тынбай учуп самолёт,
Танк менен танк сүзүштү,
Өмүрдү жиптей үзүштү,
Көп шаарды бузуп бүтүштү.
Ловать суусу боюнда,
Мен бүркүтү асканын
Белчемден сазга баткамын,
Чыкканча саздан шашкамын.
Чиркей да мени талаган,
Кантала сорду канымды.

Кейитип кыйнап жанымды,
Кетирген бир топ алымды.
Тынымсыз жааган нөшөрдөй
Бомбалар түшүп асмандан,
Жалын чыккан таштардан
Карышкырдай ач калган.
Фрицтер алга жутунган.
Канга тоюп кутурган:
Коркоктун кейпин учурган,
Алар да бизден утулган.
Торопец, Пено, Холм шаары
Кетеби менин эсимден?
Кеп чуркап таман тешилген,
Жүрөгүм канча эзилген.
Кавказдын жылга, жыбыты,
Мөңкүгөн Терек боюнда.
Автомат бар колумда,
Бардыгы турат оюмда...
Семөн Ильич Савенок
Жарадар болгон он ирет.
Биз менен кайра бир жүрөт,
Чабуулга дагы бир кирет.
Петров, Омор, Назикул
Ар бири бир арстандай,
Сүрүнөн жоо качкандай,
Атылган октон жазганбай.
Ура-а-лашып кыйкырган,
Алардан чыккан толкундан
Жер титиреп солкунган.
Чыдай карап олтурган.
Окоптон тура жүгүргөн
Миллиондун үнүнөн
Бүгүлбөгөн бүгүлгөн,
Далайы жандан түңүлгөн.
Азоо аттай жулкунган
Желдет немец шалпайды.
Жап-жаш туруп картайды,
Эт качып, сөөгү каркайды.
Күн өткөн сайын азайды
Бомба, снаряд, ок-дары.
Астына салып балдарды,
Согушка кирди чалдары.
Улам күчөп биз тарап,
Өлгөн сайын өрчүдүк.
Биз менен болду өткүрлүк.
Коркок аз, баатыр көпчүлүк.

Бардыгы бизде көбөйдү:
Самолёт чүмкөп асманды,
Танктар жанчып таштарды,
Тепседи жетип качканды.
Миллиондун бири мен,
Деги мен кайда барбадым?
Европанын тең жармын
Жөө басып, чалгын чалгамын.
Мелитопаль, Одесса
Жолдордун тоому мен баскан!
Мен кубалап, жоо качкан
Ар бири узун бир дастан.
Бухарест көргөн өзүмдү,
Баскамын Болгар жолдорун.
Будапеште болгомун,
Ээлегем далай коргонун.
Балатон кетпейт эсимден,
Ок жаңылып саныма,
Өтүгүм толгон каныма
Аңдыган ажал жанымда.
Австрия жергеси
Жер эмес калчу айтылбай.
Араладым калтырбай,
Атышкан жоодон тартынбай.
Тогузунчу май күнү
Биз төгүп, жез ок нөшөрдү,
Баш кесер катуу жөтөлдү.
Баш ийип, колун көтөрдү.
Кырылышкан майданда
Бузулбай түндүү сеңирди,
Чегинбеген чегинди.
Эңемин деген эңилди,
Жеңемин деген жеңилди.
Төгүлбөгөн төгүлдү
Тоготпогон теңирди
Терең көргө көмүлдү.
Көргөнүн кайдан унутсун,
Билет көп жер биз барган:
Адам жеп тойбос жуттардан
Бүт дүйнөнү куткарган.
Менин Кызыл Армиям,
Советтик элим өзүмдүн!
Кудаймын деген кесирдин
Күйгүзгөн отун өчүрдүң.
Куттукташып жеңишти,
Кан чачар бизге келишти.
Жарышып салам беришти.

Бары турат эсимде,
Элестеттим көзүмө
Толкуп ташкан деңизди.
Келишкендер биз менен
Кучакташып көрүштү,
Кубанычты бөлүштү.
Кубанып көз жаш төгүштү.
Жеңиш бул тар жол эң узун,
Укканым кыйын дешкенин.
Кыйла суудан кечкемин,
Кыйында болсо, жеткемин
Суктанткан сулуу жериме
Соолубас гүл эккемин.
Жыргалы мол бул күндө
Жеңиш күүсү черткеним!

БЕЛЕК

Байпак келди Ат-Башыдан, Нарындан,
Мээлей келди кой жайылган айылдан.
Жоолук келди Оштон бүткөн шайыдан,
Тегереги жибек менен кайылган.
Жаңгак келди Арстанбаптан, Аркыттан,
Анар келди көңүлүмдү чалкыткан.
Алып жедим Аравандын мейизин,
Ачып оозун кыздар тиккен баштыктан.
Көмкөрүлгөн чыныдай бар, не бир чоң,
Өңчөй кызыл бир-бирине окшошкон,
Буркураган бир жакшына жыты бар,
Алма келди Караколдон, Токмоктон.
Сүйгөн сулуу колу менен бергенсип,
Бир мен үчүн бактан үзүп келгенсип,
Алып жыттап, ой-санааны унуттум,
Жаш жарымдын төшүн жыттап көргөнсүп!
Ишен, кыргыз, ушул менин саламым,
Белегиңди шаттык менен аламын! -
«Куу - дейсиң го - үйгө кирген ууруну»
Куумак турсун, кырып бүтүп барамын!

БИЗДИН ДОСТУК

(Полковник Ысманкулов Осмоналыга)

Таанышканбыз ок ызылдап учкан жерде,
Бомба түшүп жаткан кезде кутман жерге,
Окоп казып канча жолу батып терге,
Кан кечиште душманды биз уткан жерде.
Жаткан кезде эки тарап бычакташып,
Достошконбуз кол кармашып, кучакташып.

Мен көз жуумп, сен үйүңө аман кайтсаң,
Күн жарк этсе караңгы түн узак качып...
Айтып баргын менин сүйгөн жалжалыма:
Арман кылбай жаштай жесир калганына,
Сыймыктансын, ырын созсун баатырлыктын!
Атасынын жөнүн айтсын балдарына!
Дешпедикпи чабуулга турар кезде,
Ураа-а-лаган үндү майдан угар кезде.
Найзаларды жоо төшүнө сунар кезде,
Же жыгылып, же душманды жыгар кезде.
Жоо жеңилип, биз согуштан кайттык аман,
Жерди көрдүк күн нурунан жаркыраган!
Колдорубуз кан майданда биз кармашкан.
Турат эрдей эч бир жоодон тартынбаган.
Кармашкан кол ушул күнгө эстеликтей,
Келе жатат ажырашпай, эстен кетпей.
Жашоо, өмүр узак жолун бастык бирге,
Жаман учур артта калды бизге жетпей.

ЭСИҢДЕ БАРБЫ?

(Ата Мекендик согуштун инвалиди
Сагынбек Куланчиевге арнаймын)

Эсиңде барбы, Сагынбек,
Боз шинель кийген жаш чагың?
Кавказдын басып таштарын,
Канча кырдан ашканың?
Какшыган калмак чөлүндө
Окопту терең казганың?
Жоо жолун тороп жатканың,
Нечен ойго батканың?
Кырчылдашка киргени
Кызыл аскер жаштардын?
Кубанып көзүн көргөнү
Кан ичер бизден качканын?
Дүрмөттөп узун мылтыкты,
Душмандын танкын атканың?
Ажыдаар келсе качырып,
Аны сен атып таштадың.
Эсиңде барбы, Сагынбек,
Самолөтто асмандан
Сансыз көп бомба ташталган
Ар бири тийген жеринин
Ичегисин аңтарган
Жарылуунун күчүнөн
Жар көчүп деңиз чайпалган,

Сүрүнөн ар ким жалтанган.
Илебинен өрт кетип,
Урунган мизди майтарган?
Чочубасын кандай эр
Чаңырып келген шайтандай?
Ажал үлүп-уңшуду
Карышкырдай ач калган.
Ошонун баарын сен көрдүң,
Түгөнбөс жомок көргөнүң.
Танк менен танк кагышты,
Ок менен ок жарышты.
Снаряд менен токойду
Өрттөп чатак салышты.
Эки тарап тирешкен
Кылыч сууруп чабышты.
Кекиртектен илишти,
Толорсуктап чалышты.
Бирин-бири курсакка
Найза менен сайышты.
Салмагынан согуштун
Залкар тоо да майышты.
Ошонун баарын сен көрдүң,
Сен көргөндү мен көрдүм.
Эсиңде бардыр, Сагынбек,
Ловать дайра тынч аккан,
Сазга батып курсактан,
Токойлордун тынч жаткан
Тынчын алган күндөрүң?
Чиркейи талап бир жактан,
Сыз окоп жанды муздаткан,
Кара жамгыр сөөгүңдү
Ок тийгендей сыздаткан.
Уктабаган узун түн
Чалгынчы менен мушташкан?
Снаряд түшүп чаңырып,
Жарышып бомба жарылып,
Чыккан өрт жакын кыштактан.
Күйгүзүп суюк каныңды,
Кейитти канча жаныңды.
Эсиңде бардыр, Сагынбек,
Моздок чөлү кубарган?
Учкан чаң, түтүн, тумандан
Көрбөй көзүң тунарган,
Танк менен танк сүзүшкөн
Узун жолдор чубалган?
Өмүрдү жиптей үзүшкөн
Коркпогон эч бир убалдан.

Алачыктай зөөкүр танк
Сен атканда кулаган.
Курт-кумурска, жыландан
Бири тирүү калбаган.
Өрт күйгөн ошол талаада
Кайратыбыз чыңалган.
Кылычыбыз сыналган.
Катылганды катырып,
Күлүн көккө сапырып,
Биз чыкканбыз кумардан.
Эсиндедир, Сагынбек,
Атактуу Казбек кар баскан?
Ал дагы четте калбастан,
Ачкараак жоо кармашкан.
Самолёттор эсепсиз
Чөкө таандай жайгашкан.
Эки тарап кармашкан,
Бирин-бири кадимки
Карышкырдай чайнашкан.
Ажыдаардай оп тартып,
Койбочудай жарбастан,
Бирин-бири арбашкан.
Бирине бири ажалды
Эсеп кылбай айдашкан.
Тартынабы андайда
Бирин-бири жайлаштан.
Ошол кезде сен болдуң,
Сен болгон жерде мен болдум.
Тарп аңдышкан жорулар
Чокусун ээлеп асканын,
Канжарын алып колуна,
Канкор желдет басканын,
Жазайылдар чаңырып,
Быркыратып таштарын,
Тоолорду бузуп жатканын,
Көрүнгөндү атканын.
Сагынбек сержант, сен көрдүң,
Сен көргөн өрттү мен көрдүм.
Лермонтов жүргөн дайрада,
Кызыл кан аккан майданда,
Биздин кошун душмандын
Астын тосуп алганда,
Фашисттер алга жутунган
Жол таба албай калганда.
Биздин эң көп бомбовоз
Чабуул коюп барганда.
Чалдырбасты чалганда,

Жардырбасты жарганда,
Биздин танк, биздин «Катюша»
Кызыл кыргын салганда,
Теңирсинген желдеттин
Талпагын ташка жайганда,
Пайдаланып учурдан,
Согуш ачып кутурган,
Бир күндө биз тарапка
Миң самолет учурган.
Он миң танке жиберип,
Бирок, утпай, утулган.
Каны толуп ичине,
Кебете-кейпи бузулган.
Фашисттердин абалын
Жазбай көрдүң үшүндан.
Снаряд жулуп ыргытып,
Айрылсаң да бутуңдан,
О, Сагынбек, мергеним,
Беттешкенди сен жеңдиң.
Куланчиев Сагынбек,
Фашисттин танкын кырган сен,
Атырылган жексурдун
Астын бөгөп турган сен,
Бекиген чебин кыйратып,
Артына кайра кууган сен.
Баатыр сержант Сагынбек,
Бастырбай жоого өрүшүн,
Аткардың канча эл ишин.
Кулач уруп өткөн сен
Азаптын канча деңизин.
Келтиргендин бири сен
Элимдин улуу Жеңишин
Узак жашап, көрүп өт
Эрдигиңдин жемишин!

ТҮШКӨН ЭМЕС АСМАНДАН

Биз түшкөн жол, тар чакта,
Күч-кубатым бар чакта,
Өтпөгөн менен алдыга,
Жүргөн да жокмун, арт жакта.
Акмактын мойнун толгодум,
Ата журт, сени коргодум.
Ашкан баатыр эмесмин,
Бирок, коркок болбодум.
Тирешкен менен тирештим,
Күрөшкөн менен күрөштүм.

Огумду, канкор фашисттин
Жүрөгүнө түнөттүм.
Сайышкан менен сайыштым,
Чабышкан менен чабыштым.
Арасында сан-миңдин
Көтөрдүм туусун намыстын.
Уулум, сен муну түшүнгүн:
Эл ишин өзүң башкарган,
Сен жашаган ушул күн
Түшкөн эмес асмандан...

«ЖАТ» ЖАНА «ӨЗ»

Жылдар өтүп, жоголот «жат» деген сөз,
Бир-бирине кишилер болушат «өз».
Биригишкен элдерди көрөт дүйнө,
Таң атканда бардыгын көргөндөй көз.
Ойлошпостон душмандык бир бирине,
Керек болбой бомбалар эч бир элге,
Орок, чалгы болушат жоо жарагы,
Достук гүлү тепселбей турат жерде.
Бардыгынын бир болуп билген тили,
Тарап достук желинен көңүл кири,
Араб дебей, түрк дебей, датчан дебей,
Өз кишидей көрүшөт бирин-бири.
«Жат» жеңилет, жок болот калбай түгү,
Сөз баатыры «өз» жеңет акыр түбү,
Чама жетип көрүүгө көкүрөктү,
Дал ошондо жеңилдейт адам жүгү.

АК ЭМГЕК

Көрөөр күндөр көпсүнүп,
Көп ойнодук, көп күлдүк,
Көтөрөлбай эл жүгүн,
Кыйналганда жөткүрдүк.
Кайран элдер деп күлдү
Карап турган көпчүлүк.
Көп ойнобой көп иште,
Иштеген жетет жеңишке.
Атырылбай турбаган,
Азамат чыгат эңишке.
Атак-даңкка ээ кылат,
Ак эмгек аттуу периште.

АЯБАГЫН

Жүзүмжандын жүзүмү,
Жумурай журттун үзүрү.
Көп болсун баба дыйкандын

Берекеси, түшүмү!
Балалуу үйгө жөнөт тез
Базарга сатпай сүтүңдү.
Ата Мекен дегенде
Аяба, досум, күчүңдү!

АР ДАЙЫМ

Ай батпай, сулуу таң атсын!
Алдыңкыга жанашкан.
Ар жылы баатыр койчулар,
Арбын төл алып санашсын.
Ар дайым чыгып байге алсын
Аккуласы Манастын!

ИШЕНГИН

Атак-даңк өзү келбеген,
Акчага бирөө бербеген.
Токтогул ырчы айткандай
Эр жигит көркү эл менен.
Элге арна кайрат, күчүңдү.
Эл баалайт сенин ишиңди.
Эл эскерип кадырлайт
Артыңда калган изиңди.
Бек болсун десең үзөңгүң
Ишенгин элге, ишенгин!

ТАБЫЛБАЙТ ГО (Көлдөева Алимага)

Араванда күн-түн аттан түшпөдүк,
Колхоз куруп, бирге кызмат иштедик.
Уйку кайда, үйдө бир аз отуруп,
Кур дегенде чай кайнатып ичпедик.
Курт бактырдык кыргыз мурун көрбөгөн,
Пахта эктирдик кыргыз мурун билбеген.
Кыздарды да отургуздук чакырып
Тракторго кыргыз мурун минбеген.
Өзүбүздү унутканбыз ойлобой,
Айлар батты, биз ак чөлмөк ойнобой.
Кезиккенде эл жөнүндө сүйлөштүк,
Комуз алып жаштык күүсүн толгобой.
Өттү жылдар, өттү канча мүшкүл түн,
Тагдырга да көз чаптырдык үстүртөн.
Эми издесек табылбайт го күлгүн кез
Пахтасынын арасынан түштүктүн?

БУП ТУРМУШ КЫЗЫК

Чулдурап торгой үн салат
Тоолордун башын күн чалат
Ат кишенип, кой маарап,
Киришет ишке туш тарап.
Бул турмуш кызык башкача,
Көрүп туруп ким танат?
Жашагым келет, жашагым,
Жашоодон кайда качамын?

БАРСАМБЫ

Козулар мынча маарашат?
Койчулар койду санашат.
Кой көп болсо жибек жүн
Биздин жерге жарашат.
Капталдап көп кой баратат,
Кимди болсо каратат,
Койчу жигит уктабай,
Кой артында таң атат.
Кыялданбай аразат,
Койду кымбат баалашат.
Кой эти, жүнү канча деп,
Өз ара сөздү талашат.
Көк шибер, көйкөл жыргал жай
Биз үчүн жашап тургандай,
Жайнаган миң-сан козу, кой
Тизилген сапка ырлардай!
Караган көзгө сүйкүмдүү,
Керемет укмуш миң түрдүү.
Жүрөгүң толкуп башкача,
Угулат таңшып, түркүн күү.
Суусамырга барсамбы?
Койчу болуп алсамбы?

БҮБҮЙНАГА

(Бүбүйна Орузбаеванын филология илимдеринин доктору
болушуна карата)

Ак дүйнө күйгөн чырагым,
Адырда жийде бурагым!
Кут болсун даңктуу жеңишиң!
Кубанып ырдап турамын.
Сен түшүп илим соңунан,
Тоскондой бакыт жолуңан.
Укмуштай иш бүтүрдүң,
Ар кимдин келбес колунан.

Көрбөгөн деп чыгыштан,
Таңыркап бир сөз ыргытсам,
«Манасты жыккан кыз Сайкал
Чыккан дешет кыргыздан!»
Көздөгөнүн кармаган,
Качырса жетпей калбаган
Ургаачы туйгун кушта бар,
Учкандан канат талбаган.
О, туйгун кыз Бүбүйна!
Чарчаба чабыт салгандан,
Чабыттап алыс баргандан,
Ашып уч бийик кырларды!
Анда мен жазам ырларды,
Атайы сага арналган...

ЭҢ ЭЛЕ КЕРЕК ҮЧ НЕРСЕ

Биринчиси - тазалык,
Ыплас иштен качалык.
Жуунуп көңүл ачалык,
Таза жайга жаталык.
Экинчиси - эң керек
Эне-атадан бир белек.
Тартиптүүлүк. Аны биз
Сактабасак ким берет?
Үчүнчүсү - ак эмгек,
Үйрөн, көнүп жаш кезден!
Үйүң толот иштесең,
Табылат жогуң издесең.
Жакшылык, жыргал биз көргөн
Ак эмгектин жемиши,
Эмгекчинин жеңиши.
Эмгексиз турбайт эр киши.

ДОСТУН БЕЛЕГИ

Кара чоюн - белеги бул досумдун!
Карай-карай достун достук жосунун,
Келет буга, жуурулушуп кошулгум,
Айтат жүрөк: «Кечикпегин озунгун!»
Кара чоюн - Казакстан жеринен,
Жүмүшчүнүн аккан маңдай теринен,
Жолдоштордун оттой ысык деминен
Калыпка түшүп, шыркыраган, эриген!
Келбесе да түндүк, түштүк уюлдан,
Караганда заводунда куюлган,
Ошондуктан, кымбат бардык буюмдан!
Ошондуктан кетпейт менин оюмдан!

Кыргызстан! Сага белек бул чоюн,
Ширетилген бул бир белеги ушундай!
Достугубуз дал ушунун курчундай
Турмак бекем ширөөсүнөн бузулбай!
Кыргызстан! Сага келген бул белек
Чоюн эмес, достун жүрөк канынан!
Досту досу артык көрөт жанынан,
Жакын көрөт, жакындардын баарынан!
Чоюн эмес, темир эмес, жез эмес,
Бул башкача баалап өлчөп, ченебес,
Бул укмуш сый башка сыйга теңебес,
Достук сүйүү сезимиңен бир элес!
Менин досум, дос эмес жаңы таанышкан,
Достук желе тартылып келген алыстан,
Эски доспуз жыт сиңишип калышкан,
Бир бирине амандык сурап барышкан.
Окопторду жанаша жатып казганбыз,
Альпыларды жанаша басып ашканбыз
Пүлөмөттү бирге орнотуп атканбыз,
Кыйын кездин мурчун да бирге татканбыз.
Сындырым нан... ошону дагы бөлүшкөн,
Колдо барын бирине бири беришкен,
Кыйышпаган, кайрылышы келишкен
Эски доспуз, табылса бөлүп тең ичкен!
Түн ичинде өткөнбүз бирге деңизден,
Өйдө карай чыкканбыз тоого тегизден,
Төмөн карай түшкөнбүз бирге эңиштен,
Өмүр жазын көргөнбүз чогуу жеңиштен!
Көзүбүздүн карегиндей сактоочу
Ушул достук келе жаткан алыстан.
Ширетилген күрөштөрдө намыстан!
Ажырашпайт азаптуу отто табышкан.
Солдатыбыз азыр да тынчтык майдандын,
Көрбөгөнбүз оорукта калып эч качан.
Күрөшөбүз кыйындыктан качпастан,
Жеңиштерди камдайбыз бирге жатпастан.
Уюлтулган чоюндан бекем бул достук,
Ширетилген болоттон бекем чынында.
Мындай достук элдердин сүйгөн ырында,
Жаңыруучу кылымдан ары кылымга!

ЫРДАСЫН ТЫНБАЙ

Музыка таңшып таң атат,
Эл чубап ишке баратат.
Биздеги турмуш дүбүртү
Бүт дүйнөнү каратат.

Ырдасын тынбай жүрөгүң,
Ырыңды бүт эл жаттасын!
Булбулдун гүлзар түнөгүн
Душман буту баспасын!
Жазы жок жерге жаз чыксын,
Чертели күүсүн шаттыктын!
Биз жашап турган бул өлкө
Ата журту жаштыктын.
Күрөштөн биздер качпайбыз,
Ач көзгө эшик ачпайбыз.
Калкагар тоодой бактыбыз,
Бактыбызды сактайбыз.

БӨЛҮНБӨ

Дыңга жакшы картошка
Дүйүм жемиш - бак өсөт,
Дарбыз, коону дагы өсөт,
Арпа, буудай бары өсөт.
Кактоо качар кыртышка
Кокон, тикен көп өсөт,
Кой жебеген чөп өсөт.
Күзгө жетпей өңү өчөт.
Дал ошонун сыңары,
Жаманы жок бир дагы.
Айкөл жакшы бүлөдө
Адамдын өсөт чынары.
Акылы терең деңиздей
Ак көңүл өсөт пейли кең,
Азамат өсөт керилген,
Эл үчүн ишке берилген.
Жакшылык иште адамга,
Гүлдөшүн ойло жергеңдин!
Жерде калбайт эмгегең,
Талаага кетпейт бергениң.
Кунарсыз, начар бүлөдө,
Агытып алкын бузулган,
Ач көз өсөт жутунган,
Зөөкүр өсөт кутурган.
Ичи тар өсөт өзүмчүл,
Көтөрүп өзүн сүйлөгөн,
Эч кимге жаны күйбөгөн.
Түк эч кимди сүйбөгөн.
Жамандын жаман сапаты:
Менден чыгат акыл дейт.
Менмин жалгыз, баатыр дейт,
Менмин жалгыз, акын дейт.

Көрсө бийик сеңирди:
Ошол чоку менмин дейт,
Көктөгү күнгө теңмин дейт,
Мен ушундай эрмин дейт.
Айтарым сага, иничек,
Аз күнчүлүк өмүрдө
Көтөрүлбө, көбүрбө,
Ар дайым болсун көңүлдө:
Киши менен кишисиң,
Кишилерден бөлүнбө.

ТАҢШЫ, БУЛБУЛ ТОКТОГУЛ

Сөзүмдүн жок жалганы:
Током сен ырдын балбаны.
Алтымыш батман алтындай
Ар сөзүңдүн салмагы.
Жолдошуң болгон кишинин
Жок чыгаар эч бир арманы?
Созуп кой, Токо, созуп кой
Сейдимкан уккан ырлардан!
Сүйүнсүн, тыңшап, турган жан,
Сузгандай ырды кырмандан!
Жактырсын, угуп жалжал көз
Жаш кайыңдай ыргалган!
Сайрай түш, дагы Токтогул!
Жылдыздар көктөн карашсын!
Күн кылтыйып, таң атсын!
Таңшысын, «Термең», «Санатың!»
«Токтогул» деп, «Гомер» деп,
Ала-Тоо, Парнас талашсын!
Таңшы, булбул Токтогул,
Үнүңдү жыргап угайын!
Ийилип таазим кылайын,
Ырыңдын учун улайын!
Нарын кирип ташкандай,
Тоо жаңырат, Током, ак таңдай!

ЫРДЫН АТЫ ТОКТОГУЛ

Бир кезде торго чалынган,
Колуна кишен салынган.
Күнөөсүз Сибирь айдалып,
Кыргыз жерин сагынган...
Токтогул акын бул кезде
Эң чоңу жарык жылдыздын.
Атагы-даңкы кыргыздын,
Сыймыгы эркин чыгыштын.

Токтогулдун «Термеси»,
Токтогулдун «Кербези»
Торгойдой таңшып турбайбы,
Токтогулдун жергеси.
Туманы жок, күн ачык,
Турган чагы гүл ачып,
Көргөнү келет канча жан,
Көп жол басып, кыр ашып.
Асылдыгы ченде жок,
Акындыгы ченде жок.
Эл таламын талашкан
Баатырдыгы ченде жок.
Токтогул терең Чалкардан,
Кем эмес эч бир залкардан.
Токтогул аты алмаздын
Банк сейфинде сакталган.
Ырдын аты -Токтогул,
Күүнүн аты -Токтогул.
Ала-Тоодон жаңырган
Үндүн аты -Токтогул.
Көлдүн аты -Токтогул,
Өрдүн аты -Токтогул.
Көк шибер көйкөл гүл жыттуу,
Төрдүн аты -Токтогул.
Токтогулдун чырагы
Өчпөй жанган убагы.
Токтогул деп күү чертет
Тоо боорунун булагы.

ТОКТОГУЛ ЖАЛАЛ-АБАДДА

Булбул, таңшык, Токтогул
Көтөрүп бийик добушун,
Кишиден бетер колу узун
Кеңитип жатат конушун.
Аралап чыгып Таласты,
Арстанбаптан ары ашты.
Эл кыдырып жүрөт деп,
Бүт ааламдар карашты.
Атактуу Жалал-Абадда
Алыстан карап баратты.
Жеткенде шаардын четине
Жүрөгүнө таң атты.
Дөбөнү көздөй озунду,
Комузун күүлөп отурду.
Акынга койгон эстелик
Өлбөстөргө кошулду.
Токтогул - алоо өчпөгөн,

Токтогул - сеңир чөкпөгөн.
Токтогул - ыйык байтерек,
Картайбай миң жыл көктөгөн.
Түбөлүк акын ак таңдай,
Күн сүйүп, нурун чачкандай,
Жашайт ар бир жүрөктө
Бактысын эли ачкандай.

САЯКБАЙ

Саякбай эске түшкөндө
Ысык-Көл толкуп жаткансыйт.
Нарын кирип ташкансыйт.
Манас баштап чабуулду,
Коңурбай шашып качкансыйт,
Каңгайдын күнү баткансыйт.
Саякбай айтса «Манасын»,
Туралбай түтөп жанасың.
Алтымыш дастан, жүз миң ыр,
Ошол чер токой арасын
Аңтарып түгөл көргөндөй,
Аябай жыргап каласың.
Биз үчүн нурдуу жылдыздан,
Дастандарды ыргыткан.
Саякбайлар кийин да,
Чыгышаар бекен кыргыздан?

ЭРКЕСАРЫГА

Эркесары, эй, укмуш Эркесары!
Колдоруңду карады элдин баары.
Күүлөрүңдөн жалжылдап көрүнгөнсүйт
Кер муруттуу жигиттин сүйгөн жары!
Комуз чертип отурсаң, Эркесары,
Кайра келип калгансыйт Ниязалы.
Теңегим жок өзүңө дыңкылдатып
Чертмек боорун тырмаган кунааны.
Эркесары, чертип кой «Кетбуканы»
Элдин баары чогулду күү укканы,
«Күлүп турат» дедиртсең, отуралы -
Супа салсын, биз жатпай кыштын таңы!

ЖЫШ ЖАРА

Жароокер сулуу кыз бала
Жүрөктү тилээр устара.
Арзыган менен жетпесең,
Ал тийген жүрөк жыш жара.
Жара кылбай жүрөктү
Жаштык кез качан тим өттү?

Телмирген селки көздөрү
Темиркулду жүдөттү...
«САРЫ БАРПЫ»
«Сары Барпы» күү кандай
Ниязалы таңшыткан! -
Муңун айтып тургандай
Уккан жанды жашыткан...
Чертмек боорун каратып,
Батырат ойго ар башка.
Алсыратып баратып,
Чакырат кайра кармашка.
Бошошкон жанды чыйралтат,
Нымшыган бойду сергитет.
Чаалыкканды эс алтат,
Талпынтат көккө, эргитет.
Чокуп сал дейт көздөрүн
Тойбогон ач көз жыландын.
Энчиси эмес өзгөнүн
Булбул уя шыраалжын!
Учкун дейт эркин кыргыйдай,
Көтөрөт бийик асманга.
Өзгөчө узун шыргыйдай
Өмүр тилейт жаш жанга.
Ойлоймун: «укса бул күүнү
Тирилер өлүп бараткан!
Көрсөткөн экен үлгүнү
Ушул күүнү жараткан.
Уккан сайын эс алам,
Укмуш күү куштай сайраган!
Уккан сайын жашарам,
Он бешке келип кайрадан.
Бактылууга өткөн күү
Бактысы жок муңдуудан.
Жадасам да булбулдан,
Жадабайм муну угуудан.
«Сары барпы» күү кандай
Ниязалы таңшыткан!
Укмуш күү чыгып тургандай
Өмүрдү сүйгөн ашыктан!

САЙРА ТАҢШЫП

Таңшы, комуз, сайра, сайра!
Таңшыт күүнү кайра, кайра!
Кыргыз күүсү укмуш кандай
Уксун бүт эл айланада!
Жашыл жайлоо кулак түрдү,
Ким тыңшабайт мукам үндү!

Сайра таңшып, таң калтыр сен
Таң атканда чыккан күндү!
Шаңкылдай бер, таңшый да бер,
Кумар канып жазылсын чер!
Жан эргиткен кыргыз күүсү
Бүт дүйнөгө кулачың кер!

АЛАЙ ХАНЫШАСЫ ЖӨНҮНДӨ

Хан Курманжан датканын
Кап-кара сулуу чачтарын,
Көк көлдөн чыккан күндүздай
Кулпунуп турган жаш чагын
Сүрөт кылып тартпадым,
Дастан кылып жазбадым,
Жомок кылып айтпадым
Бүркүт конгон асканын.
Сен баскан жолдон баспадым,
Сен ашкан тоодон ашпадым
Тар кыяда колума
Тийген жок сенин чачпагың.
Тойлорго бирге барбадым,
Ушул чыгар жалжалым
Күйүтү күчтүү арманым?

УКМУШТА ЖОК (Чыңгыздын юбилейине)

Оюма алсам Чыңгызды,
Ойлоймун бүткүл кыргызды.
Олтурсам Чыңгыз жанына
Өзүмдү сезем сыймыктуу.
Акындан ашкан акын бул,
Алмаз учкан закым бул.
Он миң жыл турса дат баспас
Укмушта жок алтын бул.
Келбети айтсам адашпай,
Кеңдиги кеңкол Таластай.
Кең көкүрөк, кең далы,
Турушуң айкөл Манастай.
Уулу бул менин жергемдин,
Уулундай бардык элдердин.
Күн болуп Чыңгыз күлүңдөп,
Көз майын алат көргөндүн.
Ар кимдин ою бурулган
Алгыр куш учкан туурдан.
Атагы болду кыргыздын
Ай-ааламга угулган.

Керемет уулду бул өңдүү,
От болсо да өчпөгөн,
Сактайлы чеки сөздөрдөн
Сактайлы чекир көздөрдөн!

ЭЛҮҮГӨ ЭЛҮҮ КОШУЛСУН ***(Стамов Асанбекке)***

Айланайын Асанбек,
Айта турган казал көп:
Үмүт үзбөй жүрөмүн
Өлбөс бир дастан жазаар деп, -
Чыңгыз баскан тоолордун
Далайынан ашаар деп.
Алмаз, алтын кенде бар,
Адамдык сапат сенде бар.
Айткан чындык сөзүңдү
Баалоочу калыс элде бар.
Ак жолборстой айбаттуу,
Азамат эрсиң кайратуу.
Көз жетпеген аскарсың,
Сүрүңөн душман жалтансын!
Элүүнү көп жаш ойлобо,
Боз жигит деген айтаар чын.
Жүзгө толгон тоюнду
Эсентур баатыр башкарсын!

БОЛСО МҮМКҮН ***(Каракеевдин 50 жашына)***

Адамдын сын-сапатын кайра баштан
Оңдоого болсо мүмкүн жазып дастан,
Курмандай тыкан туруп чачылбастан,
Курманча байкап иштеп шашылбастан,
Курманга окшоштуруп көбүңөрдү,
Күлкүдөн жарык кылып өңүңөрдү,
Кайрадан калыпка куюп жасамакмын.
Ой, анда ар бир жигит талдап, иргеп,
Окшотуп барып турган кейпин киймек
Көтөргөн элдин жүгүн азаматтын.
Ой, анда ар бир жигит куудул сүйлөп,
Ойчулдун өрмөгүнүн жибин түрмөк.
Болсо да түркүн түйүн, чатыш, иймек,
Ар кимдин ичин көрүп, күчүн билмек.
Жаңылбай нурун чачкан кышында да,
Күн мисал ар убакта калыс жүрмөк.
Жан тартпай уулуна да, кызына да,
Күзгүдөй тунук, таза өмүр сүрмөк.

ЖООМАРТКА

Дулдул элең чуркай чыккан жашыңан,
Булбул элең мукам үндүү башынан,
Элиң сага эстелигин тургузду
Өзүң сүйгөн кыргыз тоонун ташынан.
Эсиңе да сенин мактап жазганың,
Сүйүп карайт жалын жүрөк жаштарың.
Ысык-Көлдүн толкунундай көрүнүп
Түрмөктөлүп тармалданса чачтарың...
Мактанышат Пушкини деп кыргыздын,
Гүлү эле дейт биздин жыргал турмуштун,
«Гүл турмушту» күн үч убак ырдашат,
Ушул жаштар сени кантип унутсун.
Ыр ойлонуп өзүң баскан бир учур,
Гүл оронгон Дзержин көчөң дал ушул.
Кубандырат ушул жерде жадырап,
Гүлгө оронгон булбул куштай түрүшүң.
«АЛТЫН КЫЗЫҢ», «ЧЫНАРЫҢ»
Бир уядан бир чыккан,
Бир талпынган, бир учкан,
Бүркүтү элең асканын.
Канатымды кайрылтып,
Кантейин мени таштадың.
Бир үнгө салып ырдашкан,
Бир гүлгө конуп сайрашкан.
Булбул элек окшошкон, -
Парнаска учуп барууга,
Парнастан ыр, күү алууга
Талапкер элек кол созгон.
Учуп жетип коңгуча,
Ойлогон ой болгуча
Канат какпай кошулуп,
Жүрөгүмдү сыздатып,
Мөңгүдөн кыйын муздатып,
Токтодуң, курбум, озунуп.
Эл кубанып караса:
Эки гүл элек жанаша,
Сен, солуп, мына, мен калдым,
Бийик өскөн көкөлөп,
Бир талдын эки шагы элек,
Сен сынып, мына, мен калдым.
Чак түштө тийген күн элең,
Мезгилсиз баттың: бул эмнең,
Башыма тоодой кайгы үйүп?
Нес болдум кулак укпай сөз,
Тунарды көрбөй кара көз,
Караңгы тартып ай күйүп...

Жок, жок, мен көп жаңылып,
Жүрөгүм канап сабылып,
Ботодой боздойм кур-бекер,
Өзүң жазган ырларың,
«Алтын кызың», «Чынарың»
Мүрзөңдүн үстүн гүлдөткөн!

КЕРИМБҮБҮ ШОПОКОВАГА

Керимбүбү, аманбы?
Келип көрдүм, жаманбы?
Бактылуулар макташат
Биз жашаган заманды.
Ушул жыргал заман го
Баатыр кылган адамды?
Аман болгун, баатырым,
Мен өзүңдүн жакының
Бул жерден биздин үйгөчө
Көп болсо он беш чакырым.
Келип, кетип жүргүнүң,
Менин жок сөзүм жашырын.

КЕРБАБАЕВГЕ ОДА

Көргөн жокмун өлгөнүн,
Тирүүсүндө көргөнмүн.
Окугам, жазган китебин,
Алгамын бир топ өрнөгүн.
Өткүр эле Берди ага,
Отурчу эмес иш барда.
Жакын эле кыздарга,
Жал-жал көз сулуу уздарга.
Сөз айтканга эптүү эле,
Куштай сызып жетчү эле,
Кыргоол түспөл селкини
Кыргыйдай серпип кетчи эле.
Астынан чыкса айпери,
Айтаар сөзүн жаттаган,
Артын көздөй качпаган.
Артык эле башкадан.
Буйга жактан көрүнсө,
Бура тартып түз барган.
Калтар чач жымсал кыздардын
Качан бирин куткарган?
Өктөм эле Берди ага,
Эми жок, ошол эр кана?

УЛУКМАНДЫ ЭСКЕРҮҮ ***(Ахунбаев жөнүндө)***

Ыйса менен жылдарды өткөргөмүн.
Кызмат десе чыдабай өрттөнгөнүн,
Узартам деп, өмүрдүн кыска жолун
Ойлонгонун уктабай көп көргөмүн.
О, күн нуру, чак түштө жаркылдаган,
О, көк жолборс, эч жерде тартынбаган!
Сүрөт болдуң жакшыраак тартылбаган.
Жомок да сен, жеткире айтылбаган.
Кыйшайганды оңдогон чебер элең,
Миң тамырын жүрөктүн билген терең.
Жардам берүү адамга керек болсо
Жүгүрбөстөн, үйүндө чиренбеген.
Укмуш элең, улаган үзүлгөндү,
Сенин колуң кай ишти бүтүрбөдү?
Кубанычка айланткан канча жолу
Коркунучту сыркоонун жүзүндөгү.
Баатыр элең, эр элең барып турган,
Өлүп бара жатканда айыктырган.
Улукмандын өзү элең адамдардын
Үмүт отун өчүрбөй жарык кылган.

КОШ, ГАПАР!

Сулуулукту кол менен жараткан эр,
Суктандырып далайды караткан эр.
Баштаганын бүтүрсө ойлогондой,
Жүрөгүнө күн тийип, таң аткан эр.
Булбул мекен гүлзардан неге качтың?
Тойго бара жаткандай кайда шаштың?
Сен сүйгөнсүң көгүлтүр Ысык-Көлдү,
Көк шибери көйкөлгөн жашыл төрдү.
Сени сүйгөн уулум деп кыргыз эли,
Сүйүнткөндө эмгегиң жазып черди.
Сен жашайсың өзүң тарткан сүрөттөрдө,
Сен жашайсың сени сүйгөн жүрөктөрдө.

КОШ КУКЕ ***(Маликовго)***

Жаш чагыңан бер жакка,
Эмгекчи эле жатпаган.
Көкүрөгү, көөдөнү
Өз үйүнө батпаган.
Залкар эле тоодон чоң,
Бир көргөндү ойлонткон.

Өжөр эле тынбаган,
Түн уктабай ырдаган.
Сөзмөр эле башкача,
Сөзүн уккан жырдаган.
Бекем эле болоттон,
Ийилбеген, сынбаган.
Отко салса, от кечкен,
Ташка салса, таш кескен.
Өткүр эле кылычтай,
Шилтегенде жалт эткен.
Оозунда сөзү мол эле,
Сөзүнүн күчү зор эле.
Булбул мекен багында,
Сайрап турган чагында
Кандай кырсык туш болду?
Кабыргабыз кайышты,
Калкагар тоо майышты.
Томпойду бейит казылган,
Алып тынды асылган.
Алгыча шашты шум ажал,
Ач көздүгү ашынган.
Эл үчүн керек деген жок,
Эл үчүн кайгы жеген жок.

КОШТОШУУ

(Раззаковду эскерүү)

О, кичине кыргызым!
Качкандай бакта булбулуң,
Баткандай көктө жылдызың
Дүйнөдөн кетти бир уулуң -
Ат салбаган астына
Айтылуу Исхак дулдулуң.
Жар эле бийик - көчтү да,
От эле күйгөн - өчтү да.
Аттанган алыс жолоочу,
Аз токтолуп өттү да.
Оңойбу эрден айрылуу,
Ала-Тоо бүгүн кайгылуу.
Акылынын тереңи,
Ысык-Көлгө тең эле.
Казса бүткүс кен эле,
Көсөмдүгү тири укмуш,
Чечендиги тири укмуш,
Карааны тоодой эр эле.
Сел болуп акты көздөн жаш...
О, тагдыр, мынча бооруң таш?

Жакшыны жакшы дебейсиң,
Мынчалык неге мээриң аз?
Ажыдаар болуп ачуулу
Качырбасаң не болот?
Алууга жакшы адамды
Шашылбасаң не болот?

АРГА КАНЧА

(Бейшеналиева менен коштошуу)

Ак күү качты Соң-Көлдөн, Ысык-Көлдөн,
Көз кайгыткан көрк качты жашыл төрдөн.
Жылдыз учту кыргыздын асманынан,
Караганга жарыгын чачып көнгөн.
Жомоктогу сыйкырчы эмес белең,
Бийлегенден бир да кыз теңешпеген,
Кыяк таңшып, күү чыккан буттарыңдан
Укмуштардын укмушу элестеген...
Сен өлбөдүң, Бүбүсара, күн жашынды.
Сулуу гүлдүн үстүнө чым басылды.
Бүт дүйнөнүн ыр болгон каухарына
Берет белек биз сенин бир башыңды?
Арга канча? Айрылып калдык сенден,
Сендей уздар жыл сайын өнбөйт жерден,
Бирок үмүт сооротот ыйлаганды,
Сен окшогон чыгар деп кыргыз элден...

АЯЛГА

Ыйыксың, ак шумкардын түнөгүндөй,
Назиксиң, акындардын жүрөгүндөй,
Сүлүүсүң жыпар жыттуу бак гүлүндөй,
Көркөмсүң уздун соккон килеминдей.
Жакшысың кан бир жерден таралгандай,
Ынаксың жаныбыз бир жаралгандай,
Тартасың электрдин кубатындай,
Көзүңдө махабаттын кенчи бардай.
Таттуусуң өзүң куйган канттуу чайдай,
Кененсиң ырыскы жол биздин жайдай,
Тазасың таштан аккан тоо суусундай,
Жарыксың күн менен ай бир чыккандай.
Ысыксың жайкы күндүн илебиндей,
Жакшысың жаш баланын тилегиндей.
Кымбатсың асыл заттын көп жериндей,
Өзүңдүн бак өстүрчү эмгегиндей.
Жайлуусуң айдың көлдүн кемесиндей,
Аппаксың таңкы чолпон денесиндей,
Тунуксуң бүт дүйнөнүн күзгүсүндөй,
Улуксуң баатырлардын энесиндей.

Турмуш бар сен бар жерде, кубануу бар,
Өмүрдүн чырагысың жанып турар.
Дүйнөдө жан бир болсо, жармы сенсиң,
Эмгектеш, мен - ашыгың, сен сулуу жар.

КОРГОЙМ СЕНИ

Кыйын учур келгенде сактануучу,
Сактабаймын өзүмдү, сактайм сени,
Жактабаймын өзүмдү, жактайм сени.
Сен экөөбүз бүтүрсөк бир жумушту,
Мактабаймын өзүмдү, мактайм сени,
Күндүз күнүм, чырагым түндө жанган!
Аягандан, сүйгөндөн, кызгангандан,
Баардык болчу күнөөдөн актайм сени.
Ойлобоймун өзүмдү, ойлойм сени.
Осол сөздөн, ушактан коргойм сени.

ҮШҮТПӨСӨҢ

Кулпунасың жоогазындай жаздагы,
Балбылдайсың таңкы чолпон жылдыздай.
Жалжылдашың күндүн шоола чачканы,
Тамшантасың бейиштеги үр кыздай.
Оюм туткун, жаным туткун өзүңө,
Сенден оолак кеталбаймын эч кайда.
Алгын мени кошуп шаңдуу көчүңө,
Сен жок болсоң үй жок мага эч жайда.
Бооруңа тарт, жылыт мени, жалжалым,
Үшүтпөсөң кайдан болсун арманым.

АЛИ КҮНГӨ

Мен да мурун кырчын талдай толгонмун,
Түк калбагам театрдан, кинодон.
Достор менен татып көргөм көп жолу
Нечен таттуу, нечен сонун винодон...
Көп ичпегем, мас болгомун жаштыктан,
Көйрөңдүктөн, акыл эсим аздыктан.
Али күнгө алалбаймын оюмду
Кыздын чачы үйпаланган жаздыктан.
Ошол бир кез эске түшсө кылт этип,
Кырчын жаштык көрүнгөнсүйт жылт этип
Жел ыргаган жалбырактай дирилдеп
Жүрөк бийлеп, жүрөк ырдайт күү чертип.

АШЫГЛЫК

Бирде таттуу, бирде кычкыл ашыглык,
Азабымды тарткының дейт асылып.

Капкан салат, торун жаят азгырып,
Капка ташка калалбайсың жашынып.
Жашынбастан, алдын тоскун озунуп,
Азабың тарт, жыргалын көр кошулуп.
Алса чырмап ак жибектей созулуп,
Торуна түш, туткуну бол бой сунуп.

СЕБЕБИ СЕН

Ойлой-ойлой баш катырдым, себеби сен.
Кирпик какпай таң атырдым, себеби сен.
Жанчып салган жылан окшоп дарманы жок
Жыйрылалбай сулк жатырмын, себеби сен.
Сагынычтуу ырлар жаздым, себеби сен,
Суу ичкендей өңдөн аздым, себеби сен.
Ашуу аштым, жол да бастым, себеби сен,
Арак ичпей кээде масмын, себеби сен.
Уйку бербей кыйнагандай менби касың?
Ой түбүнө чөгөргөндө не табасың?
Болсоң кантет таалайлуу ыр, себеби сен,
Сагындырып кууратпастан, карындашым!

СЕНСИЗ

Сен бар жерде баары бар.
Кубаныч, жыргал, бак-таалай,
Күндүз - күн, түндө - аппак ай!
Сен жок жерде астым жар,
Кең дүйнө жалгыз мага тар.
Сенсиз-үйүм караңгы,
Эрибей - кетпей муздак кар,
Кыш түшүп жалгыз мен үчүн
Жаткандай каптап жер жүзүн,
Жабыр тартып жүрөгүм,
Жалгыздык сезип жүрөмүн,
Жагалмай куштун өзүмүн
Жүдөгөн таппай түнөгүн...

АЗЫР БОЛСО

Сени көрсөм эстеймин жаш чагымды,
Сен жаткан үй эшигин ачканымды.
«Тармалым» деп ар качан сылачу элең,
Тартиби жок үрпөйгөн чачтарымды.
Сулуу болгон эмесмин мен эч качан,
«Сулуу жигит» дечүсүң калп айтпасам.
Сага сүйкүм көрүнгөн мүнөзүм да,
Сандыраган сөз айтып, кыйшактасам...
Мен жаш элем чарчоону түк билбеген,
Жаккан оттой жалбырттап турчу денем.

Азыр болсо сен мени: «Кет!» дейт элең -
Аңшаңдаган эмесиң кайдан жүргөн?..

ДА БИР ЖОЛУ

Токоюнда Аркыттын жүрдүк эле
Кубалашып, суу чачышып күлдүк эле,
Уктук эле куштардын сайрашканын,
Ошол жыргал бир эле күндүк беле.
Көп жыл өттү арадан бак гүл ачкан,
Акындар да жазышты эң көп дастан.
Чач агарттык экөөбүз ар кай жерде,
Ошол бойдон көрүшпөй кайра баштан.
Жалынына сүйүүнүн күйсөк деймин,
Жайдак өткөн жылдарга күлсөк деймин.
Токоюнда Аркыттын да бир жолу
Баягыдай гүл жыттап жүрсөк деймин...

ЖАЛТЫЛДАП КОЙ!

Көздөрүңөн, жан эркем, жалжылдаган,
Таңда чыккан чолпондой балбылдаган.
Азоо элем, канаттуу тулпар элем,
Оңой менен укурук салдырбаган.
Сени көрүп эсимден тана жаздым,
Бир ай ачка калгандай өңдөн аздым.
Курубайын ажалдан мурун өлүп,
Түшкү күндөй түз карап нуруң чачкын!
Экөөбүзгө түшкөндөй жаңыдан той,
Жел козгогон атластай жалтылдап кой!

КЫЗ ОЮН ЫРЫ

О, кыз бала, мени сүй,
Тандабастан мага тий.
Алсаң мына жүрөгүм,
Өзүң эге, өзүң бий.
Белиңдеги куруңмун.
Мойнуңдагы шуруңмун.
Капа кылбайм эч качан,
Ак жүзүңдүн нурумун.
Издегендей кезиктиң,
Ак нерсеге жетикмин.
Киериңе көйнөкмүн,
Кирериңе эшикмин.
Кирсең эшик ачамын,
Чыксаң бирге басамын.
Айсыз түндө жолуңа
От болуп жарык чачамын.

Базарыңа барамын,
Көтөртпөй жүгүң аламын.
Очоктон күлүң чыгарып,
Отунду өзүм жагамын.
Көркүмүн гүлдүү чагыңдын,
Көтөрчү мөмө шагыңмын.
Кышкысыга жылуу үйүңмүн,
Жайкысын салкын багыңмын.
О, кыз бала, мени сүй,
Тандабастан мага тий.
Алсаң мына жүрөгүм:
Өзүң эге, өзүң бий.

КӨП КАРАБА

Күздө түшөт дарактын жалбырагы,
Күтөт жыгач мезгилди алдыдагы.
Жазда кайра көгөрөт, гүл жамынат,
Булбул сайрап шаңдантат ар жыш аны.
Өткөн күнүн адамга көрмөк кайда,
Жолдон кармап түк эч ким бербейт кайра.
Бырыш басат беттерди, чач агарат,
Өмүр жазы аттанат келбес жайга.
Калат сенин жаштыгың балдарыңда,
Конот булбул балаңдын чарбагына.
Көп караба суктанып андай болсо,
Көз жетпеген тоолордун ар жагына.

АЙТСАҢЧЫ

Убада сөзүң бекемби?
Оюма салдың неченди.
Узун жомок дүйнөдөн
Убайым тартып өтөмбү?
Айыктырбай жараны,
Азаптын тагы калабы?
Жүгүргөн жетпей, тоо гүлүн
Буйруган бирөө алабы?
Азапка салбай жанымды,
Айтсаңчы бир сөз жагымдуу!

ТУБӨЛҮК БОЛСО...

Сен жакшысың жалжалым,
Сен барда түгөл мал-жаным.
Сен карап турсаң жанында,
Оюну жакшы балдардын.
Сен турган жупун үй жакшы,
Сен токуган чий жакшы.

Теңтуштар курган үлпөттө
Сен аткарган бий жакшы.
Сен баскан жол эң жакшы,
Сен гүл эккен жер жакшы.
Сен экөөбүз бир барып
Карагат терген чер жакшы.
Сен ойлоп чыккан кыр жакшы,
Арналган сага ыр жакшы.
Түбөлүк болсо канаке
Экөөбүзгө бул бакты!

САГЫНУУ

Унутпасаң азабын айрылуунун,
Таарынбагын, сен мага таарынбагын!
Айтуу кыйын сөз менен кургуруңдун,
Көрбөй көпкө өзүңдү сагынамын.
Сагынуудан азаптуу эч нерсе жок,
Күчтүү кайгы, ал өзү күчтүү кайгы.
Отко кактап жаныңды, чокко тосот
Табалбайсың эс алып түрчү жайды.
Секунд сайын ойлоймун бир өзүңдү,
Желбир жибек, кыз эрке мүнөзүңдү.

ЖОМОК ӨҢДҮҮ

Таң атканча кирпич какпай сүйлөштүк,
Кээде жаным, шапар тептик, бийлештик.
Бирок сенин ак бетиңен оппөдүм,
Кечирип кой менден өтсө билбестик.
Укмуш элең, ачылган ак гүл элең,
Чаңкай түштө көз уялткан күн элең.
Сөз айталбай канча жигит сүрдөгөн,
Бактылуумун дебедиби бир көргөн.
Ал сонун кез учуп өттү зымырап,
Азыр айтсам жомок өңдүү угулат.

АМАН ЖҮР, МЕНИН БЕРЕКЕМ (Сооронбайдын 50 жашына)

Акын сенсиң булбул тилдүү,
Акын сенсиң арген үндүү.
Кыл кыяктын дал өзү сен
Күү таңшыган түркүн түрдүү.
Жарашыктуу байтерексиң
Жалбырактуу, күлгүн гүлдүү.
Жаш баладай кебетең
Поэзия кени экен.
Төгүлүп турган ырыңа
Кучагым жетпейт ченесем...

Күчүң жетсе миң жылга
Аман жүр, менин берекем!

УБАГЫНДА

Кызыл гүл элең - соолупсуң,
Кыз элең - жубан болупсуң.
Сыр бербей басып кетчү элең,
Соолуган кезде жолуктуң.
Жалжылдабай жалдырап,
Жүрөгүмдү ооруттуң.
Убагында ар нерсе:
Убагында келбесе,
Тилегиңди эңсеген
Убагында бербесе -
Өтөт бары кайрылбай
Эскерүү калат кайгыдай.

ЖУК КАЛБАПТЫР

Сен билесиң, өзүң менен катташпагам,
Бир да жолу сыр билгизип кат жазбагам.
Бирок сени ойлочумун «бул бир асыл
Алтын окшош түк эч качан дат баспаган».
Балбылдаган чолпон элең көгүмдөгү,
Өзүң элең мен сүйгөн гүл көңүлдөгү.
Кайда калды, перизатым, бир көргөндү
Түткүн кылган күн чырайың өңүңдөгү?
Бүрүшүпсүң гүлдөн бетер үшүк урган,
Беттериңде жук калбаптыр кызыл нурдан.
Кайдан мага жолуктуң сен? Токтотоюн
Сага жаштык гүл сунса да ушул ырдан...
КАРАНСАҢ КАРАН
Күзгү бар жүздү көрсөткөн,
Көрсөткөн бүрбай жакыңды.
Бирок жок күзгү сулууга,
Күн түспөл аппак нурдууга
Көрсөткөн терең акылды.
Бар болсо сүйүү күзгүдө,
Карансаң каран, жаш сулуу,
Тарансаң таран, жаш сулуу!
О, жаш сулуу бактылуу,
Жок да бирок жигитсиз
Кыз көңүлүн азгыруу...

Чөнтөгүмдө, жүрөгүмдүн үстүндө
Жүрөсүң сен, алып көрөм мен күндө,
Жаныңда мен, жаркырайсың, күлөсүң.

Жетет дебе, бул сен эмес, сүрөтүң.

* * *

Түндө жатып уктасам

Түшүмө кирдин Зукешим.

Ойгонсом жалгыз мен жатам,

Элестейт көзгө тиктешиң.

Ооба, сен алыс үйдөсүң.

Билбеймин кандай күндөсүң,

Кандай күндө жүрөсүң?

* * *

Куттуктаймын, сегизинчи мартыңды,

Бир жүргөндө билбептирмин баркыңды.

Ортобузда он айчылык жол жатат,

Ойлоп сени, карап көрсөм артымды.

Жүрөгүмдү сүйүндүрүп ким айтат:

Кайра барып көрөмүнбү алтыңды?

ГҮЛДЕСТЕ

Кээде менин түшүмө да киресиң.

Бак аралап, мени менен жүрөсүң,

Жал-жал карап, жан эритип күлөсүң.

Жазыгы жок, арсак бала мүнөзүң.

Жагымдуулук, жароокерлик, сулуулук

Бардыгына татычудай бир өзүң.

Ай, күн, жаз, жай барын кошуп ширеткен

Укмуш заттан жаралгандай ким өзүң?

Болуп жүрбө, баягыда, бир кезде

Бооркеч тагдыр мага-сунган гүлдесте?

ОЙНОБО

Ойлобостон, оокат жөнүн, үй жөнүн,

Ойлобостон, миң кызыгын дүйнөнүн,

Жалбырттатып жүрөгүмдүн жалынын,

Жал-жал көзүм, жалгыз сени сүйгөмүн.

А, сен болсоң, абалымды билбедиң,

Адам ойлоп, көзүңө да илбедиң.

Узун түндө кирпич какпай, көк тиктеп,

Азап тартуу энчим болду бир менин.

Мейлиң, мени ойлобосоң ойлобо,

Бирок, жаным, жүрөк менен ойнобо!

ГҮЛАЙЫМГА

Айчүрөк түспөл Гүлайым,

Айтканыңды угайын.

Ак жүзүңдү сүйкүмдүү

Ар дайым карап турайын.

Жерге жарык нур төгүп,

Жүз миң жыл жаша ылайым.
Жакшылык кыл деп, адамга,
Жараткан сени кудайым.
Өмүр күнүм батканча
Өзүң деп какшап ырдайын.
Өлтүрсөң өзүң өлтүргүн,
Тапшырба мени башкага.
Дарыгерим унутпа,
Унутуп шорум курутпа!

ЖАЛТ ЭТИП КОЙ

Кезигебиз. Баягыдай карабайсың,
«Жанымсен», - деп жалбарганга жарабайсың.
Тиричилик тушоо болуп, кечиккенди
Түшүнбөстөн, таарынган баладайсың.
Унуттуңбу, укпай толгон ушактарды,
Тепсеп өтүп, алар тарткан тузактарды.
Гүл жыттанган бак аралап, айлуу түндө
Үйүңөчө мен өзүңдү узатканды?
А, мен болсом, жүрөм барын унутпастан.
Элжиреген жүрөгүмдү суутпастан.
Кур дегенде, айтып койсоң болбойбу:
Эмнеликтен ай жүзүңдү булут баскан?
Жалт этип кой, жарк этип кой, жалжалым!
Кайгы күчөп, курубасын дарманым.

КАРГОО

О, жалжал көз! Бооруң таш сенин мынча?
Канча жолу айылыңды араладым,
Бир жолу да мен жакка карабадың,
Салам берсем, аликке жарабадың.
Канча жолу сени мен коштум ырга,
Канча жолу сага мен жалдырадым.
Сен тоготпой, чыкпаган калды жаным,
Жардан учкан тайлактай шалдырадым.
Арап болсом, мен сени каргайт элем:
Артында кал сыйлаган дос-туугандын,
Бардыгынан кийин кал тааныгандын.
Бүт дүйнөгө угулсун наалыганың!
Цыган болсом, мен сени каргайт элем:
Тоодон аккан суулардын бирин кечпей,
Жел уңшуган талаага эч бир жетпей,
Узак жана тар үйдө, эркин кетпей!
Бирок сага, кыргызча тилегеним:
Сүзүп өткүн, өмүрдүн сүйүү көлүн!
Жылгасында күн тийген Ала-Тоонун
Жаша тооктой ээрчиткен жөжөлөрүн!

ЖИГИТТИН ЫРЫ

Келе жаткан жолуңду тоссом деймин,
Салам айтып, колумду созсом деймин.
О, жалжал көз, жаш сулуу перизаттай!
Жүрөгүңө жүрөгүмдү кошсом деймин.
Алыс кетсең артыңдан барсам деймин,
Убадаңды тезирээк алсам деймин,
Кайра келбей, ал жакта тураар болсоң,
Мен да сенин жаныңда калсам деймин.
Айтчы жаным, сөзүңдү айтчы бачым,
Көлдөй толкун, күйүтүм ташыбасын.

КАЙДА

Кызыл гүл элең солупсуң,
Кыз элең, жубан болупсуң.
Кадыркечим, сырдашым,
Кандай күнгө жолуктуң?
Жалжылдап күлгөн наз кайда?
Жылыткан жанды жаз кайда?
Кечиксем бир аз, көзүңдөн
Кылгырып чыккан жаш кайда?
Бузулбас бекем сөз кайда?
Болжожуп чыккан кез кайда?
Ак чөлмөк оюн, айлуу түн.
Калбаганбы эч кайда?

КАРЫЛЫК

Курусунчу карылык
Күлбөйсүң маңдай жарылып.
Карабайсың ааламды
Кайгы-муңдан арылып.
Үңкүйөсүң көп кезде
Бүткөндөй дүйнө тарылып.
Кайра келбейт жаш чагың
Күтсөң да жүз жыл зарылып.
Кайгырба көп, кайгырба,
Карыганды ар кылба.
Мен ушундай элем де,
Эр жигит көрсөң ай-жылда.

ДҮРДАНА

Ак жүзү айдай Дүрдана!
Ыр арнап сендей дилбарга,
Колуңду коө бербестен,
Бир жүрөм узак жылдарга...
Жароокер сулуу жалжалым,

Сен болсоң сүйүп алганым,
Бул дүйнөдө эч качан
Болбосо деймин арманым.
Боконом бошоп, шалдырап,
Кетпе бекем дарманым?
Каңырык түтөп айтканды
Көңүлүңө албагын!
Чолпон сары жылдыздай,
Перизатым, ардагым!

КЫЗДЫН ЫРЫ

Сен өткөндө тереземдин түбүнөн,
Кыялымда арт жагыңдан жүгүрөм.
Кокус ана узап кетсең, кылчайбай,
Бир секундка үмүт үзөм, түңүлөм.
Бирок кээде күлүп карап турасың,
Бери кел деп жайылгансыйт кулачың,
Гүлүң да бар үзүп келген бакчадан...
Сурасамбы «качан үлпөт курасың!»
Оюң болсо, зарылтпай айткын бачым,
Сага тартуу ай жүзүм алтын башым!

УНУТАЛБАЙМ

Кайра баштан уланчудай үзүлгөн,
Кара көзүм, кетпей койдун түшүмдөн.
Жыргал сезем, калбаса да эч бир жук
Биз экөөбүз чогуу көргөн үзүрдөн.
Үзүлгөндү улаганга сен эптүү,
Унуталбайм, өзүңдү ошол себептүү.

ОҢОЙБУ

Бах чиркин, жалының - ай, жаштык- сүйүү!
Жеңилдир, сенден көрө чокто күйүү?
Оңойбу азаптуу бир бактыны эңсеп
Мойнуңа белгисиздик жүгүн үйүү!

БИЛБЕЙМ

Бирөө мени шоксуң дейт,
Күйгүзүүчү чоксуң дейт.
Бирөө мени: «байкушум,
Тирүү туруп жоксуң», - дейт.
Ким чын айтат, билбеймин?
Уккан сайын кирдеймин.

КАНДАЙ КҮЧ БАР

Үнүңдү уккан сайын жашарамын,
Эс алам, өлүп кайра тирилгендей.
Өңүңдү көргөн сайын тазарамын,
Гүлдөрдүн атырына кирингендей.
Сыйкырдуу окшойт үнүң, эй, жалжалым,
Өңүңдө кандай күч бар мен билбеген?
Тапкансыйт түбөлүктү менин жаным
Өзүңдүн көздөрүңдөн күлүңдөгөн!

КЕЛГИЛЕ, АЗИЗ ДОСТОР

Келгиле, азиз достор, бизге мейман!
Кубаныч толкундатат дос жүрөгүн.
Жүз жарык жүрөктөрдөн чыккан нурдан,
Дос угат достун ырын, достун үнүн.
Ырдашат, үн алышып Сурхаб, Нарын,
Жанаша көк тирешет Памир, Апай.
Турушат жомоктотуп айтып барын.
Күрөштү, жеңиштерди далай-далай.
Шыбырайт мурункунун азаптарын,
Көргөндөй миң жылдызды кайра барып.
Калтырбай кандай акын жазат барын,
Ак чачтуу тоо башындай өткөн тарых.
Шыбырайт: Кара баатыр болгон ашык
Шуудурай сулуулугун Тегененин.
Бул жомок, жеткен бизге, Кысар ашып,
Жылытып уккан ар бир жигит жанын.
Аркырап тоо шамалы, шыбырабай,
Чакырды эмгектеги баатырлыкка.
Эргидик, жапырт турдук, кыбырабай,
Көнбөдүк азабы чоң жакырлыкка.
Аркырап тоо шамалы кошот ырга:
Жыргалын бары кенен бүгүнкүнүн,
Атылган бактыбызды жылдан жылга,
Багыбыз көбөйткөнүн гүлдүн түрүн.
Сүйлөшүп, макулдашып гүл ачкандай
Жанаша эки бактан үздүк жемиш.
Бир жерден өсүп, өнгөн курдаштардай
Ойлогон оюбуз да аркак-эриш!
Кат жазат кыргыз кызы жигитине,
Жаңырткан сүйүү ырын, Бадахшанда.
Бой жеткен тажик кызы гүл ичинде,
Өстүрөт мал тоютун Тыяншанда.
Памирдин арсак тиштүү чокулары
Сунулган кол сыяктуу жазып черин,
Издешет челип кирип булуттарды
Алайдын тирсейишкен эмчектерин.

Шаркырап үн алышат биздин суулар,
Жанаша желпинишет биздин туулар.
Жаркыган жакшылыкка колун сунар
Эки элбиз жергеси бар, конушу бар.
Жүрсөк да ар күн угуп ырыңарды,
Эңсейбиз булбул таңшык сөзүңөрдү.
Билсек да, таанысак да баарыңарды
Көрсөк деп, сагынабыз өзүңөрдү.
Келдиңер (жүрөгүбүз турат сезип)
Саадиден, Рудакиден ырлар ташып.
Келгиле, азиз достор! Биздин эшик,
Мынаке, силер үчүн дайым ачык.

БИР ГҮЛГӨ

Өзүңдү кимден коргойсуң?
Жыттаңын десем, болбойсуң.
Жаныңа барсам, терс карап,
Мойнуңду мынча толгойсуң?
Көп эле болсо, гүлбурак,
Кеч күзгө чейин солбойсуң.

О, БУЛБУЛ

Тепкедей бала кезимде,
Толкуган жыйын четинде,
Токтогулду көргөнүм
Азыр да менин эсимде.
Кылга тийсе кол учу,
Кишиче сүйлөп комузу,
Тоо жаңыртып турчу эле
Токтогулдун добушу.
Аңтарып бүткүл дүйнөдөн,
Аңкыган атыр гүлдөрдөн
Ыр чогулткан өнөрдү
Токтогулдан үйрөнгөм.
Устаты терең ойлордун
Шыбырга сүргүн болгонун,
Айтуучу коңур үн менен
Басаагындай жоргонун.
Айтуучу, көптү көргөнүн,
Далайдын шордоп өлгөнүн,
Элди сүйгөн эрлерди
Өз колу менен көмгөнүн.
Айдалып барып конуштан,
Ага-ини тапкан орустан.
Басалбай жүрүп кишенден.
Бечарага болушкан.

Эмгекчини жактаган
Эр кишини мактаган,
Кармалганды күнөөсүз
Сот алдында актаган.
Баатыр эле Токтогул,
Акын эле, Токтогул.
Эл үчүн жаны күйгөнгө
Жакын эле Токтогул.
О, булбулум, кубанчым!
Азыр да таңшып турасың.
Акыйкат, чындык ишине
Эл көңүлүн бурасың.

ӨЗҮҢӨ

Ырда, сулуу, чыгар бийик үнүңдү,
Ырыңды уксам, жан эс алат бир башка.
Өзүң өңдүү жарык кылган күнүмдү,
Айкыш айткым келет сендей курдашка.
Бек кучактап, бекем кысам төшүмө
Бүт оюмду айтсам деймин өзүңө...
Кайда барсаң мен кошулсам, көчүңө,
Арзыр белем «жаным бозой» дешиңе?
Ырда, сулуу, бийик чыгар үнүңдү,
Сенин үнүң тартып барат жүлүндү.
Таткан сайын байкуш жүрөк бүлүндү, -
Жыттар бекем жыпары көп гүлүңдү!

НЕ ЖЕТСИН

Сени таштап, Чүй бою,
Кетким келбейт эч жакка.
Акыныңдын бүт ою
Өзүң тарткан тузакта.
Бул тузак мага, таалай-бак,
Үзгүм келбейт булкунуп,
Сулуу турмуш туш тарап
Суктандырат кулпунуп!
Тегеректен карашат
Теңтуштардын көздөрү.
Көркөмдүк берип жарашат,
Караба дейт өзгөнү.
Кулагымдан кетпейт түк
Кумар көздүн ырлары.
Болбойт окшойт мүнөттүк
Сүйүүнүн азап, жыргалы.
Бул турмуш - тузак кетирбей
Күн көргөнгө не жетсин!

Өмүрдүн чети кетилбей
Гүлдөгөнгө не жетсин!
..ГА
Ар сөзүңдү ыр сыяктуу жаттаймын.
Олтур десең карыш алыс баспаймын.
О, жалжалым! Мени карап бир эле
Күлүп койсоң, эрип кала жаздаймын.
Кайдан жүрүп туткун кылдың сен мени?
Ушулбу же эңсеген күн келгени?

ОЛТУРАМ КАЧАН

Көргөндө сени ар дайым,
Көзүмдү сенден албаймын.
Кыйнабай айтчы аныгын:
Колуңду качан кармаймаймын?
Эс алып жеңиш багында,
Олтурам качан жаныңда?
Бар десең, үйгө барайын
Кал десең, үйдө калайын.
Буйругуңду аткарып,
Болоюн сенин малайың.
Каркырадай кыздардан
Көрсөм дагы далайын
Бир өзүңдү карайын...
Балбылдаган көзүңдүн
Балакетин алайын!

АЛДЫҢ МЫНЧА ТЫНЧЫМДЫ?

Кимдир бирөө койгон өңдүү нур шыбап,
Көрүнүшү күмүш чеге, тишиң ак,
Көзүң кара, чачың кара, жүзүң ак!
Көрсөм ээ деп, сени күндө үч убак
Жүрөк жалын кыпындарын учурат.
Жетилчүдөй кайрап менин курчумду,
Жароокерим алдың мынча тынчымды?
Же жүрөктү толкундаткан ырсыңбы?

УНУТУП КОЙ

Унутпаймын ай жарык түндөрдү ошол,
Кандай сулуу укмуштай кошчан, Шанкөл!
Жемиш бышкан жыргалдуу гүлзар бактай,
Мен колтуктап, сен ыктап биз баскан жол!
Өпкүм келип изиңдин топурагын,
Басып кеткен жериңде отурамын.
«Энем үйдө, кош!» - деген назик сөзүң
Эске түшүп азыр да чоочуп алдым...

Тыңшагансыйт оюмду Алтын Казык,
Кайкысынан күн чыгып алтын чачып,
Жарык кылат суу жээгин биз жүгүргөн,
Эми көрдүм; жок экен сенде жазык...
Мен экемин жаңылган... ажыраштык,
Иштепирмин өзүмө өзүм кастык.
Мен алыста, сен мында жыл алмашып,
Аткан октой зымырап өттү жаштык.
Өмүр чиркин армансыз болбойт экен,
Сени эстесем милтедей түтөп кетем.
Жаным сен деп жалжылдап караганда
Сен салган так жүрөктө турат бекем.
Жүрөгүңдө сенин да калганбы так?
Жүрөсүңбү менчилеп тартып азап?
Жок, жок, жалжал, азапты тартайын мен,
Сен бактылуу өмүр сүр, куунак жашап!
Жүргөн болсом оюңда, унутуп кой,
Эми бизге туугандар жасашпайт той.
Сагындырып кыйноого арзыбаймын,
Сезсең болду дүйнөдө, мен түк жоктой.

КҮЛҮП КОЙСО

Мен башканы теңебеймин жарыма,
Ишенбеймин андан сулуу барына.
Ал жөнүндө оюм тунук, тап-таза,
Киринткендей тоо суусунун шарына.
Караганы аягандай сезилет,
Күлүп койсо, кайрат жибим эшилет.
«Жок» деп айтса «бар» дегендей угулуп,
Урушканын жыргап жаным кечирет.
Эркелесе, ал олтуруп жаныма,
Кан кошулуп жаткан өңдүү каныма,
Коргошундай балкып кетет бүткөн бой,
Жылынамын бактылуу бир жалынга!
Досторума каалаганым дал ушул:
Таза күтсүн, ар кими өз шурусун.
Өз жарына ишенбеген шордуунун
Ичкен суусу, көргөн күнү курусун.

ЭРКИН ЫР

Жанымдын жармы деп жүрөм
Жан менен сүйгөн жарымды!
Арнагам ага барымды,
Арнагам намыс-арымды.
Сагынам үйдөн чыкканда,
Саргаям ушак укканда.

Барабар мойнун жытташым
Бир аяк кымыз жутканга.
Муңайса болом жарадар,
Жарабай эргип учканга,
Көзүнөн өпсөм - барабар
Көл абасын жутканга.
Жанымда турса жалжалым:
Баккан малым семиздей,
Телегейим тегиздей,
Жоголот бардык арманым...

ЗЫРП ЭТЕТ

Караганың күлүңдөй,
Кең төрдүн жашыл гүлүндөй.
Жүрөк байкуш зырп этет,
Ал кантет анан бүлүнбөй.
Жолдошумдай бирге өскөн
Жакын келип сүйлөшсөң,
Кантип чыдап турамын
Жалын чачып күйбөстөн...

БИР СЕЛКИГЕ

Ай чырайлуу, нур жүздүү
Ааламда жок сулуусуң,
Ай менен күндөн нурдуусуң,
Ак маралдай түрүшүң.
Көрүнсөң сени бүт карап,
Ар бири сага суктанат.
Жанымда жаштык жалыны
Жок кылат дебей куйкалап...
Башкадан сени кызганат.
Айтчы - сени ким чанат.

ҮЧ НЕРСЕ

Сүйгөнүңдүн төшөгү,
Наристе жыты кечеги.
Ширелүү, даамдуу аш-тамак.
Сезимиңден кетеби?
Билерманың айтсынчы -
Бул үчөөнө жетеби:
Ааламдын бардык алтыны?
Айлуу түндүн салкыны?
Искендер, Чыңгыз жөнүндө
Тарыхтардын айтымы?
Бардыгы тең келбесе,
Айтмак элек кайсыны?

СОЗУП КАЛ

Таң атат да, кеч кирет,
Кеч кирет да, таң атат.
Өмүр өтүп баратат,
Өткөндөрдү санатат.
Күн күйкалап, жел согуп
Кара чачты агартат
Кетирбей бекем кылымды,
Созуп кал, сүйгөн ырыңды!

САГЫНДЫРГАН БИРӨӨГӨ

Сагындырып кыйнадың,
Канчага чыдайт, бир жаным?
Эмне болот аясаң,
Оюмдан кетпес жыргалым?
Көзүмдүн жашы көл болду,
Көрө турган киши жок.
Акыл айтып кеңешип
Бере турган киши жок.
Издеп сени артыңан
Бара турган киши жок.
Бүгүндөн калбай бир кабар
Ала турган киши жок.
Ушулбу сенин сүйгөнүң?
Сезилбейт мага күйгөнүң?

БЕРИ ЧЫК

Кат жазып кабар албадың,
Аман бекен мал жаның?
Ак үйдө жанган чырактай,
Айпери түспөл, жалжалым!
Жалынган сөзүм укпайсың,
Чакыртпай үйдөн чыкпайсың.
Өзүңдү сүйгөн жигитти
Ойлобой кантип, уктайсың?
Бери чык бакка баралы,
Гүл жыттап сергип алалы.

ЭРКЕЛЕСЕ

Ай чырайлуу, карындаш!
Айым сен деген жаңылбас?
Болбосоң мага айылдаш,
Арманым ичтен арылбас.
Күн чырайлуу, карындаш!
Ким сүйүп сени сагынбас?
Бар бекен жигит бир көрүп,

Карегинден кагылбас?
Эркелесе жалын жаш,
Эч ким ага таарынбас.

АЗБЫ САГА

Көздөрүмдү, көздөрүңдөн албадым,
Канчалык көп карасам да канбадым.
Ойлоп сени, таң атырдым уктабай,
Ушунчалык азаптарга салганың
Азбы сага? Менин кайсы жазыгым?
Айтсаң боло, эзе бербей, жалжалым.

АЛСЫЗ БОЛСОҢ, ӨЛГӨНҮҢ

Бомба түшүп жарылып,
Кимдир, бирөө чаңырып,
Карап турган адамдын
Кең дүйнөсү тарылып.
Кишиге кырсык кармашып,
Канчаларды там басып,
Жеткенче күчү эр жигит
Желмогуз менен кармашып.
Астына танктын жыгылды,
Кимдир, бирөө чаңырды.
Оңдоочу уста жок беле
Башынан ою кыңырды...
Кыйрады калаа, өрттөндү,
Жердин түрү өзгөрдү.
Эсептеген эч ким жок
Деңизге кулап чөккөндү.
Автоматчан янкилер
Кемеден түшүп жатышты.
Көрүнгөндү атышты.
Канчалар тоого качышты.
Тим коюу кайда бүтүндү,
Кишинин буту үзүлдү.
Жарадарлар, оорулар
Жутушту ачуу түтүндү.
Үйлөрдү тинтип карашты,
Үйлөрдү тоноп талашты.
Жаш балдарды, чалдарды
Жөн коюшпай камашты.
Тепселеди тулаңын,
Бийиктеги кулады.
Гренада- карт эне
Ачууланып сурады:
Себеби кайсы жаңжалдын
Курчуткан мизин канжардын?

Кызыл кыргын кылгыдай
Кылмышы кайсы балдардын?
Кайдандыр, бирөө үн катты:
Кылмышы - күчү жоктугу.
Мүйүзү жок токтуну
Көргөндө күчөп шоктугу.
Карышкыр тике качырат,
Көзү күйүп чачырап,
Аңырдай оозу ачылат,
Тиш салганы шашылат.
Козу болсоң — жеп кетет,
Кийиз болсоң - тепсешет.
Өлөсө бир жан экен деп,
Өзүңдү кайра жектешет.
Кереги жок төлгөнүн,
Талашсыз чындык көргөнүң,
Аябайт зулум начарды,
Алсыз болсоң - өлгөнүң.
Жашоо үчүн күрөшкүн,
Жалынын шилеп жүрөктүн!
Үй аңдыган ууруну
Коркутат күчү билектин.
Жыгыласың, жалтанасың,
Болосуң аман сактансаң.
Балбандарга каракчы
Батынган эмес баштаган.

КЕЛ БЕРИ

Сүйөсүңбү, сен мени?
Суйкайып турбай, кел бери!
Сүйүүнүн жылын отуна
Жанып турган мендеги!
«Мен - Мажнун, Сен - Ляйли»
Болгон жаман турбайбы.
Ашыгына жетпесе,
Анын өзү миң кайгы.
Көп кайгырган жыргайбы?
Кол кармашып ырдайлы!
Кайталанбас жаштыкты,
Кадырлайлы, сыйлайлы!

АДАМЗАТ

Ыйлап түшсөң энеден,
Ыйлатып достун нечесин
Бул өмүрдөн кетесиң
Оюңа кайдан жетесиң?

Хан тактына минсең да,
Кунары жок бечелсиң.
Жарабайт өтө көпкөнүң,
Жылт эткениң- өчкөнүң.

УЯТ ЭМИ

Жетим калып, тентиредиң, өлбөдүң,
Байдан нечен тепки жедиң, өлбөдүң,
Ач-жылаңач эмнелерди көрбөдүң?
Ошондо да кетилбедиң, өлбөдүң.
Окоп казып, сызга жаттың, өлбөдүң,
Бел курчоодон сазга баттың, өлбөдүң,
Кыш чилдеде муздай каттың, өлбөдүң,
О, Темиркул, эмнелерди көрбөдүң?!
Согуш жолун басып өттүң, өлбөдүң,
Ок жаңылып, кан да төктүң, өлбөдүң.
Нечен жолу суута чөктүң, өлбөдүң,
О, Темиркул, эмнелерди көрбөдүң?!
Азыр мынча жыргап турган убагың,
Небереңди эркелетип, кубандың.
Кыскарбадың, үзүлбөдүң - уландың,
Бүлүнбөдүң, чачылбадың - куралдың.
Көргөзгүн сен чыдамкайлык өрнөгүн,
Соккондо сен узун өмүр өрмөгүн.
Таалай күнү тийип турат жергеңе,
О, Темиркул, уят эми өлгөнүң!

КҮБҮРӨЙТ БИРӨӨ

Чакырат, чык деп, Ала-Тоо,
Бийикке чыгаар алым жок.
Баягы жаштык жалын жок.
Баягы өткүр чагым жок.
Эңиштедим, картайдым,
Этим качып тартайдым.
Айылчы катын көп минген
Арык аттай шалпайдым.
Эми кайдан оңолдум?
Күбүрөйт бирөө:... жоголгун!

БЕШ КҮНДҮК

Сексен жаш өттү зымырап,
Сегиз күнчө билинбей,
Сегиз күндүн бириндей
Сөөлөтү көзгө илинбей.
Көрүндү чөйрө болгону
Кеч бешим өткөн иңирдей.

Бала менен карынын
Аралыгы беш күндүк.
Беш күндө көптү өстүрдүк.
Канчаларын көптүрдүк
Карыган шордуу күбүрөйт:
«Кай жерде калды өткүрлүк?»

ОТУЗ ЖАШЫМА

Кайран өмүр жашчылык
Качып барат шаштырып,
Кыздар өпкөн бетимди
Кыл сакалга бастырып...

КОЛДУ ШИЛТЕ

Ушул бекен карылыктын жеткени? -
Убайымдуу бырыш басты беттерди.
Кыйналбай көр ойлогондо бетинди
Кыздын колу сылап турган кездерди.
Мезгил шүмшүк мүлжүгөнүн койбоду,
Бизди канча мүлжүсө да тойбоду.
Баардыгына колду шилте, Темиркул,
Бир да жанды жыргатпаган ойлонуу...

ӨЗҮМӨ

(Күзгүгө каран)

Кайда сенин көөдөй кара каштарың?
Кайда сенин коюу тармал чачтарың?
Кар түшкөндөй сакал-мурут бүт аппак,
Кебин кийип алгансыңыбы башканын?
Күйүп-жанган оту кайда көзүңдүн?
Кан тамгандай нуру кайда жүзүңдүн?
Өмүрүңдүн жаз учурун баа жетпес,
Түн ичинде кайсы жерге түшүрдүң?

МОРТ ЭМЕСМИН

Көз чаптырбай жүз жылга,
Күч жеткенче ырдаймын.
Көп жашаган күзгунга
Ичи тарлык кылбаймын.
Бар болгону баштаган
Ишимди бүтпөй тынбаймын.
Жашоо үчүн күрөшпү?
Далайын көрдүм мындайдын.
Морт эмесмин анчалык,
Күн көрүп өскөн ыргаймын:

Анча-мынча бороондон
Жыгылбаймын, сынбаймын.

КЕЛДИ, МЫНА

Артта калды жетимиш,
Калган өңдүү сагынып.
Келди мына, карылык.
Көрөөр күн барат тарылып.
Сексенди серпип өтсөм дейм,
Токсонго да жетсем дейм.
Ойлобой өлүм жөнүндө,
Өмүр күүсүн чертсем дейм.
Ойлогондой болобу?
Ойрондоп же коёбу
Көрүнгөндү кыйраткан
Кырсыктын ийри орогу?
Эч нерседен коркпогон
Ак бараңдын октолгон
Даяр турган огу мен,
Бир атылсам -жок болом.

* * *

Жаштыкты суудай бурмак жок,
Боз улан бойдон турмак жок.
Жалжал көз менен гүлзарда
Ар дайым сейил курмак жок.
Карыйсың, кетет дарманың,
Кайгыртат күчөп арманың.

ДАГЫ УШУЛ

Досторумду кучактап өптүм беттен,
Ал учурлар мен өлбөй кетеби эстен.
Салам айттым кезиккен тааныштарга,
Эңкейгенге эңкейдим ким дебестен.
Бир кишиге жамандык кылганым жок,
Эр баратса жол бөгөп турганым жок.
Келе жаткан бирөөнүн душмандыгын
Билбей туруп найзамды сунганым жок.
Каалаганым жакшылык баарыңарга:
Күн батпасын жашаган жагыңарда!
Гүл ачылып миң түркүн багыңарда,
Ырчы куштар таңшысын шагыңарда.
Айтып турам баардыгын жүрөгүмдөн,
Ырым ушул дайыма ырдап жүргөн,
Ишим ушул атамдан мен үйрөнгөн,
Алгач энчим дагы ушул бул дүйнөдөн!

УБУН ДАСТАН

Атам мени мойнуна илип жүргөн,
Атамды мен ат кылып минип жүргөм.
Алып келип базардан белектерди,
Атам мени эсепсиз сүйүндүргөн.
Атам мени бооруна нечен кыскан,
Алпечтеген кийгизип көйнөк, ыштан.
Атам мага үй болгон от жагылган,
Ошондуктан чыккамын өлбөй кыштан.
Атам мени жыттаган мооку канбай,
Көздөрүмдөн бир нерсе окугандай,
Көп караган эңкейип көзүн албай
Эркелеткен жадабай өчү бардай.
Атамды мен бир күн да баккан жокмун,
Арнап ага жакшы сөз тапкан жокмун.
Жорго токуп астына тарткан жокмун,
Бейитине алкыш от жаккан жокмун.
Өтүп барам карызымдан кутулбастан,
Ата даңкын куш кылып учурбастан.
Аталардан балдарга өткөн кызмат
Айтып, жазып түгөткүс узун дастан...

АР ДАЙЫМ АЧЫК

Ар дайым ачык кабагым,
Кайгырууну билбеймин,
Көрбөймүн, көзгө илбеймин.
Куунак өскөн башынан,
Күлкүгө көнгөн жашынан.
Гүл жигит менен бирдеймин!
Бүркөлбөйт менин кабагым,
Булутсуз ачык күндөймүн,
Күн нүрун сүйгөн күңгөймүн!
Күү кайырбай жүрбөймүн,
Күкүктөр салган үндөймүн,
Булбул конгон гүлдөймүн!

УШУЛ БОЛСО КАРЫЛЫК

Күндө майрам, күндө той,
Жыргап жүрүп карыдык.
Бак-таалай бизге жолдоштой,
Ырдап жүрүп карыдык.
Азыр да бир топ чыйракбыз,
Ушул болсо карылык:
Дагы көп жашайт окшойбуз.
Өлөбүз деп коркпойбуз.
Өңү сары кайгынын
Өрмөгүн да сокпойбуз.

КАЙГЫРБА

Эңсебе карылыкты, ал тез жетет,
Сарайдын эскиргенин элестетет.
Токтобой тоссоң да жол кунан чагың
Кошкуруп азоо аттай үркүп өтөт.
Чакырба ажалыңды ал тез угат,
Дар курбай, мылтык сунбай, чалып жыгат
Бул турмуш эшиги ачык мейманкана,
Тыным жок, бири кирсе, бири чыгат.
Бул дүйнө бар болгону кептер кана,
Бири учса, бири конот, учат жана.
Аз укта, көп кыймылда, өмүр ээси,
Калбасын баштаган иш бүтпөй чала.
Кайгырба өмүр чиркин аздыгына,
Жаткыча караңгынын жаздыгына,
Жыргалдын жаңгагынан көп тергин да,
Таштагын укүм-тукум баштыгына.
Уул-кызың уландысы өмүрүңдүн.
Чөбүрөң узарганы өңүрүңдүн.
Башкага кетпейт сенин жыйнаганың,
Ойлосоң эртеңкиңди иште бүгүн!

ЫРЛАРЫМА ӨТҮШКӨН

Жаз элем гүлдөр жайнаган,
Бак элем булбул сайраган,
Күз айындай кубарды
Өзүм түгүл айланам...
Билбейм неге шашканын,
Агарып кетти чачтарым?
Ар жагында Алайдын
Алыста калды жаш чагым...
Күн күйгүзгөн таштарын
Күңгөйдөгү аскамын.
Көз артпаймын бирок мен
Күлкүсүнө башканын.
Бала чагым эсимде,
Барса да өмүр бешимге,
Суктанбаймын эч кимдин
Сулуу, жаштык кезине.
Өмүр жолун баскамын,
Карыбас үчүн жазгамын,
Ырларыма өтүшкөн
Тармал кара чачтарым!

ШАШЫЛБАДЫМ

Жай жүрдүм, шашылбадым максатка
Эч качан тыгылбадым баткакка.

Убара кылганым жок эч кимди,
Себеби жок мени коргоп макташка.
Жай жүрдүм, шашылбадым максатка,
Жөлөдүм, жардам бердим аксакка.
Дал ушуну чын эрдиктей түшүндүм,
Колумдан көп иш бүткөн жаш чакта.

ОТУРАМ

Ак жондон соккон жел элем,
Ак-Сайдан жүргөн сел элем.
Душманыма ок элем,
Досторума бел элем.
Ала-Тоо менен тең элем,
Казса бүтпөс кен элем.
Күч кубат кетип карыдым,
Көп минген аттай арыдым.
Өз балама күр десе
Жетпейт турат жарыгым.
Тор жайып кармоо эми жок
Соң-Көлдүн майлуу балыгын.
Кыбыраарга алым жок,
Баягы ысык жалын жок.
Жел дыр этсе, өпкөмдү
Чалабы деп жаным жок.
Отурам үйдөн чыкпастан,
Чакырган үндү укпастан.

АЛЫПМЫН

Далайды баштан өткөргөн,
Кордукту да көп көргөн,
Кезеги келе калганда
Душманын атка бөктөргөн.
Кыргыздын уулу мен өзүм
Мурас кылып, энчиме
Алыпмын кыргыз мүнөзүн...

ӨЗҮМӨ

Аракет, үмүт алдабас,
Отургандан жардам аз.
Өзүнөн-өзү иш бүтпөс...
Бирөөнү бирөө жалгабас.
Картайдым дебей алга бас!
Чарчадым дебей алга бас!
Ыр шумкарын түнөткөн
Өзүңө туура жүрөктөн
Жалбырттат отун чындыктын!
Кубансын жергең гүл өскөн!

Эл ишенсин сөзүңө,
Темиркул, ишен өзүңө!

ШАШТЫРБА

Эч кимге жаман сөз катпай,
Эч кимдин көөнүн муздатпай.
Жүрсөм да элден обочо
Дем кыстыгып уктатпай.
Жүрөгүм сыздап ооруду,
Мурунтан ою башкадай.
Керектей мага башка жай,
Ажал шүмшүк тооруду.
Токтой тур, ажал, шаштырба,
Дагы бир аз жашайын.
Ырымды да жазайын,
Ырдын даамын татайын.
Гүл жыттанган Бишкекти
Аралап көңүл ачайын.
Чөбүрөмдү жетелеп,
Дагы бир аз басайын.

ЖАЙ АЙЫН ЭСТЕСЕМ

Кел, сүлүү жай, менин жакшы көргөнүм!
Апам эсте, отурган токуп өрмөгүн,
Чоң энем ичек-карын тазалап,
«Сен жейсиң», - деп жасап кирген жөргөмүн.
Элестетем катар тиккен үйлөрдү,
Жеңем чыгып, үй эшигин түргөндү.
Козуну мен жылаңайлак кубалап,
Тепсегенди нечен сонун гүлдөрдү.
Эсте калган мен көргөндөр өтө көп,
Гүлгө конуп, укмуштай кооз көпөлөк,
Мени канча ыза кылган карматпай,
Жакын барсам, уча качып көкөлөп.
Бүт айлана тартиби бар, ырааттуу,
Мышыктар да чатакташпайт, уяттуу.
Оозун ачат балапаны торгойдун,
Мени карайт жем сураган сыяктуу.
Ушул дөңдөн арка жакты карасак,
Укмуш башка дүйнө мисал бала чак.
Айра билбей жакшы менен жаманды,
Моюндашып, басышканы жарашат.
Арасында адамдардын миңдеген
Ач көздүктү, жек көргөндү билбеген.
Артык мүлктү, малды көзгө илбеген,
Четке чыгып, жаман жолго кирбеген..

Калыс жүргөн, чын сүйлөгөн ар качан,
Бул оңой деп, бай отунун жарбастан.
Бузукунун айткан тилин албастан,
Катуу, кыйын иш издеген талбастан.
Адамдардын мен да болсом тобунда,
Жаш баладай эч өзгөрбөй кубулбай,
Дайым турса бала мүнөз сүлүү жай,
Сүлүү барбы, күндүн алтын нурундай!

АЛГАНЫҢ ТОСУП ТУРБАСА

Алганың тосуп турбаса,
Сүлүүлүгүң не керек?
Балдарың урмат кылбаса,
Улуулугүң не керек?
Түндүгүңө куш конбой,
Жолунан таалай туш болбойт.
Түркүн куш уя салбаса,
Токойдун барбы кереги?
Көргөнү эч ким барбаса,
Көрксүз да, тоонун тереги.
Пайдасыз төрдөн чөл артык
Каз, өрдөк конгон көл артык.

КОЛ ҮЗБӨ

Негизи жакшы кишинин
Эч кимге тийбейт кесири.
Иштей турган кесиби,
Айта турган чечими:
Ачык болсун досторго
Үйүбүздүн эшиги
Кол үзбө, жакшы кишиден,
Алып жүр үлгү ишинен!

ББКЕМБИ

Мени мынча ой басты,
Ой түбүнө жетемби?
Өткөргөм баштан неченди,
Көргөмүн далай чеченди.
Ойлоймун ушул дүйнөнүн
Түп-тамыры бекемби.
Же көп сөздөн, чатактан
Кутулбай өтүп кетемби?

ЫРДЫ СҮЙСӨҢ

Бир студент суроо берип, кат сунду:
- Окуйсузбу башкалардын ырларын?

- О, боз улан! Келтирбе көп ачуумду,
Сезбейсиңби, жаным ырдан турганын?
Окуганмын Пушкин, Саади, Байронду,
Окугамын дагы башка далайды.
Кайдан жүрүп менин шыгым ойгонду,
Жат билбесем Токтогулду, Абайды?
Мен ыр менен чайкагамын оозумду,
Ыр ичкемин башка наар албастан.
Ырлар менин каныма да кошулду,
Курсагымды ыр тойгузуп, жан баккам.
Мен эчактан, бала чактан, баштатан
Бүт дүйнөлүк акындарга жакынмын.
Мекке барып сыйынбагам эч качан,
Сыйынгамын бейитине акындын.
Көрүү үчүн баргам Веймар шаарына,
Окугамын «поэзия чындыгын»,
Таңыркаган Гёте, Шиллер багына,
Тургансыган ыр жаратып миң кылым.
О, боз улан! Таанып жүр сен атаңды,
Көптү көрүп, көп жол баскан чарчабай,
Ырды сүйсөң, алгын менин батамды,
Көңүлүңө түй сөзүмдү таштабай!

КЕЧИГҮҮ

Кырсыктар жолдон кезигип,
Кыйналсын дейби эзилип.
Күттүрүп бакыт ар дайым
Келиптир мага кечигип.
Жашынган өңдүү жол оңу,
Мен окшоп жандын чологу.
Он алты жашка толгондо
Мектепке жетсем болобу.
Ишенүү кыйын укканга,
Жарабай эргип учканга.
Ыр жазууну баштапмын
Жыйырма үчкө чыкканда.
Кишилик баркым кетирип,
Көрбөгөмүн эсирип.
Салт болсо мага шашылбоо,
Ажал да келээр кечигип?

КҮҮ КЫЛЫП БЕРДИМ

Таякты таштап, колума
Алтын калам кармадым.
Өлкөмдүн өсүү жолуна
Өмүрүмдү арнадым.

Жакшылыкты ырдадым,
Жамандыкты жактырбай.
Желпинип туунун турганын
Жан биргем элдин бактындай.
Айландырып дастанга,
Көкөлөттүң асманга.
Сөз калаар дедим айтаарга
Бактысы тоодой жаштарга.
Бул чоң күрөш жолунда,
Кээде ток, кээде ачкарын,
Кулатып тоонун таштарын
Кай ашуудан ашпадым?
Тар жол тайгак кечүүдөн
Түк тартынган жокмун мен.
Кан майданда от күйгөн
Көп жериме ок тийген.
Ушунун баарын унутпай,
Добуш улап добушка.
Калсын деп ата конушка,
Күү кылып бердим комузга.

АКЫЛ

Жакын кылып алысты,
Зым аркылуу сүйлөтүп,
Айтып тилге киргизип,
Ак шумкарды үйрөтүп,
Аралатып булутту,
Алтын канат күүлөтүп,
Миң бир түркүн укмуштун
Баарын тапкан бул акыл.
Ачылбаган сырлардын
Баарын ачкан бул акыл.
Баш-аягын метрлеп,
Ченеп болбойт акылды,
Бийик-бийик чынарга
Теңеп болбойт акылды.
Таразага таш салып,
Өлчөп болбойт акылды,
Болбос жерден кор кылып,
Тепсеп болбойт акылды!

ДАГЫ КӨП ЖЫЛ ЖАРЫК ЧАЧ ***(Усубалиев Турдакундун 60 жашына)***

Кыргыз жерин гүлдөтүүгө,
Кыргыз элин ирдентүүгө
Сен кошкон салым сөз болду,
Нечен жерде, нечен тилде.

Кеңитип кыргыз кыранын,
Какшыган жерди сугардың.
Лениндин туусун көтөрүп,
Кыргыздын даңкын чыгардың.
Кетеби биздин көңүлдөн,
Каз өрдөк качпай көлүмдөн.
Сен тиккен көчөт бак болду,
Жемиши жерге төгүлгөн!
Күч сынашкан жарышта,
Чуркап бердиң алыска.
Туу түбүндө туруу бар,
Туулган эр намыска.
Куттуу болсун алтымыш жаш,
Аман жүрсүн алтын баш!
Элди сүйгөн жүрөгүңдүн отунан,
Күн тийгизип дагы көп жыл
Жарык чач!

ЭЛ ВРАЧЫ ГҮЛАЙЫМГА

Ал эңкейип көкүрөгүм тыңшады,
Араң согуп жаткан эле жүрөгүм.
Өмүрдүн да өчелекпи бир шамы
Нур чайкады татынакай гүл өңүн?!
Ал тамырчы, менин колум кармады,
Ошол бойдон ач ажалга берген жок.
Дарылады. Түшүнүктүү калганы,
Андан качкан ажал кайра келген жок.
Кыргыз кызы, ак халатчан Гүлайым,
Дарыгер кыз, өмүрлөрдүн сакчысы!
Сен жаз гүлү, соолбос көп жыл ылайым,
Сендей кыздар ата журттун бактысы!

АЛМАГҮЛ

Алмагүл, сенин бул эмнең?
Издесем жоксуң ордунда.
Ачылган кызыл гүл элең,
Аяз уруп солдуң да.
Жадырап эми кайрадан
Ачылбай турган болдуң да.
Жагымдуу жумшак мүнөзүң,
Жаркырап тийген күн өзүң
Чыпчыргасы коробой,
Оюбузда жүрөсүң.
Түшүбүзгө киресиң,
Таштабайт бизди эсесиң.

БҮТ ЭСТЕ

Колуң бошпу? Көзүңдү сал китепке,
Кызыктардын кызыктары китепте.
Кыргыздарга Манас башчы бир кезде
Кылыч кармап Сыргак турган күзөттө.
Жарк дей түшөт Азиянын ортосу,
Кыргыз жүргөн Ойкүмөндүн чоң тоосу.
Урянхайдын шагылында жатпайбы
Унут калган жабагынын ноктосу.
Алтай, Шибер, Кызыл Жардын токою,
Жыртылган жай кыргыздардын чокою.
Эске салып жоокерчилик жылдарды
Боздогондо Токтогулдун «Ботою».
Хакас, Шору, Тува биздин туугандар,
Бир кездерде бирге жашап тургандар.
Бирдик туусун желбиретип асманга,
Хан - Кайларга найзаларын сунгандар.
Баардыгы тең кыргыз дешкен өздөрүн,
Көз артышпай бактысына өзгөнүн.
Каалашпастан эч бир оттун өчкөнүн,
Эңсешкен дейт Ата Журттун көктөмүн.
Ушулардын баардыгы бар китепте.
Көңүл буруп, көзүңдү сал китепке!
Достук, бирдик бек болушун кааласаң,
Өткөн кезди, эртеңкини бүт эсте!

ДАҢАЗАЛА

Киши барат жамандыктан жакшылыкка,
Адашуудан, жаңылуудан чындыкка.
Төмөндүктөн улуулукка, асылдыкка,
Согуш ачат өңү суук кылмышка.
Киши барат караңгыдан жарыкка,
Согуш атып жолотпостон жайытка.
Достошууну жазат мактап тарыхка,
Өзүмчүлдү жыгат катуу айыпка.
Биргелешүү, жакындашуу жакшылык,
Ал үкмуш ыр, алуу керек жат кылып,
Кол кармашып иштөө кандай сүйкүмдүү,
Ал жыргатат көңүлүңдү шат кылып.
О добушум, о жалындуу ыр сөзүм!
Даңазала чындык арыш керишин!
Даңазала өзүң сүйгөн эл ишин!
Даңазала достук, бирдик жеңишин!

БЕЙИТ

Силерге айтам, жаш балдар,
Акылы ою аз балдар,

Басканы тентек, тетири,
Бак-таалайга мас балдар.
Бир караган кишиге
Байкалбайт кымбат дастандар.
Мына бул бейит дөмпөйгөн
Кетпес эч бир көкөйдөн
Кайгылуу эң чоң көрүнүш,
Арзан дебе текейден...
Дал ушунун урпагы,
Сен окшош бир топ кекейген.
Тепсей берээр көрүнгөн,
Таштанды дебе төгүлгөн.
Топурак эмес үйүлгөн,
Бул жерде киши көмүлгөн.
Чоң атаң чыгаар өзүңдүн?
Чочубай, качпай өмүрдөн.
Күрөшүп жүрүп кеткендир
Көп кыйын азап чеккендир?
Жер талашкан жексүрдүн
Жебеси түпкө жеткендир?
Мүрзөнү казган жигиттер:
«Теңдешсиз баатыр!» - дешкендир?
Коркконду билбес эр неме
Чеп болгон чыгаар жергеңе?
Атылган чыгаар ок болуп,
Алыстан ач көз келгенде?
Сыйласаң, ыйык санасаң,
Сыймыктан муну көргөндө!
Куланбасын, көчпөсүн,
Жазуулары өчпөсүн!
Тепсебе чыгып үстүнө,
Жемирилип чөкпөсүн.
Кордолгон ата арбагы
Көзүнүн жашын төкпөсүн.
Көргүлө, көңүл бургула,
Көргөнү келип тургула!
Көрүнүш көркү жакшырсын,
Отоо чөп койбой жулгула!
Түркүн гүл өстүр айланта,
Мекен болсун булбулга!
ойло ДАЙЫМ
Душманыңа эшик ачсаң
Ажырайсың үйүңдөн.
Туура жүрбөй, кыйшык бассаң
Айрыласың сүйүүңдөн
Үйүң, сүйүүң
Жакын эгиз баладай.

Кара жаның карабай,
Баасы канча, санабай,
Төшүңдү тосуп окко,
Түшсөң да кызыл чокко,
Экөөнү бирдей сакта!
Ал экөө жокто
Зордукчунун кулусуң,
Жашаганың курусун.
Ойло дайым экөөнүн
Түптүү тоодой турушун!
Үйүң - мекен,
Сүйүүң бекем ал барда.
Жашың өтүп, карганда
Болбос үчүн арманда,
Күркүрөп тур жолборстой,
Душманыңа жалбарба!

АЙТА ТУРГАН БИР СӨЗ (кыргызга)

Ачып көздү жумганча
Өттү жылдар бир канча.
Толгон токой иш бүттү,
Акын жазган ыр канча.
Баатыр өттү эл сүйгөн,
Дыйкан өттү жер чийген.
Кемпир болду кыз бурак,
Тиши жок, эрди кемшийген...
Жер каз кетмен сынганча,
Иште тердеп дунганча!
Антпесең өтөт өмүрүң
Ачып көздү жумганча.

ЖАРАБАС

Капасы жок адам аз,
Чыдабасак жарабас.
Бир күндө бир миң өзгөрүү
Жакшы, жаман аралаш
Баардыгын чыдап көтөргөн
Жашагандан жадабас.
Жадабасак өмүрдөн,
Кайгы-муң кетет көңүлдөн.
Тыйылат көздөн аккан жаш,
Тарайт булут көгүңдөн.
Угабыз канча ырларды
Алыс жүрсөк өлүмдөн.

ЖОГОЛГОНБУ

Эл адашты акылдан,
Жардам жок же бир баатырдан.
Жоголгонбу пайгамбар
Жакшылыкка чакырган?
Көбөйүп жатат күнөөсүз
Көчөлөрдө атылган.
Көбөйүп жатат байлардын
Акчасын көрүп сатылган.
Бий болом деп, тамагы
Айрылганча бакырган.
Көбөйүп жатат камгактай,
Өлүүгө даяр, жан бакпай,
Коркутуу үчүн атасын,
Бөбөккө шилтейт балтасын.

ОЙЛОШКӨНДӨР ӨЗДӨРҮН

Өзүмчүлдөр өлкөнүн
Жоготуу үчүн көркөмүн,
Өстүрбөө үчүн өркөнүн, -
Апчысам деп кай жерин,
Алсам деп жулуп бай жерин
Кызартышат көздөрүн...
Ойлошуп жалаң өздөрүн,
Өздөрүнүн чөнтөгүн
Толтурушуп жатышат.
Эл байлыгын чачышат,
Эптешет, кымтып катышат,
Бөйрөгүнө мекендин
Уу чеңгелин батырат.
Сөзүн ук андай «чечендин»,
Ал мындайча бакырат:
«Бактысы үчүн жергемин
Бардык күчтү бергемин,
Өлкөсүн сүйгөн эр менмин!»
Айтпай калсын өлсө да
Акты «кара» дегенин,
Өлкөнү талап жегенин.
Бүтүрбөй жумуш кымындай,
Бекерге көнгөн чымындай
Балга конуп келгенин...

ДЕБЕГИН

Өз жериңди сүйбөсөң,
Өз элиңе күйбөсөң,
Бириңе-бириң карашып,
Бир кишидей жүрбөсөң,

Башканы да сүйбөйсүң,
Башкага да күйбөйсүң.
Жактабасаң элдердин
Жаратуучу эмгегин.
Колдобосоң бирдигин
Көп улуттуу жергенин,
Эркиндиктин желегин
Мен көтөрөм дебегин.

КУБАНТАТ

Ар кимдин сүйгөн ыры бар,
Отуна жаны жылынар.
Мен сүйгөн ыр жаш кезден
Тазалык менен сүлүүлүк!
Кубантат ал ыр эстесем
Кулагыма угулуп...

САЯПКЕР

Саяпкер үйдө жатпасын,
Саяпкер күлүк таптасын,
Эр милдетин аткарсын.
Эрегиште байге алып,
Эл ишенчин актасын!
Бакканы учкул шамалдай,
Көрүнүшү маралдай,
Жарышса жетпейт жагалмай.
Куткарбайт минсең кууганды,
Качырган калат таба албай.

ҮМҮТКӨР КЫЛДЫҢ

Билбеймин кандай көрөсүң?
Ачылган ак гүл мүнөзүң!
Үйүңө барсам кылтыңдап,
Үмүткөр кылдың сен өзүң...

УККУМ КЕЛЕТ

Күн төбөдөн от жагып тердеткенде
Уккум келет сөзүңдү бал кымыздай.
«Жел бар бекен боюмду сергитээрме?»
Дегим келет өзүңө жанга угузбай.
Көктө жылдыз жыбырап, ай турганда
Уккум келет үнүңдү кубулжуган.
Сенин тааныш добушуң угулганда
Сагынганын тапкансыйт, бул курган жан.
Көктөн жылдыз суюлуп, таң сүргөндө
Уккум келет ырыңды жан эриткен.

Кылчактаймын бир жакка жол жүргөндө
Кетким келбей кыйылам эмнеликтен?

КУБАЛУУ

О, жаш акын, бир боорум!
Ойлон, изден, ойлогун!
Ой чаркар кел, түбү жок,
Кур убара болбогун!
Күчтүү сезим кубалуу -
Кайың эмес бүрдөгөн,
Өрүк эмес гүлдөгөн,
Өңүн эч ким көрбөгөн.
Байлабайт мөмө алмадай,
Аары да эмес балга бай.
Тарпылдап канат какпайт ал
Түнөгү жок каргадай.
Кубантат сени эмгегин,
Чыгарсаң көркүн жергеңин.
Көп болсун десең кубалуу,
Күрөш, иште, тердегин!
Мен кубангам жол бүтүп,
Суусамырга ашканда.
Сүйүнчүлөп жаштарга,
Ошого бир ыр жазганда.
Мен кубангам майданда
Жоо жеңилип качканда,
Туу желбиреп асманда,
Күн нурун бизге чачканда!
Мен кубангам ошондо
Кайтып элге келгенде,
Сүрөттөй сулуу жергемде
Сүйгөнүмдү көргөндө.
Келбейт өзү кубалуу,
Отурсаң бекер иштебей.
Адырга бүткөн мистедей
Эл үчүн бакыт издебей.

САНЫРАЧЫГА

Тарыхты эчак жериген,
Жаңылган айтчы кебинен.
Бөлүп, жарып урукка,
Айрылган тууган элинен.
Санырачы кетсин дейт
Кыргызды кыргыз жеринен.
Ары тур, баарын иритпей,
Былгытып, бузуп чиритпей.
Өрчүйсүң, кайдан өнөсүң

Өлгөн салтты тирилтпей?
Бөлбөй жүр кушчу, сарууга,
Эл болуу кыйын бирикпей.
Бирдик бар жерде күчтүүсүң,
Бийиксиң, бекем түптүүсүң.

БАЙКАП ӨТ

Аралап чөптү, мыяны,
Басканда каптал, кыяны,
Тийбей өт көрсөң уяны,
Түк тийбейт сага зыяны.
Жатпайбы ак күп балапан,
Бузбагын чымчык уясын
Жаш бөбөк окшош карасаң,
Өлүмгө кантип кыясың...
Чыйпылдайт байкуш алы жок,
Кыларбайт жандын аргасын.
Байкап өт, бутуң чалбасын,
Жанчылып жатып калбасын.

ТАЛАНТ ӨЛБӨЙТ

Сары жез чирийт акыры
Сандыкка салып катса да.
Чын алтынды дат баспайт
Миң жыл жерде жатса да,
Өткүр жигит өйдө өтөт,
Жүргөн жерин гүлдөтөт.
Тоо жыгылып, таш кулап,
Төбөсүнөн басса да.
Талант өлбөйт, жигиттер,
Дарга алпарып асса да.

КЭЭДЕ

Күнүн көрүп жетимдин,
Курчумдан эрте кетилдим.
Таяктады көрүнгөн,
Тамтыгы жок этимдин.
Көгөрбөсөм чынардай,
Кайдан жүрүп эсирдим?
Аябаса тууганым,
Анан кайдан куунадым?
Чалгы тийип кесилген
Чөптөн бетер кургадым.
Ошон үчүн мен кээде
Өткөндү сөгүп ырдадым...

ТАҢЫРКОО, АЛКЫШ АРАЛАШ

Профессор эмес бул,
Бирок, эң көп билгени.
Эмдебеди кимдерди?
Ар качан иши илгери.
Илимпоздон кем эмес,
Изилдеп чыккан бардыгын,
Көрсө да дүйнө тардыгын,
Өткөрбөгөн бекерге
Өмүрүнүн ай-жылын.
Билет кай бир жардынын
Кай дарыга зардыгын.
Ичирип суусун мүрөктүн,
Илдетин басат жүрөктүн.
Жакшылыктан башкага
Коротпойт бир да мүнөтүн.
О, Гүлайым, эмчи кыз,
Ай десе, айдан нурдуусуң.
Жайкы күндөй турушуң
Улукмандан улуусуң.
Астыңан чыккан ар адам,
Ай жүзүңдү караган.
Айыга турган тез эле
Ай балта тийген жарадан.
Сактанганды билбестен,
Соо жанымды кирдеткен.
Санда жок шордуу мени да
Сакайттың канча илдеттен.
Муунткан кесел жоголду,
Кыйраган жаным оңолду.
Өлбөй турсам, аз күндө
Ашып өтөм Долонду.
Эң көп көрөм - бир өзүң
Эмканада жүрөсүң.
Курбулар менен гүлзарда
Качан ойноп күлөсүң?
Сенден артык ойлобойт
Өң-түс жактан күн өзүн
Ак үйүңө бактынын
Ак шумкары түнөсүн!
Сакадай бою сары алтын,
Ойлогон ою бары алтын
Кыргыз кызы Гүлайым,
Көз сал, сага кудайым!

МАНАСТЫН УУЛУ СЕМЕТЕЙ

Эч ким менен кеңешпей.
Эч кимге боюн ченетпей,
Аталардын үйүнүн
Эшигин ачты Семетей.
Башындагы тебетей
Хан Бакай баштап көтөргөн
Касиеттүү желектей.
Көрүнүшү башкача:
Көөхар, алтын тап-таза
Баа жетпес укмуш белектей.
Айтса бүтпөс жомоктой
Дат баспаган болоттой.
Оюна кир жолотпой,
Манастын уулу Семетей,
Миң жыл жана, аман жүр!
Ак пейил бол, адал жүр!

АДЕПТҮҮЛҮК

«Адептүү бол!», «Адилет бол!», «Чын сүйлө!»
Ушул үч сөз, күчтүү кезде, бул дүйнө
Жарашыктуу жана сулуу укмуштай,
Үчөөнү тең жактагыла, сүйгүлө!
Айтылган сөз жылдар бою миңдеген,
Деги ким бар, бул ырларды билбеген?
Адептүүлүк жөнүндөгү чоң китеп
Колдон колго өтүп жүрүп кирдеген.
«Адептүү бол», - деп сайраган бир акын
Алып көндү, эки күндө бир катын.
О, теңтуштар, кандай болот бул дүйнө
Адепсиздик жайып алса кулачын?

МӨӨР БОЛУП БАСЫЛГАН

Көк шибер, көйкөл жайлоодо
Көкбөрү тарткан күн эсте,
Селкинчек тепкен түн эсте,
Бийчи кыз сунган гүл эсте,
Ырчы кыз салган үн эсте.
Ал жыргал кез жүрөккө
Сүрөт болуп тартылган,
Дастан болуп жазылган.
Өчпөй турган миң жылга
Мөөр болуп басылган.

НООРУЗ

Өмүр тилеп балдарга,
Ден соолук тилеп чалдарга,
Өсүүнү тилеп көк тиреп.
Карагай, кайың, талдарга
Келди Нооруз майрамы,
Көрүнүшү жайдары.
Көрүнүп шаңдуу кап-кайдан,
Ала-Тоодой чалкайган,
Ысык-Көлдөй жайкалган
Келди каалап, жаз майрам:
Көл бөксөрбөй, толушун,
Элде тынчтык болушун.
Сайраңдап эркин бой керип,
Сүмөлөк жасап, той берип,
Келди майрам нур жүздүү!
Ө, жаш досум, бол шерик!
Достук ырын ырдайлы,
Болбосун элде муң-кайгы.

КӨТӨР ТУУСУН

Көтөр туусун тынчтыктын,
Жашоо үчүн күрөшкүн!
Багында түркүн гүл өссүн.
Мойнуңду сулуу күн өпсүн!
Көтөр туусун достуктун,
Өчсүн оту кастыктын!
Калбасын изи эч жерде
«Жек көрөм», - деген пастыктын!
Каалабайт эч ким кырсыкты.
Кемечтеп оозу кыйшыкты,
Жактагыла, тынчтыкты!
Сактагыла, тынчтыкты!

КИТЕПТЕ

Китеп менин эски досум айрылбас,
Максатынан, өз сөзүнөн айныбас.
Китеп менен алга баскан адашпас,
Мүлк жыйнабай, китеп жыйган жаңылбас.
Мен китептен издегеним табамын,
Мен китептен каалаганым аламын.
Китеп казна, илим-билим булагы,
Ким алтынга сатсын китеп барагын.
Китеп мага өмүр жолун тааныткан,
Китеп мага качан болсо жарык таң.
Акылыма акыл кошот чарчабай,
Кабар берет эчак өчкөн алыстан.

Билбегенди окуп билем китептен,
Жакшы китеп менин шыгым күчөткөн.
Китеппи деп ойлоп кетем кээде мен.
Жүрөгүмдүн ыр милтесин түтөткөн?
Акылмандын табылгасы китепте,
Акындардын жалындашы китепте.
Бүт ааламдын жабык сырын көрөсүң,
Көңүл коюп карай билсең китепке!

КАЙДАГЫ ДӨДӨЙ

Тоңдонмун дейт бир жигит,
Бети кызыл манаттай,
Мас болуптур таң атпай,
Челкейип ичи чаначтай.
Кебетеси илгерки
Этке тойгон манаптай.
Өткөрдү сындан көп элди,
Бирин дагы жаратпай...
Кайдагы дөдөй бул өзү,
Айтаар сөздөн адашкан?
Талашпас сөздү талашкан
Уккавдарды жадаткан?
Уялбастан түз эле,
Туулгам дейт Манастан.
Саруу качып келген дейт,
Эр өлтүрүп Таластан...
Кайдагы дөдөй деги бул,
Токтобос жолго токтогон?
Төрт кылым мурда ноктодон
Кутулганды жоктогон?
Түп атаң кески болчу деп,
Тууганга мылтык октогон?
Уялбаган эл-журттан
Же кудайдан коркпогон?
Көчсүн дейт сырдуу Даркандан,
Өлсүн дейт учуп Чаткалдан...
Таш капсын жаман тилегиң,
Сен өзүң кула аскадан!
Сен көргөндү көрбөсүн,
Бир дагы сенден башка жан.
Жер жутсун ою жаманды,
Көл жутсун куйтку адамды.

БААРЫНАН ЖАКШЫ

Айгыр болуп тебишпей,
Бука болуп челишпей,
Ынтымактуу болгула,

Боз балдар окшош эгиздей!
Кеткен жаман көрүшпөй,
Бир жүргөн жакшы кол үзбөй.
Жөнү жок тетир карашпай,
Жердештин жерин талашпай,
Акылга бай болгула
Атаңар айкөл Манастай!
Бөлгөн жаман кошпостон
Баарынан жакшы достошкон.

БИЛБЕСЕҢ

Жаман жок карап туруудан,
Алдыга чыгат жүлунган.
Оңкочук атат ал бирок,
Табалбай түз жол булуңдан.
Билбесең: «билем» дебегин,
Билгендин карма элегин.

ҮНДӨП АЛ

Көбөйүп жатат тыңсынган,
Көбөйүп жатат кыйкырган.
Кыргыздын бийи менмин деп,
Көмөкөйү жыртылган.
Күчүң жетсе, күнгө бар,
Каухар, жакут күндө бар.
Акылың жетсе, кыйкырбай,
Ак шумкарды үндөп ал!

ЖЫРГАТСА БОЛДУ

Түшүнүксүз кез келди,
Кай бир сөздөр тескери.
Чын болбосун деп корком
Акыр заман дешкени?
Эч ким жок тыштан кол салган,
Согушта жок, от жанган.
Анан неге көп жерлер
Кош чыкпастан бош калган?
Көп киши бошоп кызматтан,
Дыйкан качты кыштактан.
Бул кандай жаман көрүнүш
Эл көңүлүн муздаткан?
Эл баягы биз билген,
Жер баягы биз көргөн.
Бирок жүргөн адам көп
Ой пикири өзгөргөн.
Ал деген ооздон чыкпастан,
Бер дейт арзың укпастан.

Тойгуз дейт ачка курсакты,
Айтпай кабар иш жактан.
Буурусун шайман чечилбей
Баба дыйкан эңилбей,
Бош жатат канча адыр, түз
Буудай же таруу эгилбей.
Жүрүшкөнү хандардай,
«Кетсек дешет сандалбай»...
Ойлошкону Америка
Ал жакта бекер нан бардай.
Ата болгон ар адам
Аямак беле баладан,
Бирок быштак, май түгүл,
Дүкөндө жок, кара нан.
Кайдан ким келип куруткан?
Калктын көбү унуткан.
Мал жок жерге чүйгүн эт
Түшмөк беле булуттан?
Тиш жуугуч жок, самын жок,
Барыбызды кир басты,
Балдар да мойнун тырмашты.
Ызалуу акын ыр жазды.
Алып сатар көбөйдү,
Аябай алкы бузулду,
Акырын баспай кутурду.
Өрдөгүн көккө учурду.
Отуз сомдук өтүктү,
Беш жүз сомго сатышты,
Акчага белден батышты.
Алтынды жерге катышты.
Бир ырды чогуу ырдашып
Жүрүшкөндөр бир басып,
Алым сактан душмандай,
Ажырашты чырдашып.
Бирин бири жектешет,
Жолобой жакын, четтешет.
Байлыгын тартып алчудай
Бул айылдан кет! - дешет.
Тетири жүргөн андан көп
Бирин бири тузактайт.
Бирин бири бычактайт.
Кетирбейт, алыс узатпайт.
Бирин бири торошот,
Бирин бири тоношот.
Кур десе укум-тукумду
Жыргатар болду болочок.

КУУГУЛА АЛЫС

Адамдын өтө жаманы,
Ак дейт, коодой караны.
Конуштан бир мал жоголсо,
Коңшуга жабат жалааны.
Бул мындай деп бурмалап,
Бузат дайым араны.
Өзүнүн билбей жаманын,
Жаман дейт, жакшы тууганды.
Төмөн дейт, бийик турганды,
Чоркок дейт, чоң үй курганды.
Айылдан алыс куугула
Ал өңдүү кудай урганды!

О, ЖАШ ДОСУМ

Жыргаар кезде кайгы жок
Үй издейт, тураар жайы жок.
Сыпаа жигит акылдуу
Сүйлөбөйт сөздү дайны жок.
О, жаш досум, боз улан!
Болбойт сага жаңылуу,
Болбойт ыксыз чамынуу.
Болгун дайым сабырлуу!
Кыргыз салтын бузбагын,
Кызуу кандуу болбогун,
Эртеңкиңди ойлогун!
Тынч болсун курган коргонуң!
Кимге керек чыр чатак?
Жигит болсоң жосундуу
Колдо дайым досуңду,
Капа кылба коңшуңду!
Биздин ата-бабалар
Бирге жашап конушкан.
Бак конгон кенен өрүштөн
Табылганды бөлүшкөн.
Жамандыкка кыйбастан,
Бирин бири сыйлашкан,
Тоо жаңыртып ырдашкан,
Тойлордо бирге жыргашкан.
Аракет, бирдик бир жерде
Жоголгонун табылат,
Эскиргениң жаңырат,
Үйдүн да үстү жабылат.
О, жаш досум, боз улан!
Жек көрүү уусу кошулган,
Жаман сөздөр эч качан
Чыкпасын сенин оозуңдан!

Дос жолун бөгөп тоспогун,
Достук ыр болсун созгонуң!
Орус, өзбек бардыгы
Болушсун жакшы досторуң!
Күч атасы бирдикте,
Бирдикти сыйла ар дайым,
Элиңди ойло ал жайын!
Ойлогун: «четте калбайын».
Күч кошулса күчүңө,
Түк эч кимди кор тутпа,
Түк эч кимди коркутпа!
Эңкейиште колтукта!
Жалгыз шерик өнөк бол,
Алсыздарга жөлөк бол!
Тар жол, тайгак кечүүдө
«Сен ким?» дебей, көмөк бол!

САКТАГЫН

Ден соолугуң болбосо,
Отуң кайдан жагылсын.
Малың кайдан багылсын,
Кайгы-муң кайдан арылсын.
Ден соолугуң болбосо,
Тирүү туруп шалсың сен.
Жаш болсоң да чалсың сен.
Жоктон көрө барсың сен.
Сасык тумоо сасыкты,
Ага сен эшик ачпагын.
Ал кирген үйгө жатпагын.
Өзүңдү андан сактагын!

КИМ ТАНАТ

Кийинки бизде жаңылык:
Угулчу болду чаңырык...
Коркушканы «калбасын
Капчыгыбыз кагылып?»
Коңшуларды чыр каптап,
Бардыгы барат кымбаттап.
Жалганчы көпкө жашайбы?
Чын сүйлөгөн азайды.
Көл толкунун көрбөстөн,
Көзүбүз мынча кашайды?
«Бар» деген сөз өгөйбү?
«Жок» деген сөз көбөйдү.
Эч нерсе жок дүкөндө,
Катылып жатат бардыгы.
Мен айтамын Үсөнгө:

Адамдын пейли тардыгы
Артып барат күн санап,
Бул чындыкты ким танат?

ЫГЫ ЖОК МАКТАНУУ

Эшек атка мактанды:
Кудайга ишим жакканбы?
Көрүп келе жатамын
Маңдайыма жазганды.
Барын менден сурагын!
Барынан чоң кулагым.
Болгон ишти дүйнөдө
Барыңан мурун угамын.
Сен кичине кулактын
Азабын тарткан чунаксың.
Шылдыр үнүн укпайсың
Капталдагы булактын.
Жерди чапчып, ат айтты:
Тээтиги кырга чыгалы,
Сергип бир аз туралы,
Улардын үнүн угалы!
Жүгүргөнү билинбей,
Учту көзгө илинбей.
Чаң көрүндү алыстан,
Ок жыландын тилиндей.
Чоң кулагы шалпайып,
Эшек калды аңкайып.
Карап турду мыскылдап,
Калкагар чоң тоо чалкайып.

ЭЛГЕ ТЕҢ ЖҮР

Баатыр болсоң жеңип көр өзүңдөгү
Ач көздүктү, эч нерсеге тойбогон,
Ич тарлыкты, кызганганын койбогон,
Макоолукту, өз керт башын ойлогон!
Напсиң тый, агытпа көп алкыңды,
Баш оорутпа, ойлой берип алтынды.
Алтын сенин өмүр, күнүң узартпайт,
Жек көрүнүп, кетирбесе баркыңды.
Көп чуркаба, кишен жок деп бутумда,
Элге тең жүр, белгисизге жутунба!

АЧУУ ЧЫНДЫК

Учуу кайда асманга,
Жарабайм алыс басканга.
Отурам чакан ыр жазып,
Жетпей күчүм дастанга.

Жалын чачып эргүүнү
Өткөрүп бергем жаштарга.
Карылыгы курусун,
Менин ушул турмушум:
Кечегиден начармын,
Эртеңкиден дурусмун.
Ошондо да акырын
Бүтүп жатат жумушум.

КАРАЙ БЕРЕМ

Чабыт карап, тоонун алгыр кушундай,
Келе жатам, айныбай же бузулбай.
Жакшы көрөм, ар бир жакшы кишини.
Илгертеден билген салтым ушундай.
Кыртыш тандап, жакшылыктын үрөнүн
Толук сепкен менин ырчы жүрөгүм.
Канбайм карап, кыз бурактын гүл өңүн,
Карагандай бак кушунун түнөгүн.
Сүлүүлүктү мынча жакшы көрөмүн?
Карай берем Ысык-Көлдүн чүрөгүн.
Карайм жана Сар-Челектин кылаасын,
Ал бир укмуш, айтсам сөздүн ырасын!

СӨЗ ТАШЫГАН БИРӨӨГӨ

Жолдошумдун «күнөөсүн» эсептедиң,
«Жакшылыкты» билбеген эшек, -дедиң.
Акты кара кылууну өнөр көргөн
Яго болсоң -тилиңди, кесем сенин.
Жүргүн эсен эч нерсең коробостон,
Жүргүн бирок, мага түк жолобостон!

УЙКУСУЗ ТҮН

Уп-узун түн. Жатам кирпич какпастан.
Кап-караңгы. Жатам чырак жакпастан.
Ары бери оодарылам, тынчым жок,
Жалдыратты, таң тезирээк атпастан.
О, моймолум, мени мынча кыйнадың?
Ойдо турат сага жазган ырларым...

ЖАШТАРГА

Биринчи милдет - тетигүү,
Үйрөнүп, окуп жетилүү.
Экинчи милдет - эл үчүн
Иштеп өмүр кечирүү.
Үчүнчү милдет - бул өзү
Тынчтык үчүн күрөшүү.

ТОРПОГУМ

(Элден жана Тоголок Молдодон бир аздан өөнөп)

Астыга кетсең бөрү жейт,
Атасынын көрү дейт,
Жесем көпкө жетпейби.
Ушул жылдын төлү дейт.
Кылоо, кылоо, торпогум,
Карышкырдан коркомун.
Артта калсаң ууру бар,
Аяшпайт сени уурулар.
Ортодон орун беришээр
Жаш жагынан улүүлар?
Бүжүрөп артта калбагын,
Адашып алыс барбагын.
Ичинде жүр баданын,
Өзүң билгин ар жагын.
Кылоо, кылоо, торпогум,
Карышкырдан коркомун.
Анжыяндын камышын
Аралаган торпогум,
Атка салган саманды
Сагаалаган торпогум.
Той болот деп бөрүгө,
Торпогум сенден коркомун.

БИРИ КЕМ ДҮЙНӨ

Телегейи тегиз ким?
Бири чолок сегиздин.
Бары бирдей турабы
Бакта бышкан жемиштин?
Салайын десе кушу жок
Арманын айтат учу жок.
Уккандын айныйт көңүлү
Аш ичкендей түзү жок.
Кээ бир кыздын себи жок,
Кээ жигиттин эби жок,
Кээ бирөөнүн оозунда
Кишилер угаар кеби жок.
Кээ бир куштун тууру жок,
Кээ бирөөнүн пулу жок
Бардыгы толук болсо да
Киши бар, кээ бир куну жок.
Бири кем дүйнө ушундай,
Бири болсо, бири жок.

Ат акылдуу, тили жок.
Адам аз, ичте кири жок.
Телегейи тегиз ким?
Бири чолок сегиздин,
Бир эмчеги шишиген
Жаңы тууган чебичтин.

ЖОГОЛСУН КЕЙПИ

Ит эмессиң, ырылдашпа,
Мышык болуп кырылдашпа.
Бир биринди тытып, үзүп,
Эртели-кеч чырылдашпа.
О, кыргызым, сен бүтүн эл,
Сенин созоор ырың башка.
Бир биринди аягының.
Жоголсун кейпи, баягынын!

КӨП КЕЗДЕ

Убактылуу дүйнөдө,
Убайым көп үйлөрдө.
Уруш-талаш чыр менен
Убара тартып жүргөнгө
Жыргал өңдүү жергебиз
Эсиребиз кээде биз.
Сезбейбиз пейил тардыгын,
Укпайбыз муңун жардынын.
Байкабайбыз далайдын.
Күн чубакка зардыгын.
Унутабыз көп кезде
Муңдуу турмуш бардыгын.

МУҢКАНУУ

Калдык окшойт жукарып?
От болуп кайдан тутандык?
Куш болуп алыс учпадык.
Басар жол барат кыскарып,
Эми кайдан узардык?
Болбос жерден ич, тарып,
Коңшулардан жайытты
Не кылабыз кызганып?
Кайда бүгүн көргөндү
Таң калтырган усталык?
Көп болду биз жоолошуп,
Эч кимдин чебин бузбадык.
Гүл ачып багы достуктун,
Жоголсо дейбиз душмандык.

ЭҢ ЖАМАНЫ

Кылмыштын эң жаманы:
Каптатып өрткө талааны
Жазайылы атылып,
Жок кылат бузуп калааны.
Кылмыштын эң жаманы:
Ырбатып, чукуп жараны,
Ажырашат жубайлар
Жетим кылып баланы.

БИР МАКТАНГАН ДОСУМА

Көп ойлодуң, ой түбүнө жетпедиң,
Өстүң, бирок элден ашып кетпедиң.
Узак чуркап, озгонуң жок эч кимден,
Түбөлүктүн дары чөбүн экпедиң.
Ойло, бирок терең чөгүп житпегин,
Өскүн, бирок көккө чыгып кетпегин.
Чурка, бирок бөлүнбөгүн эл журттан,
Эл жок жерде турмуш жогун эстегин!
Сендей өткүр, көп табылат жаштардан,
Өзүңдү өйдө ойлобогун башкадан.
Качан болсо мактануунун чеги бар,
Көп элирсең куланасың аскадан.

ЧӨП ЭМЕС

Адам деген өскөн гүл жол четинде,
Басып өтсөң тап-такыр былчийбайбы.
Ардактасаң, көтөрсөң жаш кезинде
Алмаз кошкон болоттой курчубайбы.
Кордолуптур көп адам бизден мурун,
Кор болбосун азыркы эл баштагыдай.
Тепсебегин, баспагын адам уулун,
Ал чөп эмес, уйпалап таштагыдай.
Жердин, көктүн эгеси ар бир адам,
Гүлдөн назик, коохардан канча кымбат!
Сулуулугу дүйнөнүн жалжылдаган!
Ошон үчүн ал күтөт ызат-урмат.

КОРДОБОГУН БАШКАНЫ

Кордук көргүң келбесе,
Кордобогун башканы.
Ачууну басып жеңбесе,
Акылдын алыс качканы.
Келбейби сенин тепселгиң?
Тепсебей жүр өзгөнү.

Кырам деп жеңди чечкениң
Күчүңдүн оту өчкөнү...
Жоготом десең бирөөнү,
Жоголосуң сен өзүң.
Болсо да канча күнөөлүү,
Жолдоштун кечир күнөөсүн!

ИЧ ТАРЛЫК

Жерге кирсин ич тарлык
Көрө албаган жолдошту.
Ойлойт экен душмандык,
Ойлобой ишин оңдошту.
Түз турса да, кыйшык деп,
Тузак тартат кишиге.
Жүрсө да калыс, бузук деп,
Көө чачат баскан изине.
Билбейт ал дөдөй сүйүүнү,
Ал адамдын душманы.
Ар бириңдин үйүңү
Аңдып турат бузганы.

ТҮШСҮН МАГА ЖАРЫГЫҢ

Жүрөгүм сени сагынды
Жылытуучу жанымды
Сенин демиң барында,
От чачкан жалын, жалынбы.
Көңүлүм сен деп зарыкты.
Аячу мендей арыкты
Ак жүзүң жаркып турганда,
Күн чачкан жарык, жарыкпы.
Жылытсын мени жалының!
Түшсүн мага жарыгың!
Кумарын артып күн сайын,
Каалаганы жанымын!

Жаман албай көңүлгө,
Узак жол каалап өмүргө,
Кыргыйдай учкул жаштарды
Кыйбагыла өлүмгө!
Чын өмүр кыска дегенди
Чыгаргыла төгүнгө!
Ар кимдин укпай ушагын,
Аттап от койгон тузагын.
Бурулуш дебей марага
Басып жет жолдун узагын!

Баракелде, уулум деп,
Бак берди жайсын кучагын!

УЛАНТСАҢ

Эр дедик, коё бер деп булкунганды,
Эр дедик, урамын деп жулкунганды.
Эр дедик, түк жарашпас душманындай
Аябай сабаганды бир тууганды.
Уялбай, демократия ушул дедик
Коңшуну кордоп, согуп кыйкырганды.
«Эң бийик маданият» дегендер бар
Көчөдө бирин бири сүйрөшкөндү,
Иштебей ушак айтып күн өткөндү
Окубай, китеп ачпай өткөргөндү
Бекерге өтө кымбат мүнөттөрдү.
Кыргызым, ушул бойдон жүрө берсең,
Улутка бириктирбей үруктарды,
Улантсаң бөлүп, жарып үрүшканды,
Беттешип, ызырынып турушканды,
Эл болбой, кыргыз болбой бытырайсың...
Кудайдын, анда бизди унутканы.

ИЧКИН

Отурбай, карап, биз эми
Ичели кымыз, ичели.
Ачылып бир аз көңүлдөр,
Жылый түшсүн ичеги
Тойгон кезде туралы,
Ушалап каткан тизени.
Кымызындай кыргыздын,
Келген өңдүү Аркыттан,
Көңүлүңдү чалкыткан.
Бүткөн бойду балкыткан
Ичкин, укмуш кымызды,
Сагындырган, арзыткан.

ӨЗ ООЗУНАН

Мен жөнүндө айтаар чынын бар көргөн,
«Кыргыз тилин Токтогулдан үйрөнгөн».
Бейитине ар күн десте койсом да
Кыздар карап, өстүрүшкөн гүлдөрдөн,
Кутулбаймын мойнумдагы карзымдан,
Кимдир бирөө эскерткенсийт артымдан.
Кыргыз элдей ырга чебер устанын
Ырларынын жетилгенин, бышканын,
Сарчечекей жайлоосунда бир жүрүп,
Токтогулдун өз оозунан укканмын.

Ким көрүптүр, андай укмуш баатырды
Ыры менен оңколоткон душманын...
Карыздармын, Узун-Акмат боюна
Тез-тез барып, гүлчамбарын коюуга.
Таңшыйт күн-түн Токтогулдун кербези,
Ал укмуш күү дайым турат оюмда.
Кыргыз тили, кыргыз ыры -Токтогул,
Анын бары бирдей бийик орунда.

САКТАЙ БИЛ

Сабырдын түбү сары алтын,
Сактай бил аны жоготпо!
Төгүп, чачып коротпо!
Ач көздөргө тонотпо!
Үлпөттүн баркын билбести
Үйүңө жакын жолотпо!
Ырыс алды ынтымак,
Ынтымак болсун үйүңдө.
Барып, келип күнүгө,
Үн кош достун үнүнө!
Алты кылым өтсө да,
Ажырашпа бүлүнбө!
Ынтымакка, достукка
Бекем болгун, чабышпай!
Дос кайра берип, алышпай!
Колтугуна жабышпай?
Айылдаш менен андышпа,
Адам бол, итче кабышпай.
Сабырдын түбү сары алтын,
Сары алтын ар күн жарасын!
Акылмандар жердешсин
Анжыян, Аркыт арасын!
Кыргыз сүйсүн өзбекти
Сүйгөндөй тууган баласын!
Ачуу душман, акыл дос,
Алыс жүр дайым ачуудан.
Пайда жок эч бир шашуудан,
Ушак сөздү ташуудан.
Өзбек, кыргыз достошкон,
Өтүшөт көк муз ашуудан.
Сабырлуу шашпайт көчкүдөн,
Азамат коркпойт эч кимден,
Шашкалактык, жеңилдик
Качан эле эскирген.
Ынтымак, достук адамды
Бак-таалайга жеткирген.

КАЙСЫ ШАЙТАН

Адамды адам өлтүрүү
Акылга сыйбайт мүнүсү.
Ажыдаар түспөл турушу
Айбандардын жумушу.
Баш тарткын бул жумуштан,
Пайда жок мындай уруштан.
Абийирдүү адам капкачан
Урушканды унуткан.
Карт олтуруп жаш менен
Бир табактан аш жеген.
Ширин даамы жеп тойбой
Мынча неге аз деген.
Кыргыз, өзбек кас беле?
«Той, тамаша, айт» десе
Эңиш, күрөш, достук ыр
Жаңырган добуш ашкере.
Анжыяндык, аксылык
Адыр, түздү бак кылып,
Ач арыкты тойгузган,
Ойлогону жакшылык.
Жакшылык өтсүн алдыга!
Бардык эл жетсин бактыга!
Колундан келсе дос кылгын
Атасы чоочун касты да!
Өлтүрдүм деп, мактанба,
Сени да бирөө өлтүрөт.
Төө болсоң да чөктүрөт.
Каныңды жерге төктүрөт.
Күйгөн отуң өчүрөт.
Күнөөңдү ким кечирет!
Анжыян, Аксы чөлкөмө
Теңдеш жер кайсы өлкөдө?
Карасаң көзүң кубанат
Кар кеткен жашыл көктөмдө.
Миң түрү бар жемиштин,
Кел, дос, тууган теришкин!
Ата-энелер балдарга
Анжир, анар беришсин!
Араздашкан жакшыбы?
Айлантпай койбойт башыңды.
Ал дегиче чөктүрөт
Астыңа келген ашыңды.
Бир туугандай эл элек,
Кайсы шайтан азгырды?
Азгырылбай жүрөлү,
Абийирдүү өмүр сүрөлү.

Сурашалы кечирим
Ойлонбой болсок күнөөлүү.
Дат баспаган алтындай.
Өзбек, кыргыз жүрөгү!

БИЗДИКИ

Күн төбөсүн көтөрүп,
Көөхар шөкүлө безенип,
Балбылдаса нур дүйнө,
Баарыбыз үчүн дешелик.
Ай төбөсүн көтөрүп,
Алтын нур жерге төшөлүп,
Жаркыраган дүйнөдө
Жыргап жүрүп өтөлүк.
Бактарды кимдер өстүргөн
Бизге кимдер жеткирген?
Берекелүү жер бетин
Кызганбайлы эч кимден.
Ак үйдө комуз чертилген,
Гүл жытын бизге сездирген,
Көк шибер, көйкөл жайытты
Кызганбайлы эч кимден,
Араван да биздики,
Маргалаң да биздики.

ЖӨНҮ БАР

Өмүр өчөт дебегин,
Өксүп кайгы жебегин.
Өлбөс дүйнө ар дайым
Берип турат белегин.
Өмүр, жашоо узарат,
Зергер тынбай узанат!
Жарык нур чачып жалтылда,
Балдарың бар артыңда.
Нөбүрө, анан чөбүрө
Алмашпай турган алтынга.
Өнүгүү бар, өмүр бар,
Айтканымдын жөнү бар.

БАРСАМ ДЕЙМ

Келин-кыз салган каткырык
Ышкылуу жанды шаштырып,
Алаксытып, азгырып,
Жыргалына мас кылып,
Нокто катат жигитке
Кандай укмуш жакшылык!
Сексенге чыккан мен дагы

Сур жорго минип бастырып,
Барсам жаштык ойнуна
Ыр куржун илип мойнума.

КИМГЕ КЕРЕК

Каалайт адам, жаштыкты, жакшылыкты,
Каалайт жердин саргайбай, көгөргөнүн,
Каалайт элдин азайбай, көбөйгөнүн
Каалайт бөбөк ар үйдө төрөлгөнүн,
Каалайт жана жоголбойт, бардык жерде
Бар болушун, миң түркүн, жөрөлгөнүн.
Каалайт күндүн эч качан тутулбасын,
Каалайт гүлдөп өөрчүшүн өнөрлөрдүн,
Өтсүн алга, жакшынын жакшылыгы!
Кимге керек жамандын азгырыгы.

КҮН БОЛСО ДЕЙБИ

Чымчыктар шашып жатышат,
Кай кызыкка батышат?
Уяны көп салышкан,
Балапан да ачышат.
Учат бир күн балапан
Балапанды карашкан
Балдарды көрөт канча бак,
Биздин жерге жарашкан.
Көк шибер көйкөл жерибиз,
Түзүбүз менен керибиз.
Түркүн гүлдү жамынган,
Жазылат биздин черибиз.
Жерибиз турат ныксырап,
Жел аргы куунак ышкырат.
Ушул жердин үстүндө
Күн болсо дейби тынчыраак?
Чымчыктар учуп конушат,
Айткандай бир сөз, болушат...
Ынтымактуу дүйнөнү
Кимдендир алар корушат.

ЧЫКТЫ ЧИЛДЕ

Чыкты чилде ышкырган,
Сасык, тумоо бышкырган
Кетет эми үйлөрдөн,
Кар кетет жаткан, ычкырдан.
Эч ким жана күйбөгөн
Жамандык кетет дүйнөдөн.
Күн кылат сулуу селкидей
Бул айылга бир келген.

Мунун атын жаз дешет,
Жыбырайт төштө байчечек.

УЙКУСУРОО АРАСЫНДА

Адамдар тирүү жүрүшкөн
Бирине бири, өнөктүр,
Бирине бири көмөктүр,
Бирине бири, жөлөктүр.
Өлгөндөрдүн карызын
Тирүүлөрү төлөптүр.
Бардыгында өрүштүн
Адамдар өмүр көрүшсүн!
Ай астында жашаган
Азайбасын, өнүксүн!

БОЛГОН ЭМЕС ТҮБӨЛҮК

Сен бир байкуш соносун,
Суу бойлоп учуп коносун,
Суудан чыкпай тоңосун.
Кандай жүрүп оңосун.
Бийикке жетпей, куланып,
Балдарга шылдың болосун.
Чамына бербө мынчалык,
Чамынып кайда барасың?
Кайсы сенин талашың?
Талашып эмне аласың?
Ойлогонго жетпестен
Бир чуңкурда каласың.
Күнгө чыктым дебегин,
Күндү кандай күтөсүң?
Күнгө кайдан түтөсүң?
Жашоодон үмүт үзөсүң.
Кайгылуу жердин үстүнө
Куйкаланып түшөсүң.
Бийликке көп да жутунба,
Бийикке жеткен учурда.
Өзгөргө, көппө, кутурба!
Карөзгөй болуп бузулба!
Сени жарып жайлар күч
Бычагыңдын учунда.
Көтөрүлүп жаштарга,
Көп сүйлөбө, мактанба!
Актанбас иштен актанба.
Аттанбас иштен аттанба!
Түлкү болуп жойлосон,
Түшөсүң бир күн капканга.

Калган жок жарык түгөнүп,
Түн түшкөн жок түнөрүп.
Күн тийип, түркүн гүл өнүп
Турганда ойноп күлөлүк.
Бийик тоо, бийлик эч кимге
Болгон эмес түбөлүк.

ЖӨЖӨЛӨР

Чыйып, чыйп жөжөлөр!
Чыйпылдабай, келгиле!
Чачылган жемди жегиле,
Бул кандай жакшы дегиле!
Сактангыла түлкүдөн,
Аңдып келип калбасын!
Биринди тиштеп албасын,
Жумуруна салбасын!
Асмандан көрүп билбесин,
Айры куйрук илбесин!
Алкы бузук, кулалы
Араңарга кирбесин!
Аксак жөжө, чыйп, чыйп,
Короодон ыраак кетпегин!
Короо толо көп жемиң,
Тарууну мен көп эккемин.

ҮЛПӨТ ЫРЫ

Бүгүн жок себеп, кайгыга.
Дасторконду жайгыла!
Дасторконго койгула -
Бал, боорсок, нанды, чайды да.
Мейиз, кант, шире өрүктү,
Казы-карта, майды да!
Бир күн эмес, бул үлпөт
Уланса кана ай-жылга...
Ырк бузаар кетсин келбеске,
Сыйлансын жеңген мелдеште!
Теги ким мунуң дебестен,
Бак консун дейли жердешке,
Тең укуктуу бул кезде,
Тең болууну түй эске.
Бай, кедейге бөлбөсөк,
Барына жетет гүлдесте.

КӨПТҮ КӨРГӨН БИРӨӨГӨ

Көрбөгөндү көргөн бар,
Көп азап тартып көнгөн бар,

Баласы туруп эр жеткен,
Багаары жок өлгөн бар.
Кайдагы сөздү уккан бар,
Күрөшкөндү жыккан бар.
Байгеге кошсо жүгүрүп,
Баарынан алга чыккан бар.
Тойдон тойго барып жүр,
Кыйкырып топту жарып жүр!
Ойлобой эчак өткөндү,
Жеңип мөрөй алып жүр!

АЗ ТУРА

Ойлосом терең көлдөймүн,
Кубансам жашыл төрдөймүн.
Канча көп ашуу тоолордо,
Алардын көбүн көрбөймүн.
Айтылган сөздөр төгүнбү?
Аз тура күндөр көңүлдүү.
Көбөт деп, кудай адамга
Көп бербептир өмүрдү.

КЫСКА

Жан-жаныбар жакшы көргөн турмушта
Өмүр таттуу, ошон үчүн бул кыска.
Жарк дейбиз да, ошол замат өчөбүз,
Отко түшкөн кагаз окшош бир нуска.
Гагарин жок барып келген жылдызга,
Чынар бийик чыгамын деп тырмышпа.
Жыгыласың колуң жетпей кылычка
Бийик бийлик жакын болот кылмышка.
Такка минсең, жөнү менен ыргышта.
Бир да султан, күт болбогон, кыргызга.
Тал чокуга колуң жетпейт бой кыска.

ЖАКШЫЛЫК

Чакыргыла шаштырып!
Айкашка минип бастырып,
Күнүгө ар бир кишиге
Кечикпей келсин жакшылык!
Алдына келбей эшиктин,
Ажал шүмшүк, кечиксин!

КУБАН, ДОСУМ, УШУГА

Карап жатпа,
Жатта, жатта
Чын достуктун ырларын!

Ойдо сакта,
Пулга сатпа
Тынчтык күндүн жыргалын!
Эй, тынчтык күн,
Жердин үстүн
Бомба, снаряд тытпагын!
Боору бүтүн
Бүт эл үчүн
Жемиш барбы бышпаган!
Эй, бейпил күн,
Жердин үстүн
Эчен түркүн гүл жапкан,
Бурап түтүн
Турат күн-түн,
Келген өңдүү бир жактан.
Карттарда-ой,
Жаштарга - той,
Жадырайт сулуу жер келсе,
Турат солбой
Түк жоголбой
Өз орунда ар нерсе.
Кайкып учуп
Конот чымчык
Терезеңдин тушуна.
Калган жоошуп,
Учпайт чоочуп -
Кубан, досум, ушуга!
Карап жатпа,
Жатта, жатта
Чын достуктун ырларын!
Ойдо сакта,
Пулга сатпа
Тынчтык күндүн жыргалын!

ЖАКШЫ КӨР

Аягын, баатыр, кишини,
Бурбагын андан жүзүңү.
Дасторконуң толтурган,
Киши бар бактын жүзүмү!
Жакшы көр, акын кишини
Жоготпойт жазган ишиңи.
Коргоп унут болуудан,
Кадырлайт баскан изиңи.

СЫНДЫРТПА

Жалбыраксыз жылаңач жыгачтарга
Жабылыша конушат кузгун карга.

Балдар чоочуп ыйлашат каркылдашса,
Уруп кууган колунда ташың барда!
Чынар көрксүз турганда жалбыраксыз,
Бутагы жок сомойгон терек алсыз.
Жалбырактуу бутактар чеп сыяктуу!
Бутагыңды сындыртпа! Сен жок ансыз.
Бирге жүрүп достуктан бузулбаган,
Тилеги бир, ою бир бардык адам.
Бир бирине жалбырак жана бутак!
Бооруң бүтүн, бириксең, башың аман!

БААРЫҢАРГА

Баарыңарга каалаганым жакшылык,
Жолдошуңар болсун күлкү-каткырык.
Атаганат, колдон келсе канаке,
Койбос белем карыңарды жаш кылып.

ЭЛИМ БАР

Араванда бир чынар бар көк мелжиген,
Алдынан өйдө көздөй ашкан мерген
Ак бараңдан, беш атардан аткан менен -
Эзелден кылда учуңа ок жетпеген.
Бутагы көп, бири сынса бири чыгат,
Былк этпей, качан көрсөң чынар турат.
Элим - ошол чоң түп чынар, мен - бир бутак,
Мен өлсөм, элим тирүү, атым угат!..

АВТОПОРТРЕТ (күзгүгө карап)

Кара сакал Темиркул,
Кандай кылган ишиң бул? -
Карабапсың боюңа:
Сакалыңды кырбастан,
Же колун менен жулбастан,
Коюптурсуң оюна...

БИР ШИЛТЕМДЕР

Кичине деп баарынан
Кумурсканы жанчпагын.
Айбат туу деп баарынан
Ажыдаардан качпагын
Азамат болсоң түз мелже,
Таамай тийсин атканың!
Тепсебе чырпык экен деп,
Турушкан шаңдуу көк тиреп

Чынарлар ошол чырпыктан,
Колундан келсе өстүр көп!
Жашасын десең миң жылга.
Сактагын аны, сындырба!

Туруктуу болсо сөзүңүз,
Көрөсүз урмат өзүңүз:
- Келиңиз, - дешет кичүүлөр -
Келиңиз, төргө өтүңүз!
Туруксуз болсо сөзүңүз,
Туугандар да кел дешпейт,
Кадамыңыз төргө өтпөйт,
Бир адам урмат көргөзбөйт.

Булут күндү жашырат,
Бузук чынды качырат.
Бузукуну жок кылсаң,
Чындыктын күнү ачылат.
Жабыр тарткан алсызга
Жарыгы тиет чачырап.

Жылан сага дос болбойт,
Ийилип урмат кылсаң да,
Ак чачып көңүл бурсаң да,
Ийинде бирге турсаң да.

Сырын билбей бирөөнүн
Сыр каптын оозун чечпегин.
Жолуна дарбыз экпегин.
Иштеп күчүң жеткенин,
Дардалаңдап кетпегин.
Жакын менен жакын жүр,
Алыс менен алыс жүр,
Бирок дайым калыс жүр!

Эскерсем да мен өзүм,
Баягы бала мүнөзүм.
Мүнөзүм ээлеп алганбы?
Жаш кездин куунак дүйнөсүн?
Картайсам да мен өзүм,
Картайбайт жазган ыр сөзүм.
Өзгөргөс, өчпөс боёктор
Ырыма өтүп жүрбөсүн?
Жашаш керек түк саргайбай, арчадай,
Сүйүү керек сулуулукту чарчабай.

Сулуу кызды мөлтүрөгөн алчадай,
Сүйгөндөй сүй ары-бери калчабай!
Өтөт сызып жаш өмүрүң арманда,
От чачуудан калсаң кумар таркабай.

Качкан куш мисал, о мезгил,
Калтырдың мынча көңүлдү?
Өчүрдүң кызыл өңүмдү,
Бүтүрдүң мүлжүп сөөгүмдү.
Бирок менин ырыма
Тишиң өтпөйт. Төгүнбү?

Ээ эңсеген калыстык,
Көз жетпеген алыстык.
Канчалык калыс болсоң да,
Жеңип кетет тааныштык...

Кармаш менен өмүр өттү, ал ырас,
Көп нерседен куру калдык, дагы ырас.
Кур калбадык тоодой бийик таалайдан,
Күн астынан көрүнгөнгө табылбас.
Ыраазы бол, Кубанычбек, ушуга,
Эл жактырган эмгегибиз карыбас.

* * *

Урук кууган дагы эле көп кыргызда,
Өз уругун көтөрөм деп жылдызга,
Жанын сабап кыйналганга күлөсүң.
Кайдан жүрүп ага жетмек - кол кыска.
Азамат уулу, камын жесең улуттун,
Кырк уруга бөлүнгөндү унуткун!

Өзүмчүл болсо жолдошуң
Өзгөнү кайдан колдосун.
Бириндеп жүргөн туугандын
Бирдигин кайдан ойлосун.
Алакандай кыргызды
Алты бөлгөн оңбосун.

Таза сүйүү мөлтүр суудай башаттагы,
Унуттурат мурун тарткан азаптарды.
Ооба, сүйүү өз боюна бириктирген
Адамдагы баардык жакшы сапаттарды.
Бооркеч кылат. Сызгыч кылып жүрөгүңдү
Элге сүйкүм көргөзөт ал гүл өңүңдү.
Алымсынбай кулак менен укканга,
Жүрөгүмдү төшөй салам ырыңа.
Эс аламын ыр отуна жылына,

Чөмүлөнүп көздөрүңдүн нуруна.

* * *

Ачылган күндөй жаркырап
Сен күлсөң көөнүм ачылат.
Караңгы үйдүн төрүндө
Сен өзүң күйгөн шам чырак!

Күн нуру менен бирдейсиң,
Килемге түшкөн түрдөйсүң.
Анан неге, жалжал көз,
Мени карап күлбөйсүң?

* * *

Колуңа башын катпастан,
Бекинип үйдө жатпастан,
Ачыкка чыккан сүйүүнү
Айтпайт эч ким: «Дат баскан».
Чыныгы сүйүү чирибейт,
Эскирбейт, сүттөй ирибейт...

* * *

Сен менин сүйүү дайрам толкуп аккан,
Сен менин сүйүү көлүм чалкып жаткан.
Сен менин жайкы салкын жумшак желим
Желбиреп жап жыргаткан баардык жактан!

* * *

О, жаш сүлүү! Мени мынча карайсың?
Дейт бекенсиң: «Сен эмнеге жарайсың?»
Билем, билем, менден бир аз жаш жанга
Жагына албай ар күн чачың тарайсың...

* * *

Жетимиш жашты унутуп,
Көп ойлойм сени уу жутуп.

Темиркул Аксы балдар үйүндө, 1925.

Темиркул Аксы балдар
үйүндө, 1925.

Темиркул энеси Кайнар менен, 1940.

Темиркул Үмөталиев, 1933.

Т.Үметалиев жана Ж.Бөкөмбаев, 1925.

Т.Үметалиев жана А.Осмонов, 1934.

1-катар (солдон оңго) С. Каралаев, А.Токтомушев, Т.Үмөталиев, А.Үсөнбаев, 2-катарда К.Акиев, А.Огонбаев, Ж.Турусбеков, К.Маликов, Я.Шиваза. Кыргыз искусствосунун 1-декадасы. Москва, 1939.

Т.Үмөталиев кызы Жамал, жубайы Зуура менен, 1942.

Т.Үмөталиев жоокерлердин арасында, 2-чи катарда 4-чү Күмөн Булатов, 5-чи Кубат Жуматаев, 1941.

Фронтто. Украина,
1944.

Т.Үмөталиев. Болгария,
1944.

Солдон онго: А.Байбатыров, С.Кийизбаева, А.Токомбаев,
Т.Үмөталиев. Майрам салтанаты, 1948.

Темиркул кызы Жамал, жубайы Зуура менен, 1948.

Темиркул кызы Жамал, жубайы Зуура менен, 1948.

Өзбек акыны Зульфия,

Т.Үмөталиев жубайы Зуура менен, 1948.

Жазамын арман ырларын,
Көзүмдүн жашын кылгыртып
Азабын, тартам билбейсиң
Алымды сурап келбейсиң.
Мынчалык неге бооруң таш,
Кезиксем салам бербейсиң?

* * *

Көп карап отту көзүңдү
Унутуп калам өзүмдү.
Балбылдаган көздөрдөн
Алчудан бетер өчүмдү, -
Карачу болдум чарчабай,
О, сулуу бышкан алчадай!
Агарды чачым, сакалым,
Кийгизип кебин атанын.

Кыз, келин менден уялат,
Кандайча көңүл ачамын?
Жаштыкты ченеп аз берген,
«Жараткан», сага капамын.
Боз жигитке сылык бол, силкип, какпай,
Кокус калса бир жерден иши жакпай.
Эгер сунса, жок дебей, алгын колун,
Кардан муздак сөз менен бетке чаппай.
Адам уулун кордосоң, кор болосуң,
Кадырыңды сыйлаарга киши таппай.
Сенден эч ким эч качан корунбасын,
Сен өзүң да турмуштун торундасың.
Киши болсоң сөзүңдөн сенин айткан
Түк эч кимдин көңүлү оорубасын.
Жаман десең жолдошту жакын жүргөн.
Андан жаман бирөөгө жолугасың.

* * *

Алы начар арыкмын,
Отурган үйдө карыпмын.
Кече күнү кеп басып,
Аябай чарчап калыпмын.
Пайдасыз ойго берилип,
Тургум келбей эринип,
Жашоо үчүн күрөштө
Калган өңдүү жеңилип.

* * *

Сексенден ашкан чагымда
Кыргыздын гүлзар багында,
Күү чертип, обон созомун,
Ыраазы болбой ак ырга.
Кыз, боз улан ыр жандуу
Бардыгы менин жанымда.

Асыл өмүр, кайран жаш
Алыс калды көрүнөт...
Кайгыргандан жардам аз,
Көзүмдүн жашы төгүлөт.
Кабырга сөөгүм кычырап,
Тигишинен сөгүлөт.
Темиркул, чөкпө, кайраттан!
Калкагар тоодон мал баккан
Кыргыздын кыраан уулусуң.
Кой төлүн ырдай жайнаткан
Эч нерседен коркпогон
Эрдигиңди карматсаң...
Дагы көп жыл турасың,
Далайга жетет кулачың.

Көрүнгөн тоодой өзүңө
Көңүлүн көптүн бурасың.
Аркыттан булбул үн салат,
Аны сен жыргап угасың.
Көп жашоо болсо керээзиң
Балдарыңа бересиң!

* * *

Арак-шарап ичпедим,
Тамеки да, чекпедим.
Үйрүлүп түшүп балдарга,
Үйдөн алыс кетпедим.
Ырдадым элдин бактысын,
Комуз болду черткеним.
Ушуну билген айылда
Урмат-сый болду жеткеним.

* * *

Башка келсе көрмөк бар,
Туулмак бар, өлмөк бар.
Тирүүсү ыйлап өкүрүп,
Өлгөнүн көргө көммөк бар.
Жакшы болсо артындан
Жакшы сөз айтчу өрнөк бар.
Алмашпай турган алтынга
Өрнөгүң калсын артыңда!

Атың Айдай, өзүң күндүн нурусун
Күн десе күн, нур десе нур - сулуусун,
Жалт карашың от жакчудай сезимге,
Аскадагы ак маралдай турушун.
Көргөн сайын арнап сага ыр жазам,
Кыялымда сени менен бир басам...

Ачкадан эч ким өлгөн жок,
Ач көздүктөн алган бар.
Арсыздын күнүн көргөн бар
Абийрин көргө көмгөн бар
Жаркылдап күл, боз улан
Жакшы сөз чыксын оозуңдан!

* * *

Айлуу түндү шат кылып,
Ак кыз салган каткырык.
Кер Мурат, мырза бозойду
Калганы го жактырып?
Ак чөлмөк оюн башталсын,
Ак кыз барып башкарсын!
Кызытуучу оюнду
Ким болоору такталсын.

Кыз, боз улан жанашсын,
Күлкү менен таң атсын!
Бактыга толгон айлуу түн
Бүт ааламды каратсын!
Көп болсо ак кыз, боз улан
Жакшы сөз чыккан оозунан,
Ырдап, комуз черткен го
Мен дагы барып кошулам.

Түн катып, ыктуу жерде өтүк чечкен
Ит жатыш, мырза туруш кетпейт эстен.
Ах, чиркин, кайда калдың гүлгүн жаш чак,
Айтаарга сөз табалбай жаным дешкен?

Өмүр оту өчпөй турган нерсе эмес,
Пайдаланып калууга шаш жарыгын!
Эмгек менен бакыт жибин узун эш,
Кенен казгын жыргал турмуш арыгын!
Жаштык оту өчпөй турган нерсе эмес,
Жылынып кал, жакын отур жанына.
Жазылбасын, сүйүү жибин бекем эш
Чымын болуп коно калгын балына!

Жылкынын эти дары деп,
Чүйгүн оокат ары деп,
Казы, карта, жалды жеп,
Узартчудай көңүлдү,
Көтөрсөк бир аз көңүлдү,
Жакшы экени төгүнбү?

Көгөрөт кыргыз асманы,
Көп көрдүм бийик асканы
Көз алдымда жыбырайт
Көк белдин түркүн таштары.

Бел ашып жылкы карашат.
Бул кездин шайыр жаштары.
Сен окшойсуң, жалжал көз
Тагдырдын мага жазганы?
Карагым келбейт тигилип
Бир өзүңдөн башканы.

* * *

Мекенди сүй элди сүй,
Тиккен талың көктөсүн!
Бузулбасын эч бир үй,
Жанган чырак өчпөсүн!
Эч ким бекер жатпасын,

Күн түбөлүк батпасын!

* * *

Ар кимдин укпай ушагын,
Аттап өт койгон тузагын!
Бурулуш дебей, маарага
Басып жет жолдун узагын!
Баракелде, уулум деп.
Бак берди жайсын кучагын!

* * *

Күчүк баксаң, ит болот,
Итте сасык жыт болот.
Жүрсөң иттин жанында,
Кайдан сага кут конот?
Коделек баксаң, эшек болот,
Эшигиңе тезек болот.
Тезек жыттап отурганча
Шашпай ойлоп сөз корот.
Баксаң адам уулун бак,
Алкыш сөзү угулат.
Адамдай адам демине
Эт жүрөгүң жылынат.
Ит болбой, уулум, адам бол,
Арам болбой, адал бол!

* * *

Көп көрдүм, айлуу түндөрдү,
Көп үктүм, мукам үндөрдү.
Көп аралап, көп бастым
Кулпунган жыттуу гүлдөрдү.
Мен көргөндүн бардыгы,
Жүрөгүм менен биргеби?

ТУРАМЫН ЧЫДАП

Өткөрдүм баштан далайды,
Көп коркуп көзүм алайды.
Жалган сөз, ушак жалаадан
Жүрөгүм күйүп карайды.
Жалакордун түмшүгүн
Жампайта койсом жарайбы?
Барына чыдап турамын,
Сексен жашта, курагым.

КОЙСО ЭКЕН

Окуганым газета,
Акыркы кабар дүйнөдөн:
Иштери алга жүрбөгөн
Көп жерлерде дүрбөлөң.
Көп жерлерде чыр-чатак

Көңүлүңдү муздатат.
Кара көз, сулуу селки да
Күлгөндү билбей, сүз тартат.
Дүйнөдө тынчтык болсо экен,
Эл чатагын койсо экен.

ЭЙ, НАВОЙИ!

Шаңдуу чыгат добушуң.
Өзбек жери конушуң?
Ким бул бакка кондурган
Сен сыяктуу тоо кушун?
Алынгандай накылдан,
Ар сөзүң терең акылдан.
Сени бул кептерканага
Ким болду экен чакырган?
Кептер учса ыр калды,
Узатып сансыз жылдарды.
Эй, Навойи, өзүңдө
Жан билбес башка сыр барбы?
Түшүнүктүү сөздөрүң
Сөзүңдөй эмес өзгөнүң.

ШИЛТЕМДЕР

Айта турган арзым көп,
Бере турган карзым көп.
Ынтымак жок айылда
Жактоочум аз, каршым көп.
Чыдашым керек, чыдашым,
Чыдамкай менин бул башым.
Ойлогонум: бул баштан
Бир да мүйүз сынбасын!
Тойлогондо миң жашын,
Токтогул таңшып ырдасын!
Какшытпа, калкым, актоонун
Кашка суу аккан жылгасын.

Атыр жыттуу гүл сонун,
Ай чалкыган түн сонун.
Ааламды жарык көргөзөт,
Алтын кирпич күн сонун.
Күлкүсүнөн баланын
Күч кошуп, кубат аламын.
Кашатта турган бөбөктү
Кайрылып канча карадым.
Бакыраң көз, жөлөгүм,
Баарынан сонун өнөгүм.
«Бас, ары жогол тентек», - деп,

Мен ага кайдан көнөмүн?

Кечикти, мынча кечикти,
Дагы ким жолдон кезикти?
Кубантып кирип келээр деп,
Караймын улам эшикти.
Дарыгерим кубатым,
Дарым сен белең бир атым?
Күйүп бышкан карыпка
Көөнүңдү качан бурасың?

Жүрөгүң неден сыгылып,
Жүрөсүң кайдан жыгылып?
Азап тарткан окшойсуң
Аңгекке башың тыгылып?
Бутуң да сынып ыйлапсың,
Буркурап үнүң угулуп.
Көргөн ким бар Абдыны?
Кымындай абийир калдыбы?
Тойгон жерде чоросуң,
Тоо таянып коносуң,
Тоодон таруу оросуң.
Торсоюп бир аз толосуң.
Баш шылк этсе - молосуң.
Бат эле унут болосуң.

Көп сайраган күкүктүн
Сайраганы токтолот.
Койгондой бирөө ноктолоп,
Тили катып жок болот.
Чактап сайра күкүгүм,
Бүгүн турсун бүтүнүң!
Бассам да араң кыбырап,
Сексен жыл өттү зымырап.
Канча көп тоого урунуп,
Келер чак турат шыбырап.
Өткөн иш кайра келмек жок,
Алганын эч ким бермек жок.
Коё тур, тагдыр, шашпа деп,
Соодалашуу менде жок.
Жүр деген жакка барамын,
Кал десең үйдө каламын.

Кыргызым, деги качан оңолосуң?
Үңкүйсөң ушул бойдон жоголосуң.
Атырыл, алдыга жүр, кылчактаба!
Ыргыткан ташың өйдө тоголонсун!

Манастын урпагысың, тукумусуң,
Мизиң курч, бардык кезде учуң узун.
Асканы бузар күчтүү жасакыл бол!
Ардагым, сен жөнүндө бүтүм ушул.

Деним соо кезде жатпасмын,
Кыйындыктан качпасмын.
Айтып салам досторго,
Бүгүн кечке кат жаздым.
Болгун барың саламат!
Болбосун жерде алаамат!
Түгөл турсун жемиш бак,
Тепселбегин карагат!
Чырпыкты доол ийбесин,
Бөбөккө суук тийбесин.

Той дүң болсо жергеде,
Күлүк ат туйлайт кермеде.
Жар чакырат чоң акын
Башынан ыктуу термеге.
Булбул болуп сайрайт ал,
Бак болуп мөмө байлайт ал.
Ачылган гүлдөй жайнайт ал.
Эл эмгегин ырдасаң
Айтканың болот бир дастан.
Өмүр чиркин, бир атылган ок тура,
Алыс учаар таалай кушу жок тура.
Жетимиш жыл бир күнчөлүк байкалбай,
Бейит калат, суу акпаган коктуда.
Бийик баалап, өмүрүңдүн бир күнүн,
Адам менен адам окшош жүргөнүң!

Каалагандай эркин учкан шумкар элем,
Арасында жүрчүмүн учкулдардын.
Сен түшүрүп торуңа туткундадың,
Ошол күндөн бул күнгө куткарбадың.
Ушундайбы, сулуунун адат-салты
Же тилине кирдиңби, бузгандардын?
Томоголуу боз куштун алы канча,
Күн өткөрдүм капаста карыганча...

Сайларда суу комуз тартып,
Күн асманда оттой жанат.
Өмүр өтүп бара жатып,
Ыр угулса, токтой калат.
Өтпөй жаштык, өз ордунда
Жүз жыл турса... атаганат.

КЕРЕК БОЛСО

Мен эч качан, эл байлыгын чачпаймын,
Жоодон коркуп, эл кампасын ачпаймын.
Ар жыл сайын мөмө берген алманы
Өстүрөмүн, көбөйтөмүн, сактаймын.
Сүт бербеген үйду көпкө бакпаймын,
Пайдасы көп бардык ишти жактаймын.
От кечемин, тайгак жолдон өтөмүн,
Кыйын кезде, коңулга баш катпаймын.
Көл токтотуп, плотина курамын,
Канал казып, чөлдөргө суу бурамын.
Бирок, достор, өзүм үчүн эмес бул,
Мен ар дайым, бүт эл үчүн турамын.
Керек болсо, тоодон тоого аттаймын,
Бардык жерде эл ишенчин актаймын.
* * *

Ой - узун жол, аягына жеталбай,
Ой-чоң дайра, жүрөк даап качалбай
Олтурамын, толгон токой суроонун
Кур дегенде бир түйүнүң чечалбай.
Атын атап, эсеби жок көп иштин,
Бирок көрбөй эч биринин жеңишин
Өткөн азбы? Көп катырбай башыңды
Жемиш багын өстүрө бер эл үчүн!

ОСУЯТ

Эсте болсун ар качан эки нерсе:
Биринчиси - эл алдында карызыңды эсте!
Экинчиси - нар төөдөй талбай иште!
Эмгегинди эл баалап - үрмат кылса,
Кубанарсың баладай карган кезде.

II БӨЛҮМ

ПРОЗАЛАР

1. АВТОБИОГРАФИЯ

Бир жактан болуш бийлер алкын бүзүп, болбогон жерден бей-бечараны айыпка жыгып, колундагы бирин эки малын тартып алышса, экинчи жактан соодагер сүткорлор күчөп, тыйынын сомго, сомун койго айлантишып, элдин терисин эки кабат сыйрып турган кезде - 1908-жылы, азыркы Жаңы-Жол районуна караштуу Төө-Жар деген кыштоодо, кедей-дыйкандын үй-бүлөсүндө туулдум.

Менин атам Үмөталы, өз оокатына тың, колунан көөрү төгүлгөн уста, болгондо да баары жоктун барын иштеген: күмүштөн ар кыл буюм жасаган зергер, жыгачтан ээр-ыңырчак, аяк-табак, кереге-уук, түндүк жасаган, кайыштан ат жабдыктарынын баарын жасаган, тон, кементай жасаганды, өтүк ултарганды билген, шырдактын оюм-чиймелерин кыйын билген оюмчу Эсеналынын уулу болгон. Бирок ал (Үмөталы)

атасынан бир дагы өнөр үйрөнгөн эмес. Менин энеме үйлөнгөндөн кийин эле атасынан бөлүнүп чыккан. Башын жерден албай иштегенден башканы билбеген, жоош киши болгон. Бир танап да сугат жери болгон эмес. Кайрак жерге буудай, арпа эгип, жайды-жайлата чөп сактаган. Адегенде 15-20 эчкиси, бир аты, бир өгүзү, бир эшеги болгон. Үйүн айыл менен кошо жайлоого көчүрүп жиберип, өзү бир эшеги менен кыштоодо кала турган. Төө-Жарда эгин сугарууга эмес, ичээрге суу жок болгондуктан, жарым күндүк жерден барып сууну чаначтарга же көзөгө (карападан жасаган өзү чоң, оозу тар идиш) толтуруп ташып келише турган. Эшек ошол суу ташыганда керек болгон.

1913-жылы азыркы Таш-Көмүрдөн Кетмен-Төбөгө жол салуу жөнүндө сөз болуп, ыстарчындар жана элүү башылар кишилерди жолго айдайт. Ар ким өз азыгы, өз кетмени же лом темири менен барууга аргасыз болот. Иштегени үчүн акы төлөбөйт. Кыйыктанган кишилерди ыстарчындар сабашат.

Жазгы баар болгондо,
Көк чымырап толгондо
Оёздон отуз кат келди:
Кабактын жолун каз деди.
Каяша кылган кедейдин
Жонуна камчы тарс деди.
Экөө бара бир атка
Учкашкандар көп болду
Элүү башы чыр салып,
Мүшташкандар көп болду, -

деген ырлар пайда болот. Кетмен-Төбө менен Таш-Көмүрдүн ортосундагы «Кабактын жолу» деп аталган ошол чуулгандуу жолду курууга менин атам Үмөталы да барат. Бирок, бир нече күндөн кийин качып кетип, айыбы үчүн кийин өгүзүн берип араң кутулат. Эшеги болсо өзү качканда, ошол өзү минип барган жолдо калып жоголот.

1916-жылы беш үйгө бирден мендикер (эмгек армиясына киши берүү) түшкөндө, ага биздин айыл үчүн Эсеналынын кичи уулу Сеңкибайды (менин атамдын иниси) жиберешмекчи болот. Бирок Сеңкибай качып жоголот. Болуш-бийлер чоң атамды айыпка жыгышып, анын бардык малын талап алышат. Атасынын малы менен кошо талоонго Үмөталынын жалгыз аты да кетет. «Бул менин атым» деп талашса да, Ташыкул болуштун жигиттери болушпай алып кете беришет.

Ошондон кийин Үмөталы кайрак жерге буудай айдоо түйшүгүнөн да кутулат. Андан кийин ал Төө-Жарды таштап, Жүзүмжанга, менин энемдин төркүнүнө баш калкалап барат да, ошол жерде туруп калат.

Менин энем Кайнар азыркы Жаңы-Жол районуна караштуу Жүзүмжан кыштагында турган Кубат деген мергенчинин кызы болгон. Өз атасы эрте өлүп, өгөй атасы Конушбайдын колунда чоңойгон. Таянем ырчы, жомокчу аял болгон экен. Жүзүмжан бозокорлордун кыштагы болуп саналат. Комузчу, ырчы көп болот. Менин таякем Үрүс, эл аралап ырдабаган менен, анча-мынча ырчыны ченине жолотпогон киши - бозонун ырчысы. Жеңижок деген ырчы ошол Жүзүмжан кыштагында туруп, ошол жерде өткөн. Менин өзүмдүн энем Кайнар ырды, жомокту көп билген, эмнени болбосун бир үкканда жат кылып алган зээндүү киши эле.

1917-жылдан 1918-жылга караган кышында чоң атам Эсеналы да биз менен бирге Жүзүмжанга кыштады. Кыш катуу болду. Мал кырылды. Кандайдыр бир оору жайылып, малдан киши көп кырылды. Аны эл ушул кезге чейин кара тумоо деп эскерет. Ошол кара тумоодо бары кырылды: чоң энем, Сеңкебай абам, өзүмүн атам, Айтбүбү аттуу карындашым алүштү. Чоң атам, өзүмүн энем катуу ооруп айыгышты. Жаз болоюн деп, сайлардан суулар агып калган эле. Биздин үйдүн эшигинин алдына кишилер толуп кетти. Керимкул, Биримкул деген бийлер келишти. Урушкансып катуу-катуу сүйлөшүп жатышты. Анан чоң атам бир четке, Үрүс таякем экинчи четке барып олтурушту. Биримкул деген бий ордунан туруп: «эжең, боз үйү менен сенде калат» деп апамды колунан жетелеп барып Үрүс таякемдин жанына отургузду, «неберелериңиз сиздин өзүңүзгө тиет», - деп мени, менин иним Өмүркул менен карындашым Айкүмүштү (экөө тең кийин өлүп калышты) бүжүрөтүп жетелеп барып чоң атама тапшырды. «Үмөталыдан он бир эчки калыптыр, төртөө сизге» деп чоң атама карады, андан кийин: «төртөө сага» деп таякеме карады. «Үчөө бийдин акысы», - деп сөзүн бүтүрдү. Апам мени карап, мен апамды карап, жулунуп бакырып өкүрүп ыйладык. (Иним менен карындашым үнчүгүшпай эле олтурушту. Анткени алар эмне иш болуп жатканын түшүнүшкөн жок). Үнүбүздү уккан, кез жашыбызды керген киши болгон жок. Ошол учурда Таласбай абам (атамдын иниси) келип калды. Ал Тегене кыштагында, аялынын төркүнүндө жүрө турган. Ал бир чолок күйрук таргыл өгүз минип келген экен, ага чоң атамды мингизди! Чоң атам Өмүркул менен Айкүмүштүн бирин өңөрүп, бирин учкаштырды, биз Таласбай экөөбүз эчкилерди айдап жолго түштүк. Чоң атамдын үйү тигилген бойдон ордунда калды (кийин аны алган албаганы да эсимде жок). Тегенени көздөй бара жатканбыз. Жарым жолдон мен кайра Жүзүмжанга апамды карай качып жөнөдүм. Таласбай мени кууп жөнөдү. Жолдон чыгып адырма-адыр качтым. Таласбай жетип кармай турган болгондо, аскадай болгон бир кызыл жарга түшө качып, жардын ортосуна туруп алдым.

Таласбай жардын башына келип турду. Ал эми алдап чакырды: «энең курусун, ал эрге тиет, өгөй ата сени кууратат. Чоң атаңдын колунда, менин колумда жүрсөң кор болбойсуң. Кежирлик кылбай бери чыгып кел», - дейт. Ага мен болбойм. Андан ал мени коркута баштады: - «өлтүрөм, таш менен ыргыта коём!» Мен андан да коркподум. Ал кесек менен, таш менен ура баштады:

- Келесиңби же жокпу?

- Барбайм, барбайм дедим - барбайм. Бир маалда мистенин дүмүрүнө окшогон бир нерсени ыргытып жиберди, башымды калкалап бергенимде, дүңк деп түшүп, мойнум үзүлүп кете жаздады.

Бир кезде көзүмдү ачсам күн батып бара жаткан экен. Жардын түбүндө Таласбай мени алдына алып ыйлап олтуруптур. Ал мени ыргыта койгондо, жардан кулап түшүп, эсим ооп калган экен.

- Кежирлик кылба десе болбойсуң, мен сени Кайнарга кайта бергиче өлтүрүп таштаймын. Түшүндүңбү? - өлтүрүп таштаймын.

Ушуну айткан Таласбай өзү ыйлайт, анын көз жашы менин бетиме тамчылайт.

- Эми качпаймын, - дедим Таласбай экөөбүз жетелешип жолго түштүк. Тууган, ак сүтүн эмизген, тогуз жыл агып торолткон өз энемден ажырап, андан башка жашоо үчүн кетип бара жатамын. Чын эле... чын эле ажырадым (энемди ошол 1918-жылы ажырашкан бойдон 1938-жылы издеп таптым).

* * *

Чоң атам, мен, менин эки бир тууганым Таласбайдын үйүндөбүз. Таласбайдын өзүнүн да эки баласы бар экен. Анын үстүнө Таласбай үйдөн карыш чыкпаган, жүгөн, куюшкан жана камчы өргөндөн башка эч иш кылбаган киши экен. Чоң атам үйдүн жыгачын жасап сатат, кыз-келиндерге шакек, сырга, билерик жасап берип, кээ бир кишилерге тердик, жүгөн, куюшкан жасап, өтүк ултарып берип акы алат. Ошондо да анын тапканы бизге жетишпейт. Сүт катыктаган жүгөрү жарма биздин эң жакшы оокатыбыз болоор эле.

Таласбайдыкында бир жылча жүрдүм. Кийим жыртылды, бут жыңайлак калды. Иним менен карындашым андан бетер курсактары чыт болуп оттун боюнда жылаңач олтурушат, жылуучулукта болсо топуракка оонашып эшикте отурушканы отурушкан. Таласбай өзү да, анын аялы да күңк-мыңк этишип бизди сөз кыла башташты. Өз балдарына тамакты жашырып-жаап берип, бизди бөлөктөй турган болушту. «Ач арбак», «албарсты», «атасын жуткан желмогуз», «куу жетим», «шүмшүк», «куу түмшүк» деген сөздөрдү эми биз ар күнү укчу болдук. Ал түрсүн ыгы жок эле жерден кыйыктап ура турган да болушту.

Бир күнү бир топ киши келип, жаңжалдашып жатып, Таласбайдын чолок куйрук таргыл өгүзүн жетелеп кетишти. Көрсө, бир жыл мурун, Тегенеге жаңы келгенде, чоң атам өзүнүн оокаттуу кабырга тууганы Эгембердиден бир пуд жүгөрү карыз алган экен. «Бир пуд жүгөрүнү жазында септирсем, азыр кампа толгон эгин болот эле» деп эсептеп жатып, ошого Таласбайдын жалгыз өгүзүн алыптыр. «Тууганчылыгың үчүн калганын кечтим» деп Эгембердинин барк-барк эткени ушул кезге чейин кулагыма угулгансып турат.

Таласбай атасы (менин чоң атам) экөө кыжылдашып уруша турган болушту. «Мен жүгөрү карыз албайт элем. Куураган жетимдерди багам деп жүрүп, мени журтта калтырдың, жалгыз өгүзүмдөн ажыраттың», - дейт Таласбай. Чоң атам байкуш кылмышкер кишидей башын жерге салат да олтурат.

Бир күнү чоң атам Осмоналы дегени кишини ээрчитип келди: «сен ушул абаңа бала болосуң. Жакшы киши, сени өз баласындай эркелетет» - деди мага. «Курсагым тойсо эле болгону» деп ойлодум да, унчукпастан, Осмоналыны ээрчип кете бердим. Осмоналы, аялы, анан жаңы баскан кызы болуп үч баш киши экен, жалгыз чоңоюп калган инисин Супатай деген байга койчулукка салып коюптур. Өзүнүн бир бээси, бир ую, он бештей эчкиси бар экен. Анын үстүнө Супатайдын жеринен арендага алып жүгөрү, таруу эгет экен. Аялы экөө тең күн-түн тынбай иштешет. Мен алардын кызын көтөрүп, үйүн карап жүрдүм.

Бир жылдан кийин, 1920-жылы болсо керек, Осмоналы жалгыз үй отуруп, мени эчки кайтартып койду. Тегененин капчыгайында арчалуу тескейде эчкилерди жайып турсам, кулактары тикчийишкен эки чоң көк дөбөт жетип келишти. Эчкилер үркүп качты, дөбөттөр кууп жөнөштү. Мен коркуп кетип үйдү көздөй качып жөнөдүм.

Үйгө келсем эчкилердин жарымы менден мурун үйгө жеткен экен. Осмоналы аялы экөө эшикке чыгышып үрпөйүшүп турушкан экен:

- Эмне болду? Эчкилердин жарымы кайда?

Мен көргөн-билгенимди айтып бердим. Осмоналы мени көмөлөтө бир муштап, кокуйлаган бойдон капчыгайды көздөй чуркады. Мени үйдү карап тур - деп коюп, аялы да артынан жүгүрдү. Көк дөбөттөр дегеним карышкырлар экен: эчкилердин ар бирин ар сайга жарып салышыптыр. Бир эчкини тарпын койбой жеп, жети эчкини өлтүрүп кетишиптир. Эт батпай калды.

Осмоналы менин оозу-мурдум кан жалаганча уруп, кууп жиберди. Бирок, чоң атамдын койнуна бир эле түнөдүм. Эртеси Азык деген киши келип: «бул баатыр биздикинде жүрсүн» деп чоң атамдан сурап алып кетти. Азык өзү соодагерчилик менен эки жакка көп кеткен киши экен. Үйүндө өгөй энеси, бир койчусу, жаш аялы бар экен. Койчусу болсо кой менен жайытта болот, өгөй энесине өзү ишенбеген киши экен. Мени аялына аңдуучу кылып койдү. Мен эмне билмек элем: кечке жаным тынбай үйдүн ар кыл жумуштары менен убараланам да чарчаймын, түндө болсо өлгөн кишиден бетер уктаймын.

Азык бир жакка барып келгенде дайым мас болуп келе турган. Ал бозого аракты кошуп ичүүчү. Анын келишин күтүп турушуп, аялы менен өгөй энеси ага бирин-бири жамандаша турган. Ал кээде аялын, кээде өгөй энесин уруп коюучу. Ошондо да ушак, бирин-бири жамандоо токтолчу эмес. Азык мас болгондо аялын уруп, андан кийин менин тапшырмамды аткарбайсың деп, мени да урчу болду. Жарым жылча араң чыдадым да, качып кеттим. Үйгө дагы эле көп тура албадым. Молдо Ормотой деген киши келип учкаштырып кетти. Ормотойдукунда кадимкидей койчу болдум. Анын 200дөн ашык кою жана эчкиси болор эле, ошону кайтарар элем. Жылкылары менен уйлары да көп, аларды баккандар бөлөк кишилер эле. Жетимдикти да, жокчулукту да ошол Ормотойдукунан көрдүм. Жаздан тартып, кечки күзгө чейин бир гана таар көйнөкчөн жүрөр элем, бут ар дайым жылаңайлак. Кеч күздөн тартып жазга чейин эчки териден тигилген тонум жана куур шымым болор эле. Күн жааганда тери тон жибип аябай шөлбүрөчү. Күн ачылганда кулдурап катып, аркама жыйрылып, курсагым ачылып кала турган. Бутума үйдүн чылгый баш терисин ороп, жип менен чырмап таңып алар элем. Кыштын күнү кара катык жүгөрү жарманы эртең менен жана кечинде ичер элем. Эртең менен койдү айдап бара жатканда Ормотойдун бөкчөйгөн картаң энеси Камка кемпир, актаган таруунун кебегин сууга умачтап туруп, өмүрүндө жуулбаган эски кир жоолукка ороп берер эле, менин кечке кой жайып жүрүп жей турган гүл азыгым ошол болучу.

Жайдан тартып, кечки күзгө чейин айрандан башка тамак көрчү эмесмин. Ормотойдун ашканасында нан толуп тураар эле, бирок андан мага тийчү эмес. Эт тез-тез эле боло турган, бары бир мага тийчү эмес. Арткан сорпону итке куйчу, иттен артса мага беришчү, артпаса сорпо да жок. Жумасына эки же үч жолу паллоо басышаар эле, бадырайган ак күрүчтөр майга жана этке аралашып менин көз алдымда демделер эле. Бирок мен алардын даамы кандай болорун билчү эмесмин.

Жайдың күнү Ормотойдун кымызы суудай көп болор эле, бирок мен анын даамын татып көргөн эмесмин. Кымыз ичсе уктап калат деп берчү эмес. Ал түрсүн койдун жуураты мас кылат деп аны да беришчү эмес. Мага эчкинин же үйдүн айранын гана беришчү.

Мен жазында кой төлдөгөн айларда жыргачумун. Кой тууганда аны саап, чөбүнө ууз бышырып жечүмүн (куурайдан жага коюп, жалпак таштын үстүн ысытып, сүт толтурулган каканакты ошого коё койсо, ууз сүт сап-сары быштак болуп бышат, ал абдан даамдуу болот).

Жайында өрүк, алма, жаңгак, жүзүм (баары жапайы) бышканда экинчи жолу жыргачумун.

Ырды, жомокту айтар замат үйрөнүп алчумун. Ал түрсүн Молдо Ормотойдун кыраат келтирип окуган сүрөөлөрүн да үйрөнүп алчумун. Жаагымды жанып ырдачумун.

Каптал жерге кош салса
Туйлабаган кош өгүз
Капталдан ары бир чапса
Ыйлабаган кош өгүз
Кысталышта ээсин
Кыйнабаган кош өгүз

Ушинтип, өгүз жөнүндө, эчки жөнүндө, төө жөнүндө ар кимден үйрөнүп алган ырларымды кайра кишилерге ырдап берер элем. Кийинчерээк «Манас», «Саринжи-Бөкөйдү», «Олжобай менен Кишимжанды» аз-аз айта турган болдум. Ошондон кийин Ормотойдун үйүнө келишкен коноктор мени ырдатышып, анан эт жешкенде мага устуканын беришчү болушту.

Ормотойдун Ысак, Ысрайыл деген эки уулу бар болучу. Ысак менден бир жаш улуу, Ысрайыл менден бир жаш кичүү болучу. Шаардан алдырган бир молдо аларды окута турган. Анын убакты сааты жок эле. Эртең мененден тартып эле жаткыча молдо ошол эки бала менен кужулдашып олтурар эле. Тамак ичип жатып да «Алип-бээ» деп кыйкырып отуруша турган. Чоң, чоң жазылган ариптерди астына жайып коюшуп, узун камыш калем менен ар бир арипти сайып көрсөтүп окушар эле. Кечинде улагада от жагып отуруп, эки көзүм ошолордо боло турган. Кээде мен да оттун күлүн өзүм жакка тартып, алаканым менен аны таптап жайып, анан сөөмөйүм менен же от ичкерештирген көсөө менен күлгө жазып: «алип», «бээ» деп ичимен окуп олтурчумун. Жай күндөрү түштө кой саадырганы келгенде Камка кемпирге койду желиндетип коюп, үйгө жүгүрүп кирип, Ысак менен Ысрайылдын окушканын карап тура тургамын.

-Темиркул! Козуну сал, -деген кыйкырык чыкканда кайра өз ишине чуркап калар элем. Кээде «сен кой саадырганды жакшылап окусаңчы» деп уруп коюшчу. Ага деле болбостон тырышып жүрүп, аны-муну тамтаңдап окуп калдым.

Бир күнү айылда той болду: Осмонбек ажынын иниси Үмөталы кекиртект деген кишинин кызына той түшүптүр. Кечинде четтеги бир үйгө кирип, кыдырата отурушкан кишилердин аркасында улагада туруп турдум. Менин алдымда бирөө жампайып отуруп эт туурап жатат эле. Бир кезде ал: «бычак сеники беле» - деп сурады менден, жакшылап карабастан эле «меники» дедим. Андан кийин ал жакшынакай макинин учуна томпойдой этти сайып мага узата берди. Мен шашып эшикке чыгып, этти жедим, макини бүктөп таар көйнөктүн чөнтөгүнө салдым. Улам бир үйгө кирип, элдин арт жагына турганда, макини акырын чыгарып, оттун жарыгына карап көрөмүн. Кичине, чоң болуп үч бычагы, шибегеси, бурамасы бар өтө кооз маки. Короодо топтолушкан балдардын жанына барамын, ал жерде да улам-улам макини колума алып, кайра чөнтөккө саламын. Бир маалда карасам эле маки жок. Жанымда турган балдардан көрдүм: «ой, менин маким жок, бергиле, силер эле алдыңар» деп безилдеп жибердим. Алардын кээ бирлери карганышып чөнтөктөрүн көрсөтүштү, кээ бирлери мени түрткүлөшүп, сөгүштү. Бир бала «сенин макиңди Өмүрбек алып кетти» деди.

- Кайсы Өмүрбек?

- Атаярдын Өмүрбеги.

Ичим жаман ачышты. Бирок кылар айла жок эле. Өмүрбекти издеп таба албадым. Сакенин кыштоосу деп аталган, бузулган тамдардын жанына бир күнү кой жайып бардым. Үстү түшүп, дубалдары бүтүн турган бир тамга кирдим: дубалдын ички боорлору кооздолгон, оймо-чийме эң көп текчелери бар. Бир текчеде жыйылган китептер чаң басып турат, баарын ачып көрүп жатып арасынан эскирген, баш-аягы жок

бир аптээк таап алдым. Ошондой китепти Ысак менен Ысрайылдан көрүп жүргөмүн, аптээк экенин да билемин. Ал турсун ар кай жеринен эжелеп окуганды да билчүмүн. Чаңын сүртүп тазалап, койнума катып алдым. Талаада жолуккан, аттуу бара жатышкан кишилердин ичинен кат билгендерин таанысам эле болду: акебайлап жалынып жатып, аптээктен жарым же бир барак окуптуп, анын бир жазууну кандай окуганын тирмейип карап турамын. Ошентип сабак алып каламын. Анан ошол баракты кечке бир нече жолу кайталап окуп үйрөнө беремин. Окуганымды жат кыламын, ар бир сөздүн кандай жазылганын, кайсы сөздүн кандай ариптерден турганын байкап, унутпай тургандай кылып үйрөнөмүн.

Бир күнү аптээгимди Ысакка көрсөттүм, билген жерлеримди окуп бердим.

-Сен муну кайдан алдың? Окуганды кантип үйрөндүң? – деп сурады ал. Барын жашырбастан айтым бердим. Анан андан мага сабак берип жүргүн деп сурадым. Бирок ал:

-Сен молдо боломун деп жүрүп койлорду жоготосуң. Муну ташта, болбосо молдокеме (атасын молдоке дечү) айтамын деди.

Аябай корктум. Аптээкти кайдан алсам, ошол жерге алып барып, өз ордуна коёмун, молдокеме (мен дагы Ысак менен Ысрайылды ээрчип, Ормотойду молдоке дечүмүн) айтпагын деп жалдырадым. Ал макул болду.

Бирок мен аптээкти катып жүрүп окуй бердим. Үйгө жакындаганда таштын үңкүрүнө бекитип коюп, эртеси кой жайып чыкканда кайра алчүмүн.

Ысактар окуган молдодон Үмөталы табак (Тегенеде Үмөталы табак, Үмөталы кекирте, Үмөталы бака баш, Үмөталы этке тойбос деген кишилер бар эле) дегендин уулу Жанаалы да окуп жүрүүчү. Ал жалпайган чоң сары бала эле, тилин жартысынан тиштеп сүйлөгөн тантык болучу. Бир күнү ошолордун үйүнүн жанынан кой жайып өтүп бара жатып, эшигинин алдында турган Жанаалыны көрдүм.

-Мага бир сабак берип кой, аке! - деп аптээгимди койнумдан сууруп чыктым.

-Муну кайдан алдың? - деп сурады ал. Бирок менин жообумду күтпөй эле, аптээкти ачып көрүп, «башы жок түрбайбы, мындан кантип сабак берүүгө болот» деди. Мен аптээктин орто жерин ачып: «ушул жерден окуп көрсөт, аке. Баш жагын билемин» - дедим. Ал мага таң калып карады:

-Кайдан билесиң? Окуп көрчү. Билген жерлеримдин баарын окуп бердим. Андан кийин кайдан, кантип окуганымды да айтып бердим. Ормотойго жана анын балдарына айтпагын деп жалдырадым. Жанаалы мага өтө ыраазы болду. Анын атасы өз оокаты өзүнө тың, тынбай иштеген, жоош, балбан киши эле. Жанаалы өзү да атасын тарткан ала көөдөн, жоош бооркеч неме болучу.

-Бечара, жетимчем! Зээниң бар түрбайбы. Мен сага жардам берип жүрөйүн. Аптээкти, куранды бүт окуп түшүр, баарын жатка бил, анан кыраат келтирип окуганды үйрөн. Ошондо сен «каары» болосуң, киши өлгөн жерлерге барып кутпа окуп, куран түшүрүп, оокат кылгандай болсоң эле жыргададыңбы. Андан башкасынын сага кереги жок, жетимчем. Көп окуганда сен амалдар болот белең же болушка мырза болот белең, - деди.

Жанаалынын ушул кийинки сөздөрү мага жаман учурады, кокустан эле башымдан ылдый суу куюп жибергендей, бүткүл денемден кандайдыр бир нерсе жүгүрүп өткөндөй болду. «Мен эмне үчүн амалдар же мырза боло албаймын?» - деген ой келе түштү. Жанаалы мени кемсинткендей сездим.

Эч сөз айтпастан, Жанаалыдан сабак да албастан, басып кеттим.

Бир күнү туман түшүп, күн майда жаап турат. Төө кырдан Жолколотту көздөй тике түшкөн жондо, жолдун боюнда кой жайып турсам, карагер быштыны минип Өмүрбек келип калды. Ал өзүлөрүнүн Каратыттагы кыштоосунан Тегенедеги үйүнө келе жаткан экен. Быштысынын тумшугу тумандын арасынан так эле мени түртүп чыга калгандай болду. Мен аны жылоодон алдым:

-Макимди бер! Байдын баласы болуп туруп, ушул мага окшогон жетимдин макисин уурдап аласыңбы? Бер!

-Кайдагы маки? Коё бер!

-Коё бербеймин! Үмөталы кекиртектин тоюндагычы... Бер!

Өмүрбек эң мурун танды, анан бир аздан кийин, менин коё бербесимди билип, алдым эле, жоготуп койдум, ордуна башка маки таап келип берейин деп калды.

-Жок, мен эми сени кайдан издеп жүрөт элем. Азыр эле бер, калп айтасың, жоготкон жоксуң! - деп кармап тура бердим. Аргасы түгөнгөн Өмүрбек чөнтөгүнөн бир картман (булгаарыдан куркулдайдын уясындай кылып жасаган, күмүш менен кыюулаган, оозу чаптырма тыйын салгыч) чыгарып:

-Макиңдин ордуна ушуну аласыңбы? -деди. Ал менин көзүмө өтө эле жакшынакай болуп көрүндү.

-Аламын.

Кечинде Ысакка көрсөтүп, мактандым: «Карачы, кандай сонун! Таап алдым».

-Муну, мага бер, сен кайсы тыйыныңды салмак элең, мен сага акча беремин, - деди.

-Акчанын мага кереги жок, аны мен эмне кылам? Бул жерде же базар болбосо. Акчага эч ким эч нерсе сатпайт.

-Нан берейин, бересиңби?

-Жок, бербеймин... Үйгө чуркап кирип, бышырылган эт, нан алып чыкты: «эми бер!»

-Жок, бербеймин.

-Ар күнү бир маал сабак берип жүрсөң, бул картман сеники.

-Болуптур, сабак берип жүрөйүн.

-Калп айтсаң эмне болосуң?

-Энемди алайын, эми ишенесиңби?

-Ишенем, бирок эч ким билбесин, атаңа айтпа.

-Болуптур, айтпаймын.

-Айтсаң эмне болосуң?

-Айтсам капыр болоюн, энемди алайын.

Ошондон кийин Ысак ар күнү эртең менен эрте туруп, койлорду короодон чыгарышып, бирге айдашып, айылдан бир аз ары чыгат да, аптээктен мага сабак берип, кайра кайтат.

Ормотой болсо, «уулум эсине кирип калды, малга карай турган болду» деп сүйүнүп жүрөт. Ошентип аптээктин аягына чыкканча Ысак жардамдашты. Андан кийин сабак алганды койдум. Куран менен аптээк окшош болот экен, аны өзүм эле кыйналып, кысталып окуй берчү болдум. «Сополдьмр», «Чар китептерди» кыйналып-кысталып эжелеп окуй берчү болдум. Ысактын милдети: мен сураган китептерди уурдап берет.

Жыл айланды. Койлордун алды төлдөй баштады. Ысак менен Ысрайылга да, мага да кызамык чыкты. Ормотойдун чыйпыйы чыгып, кой союп, табыптарды, бакшыларды чакырып, мойнуна күрүн салып, Ысак менен Ысрайылды ороп чулгап, алардын

жанынан чыкпайт. Мен болсом кызамык чыккан бойдон, этим от менен жалын болуп койдун аркасында жүрөмүн.

Бир күнү алым куруп, жаным жер тартат. Кыйшайып жаткан бойдон уктап калыптырмын. Ойгонсом күн бешим. Койлор жок. Аябай коркуп кетип, оорумду да унутуп калдым. Утуру бир кырга чыгып караймын. Койлор кайра тартып, үйгө жакындап калган экен. Жыгылып, туруп, чуркап отуруп, артынан жеттим. Эки жүздөн ашык койлордун ар бирин кулагынан да, куйругунан да, шыйрагынан да ажыратып таанычумун. Кыштан семиз чыккан жети шишек бар эле жок. Бир жерге бөлүнүп калган экен деп ойлодум. Таппай барсам, Ормотой өлтүргөнү турат. Койлорду үйдү көздөй каптатып жиберип, жоголгон шишектерди издеп жөнөдүм. Дөбөлөргө чыгып, эки жагын караймын. Шектүү жерлердин барына бардым. Жакын жердеги кыштоолорго барып, алардын койлоруна кошулдубу деп да карадым. Жок. Нуралынын кыштоосунан өйдөкү жонго чыгып түрдүм. Караңгы түшүп калды. Кайда барууну да билбейм. Курсагым ачканынан жыгылып кете жаздап, араң турамын. Жондогу токойдун арасынан жылт-жылт эткен от көрүндү. Эмне болсо ошол болсун деп түз бардым; туурдуктарынын жыртыктарынан оттун жарыгы жылдыздай жыбырап, капкара жалгыз үй турат. Эшикте, үйдүн тушунда көгөнгө байланып жети-сегиз эчки жатат. Үрүп чыккан ити болгон жок.

Руксаты жок эле кирип бардым: бир жак капшыты толгон жаңы туулган улактар жатат. Отто казан асылып, сүт бышып жатат. Төрдө саамайлары сексейген бир кыз отурат, ашкананын оозунда күйпүңдөп жүргөн аял мени карабастан «бул кирген ким?» деп сурады. «Мен эле» деген менин үнүмдү угуп карай салды да.

-Ормотойдун койчуманы белең? - деп сурады. Көптөн бери таралбаган жана жуулбаган чачтарынын көлөкөсүндө ого бетер карайган иреңинен жылтыраган көздөрү менден өтүп кетти. Аял отуздардан араң ашса да, мага кемпир сыяктуу көрүндү.

-Ооба, энеке, жети шишек жоголуп, ошолорду издеп жүрөмүн.

-Беттериң албырып турат да, шордуу бала. Кокуй, апакай чыккан түрбайбы. Ушул абалың менен жок издеп жүрөсүңбү?

Жок издемек турсун, кой кайтарып жүргөнүмдү, Ормотойдун балдары болсо, оронуп-чүмкөнүп жатышканын, Ормотойдун кудайга жалынып, табыптарды, молдо-бакшыларды чакырганын айттым. «Кемпирдин» кыжыры кайнап, Ормотойду каргай баштады.

-Эл аны «молдо» деп коёт. Молдо болбой жерге кирсин, иманы күйсүн. Анын балдары бала да, сен бала эмес бекенсиң. Анын балдары көктөн түшүп, сен талаадан табылыптырсыңбы. Селде оронгон башына... келме окуган оозуна... сен да бирөөнүн кудайдан сурап-тилеп алган баласысың. Жетимсиң - айыбың эле ошол...

Кайнаган суута сүт чаңытып берди. Улактардын жогору жагына кийиз төшөп жаткырып койду. «Айыкмайынча сени жибербеймин, балам. Койлору жоголмоктон Ормотой өзү жоголуп кетсин. Сен суук ичип, тынч жатышың керек» деп бир топко чейин чаңкылдады. Кайнатылып сүт чаңытылган сууну ичип бир жума жаттым. Андан кийин бышырылган сүттүн өзүн ичип, нан жеп дагы эки күн жаттым. Өзүмдү сергек жана тың сезип калдым.

Ормотой жерге кирсин, койлорун эчак эле таап алган. Сени издеп жүрүшөт. Албарсты азытып кетсе керек, мылтык атса таштай качат имиш деп жүрүшөт. Эми бара берсең болот, балам. Айыктың, - деди «кемпир».

-Урат го...

-Урбай кара жерге кирсин. Табылганына сүйүнөт. Жолду катар эмне деп айтууну ойлоп келдим. Эшиктин алдында Ормотойдун энеси жолукту:

-Кайда жүрдүң, ботом? - Мен жооп берүүнүн ордуна кайра андан сурадым:

-Койлор үйгө келген жокпу, уктап калган экемин, тура калсам эле койлорум жок...

-Койлор эчак эле келген, ушунчалык уктайсыңбы? – Сенин жоголгонуңа он күн болду?

Мен таң калымыш болдум:

- Бүгүн эртең менен короодон койлорду айдап чыкпадым беле? – Үйдөгүлөр тышка чыгышып, айылдагылар чогулуп калышты.

-Кечөө аскаларды жаңыртып мылтык атканыбыз жакшы болгон экен. Албарсты таштай качкан да. Адам периштеден улук деген чын, - деди Ормотой.

Ормотойдун энеси суу алып чыгып, башыман тегеретип, алыс чачты. Ушул окуядан бир аз күндөн кийин кыштоодон жазгы журтка көчүп конушту. Ошол жазгы журтта орозо айт болду. Койлорду саадырып, козуларды байлап, койлорду имерип короого жаткырып, түн киргенде үйгө кирдим.

-Атаң сени кудайдан тилегенде «аркамда калып, шам жагып, куран окуур бекен» деп тилеген. Чоң энеңе (Ормотойдун энесин «чоң эне» дечүмүн) шам оротуп алып, өз колуң менен жак, мен куран окуп берейин, атаңа арнап алакан жайып бата кыл, - деди Ормотой, мага карап.

Чийге эски чүпүрөктөн айрып ороп, 5 шам жасадым, аларды жерге сайдым, май тамызып туруп, чычала менен күйгүздүм.

Ормотой камынып куран окуганы калды эле:

-Молдоке мен өзүм окуймун, - дедим. Ормотой мага ишенбеген көздөрү менен карап калды. Мен «ясин» аттуу сүрөөнү дал Ормотой окугандай кыраат менен окуп чыгып, бата кылдым. Бардыгы мага кошулуп бата кылышты. Бирок Ормотой таң калып сурады:

-Сен эч качан мектепте болгон эмессиң, эч ким сени окуткан эмес. Куранды кайдан үйрөндүң?

Мен ага шашпастан жооп кайтардым:

-Мен барын билемин. Куран окуганды да, намазды да, кишилерди дарабаса жыкканды да билемин. Анын барын сизден үйрөндүм. Сиз үнүңүздү чыгарып, кыраат тартып окуйсуз, ошондо мен угуп туруп үйрөнүп алгамын. Ырды, жомокту бир укканда үйрөнөм. Бирок, куранды бир нече укканда үйрөндүм.

Ормотой ишенген жок.

Бир күнү түштө кой саадырып жатканмын. «Чоң энеме» бир койду желиндетип коюп, үйгө кире калдым. Үйдө эч ким жок экен. Жүктүн бурчунда керегеге илинген чоң ак куржун турчу. Анын эки көзү толтура китеп эле. Булгары мукабалуу «Чар китепти» алып, жаңы эле барактай баштаганымда «чоң энем» какшана баштады.

-Козуну салбай кайда кетти, бул куу жетим?

Китепти кайра куржунга салууга ыңгайланганымда:

-Токто! - деген үн көк желкемден чыккан өңдүү мени чоочутуп жиберди. Көрсө Ормотой акырын кирип, арт жагымдан карап турган экен. Китепти менин колуман алып, биринчи бетин ачып, «оку» деди. Андан кийин ортосунан ачып: «оку» деди. Дагы окуп бердим.

-Сен буларды кайдан билесиң?

-Ысак менен Ысрайыл окуп отурушканда карап отуруп үйрөнө беремин.

Ормотой ишенген жок. Ошондон кийин «Ормотойдун койчуманын кайып азытып барып, окутуп молдо кылып жибериптир имиш» деген сөз таркалып кетти.

Мен эң көп таяк жедим. Китеп окуп, Ормотойду таң калтырган эле жылы эл жайлоого көчөр алдында Нуралынын кыштоосунун төмөн жагындагы колотко кой жайып бардым. Ал жердин чөп чабыла турган корук экенин билбептирмин. Бир маалда эле бир даңкыйган айбан эме келип, колумдан кармап алып, ыргай чыбык менен ал сынып бүткөнчө сабады. Жарылбаган жерим жок. Жаман көйнөгүм калбыр болуп кетти. Жонумдан аккан кан жерге тамчылап, баскан изимди кызыл жип жаткандай кылды. Колдорум, буттагымдын шыйрактарына чейин жарылып, көгөрүп, дүмпүйүп шишип чыгышты. 15 күндөй үйдө тура албай жөөлүп жаттым. Мени урган кишинин ким экенин да билбей калдым.

Кебетеси Нуралынын инилеринин бири окшоду.

Дагы бир жолу (кийинки жылы) буудайынын үстүнө кой жайып жиберип, Балбанташ деген кишиден да катуу таяк жедим. Анда да эттерим көгөрүп, жонум канады. Бирок жатып калганым жок.

Ошол жылы жайында Ормотой менен Муратапы деген киши коңшу болуп жайлоого чыгышты. Мураталынын да 150 чамалуу кою бар, койчусу бар. Бирок, койлорду кошуп, бир күнү мен, бир күнү Мураталынын койчусу кезек болуп кайтара турган болдук. Бир күнү менин кезегим эле. Кечинде короону көздөй жайып келе жатсам:

-Ары кайры, күн эрте! -деп айылдан кыйкырып чыгышты. Аңгыча козулар энелерин көрүп, маарашып чуркашты. Мен койлорду артын көздөй айдап качтым. Мураталынын Мырзарайым деген уулу чуркап жетип, козуларды үйдү көздөй кубалады. Койду ары, козуларды бери сүрүп таштап, Мырзарайым экөөбүз топташ ойноп кеттик. Андан чатакташып, мушташып калдык. Мен аны таяк менен башка бир чаптым. Ал өңгүрөгөн бойдон үйгө кеткен. Бирок, мен ал жөнүндө ошол замат эле унутуп, айылдын үстүндөгү кырга чыгып кеткен уйларды айылга айдап барыш үчүн өйдө чыгып кеткемин. Артымдан күшүлдөп-бышылдап, көгөрүп-татарып Мураталы чыгып келди. Мага жете бербей, отура калып:

-Темиркул, бери кел, - деп чакырды.

Эч нерсе оюмда жок жүгүрүп келсем, колумдан кармап алды.

Аябай жанчып уруп, анан кырдын башынан ылдый карата томолотуп, айылга жеткиче кийиздей тебелеп барды. Эсим ооп жыгылып, бир жумага чейин тура албай шишип жаттым.

Ормотойдукунажаңы эле келген жылы котур болдум. Элдин бары котур эле. «Бир эшен келиптир, тумар жазып берет экен, ошонун тумарын тагынган эле киши котурдан айыгып кетип жатыптыр» деген сөз жайылды.

Бир күнү Ормотой ошол эшенди үйүнө баштап келди. Кой сойду. Жатарга чейин мейманканада от жагып, суу куюп, жаагымды жанып эшенге жана меймандарга ырдап берип отурдум. Колумдун үстүндөгү котурду көрүп, «эрта билан келиң тумар жазып бераман», - деди. Аябай сүйүнүп түнү менен уктай албай чыктым. Эртең менен эшендин үстүнө кирдим. Ал менин атымды сурап, кагазга жаза баштады.

Бирок, ошол замат баласын жетелеп бир аял кирди. Эшен мага деген кагазын чала жазылган бойдон токтото коюп, тигил аялдын баласына жазды. Аңгыча аялдар менен балдар толуп кетишти. Алар колдоруна акчаларын тутамдашып, карын-карын сары майларды көтөрүп кирип жатышты. Ошон үчүн эшен аларды тумар менен сыйлап, биринин артынан экинчисин узатып жатты.

Менин тумарым чала жазылган бойдон жата берди. «Ата-энелүү балдар бактылуу түрбайбы» деген ой башыма келе түштү. Атам, энем эсима түшүп, ичим өрттөндү. Жүрөгүм кысылып, тамагым буула баштады.

-Темиркул, койлор бүгүн кородон чыкпайбы? - деген үн ачкүсөндүн чаңырыгындай угулду. Ыза болуп ыйлап жибердим, эшендин селдесинен эч нерсе койбой сөгүп, көзүмдүн жашын көл кылып короого чыктым. Ормотой менин эшенди сөккөнүмдү угуп калып, чуркап чыкты. Колумдан кармап жаакка тартып жиберди эле, томолонуп кеттим. Кайра тургузуп алып, экинчи жаагыма чоң шапалагын орнотту, дагы көмөлөнүп кеттим. Оозумдан, мурдуман кан кетти, жаактарым шишип чыкты. Мени өлтүрүп коё жаздаганда, эшен үйдөн чуркап чыгып ажыратты:

- Урмаң! Бала да акыры. Эшениңизни биладими бу.

Эшен мени сооротуп «Жүрүң, тумарыңизни жазып берам» - деди. Мен долуланып болбой, өңгүрөп ыйлаган бойдон койлорду жайытка айдап кеттим. Эшенден тумары жок эле айыгып кеттим. Эшенден тумар алган балдардын көбүнөн мурун айыктым.

1923-жылы жазгы конуштабыз. Күн жаанчыл. Буттарым кесилип кеткен. Жарыктарына суу кирип ачыштырат. Ар дайым ысып турат, шишик басып тарабайт. Бир күнү эртең менен «Тур, Темиркул, күн чыгып калды» деп Ормотой ойготту. Көзүмдү ушалап тура калсам үйдө эч ким жок экен. Бутум ысыйт, эшиктеги көк чөптөрдө мөлтүрөгөн шүүдүрүм көзүмө элестеп турат.

Эшикке чыккандан заарканам, желкем жар бербейт, жүрөгүм ооруп чыкты. Буттарымдын жарыгына дагы шүүдүрүм кирет, дагы ачыштырат. Ысыган буттарымды колум менен басып, эшикке чыккым келбей отурдум. Керегеде эки жуп өтүк илинип турат. Ушунчалык кооз, ушунчалык сүлүү, тим эле колго кармап түрчудай көрүнүп кетти. Ыргып туруп, бирин алып кийсем - буттарыма туура келип калды. Шашылып чыгып койлорумду айдап кеттим. Шүүдүрүмдөрдү кечип, караган бутаны аралап, таштан ташка ыргып өтүп жүрө бердим. Бир кезде бир бутум экинчи бутуман кыска болуп басалбай калдым. Көрсө өкчөлүү өтүктөр экен, бир жагынын өкчөсү коңторулуп түшүп калыптыр. Эки жагы тең болсун үчүн чечип туруп, түшө элек өкчөсүн да коңторо койдум. Экөө тең өкчөсүз жалпак таман болуп калды. Түштө койлорду саадырганы айдап келдим. Айылга жакындаганда Ысрайыл алдыман тосуп чыкты:

-Менин өтүгүмдү сен кийип кеттиңби?

-Ооба! - дедим.

- Чеч өтүгүмдү, чеч! Тикенектерге тыттырып ит кылган түрбайсыңбы, - деп ыйлактап жиберди.

Бир жак бутуман өтүктү чечип, экинчи бутуман чечкиче ал мени шылып жиберди: чечилген өтүктү кончунан кармап алып, өтүк менен башка салгылады. Экинчи бутумдагы өтүктү чечип алып, мен да аны ура баштадым. Чердеңдешип эле мушташып калдык. Бир маалда көк желкем уюй түштү. Карасам Ормотой өзү да чуркап жеткен экен. Ал мени жарым саатча тепкиледди.

Оозу-мурдумдан кан акты. Таяк жеп жатып, Ормотойду селдесинен тартып, келме келтирген оозуна чейин калтырбай сөгө баштадым. Эл чогула баштады. Ормотой үнчүкпастан үйүн көздөй басып кетти.

Качып жөнөдүм. Ысак менен Ысрайыл аркаман кууп жетип кармашты:

-Кайда барасың? Биз тууганбыз, биздин атабыз сага ата эмеспи? Ата деген баласын урат. Андан эмне болот эле. Бизди деле урат го...

Мен ата-бабасын койбой сөгүп, колума эмне тийсе, ошону менен аларды ура бердим. Кайтпасымды билгенден кийин:

-Алдагы кийимдерди чечип кет дешти.

Бит баскан куур тон менен калдыраган жаргак шымды чечип бердим.

-Тебетейчи.

Башымдагы тамтыгы чыккан эски малакайды да ыргытып таштадым. Энеден жаңы туугандай жылаңач бойдон эл аралап, 12 километр жол бастым. Таласбайдыкына да жыпа-жылаңач бойдон кирип келдим. Таласбайдын аялы тим эле жерге төшөлгөн таардан шым, көйнөк тигип берди.

Ормотойдукунда жүргөндө ит көрбөгөндү көрдүм. Мен тартпаган азап, мен көрбөгөн кордук калган жок, мен татпаган ачуу суу калган жок. 1941-45-жылдардагы Ата Мекендик согуш башталганга чейин түш көрсөм эле Ормотойдун өзүн, койлорун, какчийган жезкемпир энесин көрчүмүн. Ормотойдун чоң муштумунан башымды далдалап, жүрөгүм болкулдап коркуп чыгуучумун.

Эми (уруштан кийин) түшүмө согуш көп кире турган болду.

Ормотой дагы эле түшүмө кирет, бирок, анда-санда.

Таласбайдыкында аз эле күн жүрдүм. Качан актын Жуманаласынын айылына эл топтолуп жатты. Кемегелердеги казандарда эт кайнап жатат. От жагып чуркап жүрсөм, Суранчы деген коржойгон узун киши «бери келчи» деп чакырып алып, колуман жетелеп, четтеги бүгүн жаңы тигилген ак өргөөгө алып барды:

-Баягы, Темиркул деген, кайыптан окуп молдо болгон бала ушул, болуш, - деди Суранчы төрдө отурган семиз кызыл кишиге карап.

-Олтур ошондой, жетимче, - деди болуш. Осмонбек ажынын уулу Жуманалы болуш деген ошол экен. Ал менден кайып жөнүндө, кантип окуганым жөнүндө сурай баштады. Мен бардык чындыкты айтсам, ишенишпеди.

-Айтпа - деп койсо керек, ошон үчүн кайып да, садагасы кетейин жарыктык, кудайымдын ишин такып суроонун кереги жок, - деди болуштун оң кол жагындагы отурган эчки сакал чаар киши.

-Эгер кишиге айтпа деген болсо, айтпа, уулум, - деди болуш.

Андан кийин Суранчы «бул ырчы бала» деп айтып, аябай ырдатышты.

Эл тарай баштаганда Суранчы мени дагы таап: «учкаш мага!»

деп буйрук кылды. Көрсө ал болуштун жигити экен, мени анын улуу салынды аялы Кайнардын үйүнө алып барды:

-Сен ушул үйдө жүрөсүң, музоо карап, от жаккандан башка жумушуң жок, - деди Суранчы.

Жуманалы болуштун Кайнар, Ажар, Таштан деген үч аялы, үч аялынын үч үйү, үч бөлөк чарбасы бар. Ажары менен Таштаны коңшу туруп, болуш экөөнө кезек менен конок болот экен. Кайнар болсо Жуманалынын өлгөн иниси Асанбекти жесири Ачпейим менен коңшу болуп, бөлөк отурат экен. Болуш Кайнарга көп жылдан бери жолобойт экен. Кайнардын Акбар, Акмат деген эки уулу, экөө тең Ташкенде окушуп, үйүндө эки келини, бир кызматкер аялы, бир чал кызматкери бар экен. Мени менен беш баш киши болуп калдык Ташкендеги экөөнү кошпогондо). Курсагым тоюп, киймим бүтөлүп калды. Бирок жаным тыным албайт, майда жумуштар эң эле көп. Кайнар өзү жана улуу келини мага унчугушпайт. Бирок Сүйүмкан аттуу кичи келини (Акматынын аялы) чаар жыландай заарып чачат:

-Темиркул! Өлүгүңдү көрөйүн, куу жетим. Суу алып кел.

Отун керт. Музоолор кайда кетти? Соку алып кел, шалы акта...

Таң аткандан эл уктаганча, жаным тынбайт.

Бул жерде жүргөндө да бир жолу таяк жедим. Жуманалынын Атабек деген иниси Кайнарга коңшу конуп калды. Бир күнү ал мени ат кармап келүүгө жумшады. Жолдо бара жатып топташ ойношкон балдарга жолуктум да, алар менен топташ ойноп калдым. Ат эсимден чыгып кетиптир. Кечке жакын короодо жүрсөм:

-Темиркул, бери кел! - деп чакырып калды Атабек. Ал дөбөдө отурган экен. Чуркап барсам «тебетейинди мага берчи» деди. Ошентип, тебетейимди алды да «биздин үйдөн барып, менин камчымды алып келе койчу, айланайын», - деди. Капарыма эч нерсе келбей эле камчысын алып жетип келдим. Сол колу менен билегимден кармап алып, оң колундагы камчы менен чыпылдатып башыма сабай берди. Көздөрүм карая түштү, ошол бойдон эмне болгонун билгеним жок. Башымдын бардык жеринен ийне менен сайгылаган чаначтан аккан суудай кан диркиреп, бетимди, мойнумду жууп кетиптир.

1923-25-жылдары Жуманалы болуштун салынды аялынын үйүндө жүрдүм. 1925-жылы Жуманалынын уулу Акбар Ташкенден келип калган эле, ал мени интернатка жетимдерди чогултуп жүргөн кишиге кошуп берди. Ошентип 1925-жылы Аксы балдар үйүнө келдим, ошол жерде комсомолго өттүм. 1926-жылы Оштогу мугалимдер техникумуна бардым. Аны кийин, 1929-жылы Жалал-Абад шаарында бүтүрдүм.

1928-29-жылдары техникумда окуп жүргөндө газеталарга кабар, дубал газетага ырлар жаза баштагамын. «Кызыл Кыргызстан», «Чалкан», «Ленинчил жаш» ж.б. ыр менен жазган фельетондорум чыккан.

1929-жылдын август айынан тартып 1931-жылдын апрелине чейин Ноокатта мугалим, кызыл үй башчысы, райкомдун уюштуруу бөлүмүнүн башчысы болуп иштедим. «Кызыл Кыргызстан» менен «Ленинчил жаш» газеталарынын үзбөй жазган кабарчысы болуп жүрдүм. 1931-32-жылдары Фрунзеде облкомсомолдо бөлүм башчы болуп иштедим. Андан кийин газета жумушунда, 1934-35-жылдары Араван МТСинде саясий бөлүм начальнигинин комсомол иши боюнча жардамчысы болуп иштедим. 1935-жылы август айынан 1937-жылдын ноябрына чейин «Кыргызстан пионери» газетасына редактор, «Ленинчил жашка» редактордун орун басары, «Кызыл Кыргызстан» газетасында бөлүм башчы болуп иштедим. 1932-жылы Ташкенде, 1936-жылы Москвадагы (кызматтан бошобостон эле) Коммунисттик журналист институтун бүттүм.

1937-жылдан 1941-жылга чейин (үрүш башталганча) Кыргызстан Жазуучулар союзунун жетекчиси болуп, адабият журналынын редактору, литфондунун директору болуп иштедим. Согуш башталары менен армияга кеттим. Фронттордо согушка катышып, жарадар, контуженный болдум. Калинин, Түндүк Кавказ, Кавказ арты, 2-, 3-жана 4- Украин фронтторунда болуп, согуш менен Румынияга, Болгарияга, Югославияга, Венгрияга, Австрияга барып кайттым.

Армиядан 1946-жылы кайттым. «Советтик Кыргызстан» журналынын редактору болуп иштедим. 1932-жылы партияга өткөмүн. 1938-40-жылдары, 1946-47-жылдары, андан кийин 1951-52-жылдары Жазуучулар союзунда партиялык уюмдун секретары болуп иштедим.

1935-жылы ВКП (б) Араван райкомуна, 1950 жана 1951-жылдары (эки жолу) Кыргызстан КЩБ) Биринчи май райкомуна мүчө болуп шайландым. 1934-жылы Жазуучулар союзуна мүчө болуп өткөмүн.

Мен балалык чагым эң кыйын жылдарда өткөн. Бала болуп ойногон жокмун. Ата-энеме, агаларыма, эжелериме эркелеген да жокмун. Беш же алты жашта болушум керек? Биздин айылдын кишилери күрөк, кетменин, керки-чотун алып, азык-түлүгүн көтөрүп, Кабактын жолун казууга барабыз дешип кетип жатышчу. Падышанын буйругу, аткарбаска айла жок, деген сөздөрдү бардыгы кайталап айтышканынан улам ырды жаттагандай оюма жат кылып калсам керек, алиге үнүтпаймын. Кабактын жолу дегенин кийин көрдүк. Азыркы Таш-Көмүр шаары турган жерден, азыркы Токтогул районунун борборуна чейин араба менен каттай турган жол куруу жөнүндө жогортон буйрук болуп, иш башталган экен. Бирок, көп узабай эле «согуш башталды» деген кабар болуп, жол куруу иши токтолуп калыптыр. Көрсө, дүйнөлүк биринчи согуш башталган, 1914-жыл тура.

Ошол «Кабактын жолу» деп аталган курулуш чоң окуя сыяктуу эсте калган. Уу-чуу, уруш-жаңжал. Байлар, мырзалар, колунда бар кишилер үчүн эч кандай кыйынчылык болбогон менен кедейлер, бечаралар үчүн азабы күчтүү болгон. Ач, жылаңач, өз оокаттарын таштап, жер казып, таш оодарып, ээн капчыгайда иштөө оңой болбосо керек. Бардык жумушту кара күчкө салып, кол менен бүтүрүү оңойбу. Качып, жашынып, каршылык көрсөткөндөрдү бийликте тургандар аяшпаса керек? Менин чоң энем жобурап, мага айтып калаар эле. Ошол окуяны сүрөттөгөн Жеңижок ырчынын ырын да чоң энемден уккамын:

Жазгы баар болгондо,
Көк чымырап толгондо
Оёздон отуз кат келди,
Кабактын жолун каз деди.
Каяша кылган кишинин
Жонуна камчы тарс деди.
Экөө бара бир атка
Учкашкандар көп болду.
Эли башы чыр салып
Мушташкандар көп болду.
Үчөө бара бир атка
Учкашкандар көп болду.
Үйүңө жатып алдың деп
Мушташкандар көп болду.

Ошентип, жол курулушу башталып, бирок бүтпөй токтолуп калган. Кийин Совет бийлигинин жылдарында кайра башталып, тасмадай сызылган чоң, даңгыр автомобиль жолу бүттү. Фрунзе-Ош магистралынын чоң бөлүгүнүн Токтогул, Күрп-Сай, Үч-Коргон, Таш-Көмүр, Бостери менен байланыштырган сонун жолду азыр ким билбейт. Падыша заманында бүтпөгөн иштердин бардыгы биздин заманда бүтүп жатат. Илгери мүмкүн болбогондун бары азыр мүмкүн болду. Илгеркилердин колунан келбеген иштер азыр биздин колдон бүтүп жатат.

Ошондон бир аз кийин «мендикер» деген сөз чыкты. «Алыс, бир жакка, жердин түбүнө алып кетет экен. Кайра келбес сапарга кетишет экен», - деп чуулдашты. Чоң атамдын бир тууган иниси Кошалы абам камынып, кийим-кечесин тактап, бешенеге жазганын көрөбүз. Кырк жыл кыргын болгондо да бей ажал чымын өлбөйт имиш. Көрөөр күн, ичээр суу түгөнбөгөн болсо, айланып кайра келээрбиз. Болбосо жигит

өлүгү Кайда калбаган», - деп бакылдап, кимгедир, бирөөгө ачууланып жатты. Күмүшай жеңем чачын жайып салып: «айланайын жолборсум, акыреттик жолдошум, сенден ажырап көргөн күнүм курусун, мен бейбак, мен шордуу. Мен өлөмүн, мени топуракка жашырып кет!» - деп күйөөсүн тирүүлөй жоктоп, тирүүлөй аза күтүп чаңырып жатты. «Кой, ыйлаба. Бир жылда, ашып кетсе эки жылда келем. Эки жылда келбесем, башка бирөө менен кол кармашып оокат кыл. Андан көп күтпө, мен ыраазымын» дейт Кошалы абам. Үрүс таякем, Сеңкибай абам, дагы башка туугандар: «Барбайбыз, кармашып өлөбүз. Тоого чыгып кетебиз. Камынгыла, куралдангыла!» дешет. Үрүс таякемдин колунда учунда муштумдай уютулган

темир ашталган таягы бар. «Мына бул шылк этме турганда мага ким батынып келет? Он солдатты аттан түшүрө чапканга жараймын. Андан кийин өлсөм мейли», - дейт. Кыйкырат. Көрсө, бул 1916-жыл экен. «Беш үйдөн бир киши бергиле, жумушчу батальонуна биригип, согушка керектүү иштерди аткарышат, ок атылган жерге барышпайт. Коркпогула-деп жатпайбы. Калп айтмак беле? Өкмөт калп айтпайт. Ажал жетпесе, тез эле кайра келишет», - дейт Бердалы абам. Анын сөзүн уккан киши жок.

Кошалы абам кетип, кайра бат эле келип калгандай болду. Ийининде пагону бар боз шинель, көлтөйгөн чоң өтүк, жез топчулуу кайыш шапка кийип келди. Арадан канча убакыт өткөнүн билбейм, кеч күздө эл кыштоого көчүп жатканда келди. Улам бир үйгө чакырып коноктоп, тегеректеп, сөз сурап жатышты.

-Николай падыша тактан түштү, силер эркинсиңер. Кааласаңар, үйүңөргө кете бергиле! - деген буйрук болду. Ошентип, биз вагондорго жармашып келе бердик, - дейт Кошалы абам.

-Николай түшсө, алтын такка ким олтурду? - дешет чуулдашып.

-Анысын мен кайдан билмек элем? - дейт Кошалы абам. Бир топ сөз уктум, түшүнгөн жокмун. Ар түрдүү баракчаларды таркатып беришет, окуй албаймын.

Ошол эле жылы чөп чыкпай, кургакчылык болду. «Кара түмоо» деген оору каптады. Кышында мал кырылып, малдан көп адам апат болду. Биздин айыл өлгөндөрдү көмө албай калды. Мүрзө казууга киши чыкпайт. Сеңкибай абам, Баялы абам, Кошалы абам, чоң энем, Каракөз, өз атам Үмөталы, карындашым Айтбүбү бир жуманын ичинде өлүштү. Түндүк жабуу тартылбай, эшик ачылбай калды. Апам ооруп жатып айыкты. Ызы-чуу, күрү-күү, ит улуп, кыштан эптеп чыктык. Жазгы баар болгондо, көк чымырап толгондо, биздин үйдүн жанына эл топтолду. Быржыбай молдо баш болгон он чакты аксакал келип, өкүм үгүздү: Үмөталы өлдү, Кайнар жаш калды. Ала турган кайниси жок болгондон кийин, башын ачып койгонубуз жакшы. Үй - аялдыкы, Кайнарга калат. Балдар чоң атасына калышат.

Ошентип көрүнгөндүн колунда жүрдүм. Койчуман атка кондум, көрбөгөнүм көр болду. Кыштын ызгаарында жылаңаяк кар малтап, койдун артынан чуркадым. Көйнөк жок, жылаңач этиме эчкинин терисинен жасалган куур тон кийип жүрдүм. Тоё тамак жеп көрбөсөм керек. Катыксыз кара жарма менен кыштан чыгып, жайды жайлата көргөнүм эчкинин айраны болду. Мойнум алманын сабагындай ничке, курсагым чердейип, буттарым ийрейип, 16 жашка чыкканча 8 жашар баладан кичине көрүнүп жүрдүм. Мени менен эч ким сүйлөшпөйт, адам деп санабайт, мага эч ким эч нерсе айтпаса керек. 1924-жылы интернатка барганча Совет бийлиги жөнүндө таптакыр укпатырмын. Ак-Суу интернатынан окуй баштаганда гана «Октябрь революциясы, Ленин, партия, Совет бийлиги, комсомол, Кызыл Армия», - деген сөздөрдү угуп, ал сөздөрдүн маанисин түшүнүүгө аракет кылдым. Көрсө, биз жашаган тоо арасы шаардан алыс

болуп, анын үстүнө качкан-бозгон басмачылар алыскы айылдарды муңкурөтүп, коркутуп, кишилердин ооздоруна кулпу салган абалга туш кылган экен. Көрдөн тирилип тургандай, кара түндөн кутулуп, жарык көргөндөй, туткундан бошоп эркиндикке чыккандай болгонум эсимде. Интернатка да кечигип, окуунун башталганына кыйла убак болгондо, декабрдын орто ченинде келгемин. Мына ошол күндөн баштап менин шорум арылды. Совет бийлиги мага ата да, эне да болду. Мамлекеттин эсебинен жашоого биротоло өтүп алдым.

Апамды өлүп калган деген сөзгө ишенип жүрсөм, тирүү экен. 1938-жылы, туура 20 жылдан кийин таптым.

2. ӨТКӨН ӨМҮР, БАСКАН ЖОЛ (Үзүндү)

АРСТАНАЛЫ

Ормотой экөөбүздүн кимибиз кара жолтой экенибизди кайдан билейин, иши кылып, анын үйүндө мен жүргөн үч жыл мен үчүн гана эмес, бүт азыркы Жаңы-Жол району орношкон аймак үчүн кыйын жылдар болду: ооруу-сыркоо, өлүм-житим, ачкачылык, басмачылардан азап тартуу, кыскартып айтканда, баштан эмнелер өтпөдү. Тегененин капчыгайында, Суук-Дөбөдө көмүлбөй, ит-куш сүйрөп жеп жаткан адамдардын өлүктөрүн канча жолу көрбөдүм. Мен Ормотойдукуна жаңы эле барган жылы кышында аябаган көп басмачы келип, бир үйдү соо койбой, бардыгын талап кетти. Эмне үчүндүр малга жана данга тийбестен, жалаң буюм-кечелерди, кийимдерди, ээр-токумдарды шыпырып кетти. Кээ бир үйлөрдө төшөнүп жана жамынып жатаарга эч нерсе калбады. Эски ускудан башка жаңы кийим, эч кимде мурун эч качан болбогон сыяктанды да калды. Кыз-келиндердин колдорунда шакек, билерик, кулактарында сырга же сөйкө, моюндарында шуру да калбады. «Бул эмне деген басмачы», -деп күбүр-шыбыр болуп жатты. Көрсө алыстан, Оштон келген Калхожо Эшен аттуу корбашы экен. Малды айдап кетүү кыйга болгон үчүн, жалаң артынып кете турган дүнүйөнү качырган турбайбы. Андан кийин Аман-Палбан деген бирөө алтымыш-жетимиш каракчылары менен келип, Тегенени эки жолу чапты. Биринчи жолу эл жайлоого жаңы эле көчүп барганда келип, көзүнө чалдыккан, буту менен өзү баскан малдын бардыгын айдап кетти. Ошол келгенде Осмонбек ажыны кармап алып:

- Балдарың кайда? Жуманалы кайда? Арстаналы орусуң кайда? Айтып бер, таап бер! - деп суракка алды.

Кайда жүрүшкөнүн билбеймин. Ар кимиси ар жакта сенден качып, сенден жашынып жүрүшсө керек? - деди Осмонбек.

-Айткың келбейт го? Айтасың! - деди Аман Паңсат. - Чечиндирип, көмкөрөсүнөн жерге басышты. Эки колун эки жакка сундуруп, эки жигит басып олтурушту. Бир жигит камчы менен эки далынын ортосуна, май куйрукка чыпылдатып сабады.

-Өлтүргүлө! Кыйнабай эле атып салгыла мени. Бары бир эч нерсе айтпаймын силерге. Жетимиш алтыга чыктым. Эми канча жашамак элем? Атып сал мени! О, каракчы! Зоңкойгон акмак! Менин он уулум бар, беш кызым, жүзгө жакын небере - чөбүрө бар. Жармысын өлтүрсөң, жармысы калат. Бири тирүү калганда да, сенден өч алат. Уктуңбу, башы жок келесоо? - деди Осмонбек тилин тартпай.

Ажынын үнүн угуп анын энелеш иниси Үмөталы Кекиртектин түн уулу Өмүралы жүгүрүп жетип.

- Бул эмне деген салтта жок жырткычтык? Пайгамбар жашынан эчак өткөн карыяны да урабы? Бир да хан мындай иш кылган эмес, -деп кыйкырды.

- Ушул жигит туура айтат, - деди Аман. - Осмонбекти тургузгула да, анын ордуна ушул баатырдын өзүн жаткыргыла! Салт бузулбасын!

Буйрук дароо орундалды. Бири чарчаганда, бири сабап жатып, анан бир кезде өлүктү эки жигит айылдан обочо сүйрөп барып ташташты. Кагелес бойлуу, кара тору, кара каш, кер мурут, бир көргөн кызды менин жарым болсо дедирген Өмүралы боз улан бойдон таяктын уусуна чыдабай көз жумду, кырчынында кыйылды да калды.

Басмачылар кетишкенден кийин эл ичи күбүр-шыбыр болуп, ар ким ар башка жоруп жатты:

- Аман уурунун күнү бүттү. Арстаналы эми тынч жата койбос? Бир айласын кылат.

- Эмне кылмак эле? Аман ууру жалгыз дейсиңби? Ага курал жаракты, ок-дарыны ошол өкмөттө иштешкендердин өздөрү берип жатышпайбы.

- Жок, андай эмес. Бирин-экин ичи кара акмактары болбосо, азыркы жаңы өкмөт күчтүү го? Арстаналы Ферганада жаңы өкмөттүн бир чоң кызматын аткарат дешет го?

- Арстаналы кайда? - деп такып сураганы да, издеп жүргөнү да ошол болуу керек? Кокус бул жерге келип калса, кармап алуу үчүн түлкүчө култ коюп жетип келген да.

- Бул туура. Жуманалы өзүнүн түн уулу Акбаралыны Сейитбектин кызына үйлөп, той берип жатканда түн жамынып келип басканы да ошол себептен. Арстаналы тойго келбей койбос деген да.

- Тойдун болорун кайдан билди бул ууру?

- Туугандардын баары эле жакшы кишилерби? Сөз ташып турган акмактар да жок эместир акыры?

- Көп деле күч керек эмес. Жүз атчан кызыл аскер артынан түшсө болду. Аман ууру кайда барып жашынарын билбей, алактап жүрүп жок болот.

Арадан үч-төрт күн өтпөй эле, айылда биринен экинчиси сүйүнчү сурай баштады.

- Осмонбек ажы баш болуп, Аман байлатып кеткендердин бардыгы аман-эсен Тегенеге кайтышыптыр. Арстаналы Мужуктан мылтыкчан кишилерди баштап чыгып, жолун тосуп калган экен, басмачылар байлап бара жатышкан кишилерди да, айдап бара жаткан малдарды да таштай качышыптыр.

- Малдын бардыгын эмес, койлорду гана таштай качыптыр. Төөлөрдү, жылкыны жана уйларды айдашкандар узап кетишсе керек? Бододон, жылкы менен төөдөн айрылыппыз. Иттики десе, мал аз көрүнчү эле. Жоо чапканда көрүнөт экен. Бир айылдын жалаң төөлөрү тогуз жүздөн ашык экен, бары кетти. Бары жок болду.

- Бышкаранга жетти дегиче, жоголгону ошол. «Төө көрдүңбү? Жок. Бээ көрдүңбү? Жок» - деген заман орногон ал жерге. Басмачылардын уюгу эмеспи.

- Туткундарды айдашкандар кантип узап кете алышпады экен?

- Басмачылар чогуу жүрүшпөй, төө айдагандары бир башка, кой айдагандары башка сай менен жөнөшсө керек? Туткундарды байлап, матап бара жатышкандар бар болгону беш-алты киши экен. Ошолор да өздөрү билген жол менен кетишиптир. Анын үстүнө туткундардын көпчүлүгү шишик басып, таяктан алсырашкан кишилер, атка жүрө алышпай, айдап бара жатышкандарды да кыйнашса керек? Анысы аз келгенсип бир атка экиден учкаштырып, бирден басмачы жетелеп бара жатышкан экен. Жийделиге барып, басмачылар өздөрү тыныгып, суу ичип отурушканда артынан Арстаналы баштаган жигиттер жетип барышыптыр.

- Көзү жок эр да Арстаналы! Атасына кошуп башка туугандарды да бошотуп алган экен. А берки туткундарды айдап бара жатышкан басмачыларды эмне кылышты экен?

-Эмне кылышмак эле? Ошол жерге атып таштап, бастыра беришиптир. Өлгүлөрү келишпесе, жашагылары келишсе коңшу айылга кол салбай тынч жашашпайбы?

Жарым жыл өтпөй, Аман корбашы экинчи жолу келип, биздин айылдын калган катканын дагы талап кетти. Кийизге чейин, кийим-кечеге чейин талады. Ат дегенден, семиз жылкы, семиз үй дегенден эч бирин калтырбады. Койчулар таягын көтөрүшүп, жылкычылар укуруктарын сүйрөп басып калышты.

Мына ошол окуядан кийин бир аз күн өтпөй эле кайдандыр, Арстаналы келип, айылдан айыл кыдырып, көбүнчө түн ичинде, өзү курдуу жигиттер менен сүйлөшүп, кишилерди тизмеге алып кетти. Анан бат эле, «Арстаналыга жигит болобуз» дешип, биздин айылдан Бекмандын Айбашалысы, Байтиктин Акматы, Мураталынын Барсанайы, Боталынын Кебекбайы, Субанкул, Базарбай, Сарыбай, Калдар деген жигиттер, Арстаналынын өзүнүн Алым, Алымбек, Добулбек деген инилери түн катып, кайдадыр жөнөп кетишти. Эл ичинде ар кандай кишилер бар тура:

- Эми шорубуз катты. Арстаналынын өкмөттөн мылтык алганы кеткенин укса, Аман-албан түндөп келип бизди кырат, тирүү жан калтырбайт, - дешти кээ бирөөлөр.

Үйлөрүнө жатышпай токойлорго, тоо арасына, үңкүрлөргө жашынышкандары да болушту. Бирок, Амандын каракчыларынан мурун Тегенеликтер Арстаналынын атчан эскадронун тосуп, аябай кубанышты. Кайдан алышканын ким билсин, 183 жигит, 183 кылыч байланып, 183 беш атар мылтык асынып, 183 алчаңдаган семиз тору ат минип, боз шинель, маңдайына жылдыз таккан шалпаң кулак, шоңшойгон тебетей кийип, айылды шаңга бөлөп ырдап келишти. Осмонбектин Тегенедеги кыштоосун айландыра бийик коргон курушту, ар кай жерине мылтык сунуп шыкалай турган тешик жасашты. Коргондун ичине 40-50 ат сыярлык аткана, аскерлер жата турган казарма курушту. Бат эле эптеп-септеп бүтүштү. Тегенени басмачылардан коргоп тура турган гарнизон, отуздай киши, алардын командири Осмонбеков Алым болду. Башкасы, Арстаналы баш болуп, Ак-Сууга барып, анда да бир чоң коргон куруп алышты. Аны крепость деп аташты.

Эң эле биринчи Күрп-Сайда бекинип жүргөн, кээде он, кээде он беш киши боло калып, өздөрүн «бектер» деп аташкан, башчысы Айтмырза бий болгон өзүбүздүн жергиликтүү басмачыларды колго түшүрүп, куралсыздандырып, кээ бирлерин «оокатыңды кыл» деп үйлөрүнө коё берип, кээ бирлерин ат-тонун, курал жарагы менен өз отрядына кошуп алды Арстаналы. Ошол басмачы болуп жүрүп, Арстаналынын эскадронуна өтүшкөндөрдүн эң эле көрүнүктүүлөрүнүн бири - Абдыразак тарсагай аттуу ар кандай чуулгандуу окуянын ичинен чыккан, отко салса күйбөгөн, сууга салса акпаган, көлгө салса чөкпөгөн, ташка салса таш кескен, бөрк ал десе баш кескен, керек болсо калкагар тоону көзөп өткөн эргүл эле. Кийин кедейлер тобуна кирип, сельсоветте, колхоздо иштемиш болуп жүргөнү үчүн оозун көптүрүп «мен совет бийлигин орноткомун» деп кечөө эле жакынга чейин жолуккан адамга айтып, эл топтолгон жерлерде кыйкырып да жүргөн. Илгери болушка жигит болгонун, андан кийин басмачы болуп элди талап, байлык жыйнаганын сөз да кылчу эмес. Арстаналынын жардамы менен Айтмырза бий баш болуп алардын бары совет бийлиги тарабына өз ыктыярлары менен өтүшкөндөр, мурун түшүнүшпөгөндүктөн адашып жүрүшкөндөр болуп аталышты.

Арстаналы эскадрондун командири болгонун угушкандан кийин сол эсерлердин өзүн өзү коргоочу отрядында кызмат кылып жүрүшкөндөрдөн Даңканай баш болгон бир тобу, Аман-Палбандын шайкасында жүрүшкөндөрдөн Бийназар, Ашыралы, Коргол ырчы сыяктуулар өздөрү келишип, куралдарын тапшырышты. Бирок, аларды таркатып

жибербей, бардыгын Арстаналы өзүнө кошуп алды. Эскадрон чоңоюп өзүнчө кыргыз атчандарынын дивизиону деп аталды. Кызыл жоокерлердин саны төрт жүз болду. Чынында да өзүнчө шаңдуу күчкө айланып алды. Арстаналы «Кызыл командир» аталды. Кандайдыр бир коркунучтуу оорудан биротоло айыккан кишидей болдук. Басмачылар биз тарапка барышмак турсун, алыстан көз чаптырып карашканын да койгондой болушту.

-Назаралы корбашы кармалыптыр, сүйүнчү!

-Кайран Арстакем, ишке жараган экен!

-Баягы Аман-Палбан сүрүп кеткен малдын жарым-жартылайы да табылыптыр. Аларды ээлери кайтарып беришет экен? - дешип өздөрүнчө күдүңдөшүп жатышты биздин айылдагылар..

Чын эле ошондой болуп чыкты. Назаралы корбашы он чакты жигит менен Аман-албандын чарбасын башкарып, үч миңден ашык кой, үч жүздөн ашык жылкы, жүздөн ашык бодо менен Черге көчүп чыккан экен. Ажалың жеткирди көрсөң, Ак-Сууда Арстаналы дивизиону менен жатса, кыйкырган үн угулган жерге келип, токойдун арасына айыл кондуруптур. Тоолордун кыпчылып, калың токойдун арасы болсо кайдан көрмөк эле, ким айтмак эле десе керек? Анын үстүнө ушунчалык жакын келет деп ким ойлойт, ким шек санайт?

Бирок басмачылардан жадап бүткөн, тезирээк жоголушун каалаган эл көрбөй, кабар кылбай коймок беле. Бардыгын тактап билип алгандан кийин, Арстаналы элүүдөй гана киши менен барып, айлуу түндө Назаралынын айылын курчатып коюп, өзү бастырып корбашынын эшигине барат.

-Назаралы! О, Назаралы! Тур! Колуңду көтөрүп эшикке чык! Мен Арстаналымын. Каршылык кылсаң өлдүң. Беш жүз кызыл аскер курчап турат. Жаныңдан үмүт кылсаң - тез кыймылда! - дейт. Назаралы кепинге оронгон немедей ак көйнөкчөн, балбыраган ак дамбалчан, жылаңбаш, эки колун көтөрүп айлуу түндө эшикке чыгат.

-Бол, жигиттериңдин бардыгы куралдарын таштап, колдорун көтөрүп, бул жерге келишсин! Кыйкыр! Өзүң буйрук бер!

Таң ата колго түшкөндөрдү алып келишти. Ак-Сууга мал батпай кетти. Көбү эле баягыда Тегенеден сүрүлүп кеткен малдар. Катын-бала, басмачылардын да көбү бошотулуп, алар өз айылдарына кетишти. Назаралынын өзүн эки жигити менен алып калып, айылдан айылга кыдыртып айдап, элге көргөзүп.

-Буларды тааныйсыңарбы? Жакшы кишилер беле же жаман кишилер беле? -деп сурап, элдин пикирин билди Арстаналы.

- Атасынын башы, жакшы кишиби. Аман-Палбанга жагынуу үчүн өз атасын да аябаган мыкаачы, кымындай кылмышы жок кишилердин да моюндарына кылыч кармап, кээ бирөөлөрдү өлөрчө сабап, бей-бечарага көрбөгөндү көргөзгөн зулумдун өзү да. Кимди кордобогон, кимди талабаган! Жигиттери да дал өзүндөй.

-Ушу сен да кыргызсыңбы? - деди Арстаналы үч күндөн кийин Назаралыны ээгинен өйдө түртүп, тилин чайнап сүйлөп, намысың кайда? Кыргызды талап, малын айдап барып кимге бердиң? Өз туугандарыңдын бирин-экин малы, балдарын сүтсүз таштап, өздөрүн ачка таштап, бүт чогултуп алып кимге семиртип берүү үчүн Черге чыктың? Корбашы имиш. Малайсың. Кайдан келгени, ким экени белгисиз коржойгон уурунун малайысың, сен. Сага убал жок. Октябрь революциясынын атынан, кеңеш өкмөтүнүн атынан, силерден азап көргөн элдин атынан, үчөөнү тең өлүм жазасына өкүм кылам. Итке ит өлүмү!

Сапен орус деп аталган узун бойлуу арык жигит менен тегенелик Калдар жана Сарыбай үчөө айдап жөнөштү. Ак-Кыянын башына алып чыгышып, элди каратып туруп эле, күп-күндүз үчөөнү катар тургузуп атышты.

Эми кезек Калыбайга келди дешип, Арстаналы өзү баш болуп, Эш-Сайга жөнөштү. Анда, азыркы Таш-Көмүр шаары менен Токтогул районунун ортосундагы Узун капчыгайды бүт ээлеп, карындашын Аман Паңсатка берип, жыйырмадай мылтык алып, артынан жыйырмадай куралдуу жигит ээрчитип жүргөн, жолдон киши өткөрбөй тосуп карактаган, өзүн «Кабактын жолборсу» атаган бирөө бар эле. Калыбай корбашы дегени ошол. Аны колго түшүрүү, Назаралыны колго түшүрүүдөн кыйын болду. Түн жамынын барып, туш тарабынан курчап калышса да болбойт. Калыбай атышып жатып, курчоодон чыгып качты. Бирок, жигиттеринин жарымы Абланын аскасынан кулап, бир тууган агасы баш болуп далайы Нарындын суусуна агып, кыйрысын ургандай болду. Кабактын жолборсу ошол бойдон дайынсыз жоголду. Арстаналынын бир жигити жарадар болуп, бир жигити окко учту. Өлгөн жигиттин артында жападан жалгыз энеси жер кучактап ыйлап калды. «Миң койлууга карышкыр тийсе, бир койлуу бычагын ала чуркаптыр деген ушул», - дешти тегенеликтер.

Бирок уу-чуу жоголуп, эл тынчпы, кабактын ичи менен арыбери жолоочулар каттап, кадимкидей турмуш, кадимкидей тартип орноду. Баланчанын атын тартып алыптыр, түкүнчөнү кыштын кычыраган суугунда таң атканча жаңгакка таңып коюптур деген сыяктуу шыбыр-күбүрлөрдөн да кутулуп, эл кенеле түшкөнсүдү.

Арстаналынын дивизиону Аман-Палбанды, Ахматты, Баясты, Жакыпбекти кубалап, Коконго, Ангренге, Чаткалга чейин барып келип жатты. Кокондун жанында болгон бир атышууда Боталынын жалгыз уулу Кебекбай окко учту. Анын өлүгүн Кокондон Тегенеге чейин атка жүктөп келишти. Жашы бир топко барып каттан шордуу Боталы баласынан кийин көп кечикпей эле көз жумду, тиги дүйнөгө уулунун артынан жөнөдү.

Баястын шайкасын жарым-жартылай кырып, калганын Таласка ашыра кууп, Чаткалдан кайра келе жатып Арстаналы Караванга токтойт. Түн ичинде бирөө келип кабар берет.

-Ушул эле кыштактын тиги четинде, жарым чакырым араң келет, Барпыбай корбашы тупа-туура он беш жигити менен өз үйүнө келип түштү. Силердин бул жерде экениңерди биле элек.

Кабар алып келген киши өзүнүн ким экенин да айтпастан, колун бооруна алып, артына кетенчиктеп эшикке чыгып кетти. Арстаналы дароо козголуп, отрядды уйкудан ойготуп, шырп билгизбей алып жөнөдү. Барпыбайдын үйү чоң коргондун ичинде экен, ат байлай турган сарайы да коргондун ичинде, бардыгы коргонго камалып алып уктап жатышкан учур экен. Коргонду айланта курчап алгандан кийин, Арстаналы дарбазаны барып какты.

-Барпыбай! О, Барпыбай! Мен Арстаналымын. Курчальга калдың, баатыр. Жашагың келсе, каршылык кылбай бери чык! Куралыңарды таштап, баарыңар чыккыла!

Назаралы корбашыны кандайча колго түшүрсө, дал ошонун өзү болду. Бирден санап, он бешин катар тургузуп, колдорун аркаларына байлашты. Кызыл аскерлер коргонго киришип басмачылардын жарактарын алып чыгышты, он беш атты да атканадан жетелеп чыгып жатышты!

-Эми эмне кылабыз? Буларды аттарына мингизелиби? – деди Даңканай.

- Кайда жетелеп жүрмөк элек, ок чыгарып, айланага чуу түшүрбөй, ушул жерге чаап таштагыла! - деди Арстаналы.

Коргол ырчы атынан ыргып түшүп, Арстаналынын тизесин кучактады.

-Айланайын, Арстаке! Райым кыл! Бул иттин тогуз уулу бар. Үйү толгон эле тооктун жөжөлөрүндөй жаш балдар. Убал болуп кетпесин?

Барпыбай орто дыйкан киши, Аман ууру аны зордоп жигит кылган. Кийин чыйрактыгын көрүп, бир отрядка башчы кылып койгон. Ошондон кийин Барпыбай корбашы атанган. Коргол ырчы өзү да ошонун тобунда жүргөн экен. Теги жаман киши эмес.

- Ушундайбы? - деди Арстаналы. - Ырысың бар экен, Барпыбай. Тогуз уулдун урматы үчүн кашык каныңды кечтим. Мындан ары балдарыңды багып, үйүңдө болосуңбу же дагы Амандын аркасынан чабасыңбы? Экинчи жолу кечирим болбойт.

-Бул айкөлдүгүңдү унутсам, эки дүйнөдө жакшылык көрөмбү? - деди Барпыбай. - Анда мен адам эмес эле, ит болбоймунбу, айланайын Арстаналы! Өмүрүң узун болсун! Балдарыңдын убайын көр.

-Кеттик! - деди Арстаналы.

-Буларды эмне кылабыз? - деди Даңканай.

- Аттарын, курал-жарактарын ала кетебиз. Өздөрүн ташта ушул жерге! Корбашысын аман коюп, жигиттерин өлтүрмөк белең? - деди кызыл командир. Барпыбайга айтылган сөздөр ушулардын барына тиешелүү, экинчи колго түшүшсө кечирим болбойт.

Ушул окуядан кийин Арстаналыны бардык жерде кеп кылышты, бооркеч, сонун киши түрбайбы дешти. Арстаналы бар болгону 1920-23-жылдын акырына чейин атчан дивизионго командир болду. Бирок, ошол үч жарым жыл ичинде ал өз дивизионунун астындагы милдетти толугу менен жана абийирдүүлүк менен аткарды. Чаткал тоолорунун капчыгайларына жашынып алып, ыгы келе калганда Наманган, Кокон айланасына, ал түрсүн кээде Ташкенге жакын жерлерге да жортуул жасап турушкан басмачылар түп тамыры менен сууруп салгандай жок болушту. Арстаналы баш болуп, он бир кызыл жоокер ошол кездеги эң жогорку сыйлык болуп саналган Кызыл Туу ордени менен сыйланышты. Түркстан фронтунун командованиясынын атайын приказында «башында Арстаналы Осмонбеков турган кыргыз атчандар дивизиону айрыкча эрдик көрсөттү!», - деп жазылган. Албетте, Орто Азиянын басмачылардан тазалоодо көрсөткөн эрдиги жөнүндө айтылган.

«Басмачы» бул «ууру» деген сөз эле. Уурулар бир нечеге бөлүнүшөт: чөнтөккө кол салып, акча уурдаганды «чөнтөкчү» же «кисавир» дешет. Жол тосуп, жолоочунун ат-тонун тоноп алганды «каракчы» дейбиз. Ал эми түн ичинде кирип, үй ичиндеги буюмдарды алып кеткенди - «басмачы» дешет. «Түн ичинде басып алыптыр» деген сөздөн улам жайылган ат. Ушул түрдөгү уурулар айрыкча биринчи дүйнөлүк согуштун жылдарында көбөйүшкөн. Чыгымдарды, байлардан алышкан карыздарын төлөй алышпай, жерлеринен, үй-жайларынан, малдарынан ажырап, барар жери калышпаган кедейлер төрттөн-бештен биригишип, түн ичинде кирип барышып, байлардын үйлөрүн басып ала башташкан. Мына дал ошолорду «басмачы» дешкен. Кийин алар, биринчиден, түшүнүшпөгөндүктөн, экинчиден, кээ бир ою бузук төбөлдөрдүн колдоруна түшүп калышкандыктан, алар тарабынан таратылган ушактарга ишенип алданышкандыктан - революцияга, жаңы совет бийлигине каршы чыгышкан. Жеткен жерин талап, колдоруна тийгенди өлтүрүп, кыздарды зордукташып, чыныгы ээнбаштыкка жол ачышкан, чыныгы контрреволюционерлер болуп кетишкен. Аларды башкарышкандар дагы эле болсо байлардын, манаптардын өкүлдөрү болушкан. Мисалы: Калкожо эшен, Мадаминбек, Баяс, Мойдун, Жакыпбек болуш жана башкалары сыяктуу паңсаттар.

Арстаналы өзүнүн азамат кызыл атчандары менен мына дал ошол контрреволюцияны жоготууда чоң кызмат көргөзгөн, кыргызга аты ардактуу, бүткүл Орто Азияга таанымал баатыр катарында белгилүү болгон. 1924-жылы 7-ноябрда кыргыз тилиндеги биринчи газета болгон «Эркин Тоонун» биринчи эле санында Арстаналы Осмонбековдун атчан, кызыл командирдин формасын кийип түшкөн сүрөтү басылып чыккан. Арстаналынын кайдан чыкканы жана кандайча чыкканы жөнүндө ар түрдүү чаташкан сөздөр көп. Бири «чоң манап» болгон десе, экинчиси «итке минген кедей» болгон дешет. Экөө тең так айтылган сөз эмес. Арстаналы Осмонбектин он уулунун бири, тун уулу Жуманалыдан кийинкиси Осмонбек болсо, Жангараач байдын карыганда токолдон көргөн эң эле кенже уулу болгон. Атасы өлгөндө сегиз же тогуз жашта болуп, энелери бөлөк агалары батырбай, Тогуз-Торого таякелерине кетип, ал жакка да батпай, энеси да өлүп, томолой жетим калгандан кийин кайра Тегенеге келген. Энесинин экинчи күйөөдөн төрөгөн уулу Үмөталыны жетелей келген. Чоң эле жигит болгондо келген. Анын келгенине эч ким сүйүнгөн да эмес. Аны энелери бөлөк агалары малай кылып жумшашкан. Өзүнүн бышыктыгынан жогортон келишкен төрөлөрдүн көздөрүнө чалдыгып, элпектиги менен, жүгүрүп кызмат көрсөтүшү менен таанымал боло баштаган. «О, бул жигиттин колунан иш келет» дешкендердин жардамы аркасында а дегенде ыстарчын, андан кийин болуш да болот. Малдуу, мүлктүү да болот, үч аял алат. Карыган кезинде болуштугун тун уулу Жуманалыга өткөрүп берип, ажыга барат. Ак падышага кызмат сиңиргендиги үчүн ийининде эполети бар чепкен менен, Романовдордун династиясынын үч жүз жылдыгын майрамдаганда юбилейлик медаль менен сыйланган.

Арстаналы мына ошол Осмонбек Жангарачевдин уулу. Бала кезинде азыр Өзбекстанга карап калган Нанай деген кыштакта ачылган жергиликтүү мектепте (түземная школа) орусча окуган деп айтышчу. Андан башка дагы кандай мектептен окуганын билбеймин. Бирок орусча да, кыргызча да, арабча да катасы жок туура жазган. Кыргызча жана орусча туура сүйлөгөн, көп нерседен кабары бар, өзү жашаган жердеги элдин эң эле билимдүү жана маданияттуу кишиси болучу. Башы ооруп, эти ысыган киши Арстаналыга бара турган. Башын басып, көзүн ачып, тилин сундуруп көрүп:

- Эч нерсе эмес, сасык тумоо эле. Мына муну ичип, үч-төрт күн жылууланып жат! - деп, темир сандыгын ачып, кагазга оролгон дары чыгарып берчү. Аспирин, аналгин, хинин деген дарыларды биз эң биринчи Арстаналыдан көргөнбүз. Көрсө, шаарга барганда аптекалардан ала келип, сандыгына салып коёт экен. Громофон деп аталган мойну узун патефонду да эң биринчи анын үйүнөн көргөнбүз. «Арстаналынын кишиче сүйлөгөн сандыгы бар экен» деп таң калышар эле кишилер.

1918-ЖЫЛЫ майданга жумушчу батальонуна кеткен. 1917- жылы падыша тактап түшкөндөн кийин кайра келип, Фергана шаарында областтык Советтин бөлүм башчысы болуп иштеп турганда, жашырынып кыргыз арасына, басмачылар ээлеп турушкан жерлерге барып, үгүт-насаат иштерин жүргүзгөн дешет. Нечен жолу басмачылардын колуна түшүп кала жаздап, качып кутулганы жөнүндө, атышып жатып, курчоодон чыгып кеткени жөнүндө кишилер жомок сыяктуу кылып сүйлөп отурушканын көп уккамын. Өзүм окуган жокмун. Бирок окушкан кишилердин айтышканына караганда, 1917-жылдын орто ченинде убактылуу өкмөттүн жергиликтүү органдарынын бири чакырып Осмонбекти коркуткан көрүнөт. Иши кылып «Наманганский вестник» деген газетага Осмонбектин колу менен ачык кат жарыяланыптыр. Анда Осмонбек: «Менин экинчи уулум Арстаналы жөнүндө

эл арасында көп сөз болуп жатат. Мен өзүм аны эки жылдан бери көрө элекмин. Кишилердин күбүр-шыбырына караганда ал тетири жолго түшкөн, бузуку балчайбектер менен жүрөт имиш. Эгер ушул чын болсо, мен андан кечтим, аны мен мындан ары уулум дебеймин. Кармалган жерде атып таштаса да, түрмөгө камап койсо да Жогорку бийликке капа болбоймун», - деген билдирүү жасаган көрүнөт.

Белоруссияда жумушчу батальонунда жүргөндө да Арстаналынын большевиктер менен байланыштуу болгондугу жөнүндө, жандармдар артынан тыңчы коюшуп, андып калышканы жөнүндө ал жакка аны менен кошо барган, бирге жүргөн Мырза Атанаев деген киши көп айтуучу. Партбилет албаса да, анын коммунисттер менен тилектештигинде, коммунисттер менен бирдикте революцияга кызмат кылгандыгында талаш жок.

Тегенеге барган сайын учурашканы келишкендерге жаңы заман, жаңы бийлик жөнүндө айтып, түшүндүрүп кетээр эле. Эшигинде бирден же экиден жумуш иштеген койчу, жылкычы, кошчулары бар кишилерге:

- Капа кылбагыла, акыларын толук төлөгүлө! Курсагы төк, кийими бүтүн болсун! Эркиндиктин, теңдиктин заманы болгонун көрбөй турасыңарбы? Кибиреген жетим балдарды койдун артынан салып койгонуңарды таштагыла. Алар окуп, билим алышы керек. Шаарларда мына ушуларды, мамлекеттен кийим берип, оокат берип, окута турган мектептер ачылып жатат. Ошого жиберүү керек. Кийин билбептирбиз, түшүнбөптүрбүз дегениңер менен эч нерсе чыкпай калат. Өзүңөргө жаман болот дечү.

Арстаналыны мен 1924-жылдан баштап биле баштадым. Ал кезде атчан дивизион таркатылып, бир аз гана, өздөрүн жумушчу-дыйкан милициясы деп аташкан. Куралдуу жигиттери менен Аксуудагы крепостто туруучу эле. Аксууда жаңы ачылган мектеп «Интернат» деп аталчу. Долбоор боюнча курулууга тийиш болгон үч имараттын экөө бүтүп, окуунун жүрө баштаганына бир жыл айланып калса да, үчүнчүсү курулуп жаткан эле. Элдин баары ал мектеп-интернатты кээде «Жетимдер үйү» дешсе, кээде «Арстаналынын мектеби» дешсе турган. Анын себеби: ачарчылыкта жана басмачылар кутурушкан жылдарда ата-энесиз калышкан балдарды жыйнап багуу максатында Арстаналынын демилгеси менен курула баштаган жай болучу. Мен көргөндө бардыгы эле окуп жатышкан экен. Жетимдерге кийим берилип, алар интернатта жашап, бекер оокат жешип, бардыгы алар үчүн интернаттын эсебинен экен. Ата-энелүү балдар болсо келип, кетип окушуп, оокат, кийим, калам, кагаз жана башка окуу куралдары өздөрүнүн эсебинен экен.

Арстаналы мектепке бат-бат келип, балдар жана окутуучулар менен да сүйлөшүп, ашкананы, жатаканаларды текшерип тура турган. Кээде өтүгүн чечип, жылаңайлак болуп алып, атын жетелеп ылай кечип курулушту тездетүү үчүн жардамдашып башкаларга үлгү көрсөтө турган.

Ал кезде биздин жерде дыйканчылык кош өгүзү бар гана кишилердин иши сыяктуу болучу. Буурусун, тиркич, моюнтурук сыяктуу гана колдон жасалган айыл чарба шаймандары боло турган. Базардан сатып алына турган жалгыздан жалгыз «техника» буурусундун башына аштап коюлуучу чоюн тиш. Араба деген биз жакта жок эле. Өгүзгө чийне сүйрөтүп алып, чөп ташыганды гана билишээр эле. Арстаналы биринчилерден болуп темир соко алып келип, аны атка чиркеп жер жыртканды, кош айдаганды элге көргөздү. Өгүз менен кош айдаганга караганда, ат менен кош айдаган, буурусун менен кош айдаганга караганда, темир соко менен кош айдаган натыйжалуу экени дароо эле байкалса да, айрым кишилер: «өгүз турса, атты кыйнап, кош айдайт. Асыл малды кордойт деген эмне? Орустан көргөнүн иштеп жатат», - дешип жактырышкан жок.

Бирок өгүзгө караганда ат жолду тез арбыткандай эле, ишти да тез бүтүрөрү, көбүрөөк жер айдоого жардамдаш болору көпчүлүктүн сезимине жетти. Көпчүлүк эл Арстаналынын кийирген жаңылыгын жактырып, колдоп жана сүрөп кетти. Темир соко да, ат кош да тез эле жайылып кетти.

Биз тоо арасында болуп, көп эле жактан артта калган айыл болсок керек? Картөшкөнү, помидорду, капустаңы, бадыраңды да жегенди билчү эмеспиз. Ушулардын бардыгын, ал түрсун сабизди, пиязды да эккен эмеспиз. Арстаналы өз үйүнүн эшик алдына, крепосттун ар тарабындагы жерлерге бардыгынан аз-аздан эгип, карап бышырып, үйүнө келген кишилерге берип отуруп, барыбызга жайды. Кээ бирөөлөрдүн сөзү менен айтканда баарыбызга «чөп жегенди» үйрөттү.

Мен, Ак-Суу интернатында окуп жаткамын. Комсомолго өтүп, ал түрсун мектептин алдындагы комсомол ячейкасынын секретары да болчумун. Ошол кездеги терминология боюнча жоопту катчы элем. Бир күнү таң эртең менен карасак эле, крепосттун сыртында бир короо кой жайылып жатат. Андан мурун ал жерде аскерлердин аттарынан башка кыбыраган эч нерсе жок болучу. Бир аздан кийин Аккыядан чубап түшүп, Шекинин коргону деп аталган өрүк зардуу үйлөрдүн жанынан өтүп, түмшүк өйдө чыгып, он чакты атчан аял эркек крепостко киришти. Кээ бирөөлөрүнүн жетелеген жылкылары бар...

Арстаналы кээде келип, мектептин комсомол чогулушуна катышып, жаңы тартиптер жөнүндө, эркиндик, теңдик жөнүндө, мамлекетти башкаруу ишине элдин кандайча катыша тургандыгы жөнүндө сүйлөп бере турган.

Эскиден келе жаткан кээ бир үрп-адаттар мындан ары жоюлууга тийиш, - деген ал бир жолу. - Мисалы, калың төлөп аял алуу, эки аял алуу, кыздарды каалабаган кишисине зордоп берүү, жаш кызды карыган киши алуу кылмыш катарында каралат.

Ал эми мына: Арстаналынын үйүнө аттары жетелешкен кишилер келип жатышат. койлор да келип калыптыр, Куда түшүп келишкендер эмес бекен? Жабар деген кызы бар. Келишкендер кимдер болушту экен?

Так эле биз ойлогондой болуп чыкты. Чоң арыктын боюндагы чоң түп алмуруттун көлөкөсүндө отурушкан мугалимдер мени кол булгап чакырышканынан барсам:

- Арстакенди көрдүңбү? - дешти. Өзү келип, бизге калыңга кыз саткан кылмыштуу иш дейт. Анан өзү болсо кызына калың алып олтурат.

-Кандайча калың алып отурат?

-Көрбөй турасыңбы тиги жайылган койлорду? Иренжиттеги Чыныбек бий өзүнүн уулу Миркыяска Жабарды алып берүү үчүн куда түшүп отурат. Сен комсомол ячейкасынын жооптуу катчысы болсоң, сатылып жаткан кыз комсомол мүчөсү болсо, анан элге кантип кызыңарды өздөрү каалагандарына калыңсыз эле бере бергиле дейсиң? Эл эмне дейт сага? Өздөрү эскиликтен кутула алышпай отуруп, бизге жаңы законду таңуулашат дешпейби?

-Эмне кылабыз? - дедим мен.

-Бул эмне кылганыңыз? - деп Арстаналынын өзүнөн сурап көр! Сенин сурай турган акың бар. Ячейканын катчысы сенсиң, - дешти.

Башымды кашып бир аз ойлонуп турдум да, кат жаздым «Арстаке! Өзүңүз кызды калыңга саткан кылмыш болот дейсиз. Элди жаңы тартиптерге үйрөтүү комсомолдун милдети дебедиңиз беле? Анан эмне үчүн өзүңүздүн кызыңызга калың алып отурасыз? Сизге каршы биз эч нерсе иштей албасак да, Жабар менен Акматбекти комсомол чогулушуна коюп, талкуулайбыз. Өздөрү комсомол мүчөлөрү боло туруп, мындай эски

адатка каршылык көрсөтө алышпаганы үчүн уулуңузду да, кызыңызды да комсомол катарынан чыгарабыз.

Аксуу интернатынын комсомол ячейкасынын жооптуу катчысы Темиркул ҮМӨТАЛИЕВ».

Жумабеков деген кичинекей баладан катты Арстаналыга берип жибердим. Чымылдаган бойдон чуркап кеткен бала тез эле кайра жетип келди.

-Бердиңби?

-Бердим.

-Арстакемдин өз колуна бердиңби?

-Өз колуна бердим.

- Арстакем кайда отурган экен?

-Мейман үйүндө меймандары менен сүйлөшүп отурган экен, кирип барып акырын бере койдум.

-Эмне деди?

-Унчукпай, өз ичинен окуп, анан Уулкан деп аялын чакырып, катты ага берди. «Өз ичиңен оку» деди аялына.

-Анан эмне болду?

-Ук апам катты алып өз үйүнө чыгып кетти. Мен кайра чуркап баса бердим. Эмне дешкенин уккан жокмун, - деди Жумабеков.

Арстаналынын кызы Жабар менден бир класс алдыда окуучу. Комсомолго мүчө болуп өткөн эле. Тун уулу Акматбек Ташкенде окуй турган. Бирок каникулга келип, жылдын көбүн эле үйүндө өткөрүүчү, биздин ячейканын үчтунда түрүүчү. Ошол окуянын убагында ал үйүндө болучу. Ага да ошол жылы аял алып берген эле.

Бешим ченде Арстаналынын аялы жетип келди. Мен коркуп, класска бекинип калдым. Үч-төрт мугалим астын тосуп, саламдашып жатышты. «Мага жанагы Темиркул жетимди таап бергиле! Курсагы тоюп калган экен анын. Окутуп, кийиндирип, биттен-курттан куткарып койсо, мунун иштеп отурганын көр. «Малдын баласын баксаң оозуңду майлайт, адамдын баласын баксаң оозу-мурдуңду кандайт», - деген ушул тура. Жакшылыкка жамандык кылышат экен да бул томаяктар. Мына бул алмуруттун бутагына тирсегинен астырып, койбосом эле, менин Уулкан атым өчсүн! Таап бергиле!» - деп чаңкылдап жатты.

Мектептин директору Сармат Качикеев деген узун бойлуу, мурутуна чейин сапсары киши:

- Барыңыз, Укапа! Кудаларыңызды, кудагыйларыңызды караңыз! Бул эмне болуп жатат дешпесин? Темиркул жетим келе жатканыңызды көрүп качып кетти көрүнөт? Аны алдап-соолап колго түшүрбөсө болбойт. Аны бизге коюңуз, - деп жатты.

-Ооба, ошондой кылгыла! Кармап, менин колума бир тийгизгиле! - деп кыйкырып сүйлөп кетип калды.

Директор мени чакырып кейиди:

-Жаман иш кылып коюптурсуң, жетимче. Ойлобой иштептирсиң. Арстаналыны билбейсиңби? Назаралы корбашы дегенди жигиттери менен бирге тээтиги кырда атып салган. Сени деле ошентип атып салып, басмачы болгон деп койсо, эмне кыла турган айлабыз бар биздин? Шордуу жетим, сенин алың эмнеге жетет?

Унчукканым жок. Коркуп ойлоно баштадым. Чын эле атып салар бекен? Мен кичинемин. Басмачы болду дегенине ким ишенет? Бирок корккон, кошомат кылган кишилер Арстанапы туура кылган деп коюшар бекен?...

Күн батар алдында Акматбек келди:

- Комсомол чогулушун өткөрөбүз, коңгуроо как! Чакыр барын, экинчи класска чогулсун! - деди.

- Эмне маселе? Бүгүн чогулуш боло турган күн эмес, - дедим.

- Мен Ташкенден комсомол ячейкаларынын иштерин текшерип, жардам көргөзгөнү келгемин. Мына кагазым, - деп бир орусча жазылып, мөөр басылган күбөлүк кат көргөздү.

Анысын түшүнгөнүм да жок. Бирок коңгуроо кагып, комсомол чогулушу болорун жарыяладым. Класска кишилер батпай, тике туруп калышты. Комсомолдо бары да, жогу да келди. Арстаналынын Сапан орус, Сарыбай, Даңканай, Калдар деген партияда да, комсомолдо да жок жигиттери да жыгач каптуу маузерлерин жандарына салбаңдатып байланышкан бойдон кирип отуруп алышты. Комсомолдо жок мугалимдер да отурушат.

Акматбек өзү эле чогулушту ачык деп жарыялап, президиум деле шайлабастан сүйлөй баштады.

- Жолдоштор! - деди ал турган элге карап. - Акемди билесиңер го? Арстаналы Осмонбековду билбеген ким бар? Басмачыларды түп-тамыры менен жоготуп, айлана-тегеректин барында Кеңеш өкмөтүн орноткон киши. Жаңы заман жараткан, элге, өкмөткө эмгеги сиңген киши. Ушундай кишини жамандаган болобу?

- Ким жамандап жатат? - деди Чоткара Керимбаев деген мугалим.

- Мына бул, Темиркул жетим, - деди Акматбек. - Кат жазып бузукулук кылып жатат. Муну комсомолдон чыгарылсын дегениңер кол көтөргүлө!

Бүт отурган эл дуу кол көтөрдү. Комсомолдо бары да, жогу да кол көтөрдү. Сакалы белине жеткен чоң кишилер да кол көтөрүштү. «Интернаттан да, мектептен да чыгарылсын дегениңер кол көтөргүлө!» - деди Акматбек.

Бир добуштан кол көтөрүштү.

- Интернаттан берилген кийимдерди чечип берип кетсин дегениңер кол көтөргүлө. Дагы эле ошол добуштан чечим кабыл алынды.

- Кана, Темиркул! Комсомол билетинди бер! Кийимиңди чеч! - деди Акматбек мага карап.

Уйкудан жаңы ойгонгондой көздөрүм ачыла түштү, кандайдыр бир укмушта жок күч, чечкиндүүлүк, аябагандай кайрат пайда болду мага. Отурган ордуман тура калып:

- Комсомол билетин мен Арстаналынын уулунан алган эмесмин. Ошон үчүн буга билетимди бербеймин. Комсомолдун өзүнүн уставы бар, жогору жакта райондук, кантондук комитеттери бар. Жаңы заман, жаңы бийлик орногон. Бай-манаптар өздөрү каалагандай иш кылышкан заман жер менен жексен болгон. Бул жерде комсомол ячейкасынын катчысы менмин. Чогулушту мен чакырып, мен ачышым керек болучу. Мунун чогулушту ача турган кандай акысы бар? Мен чогулушту ачкан жокмун. Ошондуктан чогулуш болгон жок. Акматбектен башка бир да киши өз пикирин айткан жок. Тарагыла! Комсомол чогулушу болгон жок, эч кандай чечим да болгон жок. Темиркул комсомолдон да, интернаттан да чыгарылган жок. Мурункусундай эле ячейканын катчысы, интернаттын тарбиялануучусу! - деп үнүмдүн бардыгынча өкүрүп бакырдым.

Отургандар бүт бойдон орундарынан дуу этип турушту, эшикке чыга башташты. Акматбек кыйкырып «токтогула бир аз, кеңешели» деп жатты. Мен болсом: «тарагыла, кете бергиле!» - деп жаттым. Кишилер токтошкон жок, эшикке чыгып, тарап кетип жатышкансыды. Кандайдыр, көңүлүм көтөрүлүп, сыймыктанып калдым. Өзүмдү күчтүү

сезип, менин сөзүмдү деле кишилер угушат турбайбы дедим өз ичимен. Көздөрүмөн жаш чыгып, толкундап кетти.

-Эмне болсо да болду. Эми атса атып салсын. Менчелик эч ким өлбөптүрбү? - дедим.

Элдин барынан кийин эшикке чыксам, «П» тамгасына окшотуп курулган имараттардын ортосундагы аянтта он чакты киши топтолуп турат. Кыжы-кужу сөз үгүлдү: «Мейли, окуудан да, комсомолдон да чыкпасын. «Сөгүш берилсин» деп койгула эң кур дегенде». Акматбектин үнү. Жакын басып бардым:

-Сөгүш керек болсо, өзүң ал ошону! - дедим, чыйралганымдан жазылбай. - Кайсы күнөөм үчүн сөгүш алам? Карындашыңды малга сатып жатканың жалганбы?

Акматбекти тегеректеп турушкандар мугалимдер экен. Басып кетишти. Акматбек да үйүн көздөй басты. Менин сөзүмө жооп кайырган жок. Кыжылдашып тургусу келбеди көрүнөт. Бой көтөрдү окшойт.

Эртеси, кудалары кетишкенден кийин, түш ченде Арстаналы тору жоргосун алчаңдата бастырып, түз эле ортодогу аянтка кирип келди. Мугалимдер бүт чуркап чыгышып, биринен бири озунуп учураша башташты. Арстаналы аттан түшкөн жок. Башында шоңшогой, шалпаң кулак буденовка, шинелчен, жанында маузер. Класстан чыкпай терезеден карап тура бердим.

-Арстаке! Бизди Темиркул жетим сизге уят кылды. Балалык кылып сизге болбогон бир кат жазыптыр. Жемелеп жатабыз, - деди биздин директорубуз адатынча мурду менен кыңылдап сүйлөп.

-Ал кайда жүрөт? Мен аны менен сүйлөшкөнү келдим эле. Аман жүрсө адам болот. Туура жазган. Анын эмнесине уяласыңар? Азамат, Темиркул! - деди Арстаналы, жаркылдап күлүп.

Өңүндө капа болгон да, каарданган да, жаман ойлогон да белги байкалбайт. Чакыртпай эле чуркап чыгып, салам бердим.

-Саламат жүрөсүзбү, Арстаке?

- Айтпадымбы азамат деп, мына өзү келди! -деди Арстаналы. Мындай жүрчү, жетимче, эки ооз сөзүм бар эле, туугандарча сүйлөшүп алалы.

Тегеректеп турушкандар менен кайырлашып, мектептин сол жагындагы капталга бастырды. Мен артынан эрчип бастым. Бир аз узагандан кийин токтоп, оң бутун атынын жалына таштап койду.

- Кечээ жеңең келип, сени болбогон сөздөр менен каргап-шилеген көрүнөт? Катын да. Ага капа болбо, айланайын! Барын туура жазыптырсың. Иш мындай. Баяс корбашыдан түшүрүп алган бир Айкашка деген күлүгүм бар экенин сен өзүң деле билесиң. Миң койго сатпай жүргөмүн. Наманганда бирөөнүн үйүндө ичип отуруп, кызып калган кезде ушул Чыныбек: «Дос бололу, Арстаке, Айкашканы мага бер!» - деп калса болобу. Мастык менен: «Сураганың ушул болсо - ал!» - деп коюп, кийин чегине албай калдым. Чыныбек атты алып кеткен бойдон дайынсыз жоголду. Беришин берип коюп, ичим күйүп калды. Жакында Наманган шаарында дагы жолугушканда, мен өзүм:

-Сенде уул бар экен, Чыныбек, менде бир жаман кыз бойго жетип калды. Достугубуз бекем болсун үчүн куда болсок кантет? - дегемин.

Ал макул деген эле. Жабардын кулагына сөйкө салып кетиш үчүн келишиптир. Алып келишкенин кайра кетирбей алып калдым. Дагы алам. Айкашканын кунун толук алып бүткөн кезде: «Азыркы заманга жараша болсун! Балдар өздөрү билишсин, экөө тең бирин бири сүйүшсө гана той кылалы. Зордоо болбойт», - деймин да, ишти

бүтүрөмүн. Жабар Чыныбектин келесоо уулуна барбайт. Эгер ушул сөзүм ордунан чыкпай, менин кызым Иренжитке кетсе, сен элдин көзүнчө келип: «Арстаке, сиздин сөзүңүз да эки болот турбайбы», - деп койсоң, мен өлбөдүмбү. Түшүндүңбү, айланайын! - деди.

-Түшүндүм, Арстаке.

- Анда кечке жакын биздикине бар, жеңең менен жараштырып коёюн, -деди да, атына түздөнүп отуруп, жөнөп кетти.

Мен кайра келсем, мугалимдер баягы эле турган жеринде чогуу бойдон турушкан экен. Мени көрө коюп, утурлай баскан директор:

- Эмне болду? - деди чоочуган түрүн өзгөртө албай.

Төкпөй-чачпай, эч нерсени унутпай, барын айтып бердим. Сармат агай жөн эле сүйүнүп кеткендей болду. Азыр эле үрпөйүп турган киши жадырай түштү:

- Айланайын Арстакем! Жакшы киши да. Биз коркуп, качан тарс деген үн чыгат деп калчылдап турбадыкпы. Мектепти имериле бастырганда аябай коркподукпу. Айкөл турбайбы. Бекеринен ушунчалык даражага жетип, Арстаналы болбогон экен да! Бар, айланайын! Арстаналы өзү чакыргандан кийин баруу керек, - деди мектеп-интернаттын директору Сармат Качикеев.

Кечке жакын бардым. Крепосттун ичиндеги боз үйгө кирдим. Үйдө Уулкан жеңе өзү эле бар экен. Мени көрө коюп: «Кел, айланайын! Алдагы жерге отура кой! Капа болбо, кечээ ачуум менен барып, катуу сөздөр айттым. Сени көтөрөт деп айттым. Мен сенин энеңдей кишимин, анын үстүнө сенин апаң экөөбүз эже-сиңдидей элек, бир айылдын, бир элдин кыздарыбыз», - деди өтө шашып сүйлөп.

Арстаналы эшиктен келди:

- Кандай Темиш, жеңең менен жараштыңбы?

- Урушкан деле эмеспиз, - дедим мен. - Укапам бир аз ачууланганда, ага мен капа болгон да эмесмин.

- Айланайын десе, акылы бар тура. - деди Уулкан жеңе мага ыраазы болуп, - ар бир сөздү орду менен айтканын көр мүнүн!

Дасторкон жайып, нан, айран, муздаган эт, өрүк, мейиз, конфеттер койду. Арстаналы жакшынакай маки менен козунун жаак этин кесип, менин астыма коюп жатты:

-Же! Уялба. Интернаттын оокатынын мааниси жок көрүнөт. Курсагың ачка келип, жеңең менен доолашып болсо да, үйдө болгонун ичип-жеп тургун!

- Чын эле ошент, айланайын! Эгер мен үйдө жок болсом, аңтарып, ашканада эмне болсо, ошону жеп кете бер! - деди Уулкан.

Дасторконго бата кылгандан кийин Арстаналы аялына карап:

- Акматбектин кийимдеринен Темиркулга чагы барбы? – деп сурады.

- Бар болбогондочу, - деди Уулкан жеңе, - азыр табамын.

Сандык ачып, жашыл ала кездемеден орусча тигилген күрмө, шым алып чыкты. Жөн эле мага өлчөп тиккендей.

-Эми, мынчалык болгонго жараша, буту да жаңырсын, - деди Арстаналы, - карачы тиги бурчтан! Бир ботинка көргөндөй болдум эле?

Жап-жаңы ботинкалуу да болдум. Барын колтугума кысып эшикти бет алганымда, Арстаналы дагы токтотту.

-Эмне керек болсо, тартынбай келип, айтып тур! Биз тууган болобуз, - деди эмненидир түшүндүргүсү келип Арстаналы, - азыркы балдар билишпейт. Бүгүн эртең

менен Акматбекке да айттым. Сен Сарыдансың, мен Көчүмдөнмүн. Сары менен Көчүм экөө тең Келдей деген кишинин балдары. Бир атадан тараганбыз.

Эч нерсе дегеним жок. Унчукпай башымды ийкеп коюп угуп турдум да, үйдөн чыктым. Кийин аксакал кишилерден сураштырып көрсөм, чын эле жети-сегиз ата өтүшкөн тууган экенбиз. Ошол жылы, Октябрь айында мени менен бир класста окушкан Исабек Бөрүбаев жана башкалары болуп сегиз бала күлүңдөшүп, шаарга окууга кетебиз дешип сүйүнүп жүрүшкөнүн көрүп, таң калдым. Жаңы окуу жылынын башталганына бир айдан ашып калган.

-Кайда барасыңар?

-Жалал-Абадга барат экенбиз. Ал жерде кээбизди Ошко, кээбизди Ташкенге, Пишпекке жөнөтөт экен.

-А мени эмне үчүн жибербейт?

-Кайдан билебиз? Директорго бар, ошондон сурап көр. Чын эле сени эмне үчүн жибербейт?

Сармат агайды шаштырып кирдим.

-Мен эмне үчүн окууга барбаймын? Тигилер менден жакшы окушабы? Менден көп билишеби?

-А шордуу жетим! - деди Сармат Качикеев. - Шаарга баруу үчүн чөнтөк толтура болушу керек. Сууну да эч ким сага бекер бербейт. Поездке түшөсүң - акча төлөйсүң. Чайканага түнөп кетүү үчүн да акча керек. Интернаттын сага бере турган акчасы жок. Тиги бара жатышкан балдарга ата-энелери бээ сатып, он-он бештен кой сатып, акча кылып берип жатышат. Сен азырынча тура тур ушунда. Кийин, балким, өкмөттүн эсебинен окууга жибере турган болуп калаар, ошондо барарсың каалаган шаарыңа?

Оюма Арстакем кылт эте түштү: «Эмне керек болсо, тартынбай келип, айтып тур» дебеди беле. Жүгүргөн бойдон Арстаналынын үйүнө бардым. Менин бактыма ал үйүндө экен. Сөз айтпай эле ыйлап жибердим. Менин ыйлаган себебимди уккандан кийин, Арстаналы бир барак кагазга кат жазып, мага берди:

-Качикеевге бер, бул катты.

Жолдо бара жатып окудум: «Интернаттын бричкасына аттарды чегип, айдоочусунун жанына Темиркулду отургузуп, Шекинин коргонуна жөнөт! Мен азыр ошол жакка барамын. Күтүп калбайын, тезирээк барышсын», -дептир. Эч нерсеге түшүнгөнүм жок, бирок бардым. Арстакем менден мурун жетип, эшиктин алдында күтүп турган экен. Өзбекче чаар допу кийген кызыл тору жигитти чакырып:

-Бул бричканын үстүнө он чыпта кап алып чыгып ташта! Ооздорун тиге турган шоона да бер! - деди.

Баары даяр болгондон кийин.

- Тиги Кайырмананы билесиңби? Көрдүң беле! - деди мага карап. Анан менин жообумду күтпөй эле, сөзүн уланта берди:

-Жаңгагы аябай болуптур, бышып төгүлүп турат. Тилиңди алган балдардан бир тобун эрчитип ал да, барып тергиле! Бул мешокторду толтуруп, жүктөп келип, бул жерге мына бул акеңе өткөрө бер! Анан өз акчаң менен окууга кетесиң. Түшүндүңбү?

Эки күн эртеден кечке жаңгак тердик. Каптар толоору менен бричкага жүктөп, мен өткөргөнү кетемин. Калгандар тере беришет. Бричка эки күн ичинде бир нече жолу каттагандан кийин:

-Эми жетишет, - деди Арстаналы, - калганын эл терип алсын! Өзбекче допу кийген жигит дептерге жазылгандарды карап, чот кагып эсептеп чыгып:

-Бул жерге кол кой! - деди.

Кол коюп, 147 сом 50 тыйын алдым. Чөнтөгүм толо түшкөндөй болду. Акчалуу чөнтөктүн астындагы ныптам ысып, өзүм жерге батпай бара жаткансыдым. Арстаналы арт жагымда турган экен.

-Эми кайда кааласаң, ошол жакка барып окуйсун, - деди. - Атасы бээ сатып камынткан баланын акчасы да сеникинчилик эмес. Сен барынан бай болдуң. Мындан ары жетиммин деген сөздү айтпай жүр!

-Ушунун барын өзүм аламынбы? Бирге теришкен балдарчы? -дедим.

-Алар сенин жолдошторуң, сага жардам кылышты, - деди Арстаналы.

-Унчукпай кете бер. Качикеевге мен айтын койгомун. Алар келерки жылы да, ушинтип, сага окшогон колунда жок балдарга жардам кылышат. Түшүндүңбү?

-Түшүндүм, Арстаке! Сизге рахмат!

Бир нече күн өткөндөн кийин Жалал-Абадга билет алалбай, Үч-Коргондо, темир жол вокзалында турсак, кайдандыр Ормотой молдо келип калды. Учурашпай жатып эле мени жемелеп кирди:

-Абийири жок, уятсыз. Арстаналыга асылыптырсың. Анын кызынан калың жегени менен сенин ишиң эмне? Арстаналы ким?

Сен кимсиң? Пилге карап үргөн кандек итке окшобой куруп кал десе!

-Оозуңузга карап сүйлөңүз, молдоке! Багыңыз башыңыздан тайганын биле элек көрүнөсүз? - дедим кишилердин көзүнчө.

Сөз угар эмес. Ого бетер күчөдү.

-Арстаналы деген жарым паша, кыргыздын ханы! Эмне иштесе өз эрки. Сен кимсиң, куураган куу жетим!

Кайдан келип, качан бул үйгө кирип кеткенин билбейм, вокзалдын бир бөлмөсүнөн Арстаналы чыга калды. Барыбыз аны менен учурашууга шашылдык. Ормотой экөөбүздүн кыжылдашканыбызды уккан укпаганын билбеймин. Бирок Ормотойго карап:

-Темиркул жетимди көрүп турасызбы, молдоке? Өлбөсө мыкты жигит болот. Окууга бара жатат көрүнөт? Жардам берүү керек. Сизде мунун акысы көп. Жанагы саткан койлоруңуздун жарым акчасын буга бериңиз! - деди.

-Берем, берем, - деди Ормотой шашып сүйлөп.

Бирок эч нерсе берген жок. Ошол бойдон Арстаналыны эки жылда, үч жылда бир жолу Оштон, Фрунзеден, Тегенеден, Ак-Суудан көрүп калып жүрдүм. 1931-жылы Оштон көрүп: «Уккандырсың, Темиркул? Мен сөзүмө турдум. Жабар барган жок Миркыяска. Фрунзеден уполномочен болуп келген, өзү Кочкорлук Сексеков деген бир жигитке тийип кетти», - деди. Мен ал жөнүндө уккан эмес болучумун.

-Жакшы болуптур, Арстаке. Бактылуу болушсун! «Кызым алыс кетти», - деп Укапам капа болгон жокпу?» - дедим.

-Болору болгондон кийин, капа болгондо эмне, болбогондо эмне? Биз менен кеңешкен жок Жабар, өзү тапты, өзү кетти.

Ошол кезде Арстаналы Ошто областтык жер бөлүмүндө иштеп жүргөн экен.

Кийинчерээк Фрунзеге келип, Финансы эл комиссариатында иштеп жүрдү. Бирок, бат эле кетип калгандай болду. 1935-38-жылдары Өзбекстанга караган Азирети-Шаа кыштагында колхоз председатели болуп иштеди. Согуш жылдарында Тегененин өзүндө колхоз председатели болуп иштеп, экинчи жагынан колхозчулардан түзүлгөн ыктыярдуу отрядды башкарып, аскерден качкан дезертирлерди кубалап кармап жүрүптүр.

Ошол кызматы үчүн Ардак грамотасы менен сыйлангандыгы жөнүндө Кыргыз ССР

Жогорку Советинин Президиумунун указын мен согуш бүтөөр астында Австрияда жүрүп үйдөн барган газетадан окугам. «Кайран киши, дагы эле жоокер бойдон экен!» - дегем өз ичимден. Акматбек, Ооганбек деген эки уулу, Жабар, Жамал деген эки кызы бар эле. Эки уулу тең согушка барып, бири Латвияда, экинчиси Генсбергде баатырларча курман болушуптур. Ооганбеги учкуч экен, аба согушунда самолөтү менен бирге асмандан күйүп түшүптүр. Балдарынын өлүшкөндүгү жөнүндө билдирүүлөрдү алгандан кийин бат эле, 1945-жылы, алтымыш бир жашында өзү да көз жумуптур. «Кайгырганын билдирбей, ичинен түтөгөн киши экен, балдарынын күйүтүнө чыдабай кеткендей болду», - дешет ошол кезде коңшу отурушкан адамдар.

1946-жылы аскерден бошонуп келгенден кийин айылга барып, жүзгө чыккан, көптү көргөн, Кудаяр хандын убагында Кокондон окуган Сейиткул молдону көрдүм. Ал киши мага адамдын өмүр бою ажырабас бир эле жолдошу боло тургандыгы жөнүндө сөз салып берди: «Байлык кишиге түбөлүк жолдош боло албайт экен. Кызмат даражасы деле ошондой экен. Адамга адамдын жолдоштугу деле бирде барда, бирде жок экен. Эч качан чанбаган, башың менен кошо жата турган жолдош эле билим болот экен. Мисалы, Арстаналы өлөр өлгүчө кадыр барктан калган жок. Өзүнөн кичүүдөн да, улуудан да «Арстак» деген сөздү угуп, урмат сыйдын үстүндө болду. Көп окуган, көптү түшүнгөн киши ошондой болсо керек? Ал өлгөндө тоо кулагандай эле болду.

Кыздары тирүү. Жамалы педагог, өз кезинде атасы крепость тургузган жердеги Арстаналы Осмонбеков атындагы Ак-Суу орто мектебинин мугалими, окуучу балдардын ордендер жана медалдар менен сыйланган кадырлуу эжеси. Ташкендин, Фрунзенин, Оштун, Жалал-Абаддын, Кокондун, Намангандын Аскердик даңк музейлеринен кызыл командир Арстаналы Осмонбековдун портретин сыймыктануу менен карап көрөмүн. Кыргыз тарыхынын биринчи томунда да ал жөнүндө бир нече сөз жана портрети жүрөт. Жүрбөгөндөчү, Кыргыздын Чапаеви да. Өз элинин баатыр уулу да. Шаарларда көчөнү, мектепти, кыштактарды, колхозду анын атына койсо да, эстелик тургузса да боло турган. Бардыгына арзый турган киши болгон, кыргыз асманындагы эң эле жаркырак жылдыздардын бири болгон менин жердешим, менин агам Арстаналы!

3. ЭСКЕ ТҮШҮРҮҮ

I

Менин өз атам да, чоң атам да акын же ырчы болушкан эмес. Бирок чоң үйдүн жүк бурчунда бир комуз илинип тураар эле. Аны чоң атам Эсеналыдан башка эч ким колуна да алчу эмес. Чоң атам өзү болсо күн-түн бирдей жумуштан колу бошобогон уста киши болучу. Анда-санда гана түш көргөндөй комузун кыңгыратып кала турган. Чоң энем Каракөз абышкасын тамашалап:

-Баягы эле «Кара теке бой-бой» башка эч нерсе билбегенден кийин жөн эле койбойбу, -дечү.

-Андай дебе, кемпир. Муну мен Токтогулдун өзүнөн үйрөнгөмүн. Бир келгенде бир күүсүн үйрөнүп калдым, эми дагы бир келсе, дагы бир күүсүн алып калам. Анан ушул оңойбу. Жакшылап көңүл коюп, кулагыңды салчы, - деп черте баштачу. Комуздун өзү: «Кара теке бой-бой, семизинде сойбой, жөргөмүнө тойбой», -деп кишиче сүйлөчү.

-Мына көрдүңбү. Бир эле күү билет дейсиң. Ооба бирөө эле. Бирок кандай күү! - деп мактанып койчу чоң атам.

Чоң энем жомокторду, эл ырларын, белгилүү ырчылардын ырларын да көп биле турган. Бардыгын мага айтып, үйрөтүп отурчу, койнуна алып жатып, түндө да бир оокумга чейин уктабай кобурап, жомок айтып, мени менен сүйлөшө берчү.

Маңдайдан элик бакырат, Байдын кызы чакырат Барайын десем - ит үрөт, Барбайын десем - ич күйөт... деген бир сабак ырды бат эле үйрөнүп алып, кайра өзүнө ырдап берсем, чоң энемдин аябай сүйүнгөнү ушул кезге чейин көзүмө элестеп турат. «Зээндүү. Өлбөсө киши болот, менин ушул балам», - деп келген-кеткен аялдарга айта берчү. Өзүнүн ошол «өлбөсө киши болот» деген оюна өзү ишенип алса керек, өзү билгендин баарын мага айтып берип, бул Жеңижоктун ыры, бул Токтогулдуку, бул Нурмолдонуку дечү. Анан ал ырчылардын кимиси кайдан экенин, кандай ырчы экенин айтуучу.

Нурмолдо ушул Ак-Суу кыштагынан болгон, өтө карып, баягы жылы эле дүйнөдөн кайтты. Жайлоого чыкчу эмес. Сулуу жерге буудай, жүгөрү эгип, бак тигип, кыштоосунан эч кайда көчпөгөн киши эле. Башкаларды да отурукташууга үндөп жүрүп өттү. Көчүп жүрүп мүйүзүңөр чыккан жок, тамташ салып, бир жерден турук алсаңар болбойбу дечү. Бир жылы биз жайлоодон жаңы эле көчүп келип, кыштоого конгондо келиптир. Түшүп, үйдөн даам татыңыз десем болбой, атчан туруп алып ырдаганы: Бир жерге бир ай конбогон, Күлү додо болбогон, Буудай эгип, орбогон, Кампасы данга толбогон, Ат жеми сурап барбаган Бир да кыштак калбаган, Бак айтпаган элсиңер Башынан кудай каргаган.

- Мына ошондон Үмөталы намыстанып, кайракка болсо да урук чачып, кыштоого саман, чөп үйүп, орого дан ката турган болду, - дечү чоң энем.

- Нурмолдо кыйын ырчы экен, чоң эне, - десем:

-Ооба, кыйын болгондо да кандай, топ жарган сай күлүк эле да,- дечү.

-Жеңижокчу, чоң эне? Ал да кыйын беле?

-Оо, балам! Жеңижок кармашканын кайсаган кара жаак, кайкы тил деген ырчылардан болучу. Аны менен айтышып бир да ырчы абийир алган эмес.

- Абдан кыйын ырдаган киши экен ээ, чоң эне. Жеңижок азыр кайда? Тирүүбү же өлгөнбү? - деп сурасам.

-Сен аны билбейсиңби? Үрүс таякең менен коңшу отурат го? Көргөн сайын сени астына өңөрүп ары-бери бастырчу эмес беле? Быйыл эле жайлоодо чоң сары ат минип келбеди беле? - деди.

-А-а, чоң сакал, бакыраң көз чулуу кишиби?

-Ооба, жайкалган сакалы, жайнаган көздөрү бар, - деди чоң энем.

- Ал Жеңижок эмес, Өтө. Үрүс таякем Өтөгө тең келээр ырчы жер үстүндө гана эмес, айда да жок дейт.

-Ошол өзү. Өтө анын өз аты, ал эми Жеңижок эл койгон аты.

Кээде Токтогулдай ырчы жок дейсиз го, чоң эне. Токтогул кыйынбы же Өтө кыйынбы?

- Экөө тең астына ат салышпаган күлүктөр. Жеңижок ат үстүндө ырдаганга, бирөөнү мактап, шарыяттан, пайгамбардан сөз козгоп ырдаганга кыйын. Комуз чертпейт. Ал эми Токтогул болсо санат, нуска, акыл айткан ырларга кыйын. Эл оозундагы жомокторду да, нуска сөздөрдү да көп билет. Комуз черткен жагынан болсо ага жан тең келбесе керек? Комузду кызыл өрүктөн өзү чаап, өзү жасап алат. Комузу кичинекей эле, колтугуна же койнуна ката койсо, көрүнбөй калат. Токтогул жасаган комузду керегеге жөлөп койсо өзү эле чертилип, күү чыгып турат. Аябаган сыйкырдуу киши. Аны бардыгы сыйлашат, кадырлашат. Өзү чүкөдөй кичине болгону менен барааны чоң,

сүрдүү киши. Чындыкты бетке айтып, бей-бечараны жактап ырдаган ырчы. Ошон үчүн тилинин азабын тартып, болуш-бийлердин каарына калып, алыска шыбырга айдалып барып келген. Көп жыл бою айдоодо жүргөн.

-Айтып берсеңиз, чоң эне.

-Көп билбейм. Бир аз эле билем, ошону айтып берейин.

Алты аркар жылдыз батканча, Агарып ак таң атканча Алты айланып эмизген, Алдап тамак жегизген, Кымбат баа кийим кийгизип, Кимдин уулу дегизген, Айланайын апакем, Апакем аман бар бекен? - деп зар какшаган экен кайран булбул.

- О, кыйын тура. Токтогул тирүүбү? Кай жерде турат? Эмне үчүн бул жерге келбейт?

- Токтогул тирүү. Кетмен-Төбө деген жерде турат. Биздин жайлоого жакын. Илгери бир жолу келип, Акжигиттикине, Атанайдыкына жана башка үйлөргө конуп, бир топ жүргөн. Ошондо чоң атаң күү үйрөнөм деп жанынан чыкпай кошо жүрүп үйрөнгөнү жалгыз жанагы, «Кара теке». Башка эч нерсе да билбейт, байкушум.

Өзүмдүн апам Кайнар да бир укканын жаттап алган, эл ырларын жана жомокторду көп билген киши эле. Андан да көптү угуп, көптү үйрөнгөм. Мындан башка чоң атамдын таанышы Жуман аттуу ырчы киши биздикине көп келе турган. Ал Манас айтуучу. "Анын Манасы казактын Көкчөсү менен сайышып, ошону жеңип алчу. Сайышканда да бизге жакын жерде, Нарын суусунун боюнда, «Айдайкактын талаасы» деп аталган болор болбос жайыкта сайышчу. Мен ошону да үйрөнүп алгамын. Менин башталгыч мектебим, алгачкы адабий ийримим мына ушулар менен чектелгендей сезилет.

II

Биздин жерди азыр, Жаңы-Жол району деп жүрүшпөйбү. Илгери Кызыл-Жар көчмөн болушу дечү. Ырчы, комузчу көп эле болгон. Атактуу Ныязалы комузчу, Нурмолдо, Эшкочо куудул, Жуман ырчыларга Таластан бала кезинде келип, ошол бойдон туруп калган Өтө кошулган, Токтогул, Коргол, Курман, Эшмамбет, ал түрсүн Айдаралы жөргөлөк деп аталган таластык куудул комузчунун да көп өмүрлөрү биз жакта өтүптүр. Калык, Алымкул, Атай, Эркесары жана башкалар да биз тарапка көп келишкен. Мен алардын кээ бирлерин көрүп, ырларын угуп жүрүп чоңойдум. Айрыкча Коргол ырчы биздин айылдан кетчү эмес.

Токтогулду карыган кезинде эки жолу жолуктурдум. Биринчи жолу 1925-жылы Тегенеге Айтмырза бийдин ашына барганда көрдүм. Ал кезде мен Ак-Суу интернатында элем. Чоткара Керимбаев деген мугалим башчы болуп, бир топ бала аштан жетим акы өндүрүү үчүн барганбыз. Токтогул кечигип, аш башталганына үч күн болгондо келди. Ошон үчүн аны кыйыкташып, Корголду кыстап ага каршы ырдатышты. Токтогулду астынан тосо чыгып, Коргол:

Оозуңда бүдүр тишиң жок,
Азууңдан чалыпсың Карыганча топко ырдап
Акылыңан таныпсың.
Таалайы качкан Токтогул
Тарыптыр сенин мүнөзүң.
Алтымыштан ашсаң да
Алиге өлбөй жүрөсүң, -

деп дагы бирдемелерди ырдап жатты. Токтогул ыр менен жооп бербей эле, көр бол, балам, көр бол! - деп бастырып өтө берди.

Кай бирөөлөр «Токтогул чын эле карыган экен, ырдаша албады», - дешти. Кай бирөөлөр «Коргол катырды, кыйын экен», - дешти. Көрсө Коргол өз ичинен чыдабай эле, ырчыларга эчактан белгилүү Карамырзанын Накенге ырдаган ырын кайталап коюптур. Аны мен кийин түшүндүм. Кечинде Токтогул конгон үйгө кире албадым. Эл шыкалып калыптыр. Мен тургай, менден чоң жигиттер да кирээрге тешик табалбай, үйдү айланып, улам бир жерге кулак тосуп жүрүштү.

Экинчи жолу 1928-жылы Сарचेкей жайлоосунда көрдүм. Ал кезде Ош педтехникумунда окучумун. Жайкы каникулга баргамын. Биздин айыл Токтогулду атайын чакырышкан экен. Айылдын четиндеги дөбөгө чатыр тигип, ырчыны ошондо түшүрүштү. Орусча кийинип, чач коюп калган учурум. Болбой эле өтүп барып, Токомун жанына отурамын. Башка ырчыларга окшоп үй ээсин, анын ата бабасын мактап, тегин сүрүштүрүп ырдабайт экен, аялын же күлүгүн даңазалап ырдоо жок экен. Отурган элге, көбүнчө жаш жагына карап, ошого жараша ырдап, комуз чертип, бирөөнү ыйлатса, бирөөнү күлдүрүп, булбулдай таңшып отуруп таң атырат. Жаштарга көңүл ырларын, кыз оюн ырларын, эмгекке жана эрдикке шыктандырган ырларды көбүрөөк ырдаса, улгайган кишилерге санат ырларын, калыстык жана зулумдук, адамгерчилик жана аргасыздык жөнүндөгү ырларды, элдик дастандарды айтып берет. Өз башынан өткөндөрүн, ак жеринен Сибирге айдалганын, айдоодо көргөн кордуктарын, кайра келгиче жалгыз иниси Эшмат менен жалгыз уулу Топчубайдын өлүп, аялынын эрге тийип кеткенин, энеси Бурманын бир үйдө жалгыз ыйлап олтуруп, эки көзү тең сокур болуп калганын айтып ырдаганда кары-картаң кишилер, айрыкча өз тагдырлары Токтогулдукуна окшош кишилер шолоктоп ыйлап отурушат экен. «Курманбекти», «Кедейканды», «Жаныш-Байышты», «Сарынжи -Бөкөйдү», «Олжобай менен Кишимжанды», «Кожожаш мергенди» айтуучу.

Ошондо ал биздин жайлоодо жыйырма күндөй жүрдү. Чөп чапканга чөлгө кетишкен кишилер да бир-эки күндө жетип келишип, Токтогулдун ырын угуп, кайра кетип жатышты. Күн ачылып, жылуу болуп турганда, чатырдан чыгып, элдин ортосуна барып отуруп ырдайт. Бир даары жерге отурушат, бир даары алардын артында тике туруп, дагы бир даары алардын артында атчан турушат. Майда балдар жакын келе алышпай, элдин эң арт жагында топурашып ары-бери чуркап жүрүшөт. Аны байкаган Токтогул бир күнү:

- Мага кичине мүмкүндүк берсеңер, бир аз басып, буту-колумду керип-чоюп алайын. Анан мага жетпей жаткан да эл бар окшойт? Ошолор менен да учурашып алайын, - деди.

Мен карап турат белем, артынан ээрчип алдым. Бир аз баскандан кийин, Токтогул колу менен жаңсап, балдарды: «бери келгиле!» деп чакырып алды. Чапанын чечип, кок чөптүн үстүнө төшөп отурду да: «Кана, кайсы ырды каалайсыңар?» - деди. Эч ким эч нерсе дебеди. Мен гана: «Кара теке бой-бой», - деп жибердим. Чоң атам, чертип, чоң энем: «ушундан башка эч нерсе билбейт байкушум. Муну да Токтогулдан үйрөнгөн», - дегени жадымда турган эле.

Током чын эле ошону чертип, өзү унчукпаса деле, комузу кишиче сүйлөп «Кара теке бой-бой» деп жатты. Көрсө менин чоң атам эптеп эле үч сөзүн сүйлөтчү экен. Током колун ойнотуп, бир топко чейин чертти. Комузу тим эле таңшыды. Анын артынан «Айдаралынын көйрөң күү» деп, бир күү чертти. Тебетейин алып жерге койду, чачын устара менен таза кырдырса керек. Чөнтөгүнөн көк тукаба допу алып башына кийди.

Анан ичин кыймылдатып, каштарын серпип, ары-бери сүлкүлдөп комузга колун ойното баштады эле, допусу бир туруп оң кулагында, бир туруп көзүнө, бир туруп желкесине барып кийилип, тынбай ары-бери жылып турду. Мында да Токтогул өзү унчукпай эле, комузу:

Менин атым сурасаң
Айдаралы жөргөлөк,
Керегенин түбүнөн
Кирип кетем жөргөлөп, - деп кишиче сүйлөп жатты.

Балдар аябай күлүштү. Анан Токтогул кемселин да чечип, көйнөкчөн болуп отурду да, балдарды «Мына бул жакка өтүп, менин курсагымды карап тургула!», - деп оң жагын көргөздү. «Коон үзмөй» деген күү деп черте баштады. Бир кезде «ув!» деп койсо, курсагы кадимки коонго окшоп түйүлүп чыга калды.

Анан: «Эми бул жакка өткүлө» деп сол жагын көргөздү. Бир кезде курсагы дагы коонго окшоп томпоюп чыга калды. Балдар аябай күлүштү.

- Эми балдар, мага уруксат кылгыла! Дем алайын. Карыган киши бат эле чарчап калат экен. Көрдүңөрбү? - деп оозун ачып көргөздү бир да тиши жок, кызыл эт экен. Сибирде жүргөндө эле карасаң болуп ооруп, тиштери күбүлүп калганын кийин үктүм. Токтогулдун балдар үчүн өзүнчө репертуары бардыгын ошондо көргөнүмүн. Ошол, Токомду акыркы көрүшүм болду.

III

Эң эле кичинекей кезимен ырга шыктуу болсом да, адабиятка кечигип келдим. Анын себеби: биринчиден - маани берген жокмун, ооба, ырга да ырчыга да маани берчү эмесмин. Ырларды жатка билүү, ырдап көңүл ачуу, убактыны өткөрүү үчүн гана керек деп ойлочумун. Экинчиден - окуй баштагандан тартып эле жетекчи, кызматкер болууну эңсей баштагамын. Чогулуштарда чыгып сөз сүйлөгөндү чоң иш катары ойлочумун. Чогулуштарга калбай барчумун. Докладдарды, лекцияларды аябай көңүл коюп угуучумун. Ошто партиянын Кантондук комитетинин секретары Эркинбек Эсенаманов сүйлөгөндө көз айырбай карап, кулак төшөп, бир да сөзүн кетирбей угуучумун. Чечен киши эле. Мен да ушундай болор бекемин деп ойлогондо өзүмдүн кайда отурганымды да билбей калчумун. Жоомарт Бөкөнбаев, Жаныбек Жоробаев үчөөбүз бир курста, бир партада отуруп окуганыбыз аз келгенсип, жатаканада да бир бөлмөдө жанаша жатчубуз. Ким болуу жөнүндө сүйлөшкөндө, Жоомарт ошондо эле акын боломун, кыргыздын Пушкини боломун дечү. Жаныбек - генерал болом, аскер кызматкери болом дечү. Мен - жетекчи кызматкер болом, Эсенаманов болом дечүмүн.

Мына дал ошол үчүн дубал газеталарга жазган ырларым, ал турсун «Ленинчил жашка» жарыяланган ыр менен жазылган фельетондорум өзүмдө сакталбай, ошол бойдон жоголчу. Бул көпкө созулду. 1931-жылы Фрунзеге келгенде да Жоомарт менен Жаныбекти таап алып, дагы бирге тура баштадык. Жаныбек комсомолдун Фрунзе шаардык комитетинин секретары, Жоомарт «Ленинчил жаш» газетасында иштейт экен. Жоомарт дароо эле мага жабышты: «Сен ыр жазчу элең. Эмне үчүн таштап койдун?» - дейт. Мен болсом - жок, мен акын эмесмин. Кээде жөн эле эрмек үчүн же бирөөлөрдү тамашалаш үчүн жаза коём. Ошол кантип поэзия болсун, - деймин. Командировкада узак жүрүп кайра келсем, рабфакта окуп жүргөн жалгыз иним Өмүркул Миланфанга күрүч оргону барышып, тиф жугузуп алып, бат эле өлүп калыптыр. Кайгырып, ыйлай берип, чүнчүп да, чөгүп да кеттим. Эч нерсеге көңүлүм да

келбей калды. Жалындап, кандай ишке болбосун жулунуп турган Темиркул таптакыр эле башка киши болуп калды, отурган жериме кайгылуу ырлар жазып таштап кетчү болдум. Бир жолу ошондой ыр жазып, тумбочканын үстүнө таштап коюптурмун:

Таягы бүтүн болбосо
Тулпар кайдан чуркасын.
Канаты бүтүн болбосо,
Шумкар кайдан учалсын.
Туягымдан айрылып,
Жеталбадым басканга.
Канатымдан айрылып,
учалбадым асманга, -

деген ыр эле. Жоомарт кызматтан келип, кечинде ошону окуптур. Мен келсем, ал бакылдап, ошону биз менен жатаканада бирге түрүшкан жолдошторго, комсомолдун областтык комитетинин бойдок кызматкерлерине окуп берип жаткан экен. Мени көрө коюп:

- Мына карачы! Акын эмесмин дейсиң. А бул эмне? Поэзия болгондо да кандай. Сен акынсың, «Ленинчил жаш» сенин ырыңды күтөт. Жазгын.

Мен унчуккан жокмун. Бир аз күн өткөндөн кийин Жоомарт дагы баштады. «Ыр жаз, Темиркул. Түштүккө, эмгектин кайнаган казанында жүрүп келдиң. Ошол жердин көркүн чыгарып жаткандарга арнап бир ыр жазып берчи, бай болгур. Бул жолдоштук сурануу гана эмес, комсомолдук тапшырма да болуп саналат», - деди. Бирок, мен түштүктү коё туруп, ошол учурда Пишпек станциясынан Фрунзе темир жол вокзалына биринчи жолу келген поездге арнап ыр жаздым да, Жоомартка алып барып бердим. Ал бат эле жарык көрдү. Ал мына бул ыр болучу:

ТЕМИР ТУЛПАР

Темир тулпар ат миндим,
Фрунзеге бат келдим.
Артуу, артуу бел ашып,
Муңайбастан шат келдим.
Укчу тууган, укчу дос.
Тулпарым менин паравоз,
Алты айчалык жол жүрсө
Арыбас, күчү коробос!
Алкыш сага, жумушчу!
Артык иштеп жумушту,
Үйрөнүпсүң узакка
Темир жолду курушту.
Көзөптүрсүң асканы,
Билипсиң тоодон ашканды.
Талааны түзөп, жол төшөп,
Таңыркаттың асманды.
Толгон вагон чиркелди,
Тоннадан токсон жүктөлдү.
Толуп жаткан алыстык
Бир заматта бүктөлдү.

Келиптир элдин күткөнү,
Төөлөрдөн алып жүктөрдү,
Поездге жүктөп жиберсе,
Канча болсо түтпөйбү.
Чыкты поезд Пишпектен,
Фрунзеде күтпөстөн,
Токмокту көздөй өтсө экен,
Токмокко тез жетсе экен!

Ушинтип «Ленинчил жаш» менин эң эле биринчи ырларымды элге тааныштырган газета болду. Андан кийин «Кетменчи Туратбай», «Шахтер Атабек», «Теримчи кыз Анаркан» деген ырларды да Жоомарттын тапшырмасы менен, сүроосу боюнча жаздым. Бардыгы тең жарыяланды. Бирок Жоомарттан башка эч ким деле «баракелде» деген жок. Анткени, чийки, аркак-эриши бошоң ырлар болучу. 1932-жылы Көпбай Күмүшалиев менен Жыламыштын өрдөшүнө барып «Ат жайлоо» деген ыр жазып келсем, ошону бир тобу мактады. Ошондон кийин кызыга баштадым. Айтпаса деле, сурабаса деле жаза берчү болдум. Ырларым газета, журналдардын барына чыга баштады. 1934-жылы Жазуучулардын бүткүл союздук съездинде, али бир да жыйнагым жарык көрө электигине карабай эле, СССР Жазуучулар союзуна мүчө болуп өтүп калыптырмын. Аябай сүйүндүм. Мурункудай тийип качып, анда-санда бир жазбай, артынан түшүп жаза баштадым. 1935-жылдан баштап, китеп артынан китеп чыга баштады.

IV

Мен 1933-жылдын күз айынан 1935-жылдын август айына чейин Араванда машина-трактор станциясынын саясый й бөлүм начальнигинин комсомол иши боюнча орунбасары болуп иштегенмин. Менин милдетим жаштарды эмгек майданына тарбиялоо болучу. Колхоздорду уюштуруу жана чарбалык жагынан чыңдоо, телчиктирүү керек болучу, ошону менен бирге пахтачылык кесибине дыйкандарды кеңири тартуу, кызыктыруу керек болучу. Ар кандай жаңы нерсе адегенде, бардыгына болбосо да, кээ бирөөлөргө чоочун сезилип тураары белгилүү. Мына ошол себептен, бери бас десе ары басышкандар да, пахта экпей качышкандар да болушкан. Тийип качып, көңүлсүз иштешкендер да, жалкоолук кылып, эшигин бекитип, үйдөн чыкпай жатып алышкандар да болушкан. Ал эми айрым кишилер, айрыкча комсомол мүчөлөрү пахтачылыктын жарчысы, үгүт-насаатчысы болушкан, демилгечи, уюштуруучу, баштоочу болушкан. Мына ошондой демилгечи жаштардын арасында Айсулуу аттуу комсомолка чын эле болгон. Ал чынында бир сулуу кыз эле. Мен ал жөнүндө бир нерсе жазууну ойлоп, бирок батынып ишке кирише албай көпкө жүрдүм.

1939-жылы күзүндө «Манасты» орусчага которуп жатканда консультант болуп, айрым сөздөрдүн маанисин айтып берүү үчүн Москвага барып, бир ай туруп калдым. Бош убактым көп болду. Мына ошондон пайдаланып «Айсулууну» жаздым. Ошентип «Ай-сулуу» Москвада, Москва мейманканасында төрөлгөн. Бирок ал талаш туудурбай койгон жок. «Бул күчтүү жазылганы менен бизге жарабайт. Терең ойлоп көргөн кишиге бул буржуазиялык сезимди козгой турган чыгарма!», - дешкендер да болушту. Ал пикирге каршы турушкандар да болушту. Ошол кезде «Кызыл Кыргызстан» газетасынын редактору болуп иштеген Калим Рахматуллин менен адабий сынчы

Өмүркул Жакишев, акындардан Жоомарт Бөкөнбаев, жазуучу Жекшен Ашубаев «Айсулууну» аябай жакташты, чынында да ошолордун калыс пикирлери бул поэмага хрестоматиядан орун таап беришти. Жыл сайын кайра басылып отуруп, миллиондогон тиражга ээ болду. «Айсулуу» өзүнүн жогоруда аттары аталган адамдарга түбөлүк ыраазы экени талашсыз.

V

Ар ким ар түрдүү айтып келе жатышат. Бирөөлөр таасирлик ролу анчалык эмес, тубаса акын, тубаса талант үчүн мектеп да, окутуучу да керек эмес дешет. Башка бирөөлөр таасирге да, салтка да, окуп үйрөнүүгө да чоң баа беришет. Мисалы, Максим Горький: «Мен талант дегенге ишенбеймин. Эмгек барын жараткан, мына ошол», - деп айткан. Бул маселеде мен толугу менен улуу пролетариат-жазуучусунун пикирине кошуламын. Чарчабай, жадабай, кызыгып жана артынан түшүп иштөө, эмгектенүү, үйрөнүү жана изденүү - талант деген мына ушул. Бала кезимден эле ырларды көп угуп, ырчыларды көп көргөнүмдү айтпадымбы. А эми кат тааныгандан тартып эле Абайдын, Алишер Навоинин жана ГабдуллаТукайдын ырларын окуп, жаттап алуу мен үчүн адатка айланган. Токтогулдун, Жеңижоктун ырларын бүт эле жат билчүмүн. Орус тилиндеги ырларга тишим өткөндөн тартып Пушкинди жана Лермонтовду, Некрасовду жана Маяковскийди казып окудум. Орус тилине которулган башка акындарды да, мындайча айтканда - Гётени, Гейнени, Шиллерди, Байронду кызыгып окудум. Мына ошолордун бардыгы мага өз таасирлерин тийгизбей койгон жок. Орус адабиятына менин көңүлүмдү бурган Хабираханум Исмаилова болду. Ал киши Ош педтехникумунда орус тилинен жана орус адабиятынан сабак берүүчү. Пушкинди кудайдан да ыйык санаган, Гоголдун чыгармаларын айрыкча жакшы көргөн киши болучу. Ал кишинин ишенген дини адабият сыяктуу эле. Мына ошол кишиден окуу мени да, Жоомартты да адабияттын казыгына байлап бергендей сезилет.

Менин оюмча салтка айланган көрүнүштөрдү колдогон жакшы. Окуучу да, окутуучу да, көсөм да, анын ишин улантуучу да керек. Жакшы көрүп, кызыгып, берилип үйрөнө турган устаты болбогон талант сыяктуу Александр Пушкин деле Державинди көргөнүнө, анын аталарча эркелетип айткан бир сөзүнө аябай кубанган, ошого сыймыктанган Пушкинден чоң талант кайда бар?

4 . БАЛАПАН - КУШ БОЛОТ

Ооба, бул чын сөз. Кызыл эт балапандардын чалгын канат куш болуп учуп чыгышканын өз көзүм менен көп көргөмүн. Алардын көбүн унутуп да калдым.

Унутулбаган, эстен чыкпаган күнү бүгүнкү болгон окуядай көз алдымда турган бир балапан жөнүндө кеп салып берейин...

1926-жылы, август айынын акыры. Мээни каймактай сызгырган күн ысыгы Ош шаарын от жагылган кемегеге асылган казандын абалына келтирген белем? «Биздин асманда дагы эле күн чыгып туруучу эле, бирок, минтип, адамды шыйрактай куйкалачу эмес эле го? Мынчалык ысыкты бул асмандын күнү кайдан чогултуп алган?» - деп ойлоп, жаагымдан аккан терди жеңим менен шыпырып жатып, айлана от бүркүп тургансыган бир нерсеге көзүм түштү: Жылаңач этине таш жамынган Сулайман тоосу күндүн жалынын бүт тартып алып, кызарып чокко айланып, анан өзү от бүркүп, шаарды өрттөп жиберчүдөй карап турат.

Бул жердеги эл бышып калбай, кантип тирүү жүрөт болду экен? - деп маңдай терин шыпырып койду коржойгон узун бойлуу, кыржыйган арык, бышарган сары Кадыркул Шеркулов деген бала.

Тоо арасынын салкынына көнүп алган сага ушундай сезилип жатат, жергиликтүү кишилер үчүн эч нерсе эмес, - деди бизди окууга баштап келген мугалим Сармат Качыкеев.

Бир аз жүргөндөн кийин:

-Силер окуй турган техникум ушул, - деди Сармат. Узун салынган бир кабат үйдү көргөзүп. Ачык турган эшиктен короого кире бергенде ары жактан бактын түбүндөгү скамейкада китеп окуп отурган тармал чач баланы көрө коюп, Сармат:

-Жоомарт! - деп чакырды.

Анан мага карап:

-Бул сага окшогон акын бала, бирок сенчилеп ырдабайт, жазат, -деди. Мен түшүнбөй калдым, анткени «акын» - деген сөздү биринчи угушум эле.

- Муну сиз кайдан тааныйсыз? - деп сурадым.

Аңгыча Жоомарт жүгүрүп келип, Сарматты кучактап калды. Ал ителги сыяктуу ийри тумшук көрүндү, кош кабаттанган оттуу көздөрү быжыгыр кара чачтарына да, боорсоктой кызыл өңүнө да жарык чачып турушкансыды. Борсойгон курсактуу томолук бала экен.

Сармат агай Жоомартты башынан сылап: Таанышып кой, бул Темиркул Үмөталы уулу, сага окшоп ырды, жомокту көп билет, жамактатып ырдап жиберет. Мектеп бетин көрбөй, Ормотой дегендин коюн кайтарып жүрүп, өзүнөн өзү кат тааныган. Айылда муну «кайыптан окуган бала» дешет. Кызыл-Жарлык. Томолой жетим-деди.

Менин суроомо жооп берилбей калганын эстей койдубу, мага Жоомартты көргөзүп:

- Бул Жоомарт Бөкөнбай уулу. Кетмен-Төбөлүк. Сага окшогон ата-энесиз жетим. Мен силерге, Ак-Суу интернатына барардан мурун Көгарт интернатын уюштуруп, анда бир жыл мугалимдик кылгамын. Бул ошол Көгарт интернатына менин убагымда алынган. Экөөнүн табыгатыңар бир, ырга шыктуу, бирок, ырдабай, кагазга жазат - акын, - деди.

«Акын» деген сөздүн эмне экенин ошондо түшүндүм: «казалчы турбайбы», - дедим. Анткени, кагазга жазып ыр жараткан Кетмен-Төбөлүк Мырзабек деген киши биздин айылга келгенде: «Мырзабек казалчы келиптир, ал Асанбек жөнүндө»:

Кабайдын уулу Асанбек
Калкка сөзүм казал деп,
Кара жанын карч урду
Калайманды басам деп...

дептир, Чоткараны да казал кылыптыр:

Керимбай уулу Чоткара,
Кедейден чыккан бир бала
Кедейчил сендей болобу
Кейпи суук дубана...

деген экен, Чоткара угуп калып, камчысын үйрүп жеткенде:

Керимбайдын Чоткара
Кедейди баштар откана;
Керилип өзүң турганда
Кедейде болбойт эч санаа...

деп кутулуп кетиптир, - деген сөз тараганы эсимден чыккан эмес эле. «Мырзабек казалчынын иниси турбайсыңбы?» - дедим мен Жоомартка.

- Ооба, ооба! Ошол Мырзабек казалчынын айлынан, атактуу Токтогул ырчынын жакын тууганы! - деп Жоомарт үчүн Сармат агай жооп берди.

Анан мени Жоомартка көргөзүп:

- Бул болсо, Жеңижок ырчынын айлынан! Экөөң тең күлүктөр жүгүрүшкөн жолду басып келдиңер. Бирге окуп, бирге жүрүп, бир туугандай өскүлө. Жеңижок менен Мырзабек эптеп-септеп кагаз таанышкан, Токтогул болсо сабатсыз болгон? Бардык күнү ыры менен комузунда эле. Силер көп окуйсуңар, силердин оозуңардан чыккан ырда маани терең болоорунда шек жок, -деп койду.

Жоомарт биринчи курска, мен даярдоо курсуна өттүм. Себеби: Жоомарт интернаттан төрт жылга жакын окуган экен, мен болсом араң эки кыш интернаттын жатаканасында болуп, жүгөрү жармасын ичкемин.

Биринчи кыш тынч өттү. 1927-жылы жайкы каникулга кетпей, Ош интернатынан тамак ичип, техникумду ремонт кылдыруу үчүн дем алышка чыкпай калган, техникумдун окуу бөлүмүнүн башчысы Гарыпжановдун үй кызматына каралашып, андан эртели-кеч окуп жүрдүм да, күзүндө атайын экзаменден өтүп, биринчи курсту аттап, экинчи курска Жоомарт менен бирге отуруп калдым. Анын үстүнө Жоомарт экөөбүз тең комсомол ячейкасынын бюро мүчөсү болуп шайландык. Экөөбүздүн жатаканабыз да бирге эле, сабак убагында да бир партада отуруп жүрдүк.

1931-жылы апрель айында Фрунзеге кызматка келсем, Жоомарт «Кызыл Кыргызстан» газетасында бөлүм башчы болуп иштеп жүргөн экен. Далдайган чоң, мурду салаңдаган ак саргыл, тармал чач жигит болуптур.

-Партияга өттүңбү? - деп сурады көрөр замат эле.

-Жок, өтө элекмин.

-Эмне үчүн? Өткүң келбейби?

-Өткүм келет. Шашылбай өтөмүн да, - дедим.

-Шашылбай дейт тура. Сага окшогон томаяктардын балдары шашылбай, камырабай, өтөөрмүн деп жүрүшкөндө бай-манаптар өтүп партиялык жана өкмөттүк мекемелерде жетекчиликти ээлеп алышыптыр. Мен былтыр эле мүчөлүк билет алгамын. Азыр биринчи басмаканада партиячканын катчысымын. Бардык газета-журналдардын редакцияларында, ал турсун силердин обкомкомсомолдун аппаратында иштеген кээ бир коммунисттер да биздин ячейканын эсебинде турушат. Тезинен арыз бер, өткөрөбүз, - деп күпүлдөдү.

Ошондой кылдым: 1931-жылы кандидаттыкка, 1932-жылы мүчөлүккө өттүм. Жаныбек Жоробаев комсомолдун Фрунзе шаардык комитетинин биринчи секретары экен, кайрадан үчөөбүз бирге жүрүп калдык.

«Ленинчил жаш», «Кызыл Кыргызстан» газеталарына жана «Чабуул» журналына үзбөй жазып, ал турсун «Эмгек төлү» аттуу биринчи ырлар жыйнагын басмага тапшырып, таанымал акын болуп калган Жоомарт Пролетар жазуучуларынын россиялык ассоциациясынын кыргызстандык уюмунун башкармасынын партиялык фракциясынын катчысы экен.

«Шибегеде» ыр менен жазган фельеттондорунду окуп жүрөм, сен - акынсың! - деди бир күнү Жоомарт, - эмне үчүн артынан түшүп жазбайсың?

Мен түз жооп берүү ордуна, мурун Ошто жүргөндө Жаныбек үчөөбүздүн ортобузда болгон бир сүйлөшүүнү эскерттим. Анда Жоомарт - акын, Жаныбек - аскер кызматкери, мен партиялык же өкмөттүк кызматкер бөлүү жөнүндө кеп салганбыз. «Ленинчил

жаштын» «Шибеге» деп аталган сатиралык бурчуна анда-санда кыз саткандар же пара жегендер жөнүндө ыр менен фельетон, дубал газеталарга ыр жана жолдошторду тамашалаган эпиграммалар жазган менен өзүмдү акын деп билчү эмесмин, артынан түшүп жазчу эмесмин. Акын болууну ойлочу да эмесмин.

- Ошол бала кездеги айтылган бир ойду бекем кармап алган болот бекен, - деди Жоомарт чачын үпсөйтүп. Менин байкашымча сен ачылбаган кен сыяктуу көрүнөсүң. «Шибегедеги» кээ бир ырларың ошол жабык кендин сыртка кокус чыга калган күкүмүнүн жылтырашы болууга тийиш. Барыдан мурда сен акынсың, ыр жазгын, жазганда да артынан түшүп жазгын! Нарком болгуң келсе, жазып жүрүп деле боло бересиң.

Кийинчерээк «Темир тулпар», «Кетменчи Туратбай» жана «Шахтер Атабек» деген ырлар жазып келип, окуп берсем, аябай сүйүндү: «Мына, мен айтпадым беле!» - деди. «Шахтер Атабекти» газетага сунуш кылып, терүүгө жиберилгенде өзү төмөн терүү цехине түшүп барып, семиз кара тамгалар менен тердиргени алиге чейин эсимден кете элек.

Ал жолдошторунан эч нерсе аябаган, бардык кишиге жакшылык каалаган, башканын ийгилигине өзү жеңишке ээ болгондой кубанган ак көңүл, ачык айрым мүнөзү сырткы сулуулугун ого бетер жаркыратып туруучу. Көпкө ойлоп жүрүп, анан бир отурганда бир ырды жазып бүтүрүп салуучу. Жазганын жолдошторуна толкундап окуп берүүчү. Кемчиликтерин туура көргөзгөн кишиге чын жүрөгүнөн ыраазы болуп, кандай алкыш айтаарын билбей шашып калуучу. Натура, арамза пикирлерге чыдай албай, керосин төгүлгөн оттой дүрт дей түшүп, буркан-шаркан түшүп ачууланып кетүүчү. Бат эле кайра жазылып, эртеси эле унутуп калуучу. Кек сактачу эмес. Аны орой деген кишилердин пикирине мен эч качан кошулган эмесмин.

Ал орой эмес. Кыргыз тоолорундай бийик маданияттуу, Ысык- Көлдөй терең ойлуу, деңиздей толкуну күч акын ырын эртең менен кызматка келгенде жатка окуп берүүчү. Ооба, анын жоргонун басыгындай ыпылдаган элпек ырлары окуучунун көңүлүнө да бат эле жатталып кетүүчү. Чын эле:

Тунук суусу туйлаган
Түрдөй сулуу жылгадан
Чымчык тынбай ырдаган.
Жар жакалай жаш кайың
Жардын боорун чырмаган
Жар боорунда жарганат
Жар кыдырган, жырлаган.
Жандан ширин жаш селки
Жардан жоолук булгаган. —

деген ырлар кишинин оюн ээлеп албай турушабы!

Жоомартты кыргыз жеринин сулуулугун тарткан сүрөтчү дешип замандаштары бекер айтышкан эмес. Бул, албетте, чын.

Бирок ал эмгекти даңктаган, социалисттик курулуштун жеңиштерин күүгө келтирген, коммунисттик партиянын, совет бийлигинин шаңдуу тууларын көкөлөткөн, душманды жек көрүп, Советтик Ата Мекенди коргоого чакырган патриоттук сезимдин ырларын да эң көп жазды.

1946-жылы аскердик кызматтан бошоп келип, Жоомарттын өзүн эмес, анын мүрзөсүнүн үстүнө коюлган эстеликти көрдүм. Менин акын курбум 1944-жылы 1-

июлда автомобилдин астында калып мерт болгонун согуш майданында жүрүп уккан элем, өксүп-өксүп ыйлап, көзүмдөн көлдөтүп жааш төккөн элем. Жаш кетти, өзүндөгү ыр кенин толук бербей, канаттарын кере жайып алыска чабыттабай кетти деп арман кылган элем.

Бирок анын «Ажал менен Ар-Намыс» аттуу поэмасын окуганда менин көз алдыман 1930-жылдардагы чалгыны жетиле элек балапан эмес, асканы айланып чабыт салган бозум түлөк куш учуп өткөндөй болду.

Ооба, балапан - куш болот деген туура сөз экен. Жоомарт жетилип куш болгондо, «Алтын кыз», «Токтогул», «Манастын уулу Семетей» аттуу ири драмалык чыгармаларды, толуп жаткан чакан поэмаларды, эң көп ырларды, «Ажал менен Ар-намысты» берип кетти. Аны биз социализм курулушунун жарчысы, большевиктик чабуулдун добулбасын каккан, душманга пулеметтон ок жаадырган жоокер акын катарында, душманын жеңип, максатына жеткен баатыр, Совет элинин чыныгы баатыр акыны катарында көз алдыбызга элестетибиз.

Жоомарт Бөкөнбаев! Аны менен бирге жүрүп, анын куштай учкул ырларын көңүлгө жаттап, кылтактап кармап калганым үчүн бактылуумун.

Ана! Тээтигинде жаш сулуу Чынар:
«Жүрөктү мынча козгойсуң, Сүйгөнүм бозой окшойсуң? Өзүмдү жоктон тапкансып Өзгөнү неге кошпойсуң?» деп эр көкүрөк курбусу Жапарга сөз таштап, айлуу түндү жаңырытып жаштык ырын созуп тургансыбайбы!?

Кайран Жоомарт! Асыл курбум! Таңшыган булбулум! Ырың дагы эле жаңырып турат... Соорусуна камчы салдырбаган күлүктөй жүрүшүңдү токтотпой «Гүл турмушүңдү» ырдаганча жүрө бер алга! Коммунизмге чогуу барабыз.

5. ЖЕРДИН ЖҮЗҮН КЫЗЫЛ ЖАЛЫН КАПТАГАНДА.

Согуш өртү Европада жалбырттап, улам бир өлкөнү каптап, күчөгөндөн күчөп жаткан. 28-апрелде, эртең дем алыш күнү, биздин ар жагыбыздагы Пивзаводунун клубунун эшигинен «Эл аралык абал жөнүндө лекция» деген кулактандырууну окуп алып, ошого бардым. Лектор Москвадан, ВКП(б) Борбордук Комитетинен келген полковник экен. Мен укпаган, мен билбеген көп нерселерди айтты. Аскер ишин үйрөнүүлөрү зарыл. Мылтык аткандан баштап, коргонуунун жана чабуул коюнун бардык ыктарын билүүгө чейин аракет кылып, бардык күчтүү, бардык мүмкүнчүлүктү мына ошого жумшоо керек. Ар бир окуган билимдүү коммунист-комсомол мүчөсү танкты жана брондолгон машинаны башкарууну, замбиректерден жана минометтордон атууну, самолетто учууну, бомба таштоону өзүнүн ыйык милдети катары санашы зарыл. Ансыз болбойт, бизге каршы күчтүү душман келе жатат. Бүт дүйнөлүк империализмдин курчутулган мизин майтаруу милдети бизге жүктөлүп отурат.

Лекциядан келип эле төшөккө жаттым. Бирок көпкө чейин ойлонуп уктай албадым. Аскерде болгон эмесмин. Караманча эч нерсе билбеймин. Тапанчадан башка бир да куралды урунуп көргөн эмесмин. Кандай жоокер болом? Окуу керек дейт. Ооба, окуюн. Танкты, самолетту башкарганды үйрөнөйүн. Убакыт жетишеби? Мен аларды үйрөнүп болгончо согуштун өзү да бүтүп калса кандай болот? Бир да ок атпай, бир да фашистти кан жүткүртпөй, улуу күрөштөн обочодо каламбы? Курулай убара боломбу? Окуганымдан, үйрөнгөнүмдөн эч ким, эч кандай пайда көрбөйт...

Эртеси эле Фрунзе шаарынын аскер комиссариатына бардым. Коридордо генерал Панфилов астымдан карп-күрп чыгып калды. Аны менен тааныш да болчумун:

- Эмне жумуш менен келип калдыңыз? - деди ал мага колун берип.

Эмне ойлогонумдун барын айттым... Кеңешкени келдим эле. Сизге жолугуп калганым сонун болбодубу, - дедим. Генерал башын кашып: «Жүр бул жакка» - деди да, биринчи кабинетке алып кирди. Генералды көрүп, төрдө отурган майор шашып тура калды. Панфилов колун жазган:

- Отур жолдош майор! Азыр эле мен бул жерде сиз менен сүйлөшүп чыкпадым беле, - деди Кыргыз ССРнин аскер комиссары. - Бул жазуучу сизге келе жатыптыр. Сүйлөшүп, барын түшүндүрүп айтып, анан каалаган, өзүнө жаккан окуусуна жибериңиз. Кишилердин бары ушинтип өздөрү келип турушса кандай жакшы болмок.

Генерал чыгып кеткенден кийин, көздөрү киртейген, сакалын да кырып албаган жүдөө майор мени менен шашпай аңгемелешти. Ойлогонумдун барын ага да айттым. Анан бир кезде ал телефон чалып, Кыргызстан КП Борбордук Комитетинин секретары Атаев менен сүйлөштү:

- Менде Темиркул Үмөталиев отурат, жазуучу Үмөталиев, - деди. - Аскер ишин үйрөнгүсү келет экен. Кыска мөөнөттүү курстардын бирине жиберсек кандай болоор экен?

-Эгер өзү кааласа, мен каршы эмесмин, - деди Атаев.

Дүйшө Атаев Кызыл профессура деп аталган Жогорку партиялык окуу жайын бүтүп келип, Кыргызстан КП Борбордук Комитетинин пропаганда жана агитация иштери боюнча секретары болуп иштеп жаткан учуру болучу. Ал кишиден уруксат болгондон кийин, Фрунзе шаарынын аскер комиссары мындай деди:

-Фергана шаарында бир курс бар, токсон эле күндүк. Взводдордун командирлерин даярдап чыгарат. Мурун аскерде кызмат кылгандардан жиберебиз. Антпесе, аскер ишинен кабарсыз киши үч айда командир болуп чыга албайт. Ага барууну мен сизге сунуш кылбаймын. Ошто дагы бир курс ачылып жатат. Алтымыш күн окутуп, ротага, эскадронго, арtdивизионго саясый й жетекчи даярдайт. Сиз ошого ылайыксыз. Саясый й билимиңиз бар. Макул десеңиз, ошого жиберели.

Көп ойлонбой эле макул болдум. Анткени, башкасына өзүм да жараар эмесмин. Көп окусам, кандайына болсо да жараар элем. Эл аралык абал андай узак убакытты мага бербей турганы бүдөмүксүз көрүнө баштаган эле. Майор менин телефонумду жазып алдыда:

-Эми үйгө барып күтүңүз, керек болгон күнү чакырабыз, - деди.

Көп деле күткөнүм жок. Бир жумадан кийин чакырып алып, колума калдайган чоң пакет берип:

-Жөнөңүз! Ошто сизди күтүп жатышат, - деди майор.

1941-жылы 5-май күнү Ошко барып, бала кезде өзүм көрүп жүргөн тааныш крепоско кирдим. Катардагы Кызыл аскердин кийимин кийип, противогаз, жан күрөк, вещмешок, граната, патронтаж, беш атар мылтык дегендердин бардыгын алдым. Ошонун барын көтөрүп, мээ кайнаткан ысыкта аскердик көнүгүүлөргө катыштым. Окоп казуу, атака коюп чуркоо, жата калып, тура калып жүгүрүү, аңдардан секирүү, суулардан өтүү, айрыкча Ош менен Ноокат аралыгындагы жылаңач адырда аскердик окууну өткөрүү оңой иш эмес болучу. Мен ошол жерде өзүмдүн өтө чыдамкай экенимди сездим. Жетимчилик, бала кездеги тарткан азаптар мени жөн эле ийленген теридей кылып бышырып койсо керек? Мага окшош интеллигент өскөн жигиттердин көбү ооруп, шишик басып, эттерине жара чыгып госпиталга кетип жатышты. Зоругуп жыгылып калышкандар болушту. Адырдагы мылтык аткан жерден казармага чейин чуркатканда менсинген азаматтар жүрбөй жолдо калышат. А мен болсом

барынан мурда жетип, жуунуп, сергип отуруп, тамак жеп бүтөм. Ошондо да көп кишилер жолдо болушат. Командирлер бизди аяшчу эмес, бирок өздөрү да катуу кыйналышчу. Биз аларга капа болчу эмеспиз. Окууда кыйын болсо, согушта жеңил болору эсте турчу.

Мына дал ошентип жүргөндө согуш башталып кетти. Фашисттик Германия убададан тайып, кол салышпоо жөнүндөгү антын бузуп, согуш жарыялабай, бизге күнөө койбой туруп, ууруларча түн жамынып кол салды. Таң үрөң бараңдан туруп, кургак паекторубузду вещьмешокторго салып көтөрүп, адырга тактикалык окуу өтө турган жерге чыгып кеткен элек. Түшкө жакын болгондо, курстун начальниги капитан Спиридонис жетип барды. Барыбызды чогултуп, ортобузга тура калды. Өңү суз, арык неме жаактары шимирилип, ого бетер жаман көрүнүп калган.

-Согуш, -деди ал каргылданган үнү менен. - Согуш башталды. Бүгүн, 22-июнда түнкү саат төрттөн өткөндө, эгер Оштун убактысы боюнча айтсак, бүгүн эртең менен саат сегизге жакын немецтер биздин чек араны бузуп киришкен. Азыр СССРдин батыш чек араларынын бардыгында согуш жүрүп жатат. Бомбалар жарылып, замбиректер күркүрөп, жер силкине баштады. Молотов радиодон сүйлөдү. Курсанттар кыйкыра баштады:

-Фашизмдин күнү батканы ушул.

-Гитлер өлөөрүнө көрүнүп, шашыла баштаган экен. Эми анын иши бүттү.

-Курсту жабыш керек, жолдош капитан. Бизди майданга жөнөткүлө?

-Чын эле. Душман каптап келе жатса, биз бул жерде окуйт элек деп жүрөбүзбү. Кур дегенде бир серпишип калалы.

-Шашпагыла! Жоо жолун тосуп турган аскерлерибиз эле жетишет. Биз бул жерден барганча эле согуш бүтүп калат, - деди курстун начальниги.

Эртеси эле, курсту жапмак турсун, кайра күчөтүп, 60 күндүк окуунун мөөнөтүн узартып, 90 күн окуй турган кылып коюшту. Курсанттардын санын да көбөйттү. Мен көрбөй калыптырмын. Кубанычбек Маликов барып, эмне үчүндүр, ошол эле күнү кайра кетиптир. Бир аз күндөн кийин Төлөн Шамшиев, Жекшен Ашубаев жана Ясыр Шиваза барышты. Алар жаңы түзүлгөн взводдорго бөлүнүп, менден бөлөк казармада турушту. Кийин августтун онүчөндө мен курсту бүтүрүп, Ташкенге кеттим. Жогорку үчөө мен окуган курста окуп калышты.

Ташкенде бир эле күн туруп, анан Фрунзеге, өз үйүмө келдим. САВОНун штабы: «үйүңөргө барып, чакырууну күтүп жата бергиле» деп баарыбызга уруксат берип жибершти. Согуш болсо жүрүп жатты. Немецтер улам бир шаарды алып, Москвага жана Ленинградка жакындай берди. Украинадан, Москвадан, Ленинграддан эвакуация кылынган адамдар Фрунзеге келип жатышты. Эки эле бөлмөдөн турган биздин кичинекей квартирабызга да Апушкин деген москвалык драматург аялы менен кирип алды. Эмне кылмак элек, сыгылышып болсо да батыруу керек. Кайда барышат? Советтик кишилер, керектүү кишилер, жашоо керек согуш бүткөнчө, Москвага кайра кетүү мүмкүн болгончо боорубузга тартып, бирге жашашыбыз керек. Чын эле ошондой болду.

1941-жылы 20-декабрда араң Кара-Балтага айрыкча түзүлгөн атчан полкко эскадрондун саясый й жетекчиси болуп бардым. Бардыгы аскерге жаңыдан мобилизация кылынган жумушчулар, колхозчулар, бирин эки интеллигент, муруту чыга элек боз уландан тартып, элүүгө жакындап калган чоң кишилерге чейин аралаш, бардыгы боз шинелчен, керз өтүкчөн, чекесине беш бурч кызыл жылдыз тагылган тумакчан. Сол ныптада салаңдаган кылыч, ийинде беш атар мылтык, семиз багылган

аттарды минишкен. Ар күнү окуу, аскердик көнүгүү, мылтык атуу, кылыч чабуу, коргонуу, атакага өтүү, согуштук жүк көтөрүү, противогаздан пайдалануу, абадан коргонуу, пулеметтон, минометтон, замбиректен атуу, окоп, траншея, блиндаж казуу... Иши кылып тыным жок. Оштогу окуудан кыйын болсо кыйын, бирок жеңил эмес түйшүктөр менен 1942-жылдын май айына чейин полкту согушка даярдадык, өзүбүз да даярдык көрдүк. Ар күнү ошол, ар күнү башыбыздагы чачыбыздан тартып бутубуздун тырмагына чейин ысык терге чөмүлүп, былчылдап суу болобуз.

Бер жагы Ак-Суу, нар жагы Чалдыбарга чейинки аймактын уңкул-чуңкулуна чейин билип болдук, жогор жагындагы тоолордун боорлору да, төмөн жагындагы адырлар да бизди көрбөй калышкан жок. Замбиректерди жана минометторду орнотобуз, траншея казабыз деп жүрүп ченде жаткан жыландарды да, ийинге кире качышкан чыккандарды да чукуп салдык.

- Ушунтип кыйнабай, тезирээк эле майданга жөнөтсөңөрчү бизди, кур дегенде жоо менен салгылашып жатып өлөлү, - дешет кызыл аскерлер.

- Командование билет, керек болгон күнү буйрук берет. Ошондо барабыз. Урунаарга тоо таппай, урушаарга жоо таппай кыйналсаңар ошондо эрдик көрсөткүлө! - дейбиз.

- Барын түшүнөбүз, жолдош саясый й жетекчи. Кыйналгандан айткан сөз да, согушту көрбөй эле, ушул жерде өлүп калчудай болуп жатпайбызбы, - дейт солдат.

- Чыдаш керек. Окууда кыйын болсо, согушта жеңил болот, - деп Суворовдун сөзүн ар күнү бир солдатка бир нече жолудан кайталап айтабыз. Ал укмуштай таамай айтылган сөз солдатка да, биздин өзүбүзгө да кайрат байлайт, жакшылыктан үмүт үздүрбөйт.

Буйрук да болду. Полкту жоюп, аттарды алып калып, солдаттарды эшалонго отургузуп, беш жүздөй, миңден отряд түзүп жөнөтө баштадык. Ар күнү кечинде Кара-Балтанын темир жол станциясынан эшалон жөнөтүлөт. Полктук мектепти бүтүрүшкөн бир миң кенже командирлерди, сержанттарды, старший сержанттарды жана старшиналарды жеткирип баруу үчүн дайындалган тогуз офицердин бири болуп, 1942-жылы 9-май күнү мен өзүм да эшалонго отурдум. Караңгы киргенде поезд кыймылдап, жөнөй баштады. Бизди эч ким узаткан жок. Себеби: буйрукту эшалонго отураар алдында гана угузушту. Үйгө кабар бере албай калдык.

Жол тыгылыш болсо керек. Ар бир чоң станцияда кармалып, көпкө чейин токтоп турат. Куйбышевден өткөндө Пензаны же Рязанды көздөй жүрбөстөн, Волганы бойлоп түндүктү карай жүрдүк. Ошентип, Ульяновск, Казань, Владимир, Горький, Калинин, Пено, Торопец, Великие Луки шаарларынан өтүп, араң дегенде 25-май күнү майданга жетсек болобу.

Бир миң кенже командирди негизинен экиге бөлүштү. Көбүрөөгүн Панфилов атындагы 8-гвардия дивизиясына, азыраагын 4-гвардия бригадасына беришти. Сержанттарды алып барышкан 9 офицерден бир гана Өмүралиев кайра кетти. Саралинов корпустун саясый бөлүмүнүн карамыгына кетти. Калган жетөөбүз бүт бойдон 4-гвардия бригадасында калдык. Бригаданын штабынын начальниги Дунаев деген полковник Москва астындагы согуш убагында генерал Панфилов менен бирге болгон экен:

- Кыргыздар менен согушка кирип көргөнмүн, 8-гвардия дивизиясына да алар көп болушкан. Жолборстой айбаттуу, шамдагай жана өтө чыдамкай элсиңер, силер, - деп мактап жатып бизди өз бригадасында калууга макул кылды.

6. ТУБӨЛҮК БОЛСУН ТЫНЧТЫК КҮН.

Мен жөнүндө менин калемдеш кээ бир досторум: «Темикем согуш башталбастан бир жыл мурун согушка кетип, согуш бүткөндөн бир жыл кийин согуштан келген», - деп тамашалашат. Бирок, тамашанын туура жагы да бар. 1941-жылы 3-май күнү Оштогу Крепостко барып, ошол жерде жаңы ачылган үч айлык курстан окуй баштагамын. Ал Кызыл Армиянын саясый жетекчилерин даярдоо курсу болучу. Каардуу согуш, мен ошол курста окуп жатканда башталды.

Курсту 1941-жылдын август айында бүтүрүп, Ташкенге Орто Азия аскер округунун карамагына өттүм. Запастагы аскер кызматкерлерин чакырып, алардын кыргыздарын Кара-Балтага, Токмокко жана Ферганага топтоп, Кара-Балтага Кыргыз атчандар дивизиясын, Токмокко Кыргыз атчандар полкун, Ферганага жөө аскерлердин 4-бригадасын түзүп, аларды майданга даярдоо жөнүндө чечим болду. Мен башка көп жолдоштордун катарында мына ошол аскердик бөлүктөрдү уюштуруу ишине катыштым. Уюштурулуп бүткөндөн кийин Кара-Балтадагы Атчандар дивизиясынын биринчи полкунун биринчи эскадронуна саясый жетекчи болуп дайындалдым. Милдетибиз карамагыбыздагы атчан кыргыздарды согушка даярдоо болду.

1942-жылы 1-Май майрамы өтөрү менен эшалонго отуруп, кан суудай агып жаткан Калинин багытын көздөй жолго чыккандардын арасында болдум. Ач эми аскерден бошоп, үйгө 1946-жылы 15-январда кайттым. Себеби согуш бүткөндөн кийин биздин 108-дивизия Австрияны кармап туруучу аскерлердин тобуна кирип калган эле. Ошол себептен ал жакта көбүрөөк жүрүп калдым.

Согуш кээ бир кишилер үчүн, айрыкча каардуу күндөр баштарынан өтпөгөндөр үчүн жөнөкөй эле бир, анчалык мааниси деле жок сөз сыяктанат. Ал эми мага окшогон көп кишилер үчүн бул өтө катуу сөз. Согуш жүрөктү титиреткен өтө коркунучтуу, өтө оор сөз. Согуш деген сөздү укканда көз алдыңа биринин артынан бири чууруп, кызарып ышкырып учкан октор, кишилерди камгактай тебелеп, атырылган танктар, чарк айлана учуруп, бомба таштап жүрүшкөн самолеттор көрүнө баштайт.

Мен эмнелерди көрбөдүм. Ичеги-карды аңтарылып, топуракка, чаңга аралашып калса да: «Тезинен санбатка жеткирсеңер аман калат элем», - деп жалдыраган жаш жоокердин аянычтуу көздөрү менин көзүмдөн ушул убакка чейин кетпейт. Ыйлабай көрчү. Кимдин жүрөгү сыздабайт? Үйдөй чоң танк биздин окопторду тепсеп кирет. Блиндаждардын бырын-чырын чыгарат. Айрым окоптун үстүнө токтоп, анан чимирилсе, танк жерге терең батат. Анан кайра чимирилсе өйдө көтөрүлөт. Астында калган жоокердин денеси топуракка жуурулушуп, кызыл-тазыл болуп туурагычтан өткөрүлгөн эттей майдаланат.

1942-жылы сентябрь, октябрь айларында Моздок чөлүндө мына ушундай кызыл кыргынды башыбыздан өткөрдүк. Бир ротадан бир да киши калбай, тыйпыл болгонун көрдүм. Саясый жетекчи Кубат Жуматаев курчоодон чыгуу мүмкүн болбой калганына көзү жеткенде, бир нече гранатаны белине кыстарып алып, өтүп бара жаткан танктын астына жүгүрүп барып жата калганы укмуш эмеспи. Мен аны менен Кара-Балтада бирге болгомун, бир эшалонго түшүп, майданга бирге баргамын. Өлүгүн өз колум менен мүрзөгө жашыргамын. Ыйлабай, жүрөгү сыздабай ким турат? Көп ыйладым. Жүрөгүм да көп сыздады. Моздок, Моздок...

Түндүк Кавказга келбестен мурун төрт айга жакын Капинин багытында, жоо тарапта, биз да коргонуу согушун жүргүзүп турганбыз. Анда санда замбиректер күркүрөп, снаряддар жарылып, самолеттор учушуп, бомба таштап турушчу. Көп

кыйналдык, чиркей талап жеп бүтүрчүдөй. Окопто, блиндажда, траншеяда суу. Кургак, жылуу жер көздөн учат. Тезирээк эле башка бир жакка жылсак дейбиз.

Бирок, ал жердин жакшы жагы эмнеде экенин билбептирбиз. Чабуулга өтпөй, эки тарап тең коргонуп жатышканынын себеби, көлкүлдөгөн сазда танктар жүрө албайт тура. Самолеттор деле көп учушпайт. Сазга, көлгө, сууга түшкөн снаряддар менен бомбалар жарылса да, айлана-тегерегине анчалык көп зыян келтире албайт тура. Кеч күзгө чейин ушул көрүнүш болсо, кышында кандай болот?

Мына ошол үчүн немецтер күчтөрүнүн көбүн түштүккө чогултуп, Түндүк Кавказга жана Сталинградка таштаган тура. Ошого байланыштуу бизди шашылыш түрдө Моздокко жөнөткөн тура. Холм, Великие Луки, Торопец тараптан чети оюлбай, толук бойдон келген гвардиячыл 4-аткычтар бригадасы аз убакыттын ичинде үч жолу бөксөрүп, үч жолу толуктоо алууга жетишти. Бригаданын катарындагы беш жүзгө жакын кыргыздын теңинен көбү Моздок жана калмак чөлдөрүндө калышты. Омор Асыллов, Сагын Түнкатаров, Камал Айтиев, Асылкерим Осмонов, Назикул Жапаркулов, Кубат Жуматаев сыяктуу согушка мени менен чогуу барышкан жолдоштордун чоң тобу ошол бир эле жерде көз жумгандай болушту. Ыйлабай көрчү. Көзүмдүн жашы кургабай жүрүп өлөмүн го дегемин. Зээним кейип, баарын ойлоп:

Жердин жүзүн кызыл жалын каптады, Койдой жайнап танк тебелеп таптады. Барынан да батып кетти жаныма, Биздин жерде, биздин кандын акканы! - деген ыр жаздым. Ыйлап туруп, көзүмдүн жашын көл кылып отуруп жазбадымбы. Ошол бойдон кургабай, көз жаш ага берчүдөй сезилди эле.

Андай эмес, кургайт экен. Баарына чыдайт экенсиң. «Кырк жыл кыргын болсо бейажал чымын өлбөйт», - деген эл сөзү, кыргыз сөзү чынбы деп да ойлойт экенсиң. Көздүн жашы да кургап түгөнөт экен.

Ага кошумча 1942-жылдын акырынан тарта жоо тараптын күчү бөксөрө баштаганы сезилди. Биз тарап болсо, бардык жагынан күчүбүзгө күч кошулуп, бет алган жагыбызды эңшерип кирчү болдук. 1942-жылы 7-ноябрь майрам күнү Орджоникидзе шаарына кирип келген жеринен фашисттерди кайра кубалап, Кизел кыштагынын айланасында чөп чапкандай кыйраттык. Ошол күнү кайдандыр самолеттор да, он чакты «катюша» да бизге жардамга келишти. Чаң асманга чыгып, күн көрүнбөй калды. Мурун өлгөндөрүн ала кетип жүрүшкөн немецтер бул жолу баарын таштап качышты.

Койдой жуушап калган фашисттик кан ичерлердин өлүктөрүн жергиликтүү эл бир жумага чейин турпакка жашырып бүтө алышпай кыйналышты. Кизелден бир аз ары өткөн жердеги токойдун ичинде немецтик дивизиянын штабы кыйраптыр. Толгон автобустар, жүк тарткыч, жеңил автомашиналар, брондуу машиналар өтө көп. Жасалгалуу автобустардын ичинде жаза турган машинкалар, дептерлер, альбомдор, том-том документтер, консервалар, колбасалар, коньяктар, шоколаддар. Курортто эс алып жатышкан сыяктуу кызыл чийкил офицерлер өлүп жатышат. Эсеп жетпейт.

- Душмандын күнү батат деген ушул! - деп кыйкырып жибергенимди өзүм да билбей калыпмын. Майданга баргандан тартып биринчи жолу кубанганым ушул чыгар. Андан кийин мындай учурлар тез-тез болуп турду. Кечээ эле жакында жолборстой атырылышкан немецтер, эми бүркүттү көргөн коёндордой артын карашпай турган болушту. Краснодар крайында, Мелитополь менен Каховка аралыгында немецтерди кууп жетпей кыйналган күндөрүбүз да болду. Чабуул коюп, чыгышты көздөй жутунуп келе жаткан фашисттик баскынчылар өлгөндөрүнүн ар бирин мүрзөгө көөмп, үстүнө аттарын, анысы ким экенин билдирген жазуу жазып, кээ бирлерине эстелик орнотуп

жүрүшкөн. Кийинчерээк миң солдатын бир чуңкурга жашырып, үстүнө бир эле фрицтин аты жазылчу да болду. Андан кийинчерээк такыр эле көмүшпөй, бензин куюп өрттөп, күлүн көккө сапырып жок кылыша турган да болду.

Андай көрүнүштөрдүн бардыгы жоо тараптын эртеңи караңгы экенин көрсөткөн далил эле. Днепрден өткөндөн кийин немецтер кээде коргонуп калышты: Николаев, Одесса, Тирасполдогу коп жоготуулар болгон салгылаштардан кийин биздин жеңе тургандыгыбыз айдан ачык болуп калды.

Румыниянын, Болгариянын, Югославиянын көп жерлерин бошотуу биз үчүн анчалык кыйын болгон жок. Баскынчылар качып, биз артынан кууп жетпей эле жүрүп отургандай сезилип калды.

Ал эми Венгрия андай болгон жок. Чыныгы фашист Салаша башкарган мадьяр аскерлери немецтер менен биригип, аябай бекем турушту. Ар бир кыштакты, ар бир шаарды ок өтпөс сепилге айландыруу аракетинде болушту. Айрыкча Будапештти көпкө кармашты. Бир эле үйдүн бир бөлмөсүн биз, экинчи бөлмөсүн немец ээлеп, бирибизди бирибиз аңдып турган кездер болду. Эки айга жакын Будапешттин ичинде согушуп, кан агып, өлүк сасып жатты. Немецтер андан кийин Балатон көлүнүн түштүк-чыгыш жээгине жүздөн ашык «Тигр» аталган танктарын топтоп, чабуулга өтүүгө аракет жасады. 1945-жылы 18-март күнү ошол чабуулда жарадар болдум. Баары бир душман ийгиликке жеткен жок. Көп кечикпей, 4-апрель күнү Венгрия бүт бошотулду.

Акылынан адашып, жинди болуп калышкан немец солдаттарын да өз көзүм менен көрдүм. Жөө аскерлер калбай эле, брондуу машиналардын, танктардын үстүнө чыгып алганбыз. Будапешт - Вена жолу, жол эмес эле, аянттай темир бетон менен жасалган. Немецтер качып, биз кууп бара жатабыз. Жолдон тышка чыкса, туш тарапка бириндеп качса болбойбу? Бири өлсө, бири тирүү калышы, качып кутулушу мүмкүн го. Бирок алар эч жакка бурулбастан, түз эле жол менен качышкандыктан танктардын астында калып жатышты.

Австрияны тез эле ээлеп алдык. Гитлердин туулган үйүндө, окуган мектебинде, шыбакчы болуп иштеген, сүрөт тартып отурган жерлерин да көрдүк. Согушу жок эле, душман качып, биз кууп жүрүп отургандай болдук, Мүрөк деген Югославия менен Австриянын чек ара шаарына кирип, андан ары Грац, Фойцберг, Леобен, Брук шаарларын бошотуп, Мур дарыясынан өтүп, Залцбургду көздөй бара жатып, радиодон согуштун бүткөнүн уктым. Ошол эле учурда биздин астыбыздан америкалык аскер бөлүктөрү тосуп чыгышты. Бирибизди-бирибиз куттуктап, белек берип, конок кылып эле жатып калдык. Аябай катуу сүйүндүм. Өзүм тирүү калганым үчүн эле эмес, бардыгы үчүн. Эл, журт, үй-бүлө, балдар, өзүм менен бирге жүрүшкөн аскер жигиттер үчүн сүйүндүм. Моздокто кызыл кыргынды башынан өткөргөн менин 4-бригадам кийин 108-дивизияга айланып, чоңойгон болучу. Өзүм болсом батальондун парторгу элем. Батальондун аскерлерин катарга тургузуп да куттуктадым, чогулуп оокаттанган жерде да куттуктадым. Ар бирин бирден кучактап, көп куттуктадым. Австрияга кирер алдында толуктоо келип, дивизиянын аскердик составы толук болучу. Жаңы келишкен жаштар да көп болучу. Ошолордун аман калышканын ойлогондо кубанычым көлдөй толкуду.

Согуш бүттү. Эми үйгө кетебиз, тез эле кетебиз дедим эле өз оюмда. Андай болбой калды. Согушка биз тараптык болуп катышкан өлкөлөр өз ара сүйлөшүп, бардыгын тартипке салып, бир келишимге келгиче үйгө кетпес болуппуз. Биздин дивизия Австрияны оккупациялап туруучу аскер бөлүктөрүнүн бири катарында Австрияда туруп калды. «Көпкө созулбас» деп ойлоп, ошого ишенип жүрө бердим. Подсдамдт

конференциясы бүткөндөн кийин, «сүйүктүү ата мекен кайдасың», - деп катарга тизилдик да, чыгышты көздөй жөнөдүк. Австриядан чыгып, Венгриянын жолдорун басып келе жатабыз. Атайынбы, эмнеси болсо да, согушта кайсы жерде болсок, ошол жерлерди аралап, согушта көбүрөөк токтолгон жерлерге токтоп келе жатабыз. Кээ бир жерде согуш убагында жолугуп, таанышып калган кишилер кезигип калып жатышты. «Ырас болду, тирүү экени бизди көрдү», - деп ойлоп, ошого да кубанамын.

Дал ошондой болду. Бардык советтик элдер сыяктуу кыргыз эли да тынчтыкта өнүп-өстү. Жети жүз миңден ашпаган кыргыздар республикабызда азыр эки миллиондон ашып турат. Ушунун өзү эле оңойбу. Элдин турмуш абалы тез эле жакшырды. Маданият, илим, билим, искусство өркүндөп өстү. Ар түрдүү себептер менен шаар жерлеринде кыргыз тили унутула баштаган эле. Акыры өз эне тилибизди Мамлекеттик тилге айландырып жатабыз. Тынчтык эле болуп турса бардыгы жакшы болорунда шек жок.

Биз көргөндү эмки балдар көрүшпөсүн. Биздин көзүбүздөн жаш акканын, биз төккөн канды, биз тарткан азапты, кыйынчылыктарды мындан ары эч ким башынан өткөрбөсүн. 1941-1945- жылдары майданда кан кечип жүргөндө мен эмнелерди ойлободум. «Иши кылып эле өлбөй аман барып, Апа-Тоону бир көрүп, өз үйүмдүн эшигин ачып, «ата» деп чуркап турган кызымды - Жамалтайымды башынан жыттап, анан ошол эле замат кетсем арманым жок», - деген ой менин башыма канча жолу келгенин эсептей да албай калбадым беле. Азыр мына сексенден ашып, аны унутуп, өлгүм келбей калды. Азыр мына сексенден ашып, чөбүрөлөрүмдү жыттап олтурамын. Алардын бири үч жашар - Тургунбек, сыналган бийчи кыздарды көрүп бийлөөгө, ырчы кыздарды карап ырдоого аракеттенет... Мен кубанып, жетине албай:

Кичинекей тентегим,
Сенсиң менин эртеңим,
Айтылуу кыргыз күүлөрүн
Арнап сага чертемин.
Бийчи болсоң бийчи бол
Ырчы болсоң ырчы бол!
Бийиң менен ырыңа
Биздин ойду бурчу бол!
Туягы бол түлпардын
Канаты бол шумкардын!,

- деп ыр жазып отурамын.

Мындан ары дайым эле ушундай Тынчтыктын күүсү чертилип, Тынчтык ырлары жаңырып түрсүн!

7. ЖОЛБОРС ЖҮРӨК, ЭР ЖҮРӨК

Биринчи Белорус фронтунун аскерлери Одер дарыясынан өтүп, чоң, акыркы чечүүчү чабуулга даярдык көрүп жатышкан. Март айынын экинчи жарымы жаанчыл болгондуктан - жер ным, жол ылай. Чалгынга атчандар гана жарап турушкан.

Түнү бою Прецель жана Зелов шаарларынын ортосундагы токойлордо болгон атчандар, кайра тартып, темир жолдон өтө бергенде таң сүрө баштады. Бул Кызыл Туу жана Александр Невский ордендери менен сыйланган 16-гвардия полкунун 1-эскадрону эле. Суу кезиксе токтолуп көрбөгөн, оттон кайра тартпаган, бет алган жагына чагылгандай учуп жеткен, тийген жерин кылычтай кыйып түшкөн белгилүү эскадрон болучу.

Эскадрондун алды темир жолдон өтүп, арты өтө электе оң жактагы токойдон автоматтар тытырашты, ошол замат сол тараптан да ок жаай баштады. Адегенде бирөө, анан дагы эки жоокер аттан учуп түштү.

-Чачылып, алга карай чу койгула! -деп кыйкырды, абалды сезген эскадрон командири.

- Биз өтүп баратканда сезишкен экен да, - деди пулемет жүктөлгөн атты жетелеп бара жаткан солдат жанаша бараткан жолдошуна, -жолду тосуп, бастырма коюп салышкан турбайбы...

Ал ушинтип айтты да, жетелегенин таштап чу койду. Жолдошунун «токто!» дегенин уккан да жок. Аңгыча пулемет жүктөлгөн карагер оңкочук атып жыгылды. Ошол эле учурдун өзүндө чу коюп жөнөгөндүн артынан «токто!» деп кыйкырган жоокердин астындагы жээрде кашка аргымак да, чыңырып жыгылды.

Жигит шамдагайлык менен аттын башынан аттап, жыгылбастан чуркап кетти. Бирок, көп алыс кете албады. Он, он беш кадам шилтебей сол колу менен кулагынын жогор жагын аткып алып, отура калды. Көздөрү тунара түштү, жер оодарылып бара жаткандай сезилди. «Жок, болбойт», - деди өз ичинен. Көзүн ачып, алга карады: эскадрон узап кетиптир, көрө албады. Атуулар дагы эле токтоло элек: Ажалды алып учушкан октор аба жарып жыландай ышкырышат.

Оң жагына көз чаптырды: каска кийишкен, көк шинелчендер токойдон чыгып келе жатышат. «Өлөт деген ушул», - деди бүткөн боюн титирек басып бара жатып, кайра чыйрала түштү. Артына кылчайып, пулемет жүктөлгөн карагердин өтө жакын жатканын көрдү. «Ажал, ач көз ажал! Сен менден күчсүзсүң, - деп кыйкырып жибере таштады. Тез жылып жетип, кылычы менен кайыштарды кесип жиберип, пулеметту аттан ажыратып алды. «Горюнов -1943» пулемету жеңил экенине карабай «Максимден» кем сокпосун ойлогондо, кайратына кайрат кошулгандай болду. Өлүп жаткан карагердин далдасына орното коюп, патрон салынган ящикти жылдырып сол жагына коюп, капкагын ачты. Эки жүз элүү ок тизилген лентаны чубап чыгып, пулеметту тууралады. Жоо аскерлеринин асты жакын, өтө жакын келип калды – отуз же кырк эле метр. Жаңыдан чөп чыгып келе жаткан нымдуу жерге боортоктоп, бутун сунуп жиберип жатты да, пулеметтун затылнигин алга итерди. Таруу куурулгандай бытыраган үн чыкты. Кана, туруштук берип көрсүнчү. Жоо аскерлеринин алдыңкы катары койдой жуушап, арт жагындагылары жапырылып качып берди. Экинчи лента салынып, ал да бир заматта атылып бүттү. Үчүнчү лентаны стволдук кутуга кийирип жатканда сол тараптан ата башташты. Советтик жоокер абалды сезе коюп, «баатырдын сөзү аз болот, баатырдын иши бат болот», - деп Жоомарттын ырын өз ичинен кыңылдап айтып, пулеметтун оозун дароо солго бурду. Жакын келип калган фашисттер ителгини көргөн таандан бетер бытырап качышты. Бир нече лента атылып бүтүү. Пулеметтун стволу ысып, кызарып чыкты. Эмне кылуу керек? Жоокер бейшеби кыстаганын бая эле сезсе да, чыдап, атуу менен убара болучу. Дароо муздатуу үчүн стволдун үстүнө даарат ушатуудан башка айла жогун ойлоп, ордуна тура калганда, кимдир бирөө акырекке чоюн баш менен чапкандай кетенчиктей түшүп, жыгылып кетти.

Чалгынга чыккан эскадрондун командири бастырмадан чыгып, бир аз узагандан кийин артына кылчайып, качып бара жатышкан жоо аскерлерин көрүп, пулеметтун тытыраган үнүн укту.

-Эскадрон! Менин артыман! - деп кыйкырып, кайра душманды карай ат койду. «Ура-а!» деп кыйкырганча эскадрон коенду качыргандай бүркүттөй шүңгүп жөнөдү. Аттардын туяктарынан ыргыган ылайлар, бомба түшүп жарылган жердин кыртыштары

учуп, кайра жерге мөндүрдөй жаап жатты. Командир бара жатып пулеметтон ок жаадырып жаткан өз жоокерин көрдү. Анын тура калып, кайра жыгылып түшкөнүн да көрдү:

-Экинчи, үчүнчү жана төртүнчү взвод! Жоону карай ок жаадыргыла! Биринчи взвод! Баатыр пулеметчуну бул жерден алып чыксын! - деп буйрук сөзүн кыйкырды. Өзү биринчи чаап жетип, аттан ыргып түштү, көмкөрөсүнөн жаткан жоокердин башын көтөрүп:

-Тирүү! Кана кимиң өңөрөсүң? -деп кыйкырды. Командирдин көзү эстен танган пулеметчунун погонуна жана төшүндөгү ордендерине түштү; гвардиянын кенже сержантынын төшүн Кызыл Туу ордени менен эки «Эрдиги үчүн» медалы жаркыратып турушкан экен. Беттери кан жана ылай, көздөрү көрүнбөйт.

- Бул баягы, баатыр кыргыз, Самат Садыков түрбайбы! - деди командир өз ичинен. - Мындай уулду энелер али көп төрөшө элек.

Айланага кез чаптырып, командир темир жол менен токойдун аралыгында ачык жерде жоонун өлүктөрүнүн шахматтын фигураларындай жыбырап жатышканын көрдү. Ар кандай жерден онтогон үндөр үгүлүп турду.

Баракелде! Баракелде, жигит, - деди командир өз ичинен, - сени тууган энеге да, сени тарбиялаган кыргыз элине да чоң рахмат!

Эскадрондун калкалоосу астында биринчи взводдун командири кенже лейтенант Тарасов Саматты өңөрүп жөнөдү. Эскадрон улам кайрылып атышып отуруп, бастырма коюлган жерлерден узап чыкты.

-Суу! - деди бир кезде көзүн ачпастан Садыков.

- Самат! - деди Тарасов жоокердин эсине келе калганына сүйүнүп. Анан артынан жете келген жоокерге буйрук кылып, анын жардамы менен фляганын оозун ачып, жарадардын оозуна тосту. Кеберсиген эриндер калай идиштин оозуна жабыша түшүп, кылкылдатып жута баштады.

- Айыгасың, жигит! Сага окшогон баатырлар өлүүгө тийиш эмес. Сен ажалды да жеңесиң. Сен андан күчтүсүң, - деп толкундап кетти Тарасов.

Оңойбу анан. Бул анын карамагындагы солдатты гана эмес, өз колу менен тарбиялаган иниси, көптөн бери бирге келе жаткан таанышы, шериги, ал турсун ишенген сырдашы сыяктуу жигит болуп калбады беле. 1940-жылы 6-октябрь күнү өз взводуна келгенде көрөр замат жактырбады беле. Орус тилин билген, чыйрак, качан болсо жылмайып, ар жагынан адамгерчиликтин учкундары көрүнүп турган акылдуу уланды пулеметчулардын отделениесине өз колу менен кошкон эле го. Эч нерсени унутпай, ар бир сөздү эсептеп, берилген буйруктарды так аткаргандыгы менен бат эле жолдошторуна жагып, командирлерге да сүйгүнчүктүү болуп калган эле го. Аскердик үйрөнүүлөр арасындагы тыныгуу мезгилдеринде кеп салып: «атам Сүлүктү көмүр кенинде шахтер, энем үй кызматынан жана балдарды кароодон бошобойт, эки иним, бир карындашым бар - бардыгы тең жөжөдөй бүжүрөгөн жаш. Туну менмин. Кайра барсам, атама жардамчы болуп, үй бүлөнү багышат элем», - дечү эмес беле.

Тарасов бардыгын эске түшүрдү. Анын көз алдынан бул жапалдаш келген, таш салган салмоордой тыкан кыргыз жигитинин кылык-жоругу, жүрүш-турушу жана көргөзгөн эрдиктери жипке тизген мончоктой биринин артынан бири чубап өтүп жатты. Аскердик даярдыктан өтүп, 1943-жылы март айында согушка бирге келишкенде Брянскийдин сазы менен токойлору Алай тоолорундай эле көзүнө жылуу учураганын айтып «ушул укмуштай кооз жерлерди душман буту менен басып турганын көрүп, кантип чыдап турабыз?», - дебеди беле.

«Карачев шаарынын жанында да дал бүгүнкүдөй болгон, - деди Тарасов өз ичинен өткөндү эске түшүрүп, - бирок анда жай айы болуп, жер кургак эле. Эскадрон жөө аскердин тартибинде окопторду ээлеп, коргонуп жатпады беле. Жоо чытырман токой менен көрүнбөй келип, жакын жерден окту жамгырдай жаадырып, окопторго граната ыргытып, биздин шаштыбызды кетиргенде, ушул өзү чыканактай, кайраты тоодой Садыков шашпай туруп, фашисттер дал мурдунун астына келгенде, оң ныптадан душман күтпөгөн учурда пулемет менен атып, кызыл кыргын салып, мактанчаак эсэсовчуларды чочкодой чыңыртып кайра куубады беле. Анын бет маңдайындагы тердиктин бетиндей түздө жоо аскери жайыттагы малдай жыбырап калган. Кийин ал жерде калган үч жүздөн ашык гитлерчилердин арасында эки майор, он беш лейтенант жана обер-лейтенант, үч капитан жатышканын өз көзүбүз менен көрбөдүк беле. Моздок чөлүндө жарадар болсо да катардан кетпей, жоонун чабуулун кайтарып, элүүдөй фрицти кырып, алардын он пулеметун түшүрүп калбады беле.

Ал эми Польша жериндеги эрдигичи. Бломберг шаарынын жанындагы кан сел болуп аккан катуу кагылышта пулеметун сүйрөп, согушуп жаткан эки тараптын ортосундагы эч кимдики эмес дөбөгө чыгып барып, ошол дөбөдө жашырынып алып, жоонун алдыңкы окопторуна ок, снаряд, мина ташып жеткирип турган автомашиналарын атып, далайын өрттөп, далайын иштен чыгарганычы! Миналарын от алдырып, жоонун өзүн анын өз куралы менен кырганычы!..»

Тарасовдун оюн Саматтын: «Ата, сен да согушка келдиңби? Бөбөктөрүмдү кимге таштадың? Апам... апам жалгыз кантип багып жатат?» - деп жөөлүшү бузду. Чекесин басып көрсө от менен жалын болуп, чыккан экен. Жанындагы жоокерге буйрук кылып, фляганы ачтырып, жүзаарчысын суулап, жарадардын чекесине басты.

- Асыл жигит! - деди Тарасов оор күрсүнүп, сенин бардык иштеген ишиңди, сен кырган жоону эсептеп бүтүрүү мүмкүн эмес. Биз көрбөгөнү, биз турсун, сен өзүң көрбөй калганы, бирок сен аткан октон далдаада кырылган жоо канча!... Биздин барыбыз сенин эрдигиңдей эрдик көргөзсөкчү! О, анда минтип төрт жылга созуп отурбай, бир эле айда согушту бүтүп койбойт белек.

Саматтын чекесине басылган жоолуктун, суусун сыгып, чөнтөгүнө салды да, ылдамдата бастырган Тарасов «мага бериңиз, жолдош гвардиянын кенже лейтенанты, мен өңөрөйүн», - деп келген коржойгон узун, тыржыйган арык сержантка жалт карап:

- Жок, өзүм жеткирем, - деди - бул эрдик көргөзүүдөн чарчаган эмес, мен да муну өңөргөндөн чарчабаймын.

Бир аз бастыргандан кийин анын оюн кайра Самат ээледі. «Асыл жигит, кайран азамат! Сенин жүрөгүң жолборстун жүрөгүндөй. Кыргыз тоолорунун кыраан бүркүттөрү да сени көрүп суктанышаар. Сен алардан да учкулсуң, алардан да алгырсың! Сен эч качан душмандын огунан корккон эмессиң, душман сенден корккон... Мына азыр ажал дагы сенден коркуп, батына албай турат».

Саматты санбатка тапшырып, дайындап коюп, эскадрондун командири полктун командирине барды:

- Уруксат кылыңыз, жолдош гвардиянын полковниги!

- Айтыңыз!

- Биринчи эскадрон чалгындан кайтып келди.

Кырк километр кирип барып, душмандын тылын чалгындап кайттык. Зелов, Прецель, Гольцев райондорунда душман коргоону чептерин бекемдеп жатат. Прецелдин чыгыш жагындагы токойлорго эң көп танк топтолгон. Атайын поезддер жана машиналар снаряддар менен миналарды нары шаарды көздөй ташып

жатышат. Артиллерия алдыңкы линиядан алынып, Прецелди көздөй кетип жатат. Биздин бет алдыбызда негизинен аткыч - дивизиялар, полктук артиллериялар гана турушат.

- Демек, немецтер бизди Прецель жанында токтотмокчу болушат, - деди полковник, - токтотоорсуң, күчүң жетсе токтотоорсуң... Түгөл кайттыңарбы?

- Үч киши, беш ат чыгым болуп, эки киши оор, төрт киши жеңил жараланды. Бастырмага капталып калдык, жолдош гвардиянын полковниги.

Саматтын эрдиги жөнүндө айтканда, гвардиянын полковниги Горобец көзүн ирмебей эскадрон командиринин оозун тиктеп турду да:

- Ушул чынбы? - деп сурады.

- Чын, жолдош гвардиянын полковниги. Бүт эскадрон көрдү. Көрбөгөн киши ишенбей турган, тим эле жомоктогудай иш болду.

- Чынында да муну укумдан тукумга жомок кылып айтышат. Акындар ыр жазышат, сүрөтчүлөр сүрөтүн тартып, композиторлор күүгө салышат. Азамат десе, комсомолец чыгар?

- Былтырдан бери партиянын мүчөсү, өзүбүз өткөргөнбүз. Горобец телефонду алып:

- Жетиген, жетиген! Мен чагылганмын. Мен чагылганмын. Чоң сакалды чакырып кой! - деди, - чоң сакалсыңбы? О, кайран эр десе. Азыр силерге бир жарадар барды, Самат Садыков! Өзүң жанында туруп карагын, Петр Васильевич. Бардык күчтү жумшап аман алып калуу керек. Абалы жөнүндө ар эки саатта мага кабар кылып тур. Эмне дейсиң? Жок, госпиталга жибербейсиң, уктуңбу? Өзүң карап айыктырасың. Түшүндүңбү? Эмне дедим? Кайталап айтчы... ошондой болсун.

Телефонду ордуна койгондон кийин, эскадрон командирине карап, мындай деди:

- Эскадрон дем алсын, бирок сиз штабдын начальнигине барып, Садыков жөнүндө бардыгын жазып бериңиз, бардык маалыматтарды бериңиз. Тезинен толтуруп мага кол коюга алып келсин: аны Советтер Союзунун Баатыры деген наамга көргөзөбүз. Түшүндүңүзбү?

- Түшүндүм, жолдош гвардиянын полковниги. Буйругуңузду аткарууга уруксат кылыңыз.

- Барыңыз, ушул жумушту бүтүргөндөн кийин дем аласыз.

Эскадрондун командирин оң колунун учун кашынын үстүнө жеткире көтөрүп, оң өтүгүнүн жүлүгүн сол өтүгүнүн апкытына карс бир үрүп, шарт бурулуп, көз ачып жумганча блиндаждан чыгып кетти.

Полктун командирин ордунан туруп, колун аркасына алып, кең жана бийик казылган немец блиндажынын ичинде ары бери басып, ичинен кыңылдап ырдагандай кыраатын келтирип мындай деди:

- Садыков! Самат Садыков! Көрчү, бизде кандай кыраан шумкарлар бар! Өзү жалгыз... Бет алдында жоо өлүгү койдой жуушап, сай ташындай чачылып жатат... ушундай жигиттери бар өлкөгө кол салган жоонун ажалы жеткени да. Ой, азамат! Самат!.. Самат!..

Полковник өз добушун өзү тыңшап тура калды. Ага блиндаждагы бардык буюмдар, стол, орундук, кагаз, калам, илинип турган кылыч, ал түрсүн блиндаждын шаңырайган эшигинен көрүнүп турган тээтиги адырдагы токой жыгачтары да «Самат!» Самат!, - деп шыбырашып жаткандай болуп кетти.

8. АР КИМ ӨЗ ЖЕРИНДЕ БАКТЫЛУУ.

Апрель айы. Согуш бүтө элек. Алдыңкы линияга барып келе жатып, токойдун четинде сүйлөшүп олтурушкан үч офицерди көрдүк. Менин жолдошум, капитан Орешин:

-Биздин резервдеги офицерлер көрүнөт, ушулардын жанына бир аз олтуруп дем алалы, - деди. Биз алардын жанына бардык.

Орундарынан тура калышып, аскердик тартип боюнча учурашып, анан кол алышты.

-Кыргызсыңбы? - дедим мен, гвардиянын лейтенанты Осмоналы Ысманкуловдон. Гвардиянын лейтенанты сымбаттуу, мөлтүрөгөн ак саргыл жигит эле.

-Кыргызмын.

-Кайсы жерденсиң?

-Чүй боюнан.

-Өзүң лейтенант болсоң да, абдан жашсың го?

-О, жок, жолдош капитан, картаңмын. 1924-жылы туулгамын.

Таанышып, ал жайыбызды сурашып болгондон кийин, ал мага элден алган каттарын, жолдоштору менен түшкөн сүрөттөрүн көрсөтүп олтурду. Ушул учурда анын кагаздарынын арасынан бир конверт жерге түшүп кетти.

-Бул кандай конверт? - дедим, аркасында: «согуш бүткөн күнү ач», - деген жазууну окуп.

-Ичинде эмне бардыгын билбейм. Мына бул кыз берген, - деди да бир кыздын фотокарточкасын көрсөттү. Жигиттердин баары талашып көрө башташты.

Фотокарточканын аркасында:

-Тамаш, эстеп жүрөр бекенсиң? Божике, - деп жазылган.

-Мадиярча коюлган аттар го?

-Ооба, аттары мадиярча. Бирок, бири сербиянка, экинчиси кыргыз, - деп күлдү, лейтенант.

Апрель айынын акыркы мезгили кандай сонун. Тушардан чыккан көк шибер жана ак кайыңдар жаңы көйнөк кийген кыздай болуп желге ыргалып ары-бери теңселет. Куштар сайрап кулактын куужурун алат. Көк шибердин үстүнө тегерек тартып олтуруп, көптөп кыстап жатып, жаш лейтенантка фотокарточка менен сырдуу конверттин сырын айттырдык. Жигит мындай деди:

-Ал кезде Сербияны немецтерден куткаруу үчүн уруш жүрүп жаткандыгын билесиздер. Сентябрь айынын суук же ысык эмес, жагымдуу күндөрүнүн биринде суудан өтүп Сент-Канижа кыштагын ээледик. Бул стратегиялык жагынан өтө маанилүү жерден ажырап калуу немецтер үчүн аябаган зор жоготуу эле. Чындыгында да душман буга ызаланды. Ал бизди Тиссага кайра сүрүү максаты менен 25 танк, өзү жүрүүчү 7 замбирек, 13 бронетранспортерун, бир полкко жакын жөө аскерин бизге каршы чабуулга жиберди.

Эки көчөнүн бурчундагы чоң эки кабат үйдүн түбүнө өзүмдүн танкага каршы замбиректеримди орноттуруп, немецтик танктардын жакын келишин күтүп турган элем. Короого түшүп жарылган снаряддын добушунан чоочуп, көчөгө качып чыккан каздарын кайра короого кийирүү үчүн бойго жеткен бир кыз жүгүрүп чыга келди.

-Ой, кыз, каздарды эмне кыласың? Тез үйүңө кет! Өлүп каласың дегенимче болбой, ак маралдай маңкайган сулуу «Эне!» деп бир чыңырып алып, түбүнө чалгы тийген гүлкайырдай жыгылып түштү. Анын аркасынан снаряддын жарылганы угулуп менин бетиме топурак жаба берди.

Жүгүрүп барып аны жаш баладай кылып төшүмө көтөрүп алып, үй ээлери корголошуп олтурган жертөлөгө жеткирдим. Энеси көрө коюп, «Божикем!» - деп чыңырып жиберди.

- Божикенин жарасы жеңил, коркпоңуз, - дедим. Жөн эле коркуп кетип жыгылган болсо керек деп ойлодум. Сулуунун эки бутуна тең снаряддын өтө майда сыныктары тийиптир. Жанымдан өзүмдүн даяр пакетимди алып, кыздын жарасын шашыш таңдым да, кишилер менен кайырлашууну да унутуп тышты көздөй жөнөдүм.

Жертөлөдөн жаңы эле чыккан кезимде кимдир бирөө суу талды тамыры менен жүлүп алып, келтирип туруп жоон санга чапкандай болду. Теңселе түшүп жыгылып кеттим.

- Жолдош командир взвод, кайсы жериңизге тийди? – деп кыйкырды менин биринчи замбирегимдин наводчиги сержант Петров.

- Саныма.

- Жертөлө жакты кайра карадым. Бирок бул азыр Божикени көтөрүп эмес, өзүм Петровдун ийинине сүйөнүп араң кирдим. Жертөлөдөгүлөр чоочуп кетишти. Божике көздөрү алая түшүп, «эмне болду?» - деп сурады.

- Сага эмне болсо, мага да ошо болду, - дедим.

- Оңбой калдым го, - деген элем. Снаряддын мекен жүгөрүнүн данындай болгон кичине гана сыныгы тийиптир. Чыккан жери көрүнбөйт, этке терең батып токтоп калыптыр.

Жарамды таңып болушкандан кийин:

- Взводдун командиринин милдетин сага тапшырамын, - дедим биринчи орудиянын командири старшина Савельевге.

- Танк келе жатат... Үчөө.

- Бир бронетранспортерду талкалап, өрттөп жибердик.

- Дагы бир танканы токтото койдук.

- Жогорку көчөдө да немецтик танк күйүп жатат. Мишанын расчету атса керек?

- Жоо кайра артка сүрүлө баштады, - дешип, улам бири кирип мага айтып турушту.

Санитарлар келип алып кеткиче, эки саат чамасы Божикенин жанында болуп.

«Мени сактаймын деп өзү жарадар болду» десе керек, аяган көздөрү менен үтүр-үтүр мени карап коет.

Бир жарым айдан кийин госпиталдан чыгып, издеп же атайын суранып келген кишиден бетер, дал ошол Сентканижанын өзүнө запас полкко келдим. Өзүм замбирек орноткон көчөдөгү чоң ак үйдү, Божикени көтөрүп кийирген жертөлөнү дароо эле тааныдым.

- Мүмкүнбү? - дедим эшикти такылдатып.

Эшикти Божике ачты. Мени көрө коюп, байпак сайган илмектери менен түрмөк жибин ыргытып жиберип, эчактан тааныш кишиден бетер, менин мойнума жабыша түштү, бекем-бекем чопулдатып өптү, төркү бөлмөнү карай бурулуп «Эне!» деп кыйкырды - Эмне! - деп кемпир жүгүрүп чыкты. Мени көрө коюп:

- Кел, уулум! - деди. Бирок тааныган жок. Божике айткандан кийин маңдайыман өөп, сүйүнүп кетти:

- Олтур, уулум, жараң айыктыбы? Кудайга шүгүр. Божикенин жарасы тез айыкты.

Анда мен көп туруп калдым. Же уруш жок же иш жок, фронтко жакын жердеги запас полктордобуз, киши бекерчиликтен эригет. Мен ар күнү дээрлик Божике менен карта же домино ойноп, ошол үйдө отурчу болдум. Ал мага «Тамаш» деп ат коюп алды.

-Өзүнүн аты да мадиярча. Илгери менин жакшы мадиярка коңшум бар эле, Божикеге ошол ат койгон. Эми менин үйүмдө, сени менен эки мадияр бар, уулум, - деп күлдү энеси. Бир күн Божикеникине барбасам, кандайдыр бир зарыл ишим бүтпөй калгансып турчу болду. Божикенин абалы да меникинен өйдө болбосо керек. Мен барбай калган күнү эле «энем келип кетсин деди» деп айтып, ээрчитип кетип жүрдү.

- Тамаш! - деди ап бир жолу домино ойноп олтурганда, колун менин колумдун үстүнө кое коюп.

-Эмне?

-Сенин көздөрүң абдан жакшы, Кремлдин жылдыздарындай балбылдап жанып турат.

-Кремлди сен кайдан билесиң. Москвага бардың беле? -дедим.

-Жок, кинодон көргөмүн. Абдан көркөм. Сенин үйүң Москвадан алыспы?

-Алыс. Кыргызстанда.

Божике бир аз унчукпай мени тиктеп олтуруп, анан ордунан туруп, доминону алып коюп, оозгу бөлмөнүн эшигин жаап келип, менин мойнумду кучактай олтурду.

-Уруш бүткөндөн кийин кайда барасың? Мында келесиңби же Кыргызстаныңа кетесиңби?

-Кыргызстанга кетемин.

-Мени сүйбөйсүңбү?

Айнектей жаркырап, асмандын чолпонундай балбылдап, жайкы бактын гүлдөрүндөй жадырап турган ашкере сулууну сүйбөгөн жигиттин жүрөгү жүрөк эмес да.

-Эгер сени сүйбөсөм бул үйгө күнүгө келбес элем. Бирок, биринчи өзүмдүн жеримди сүйөмүн. Макул десең, уруш бүткөндө мында келип, сени алып кетемин, - дедим.

-Жок, мен Сербиядан чыгып алыс эч кайда барбаймын. Биздин жер көңүлүңө жакпайбы. Терезеден карап көрчү, кандай көркөм жер! Гүлдөр ачылып турат, куштар тынбай сайрашат. Жайында салкын, кышында жылуу, дүйнөдө мындан артык жер барбы. Уруш бүтсө, сен келсең анан экөөбүз Тиссанын үстүндө кайык менен калкып ойноп жүрөбүз. чынбы?

-Чын эмес. Сен макул болсоң Кыргызстанга бирге кетебиз. Чоң Чүйдүн каналы бар, Ысык-Көл аттуу дүйнөдө теңдеши жок.

Темиркул кызы
Жамал менен,
1949.

Темиркул жубайы Зуура менен, 1953.

К. Акаев, Х. Ергалиев, С.Липкин, С.Улуч-Заде, Т.Үмөталиев. Ташкент, 1954.

Т. Үмөталиев күйөө баласы Топчубек, кызы Жамал, жубайы Зуура менен, 1958.

Т.Үмөталиев, К.Маликов Кытай жазуучулары менен Кыргыз искусствонун 2-декадасында. Москва, 1958.

Солдон онго: Кымбатбек Укаев, Райкан Шүкүрбеков, Молдогазы Токобаев, Темиркул Үмөталиев, Николай Грибачев жана башкалар, 1958.

Т.Үмөталиевдин 50 жылдык юбилейи. Сүйлөп жаткан Т.Сыдыкбеков 1-катарда А.Казакбаев, А.Усенбаев, О.Бөлөбалаев, Коргол, 1958.

Т. Үмөталиевдин 50 жылдык юбилейинде, 1958.

кооз көлүбүз бар. Экөөбүз кайык минип, кемеге түшүп анда да ойноп жүрөбүз. Ал бул жерден да жакшы.

-Калп айтасың, Тамаш. Сен мени сынап жатасың. Уруш бүткөндөн кийин сен эч кайда кетпейсиң. Чынбы, Тамаш, айтсаң? – деп өөп, кайра-кайра сурады. Мен да анын башынан сылап өптүм. Бирок эч кандай келишимге кол койгонубуз жок.

Эртең фронтко жөнөтөбүз деген күнү кечинде да бардым. Менден «уруштан кийин Сербияда каламын» деген убаданы ала албагандан кийин Божике төшөгүнө барып бүк түштү.

Сербиянын периштеси ыйлап жатты. Анын кандай абалга учураганын, мен биринчи көргөндө ок балтырына тийген болсо, азыр жүрөгүнө тийгенин, жараланган жүрөгүнүн эбегейсиз катуу ооруп жатканын, аны айыктыруучу даба менде экенин ал даба, кээ бир кишилер үчүн оңой эле айтыла кое турган, бир гана ооз сөз экенин билсем да, унчукканым жок. Бар болгону жанына басып барып «эртең мененки саат тогузда кетемин» деп айтып, анан кемпир менен коштошуп чыгып кеттим.

«Өзүң ушундай татынакай назик жигит болуп туруп, жүрөгүң мынча катуу», - деп ойлодубу, капитан Орешин оңурайып лейтенантты карап койду,

-Эртеси вокзалга чейин узатып келди. Обочо алып чыгып бекем, бекем өөп, түнү менен ыйлап чыгып шишиген көздөрүнөн жашын төгүп туруп ушул конвертти берди да:

-Жоготпой сактап жүрүп, уруш бүткөн күнү ач, -деди.

-Эмне жазды болду экен?

-Ким билет?

-Кел ачып көрөлү, уруш эми бүтпөгөндө кайда барат эле? - дедим мен.

Османалы бир аз кыйшалактап туруп:

-Мейли, ачса ачалы, - деди.

Конвертти ачып, өтө кызык биздин элдин адатында жок иш көрдүк. Божике кирпичинен беш алтыны жулуп, жука кагазга ороп, дагы бир жалбырак кагазга кыскача жазган: «Тамаш! Сен кааласаң, көзүмдү чукуп, жүрөгүмдү сууруп беремин. Сенден эч нерсе аябаймын, жалгыз гана Сербиядан кетким келбейт, сен карабай кетсең, ыйлай-ыйлай жүрүп, жаш менен кошо көзүм агып бүтүп, кирпичтин кылаар кызматы калбаган кезде өлөмүн, Божикең».

Божикенин фотокарточкасын кайра баштап колдон колго өткөрүп карадык. Ким билет, фото алдамчы болбосо эле кол менен жасалгандай сулуунун сулуусу көрүнөт.

-Бечара кыз, - дедим Османалыга карап, - чын эле сен ошону таштап кете бересиңби?

Лейтенант:

Алып кетейин десем болбосо эмне кыламын деп бир аз ылдый карап жер чукулап, анан бурулуп, күн чыгыш тарапта желге учуп бириндеп бара жаткан жука сүр булуттарды карады. Ушул учурда мен, анын Ысык-Көлдөй терең ойго чүмүп бара жаткан жүзүнөн: «Ар ким өз жеринде, өз үйүндө бактылуу. Мен дагы өзүбүздүн барыга бирдей кенен, ар дайым жарык чоң ак үйдө Советтер Союзунда бактылуумун,» -деген кичинекей философияны окудум.

9. ЖАЗУУЧУНУН БЕЙИТИНДЕ.

Кыргыз адабиятынын имаратына биринчилерден болуп кыш коюшкан, элдин оюна ыр сыяктуу жат болушкан кишилер бизде анчалык көп эмес. Мына ошол, алтындай аз болсо да, өтө кымбат баалуу, ардактуу ысымдардын бири акын, романчы, драматург, котормочу жана коомдук ишмер - Мукай Элебаев болгонун кыргыз жергесинде билбеген ким бар?

Москва, Ташкент ураанын Жакшы деп элден угамын. Ошолорду мен угуп Канткенде чыдап турамын - деп окууну, билим алууну эңсеген кыргыз жаштарынын тилегин обонго салган, күүгө келтирген мына ушул Мукай эмес беле. Бул ыр мындан элүү жыл мурун кыргыз арасына таралганы белгилүү.

Кийин Мукай Ташкентке, Москвага баралбаса да, Фрунзе шаарынан окуп билим алды. Газеталарда иштеп жүрүп ыр жана поэмалар, повесттер жана пьесалар жазды, «Кыйын кезең», «Узак жол» повесть, романын жазды. СССР Жазуучуларынын 1-съездинин делегаты да болду. Каламы такшалып, аты чыгып калган убагында каргыш тийген согуш башталып, элдин уулу эр жигит катарында эл четине, жоо бетине жөнөдү, советтик элдердин, ошонун ичинде кыргыз элинин эркиндигин, социалисттик Ата Мекендин көз каранды эместигин, биздин балдарыбыздын бак-таалайын коргоп калуу үчүн кетти. Калем кармаган колуна сүрдүү курал алып, бүткүл адамзаттын каардуу душманы болгон Гитлердин баш кесерлерине каршы күрөшүү үчүн кетти.

Ошол бойдон ал артына кайрылган эмес. Ошол бойдон ал калкагар кыргыз тоолорун, көгүлтүр Ысык-Көлүн, Фрунзе шаарын, ойлонуп басып, ал өзү ыр жазган гүл жыттуу Дзержин бульварын, сүйгөн элин, сүйүп алган жарын, жалгыз перзенти Айгүлүн кайра көргөн эмес. «Катардагы жоокер Мукай Элебаев 1944- жылы 15-майда Псков шаары үчүн болгон согушта баатырларча курман болду», - деген кыскача билдирүүдөн, кыргызча айтканда кара кагаздан башка толук кабар болгон эмес. Жесир аял, чыпалактай жетим кыз эмне кылышмак? Ыйлашты, сөөктөрү зыркырап боздошту. «Чын эле өлдүбү? чын эле эми кайра көрбөйбүзбү?, жаңылыш болуп жүрбөсүн?» - дешти. Барып, мүрзөсүн кучактап ыйлашкылары келишти, бейитинин үстүнө гүл коюп келүүнү да ойлошту. Бирок, кайда барышат? Кайдан издешет? Псков шаарынын кайсы тарабынан карашат? Же жакын жер болсочу. Фрунзе кайда да, Псков кайда?

Жыл артынан жыл өттү. Окоптор, траншеялар, бомба казган чуңкурлар, блиндаждар тегизделип, чөп чыгып, кыртышка айланышты. Жеңиш күнү майрам болуп, жеңиш туулары көчөлөрдө желбиреп, жеңиш ырлары жүрөктөрдү элжиретишти. Согуш жылдарында көргөн азаптын тагы кетип, көңүлдөгү кайгы акырындап унутулду. Бурулча жеңе көптүн катарында эл башына келген кайгыны да, кубанычты да бөлүштү: «Бир эле мен бекенмин», - деди. Айгүл бой жетип, үйлүү-жайлуу, бала-бакыралуу болду. Көргөн эл: «Мукайдын кызы, Мукайдын неберелери», - деди. Тукум үзүлбөйт турбайбы.

Алтынды дат баспаган сыяктуу, эл кызматы сиңген атагы чыгып, аты эл оозунда жүргөн азаматтын изи дайынсыз жоголбойт турбайбы. Ал жөнүндө баары сурамжылап, изилдеп билүүгө аракет кылышат турбайбы. Анын аты алда кайда угулуп, анын элеси алда кайдан көрүнүп турат экен.

Экскурсияга жана илимий командировкага баргандар кокустан көрүп калышып Мукайдын сөөгү көмүлгөн жер, анын үстүнө жергиликтүү эл тарабынан коюлган белги Кыргызстанга, маркумдун үй-бүлөсүнө акыры жүрүп белгилүү болду.

1973-жылы август айынын акырында биздин урматтуу Бурулча жеңебиз кызы Айгүлдү, күйөө баласы Эмил Дүйшөналиевди, неберелери Элмираны, Таалайбекти жана Сулайманды ээрчитип, орустун байыркы шаары Псковго барып, 29 жыл мурун курман болгон өмүр шеригинин бейитине гүл коюп кайтты. Көрүп эле кайра тартышкан жок. Псков шаарында мейманканага токтошуп, ар күнү эртең менен бейитке барып, кечке ошондо болушту, үч-төрт күн кете алышпай жүрүштү. Ал жерден жол баштоочу да, тарыхын айтып берүүчү да, окуянын кайда болгону жөнүндөгү документтерди сактаган мекеме да табылды. Мукай Элебаевдин сөөгү коюлган көрүстөн чоң жолдун боюнда, алда кайдан шаңкайган көрүнөө жерде. Ал жер «Лонев тоосу» деп аталганы менен, тоо эмес эле дөңсөө. Мурун ал жерде «Лонева гора» деген кыштак болгон, азыр бир да там жок - согушта немецтик фашисттер аны тып-тыйпыл кылып өрттөп жоготушкан. Азыр андан бир аз арыраакта Москвино деген чоң кыштак пайда болду. Согушта курман болушкан баатырлардын сөөктөрү коюлган жерде чоң белги (обелиск) турат, анын бетине «Ата Мекендик согуш» ордени, анын астына: «1941-1944-жылдарда биздин ата журттун эркиндиги жана көз каранды эместиги үчүн күрөштө курман болушкан баатырларга түбөлүк даңк!» - деп ташка чегилип жазылган. Ошол белгинин жанындагы атайын жасалган саркофагдын ичинде гүл өсүп турат. Анын четине: «Бул жерде согушта курман болушкан 581 жоокер жатат» деген жазуу бар. Бирок, ал жерге коюлгандардын тизмеси 581 эмес, 702 кишиден турат жана Мукайдын аты ал тизмеде 689чү болуп жүрөт.

Буга түшүнүктү Москвино сельсоветинин председатели Евдокия Михайловна Иванова берди. 1944-жылдын жаз айларында 3-балтикалык фронттун аскерлери дал ушул Катаал-Саз ойдуңунда немецтик фашисттерди талкалап, ушул жердеги көп эл орношкон жайларды, алардын ичинде ушул эле Лонев тоосун, Пушкиндин ата-бабасынын коругу болгон Михайловскийди, Пушкин тоолору деп аталган дөңсөөлөрдү бошотушкан. Кыргыз акыны Мукай Элебаев мына ошол кармаштардын көбүнө катышкан, улуу орус акыны жүргөн жерлерди душмандан куткаргандардын арасында болгону үчүн өзүн бактылуу да санаган.

Ал эми май айында согуш Псков шаарын душмандан бошотуу үчүн жүрө баштаган. Лонев тоосунун жанындагы токойдо согуштук госпиталь турган. Жарадар болгондорду Псковдон мына ушул госпиталга жеткиришкен. Албетте, бардыгын эмес, - дейт Евдокия Михайловна, өтө оор жаралангандарын гана. Жеңил жарадар болгондор дивизиялардын сан баттарында дарыланышкан. Госпиталга жеткирилген оор жарадарлардын кээ бирлери каза болушкан. Тизмедеги 702 жоокер мына ошол госпиталда өлүшкөндөр. Алардын көпчүлүгү мына ушул көрүстөнгө коюлушкан. Калгандары жергиликтүү элден болушкандыктан, алардын сөөктөрүн туугандары алып кетип турушкан. Тизмеде 702, көрүстөндө 581 болуп калганы ошол себептен.

Кыргыз жазуучусу Мукай Элебаев Псков шаарынын четинде катуу жарадар болуп, 14-май күнү госпиталга жеткирилген. Эртеси өлгөн. Ошол эле 1944-жылы 15-май күнү ушул жерге коюлган. Көкүрөгүнө, курсагына бир нече ок бир убакта тийгени госпиталда жазылган документтерде жүрөт. «Катардагы жоокер Мукай Элебаев 1905-жылы туулган, 1944-жылы 15-май күнү катуу жарадар болуудан өлдү», - деп жазылган.

Ал чыныгы баатыр! - дейт Москвино сельсоветинин председатели Евдокия Михайловна Иванова. - Баатыр уулу менен кыргыз эли сыймыктанса болот. Акыңар бар, сыймыктангыла! Мына бул чүрпөлөрүңөрдү ошол таятасына окшогон патриот, эр жүрөк кылып тарбиялагыла!

Евдокия Михайловна жергиликтүү аял, согуш жүрүп жаткан кезде ошол жерде болуп, баарын өз көзү менен көргөн. Азыр ал башкарган сельсоветтин имараты музей сыяктуу. Лонев тоосундагы көрүстөнгө коюлган баатырлар жөнүндө эстелик болуучу маалыматтар, документтер, аныктамалар мына ошондо. Ортосу ачык таш күмбөздүн (саркофагдын) ичине гүл тиктирип, ага суу куйдуруп, майрамдарда венка койдуруп, көз болуп турган да ушул киши.

- Рахмат! - деди Евдокия Михайловна, - азамат уулдарын жиберип, биздин жерибизди душмандан бошотуу үчүн камкордук кылган кыргыз элине чоң рахмат! Достук деген ушул. Бир туугандык деген ушул. Андан артык болмок беле. Биз сүймөнчүлүк менен бул баатырларды эскеребиз, бейитине гүл өстүрөбүз. «Биз көргөн күндү сиз да көрүпсүз, тагдырыбыз бир экен, эже-сиңдидей болуп жүрөлү», - дейт Бурулча жеңени кучактап өпкөн орус аялы Евдокия Михайловна.

Биз, кыргыз жазуучулары, Мукай Элебаевдин каламдаш достору, инилери Бурулча жеңебизге ыраазыбыз. Сурары жана издеп барары жок дедирбей Псковго чейин барып, 30 жыл чамасы мурун казылган мүрзөгө гүл коюп, өмүрүнүн гүл чагын арнаган курбусун эскерип келгени оңойбу. Урмат кылуу деген ушул, адамгерчилик деген ушул. Элдин эркиндиги үчүн, балдардын бак-таалайы үчүн баатырларча күрөшкөн, баатырларча курман болгон азаматтын жесири деген сөздүн өзү да сыймыктуу угулат, ардактуу Бурулча жеңе.

10. ЖАҢЫ-ЖОЛ - ЫРЧЫ, КОМУЗЧУЛАРДЫН ЖЕРГЕСИ.

Чаткал тоолорунун түштүк багыты. Кара-Суу, Аблатундун жана Пача-Атанын суулары тоолорду жарып, өздөрүнө жол таап, ары - Нарын дарыясына кошулуу үчүн улунуп-жулунуп агып жатышат. Алардын бардыгы тең жапайы өсүшкөн алма, алмурут, өрүк, тыт, алча, жаңгак, бадам сыяктуу мөмөлүү токойлорду аралай агышат.

Кээ бир сайпарында жүзүм да жапайы өсүп жемиш берет. Нарын дарыясынын бери түндүк жагында, Чаткал тоолоруна жете бербей, орто жерде атайлап жасалган Египеттик пирамидага окшоп соксойгон чоң тоо турат. Бийиктигинен башынан булут үзүлбөйт. Ал тоонун аты - Бозбу. Мына ошол Бозбуну тегерете орношкон элдүү кыштактар: Ак-Суу, Иренжит, Караван, Пача-Ата, Бозбиек, Жер-Капчыгай, Котур-Булак, Баба-Ата, Аблатун, Аркыт, Жүзүмжан, Кара-Жыгач, Сыны, Малгалды, Ак-Жол, Тегене.

Мына ушунун 'баары биригип Жаңы-Жол району. Эки совхоз, 5 колхоз жана төрт токой чарбасы бар. Мал, тамеки, жемиш бактары элинин көргөн күнү, өткөргөн тиричилиги ошолор. Батыш жагы Ала-Бука, түндүк жагы Талас, Киров, чыгыш жагы Токтогул, түштүк жагы Нарын дарыясы, Таш-Көмүр шаары, Ленин району, Өзбекстандын Наманган областы менен чектешет.

Таш-Көмүр шаарынын бир аз өтө берген жерде Нарынга Кара-Суунун агып келип кошулган жери кездешет. Мына ошол жерден Кара-Сууну бойлоп Түндүктү карай кете берген жолоочу улам бир кооз капчыгайдан өтүп, улам бир жемиши жерге төгүлгөн токой бакты аралай, улам бир чакан көлдү айланып өтүп отуруп Таласка жеткенин билбей калат. Шаатыт, Каратыт деп аталган тоо кыпчылдарынан өзүнчө бир ажайып дүйнө башталат. Адегенде чие, ар түрдүү, өздөрү да жемиштери да ар башка, чоң кичине тыттар, мистелер, анан аскага жармашып, ташка жабышып чыгышкан жүзүмдөр өсүп, андан да оңго жана солго карай биринин артынан экинчиси созулуп жаткан жаңгактуу, алмалуу токойлор эсепсиз көп. Жалпак-Таш, Миң-Туур, Миң-Бугу, Ак-Сай, Жыгач-Коргон, Кой-Таш, Малгалды, Жолборсту, Күрп, Сарсөгөт, Жүзүмжан, Турдук, Аблатун, Баба-Ата, Пача-Ата, Кожо-Ата, Аркыт эмне деген укмуш жерлер. Сары-Челек, Кыла, Ийри-Көл, Кара-Камыш деген көлдөрүчү.

Бозбунун үстүнө чыгып ары, түштүк жагын карасаң Чап деп аталган шыбактуу адырлар чет учу жоктой созулуп жатышат. Этегинде Кызыл-Жар совхозунун пахта плантациясы, Шамалды-Сай шаарчасы, Үч-Коргон ГЭСи, Таш-Көмүр совхозу жана Таш-Көмүр шаары жатат.

Батыш жагына карасаң Чанач, Ала-Бука, Касансай, Наманган, Чартак жатат. Андан ары Кокон, анан Ташкент... Чыгыш жагын карасаң Токтогул району, Токтогул ГЭСи! Түндүк жагы - Чаткал тоолору, айбаттуу аскалар, ак мөңгүлүү чокулар! Бозбунун үстү жылаңач, көк шибер чөп, түштүк боору аскалардан кутулган жерден эле жаңгак, алма, карагай, арча, кайың токойлор менен капталат. Атактуу чер! Түндүк жагынын сайлары, капчыгайлары гана токой болуп, жондору, кырлардын үстү жылаңач. Алыстан караган кишиге бүт эле жылаңачтай көрүнөт. Күн Чыгыш багыты токой - долоно, айбансары, арча, төмөнүрөөктө жаңгак! Калың жаңгак. Батыш тарабы да жылга жыбыттарынан башкасы жылыңач. Мына пирамидага окшоп соксойгон Бозбуну айланып чыгуу үчүн бир жума керек. Өзүнчө жаткан эле бир дүйнө. Асмандан бир тамчы жамгыр түшпөгөн жай чилдесинде да Бозбунун үстүнөн тердиктей кара булут кетпейт. Ал жөнүндө молдолор легенда чыгарып алышкан. 8-кылымда Мухамет пайгамбардын жээндери Мусулман абад куруу үчүн казатка келишкенде, жергиликтүү эл түшүнбөй каршылык көрсөтүп, арабдардын шаштысын кетиргенде, алардын айласы кеткен кол башчысы колундагы Ислам туусун (Мухамет пайгамбардын туусун) асманга

ыргыткан имиш, динсиздердин колуна түшүп кор болбой бийик түр деген имиш. Мына ошол туу булут болуп Бозбунун үстүндө турат имиш. Бозбунун батыш агында Ташмойнок аттуу бел жатат. Ал өтө төмөндөн орун алган. Ташмойнокту ашып Караванга түшөт. Анын батыш жагы кайра көтөрүлүп бийик чоку болот. Аны Унгар тоосу дешет. Унгардын батыш жагындагы сайда Заркан кыштагы бар. Ал азыр Өзбекстанга карап калган. Азыр ошол Заркандын молдолору жогорку легенданы бир аз өзгөртүп, Мухамет пайгамбардын туусу Бозбунун үстүндө эмес, ошол Унгар тоосунун үстүндө турат деп алышыптыр. Ал туу даараты жок кишиге эч качан көрүнбөйт имиш. Кудай деген, дааратын бузбай адал жүргөн кишиге жума намаздан чыгып бара жатканда көрүнөт имиш. Жеңижок ырчынын өлөр алдында эл-жер менен коштошкон ыры бар. Анда:

Иренжит, Аксуу, Кызыл-Жар,
Эстесем ичим тызылдар.
Зоот булан мазарым,
Астында Заркан базарым,
Үстүндө Бозбу тоосу бар,
Пайгамбар тиккен туусу бар, - деген саптар да бар. Мына

ошону да өзгөртүп:

Үстүндө Унгар тоосу бар,
Пайгамбар тиккен туусу бар, - дешип алышыптыр.

Мен азыркы Аксуу кыштагынын батыш тарабындагы Төө-Жар аттуу кыштоодо туулгамын. Кышында ошол Төө-Жардын өзүндө, жазында бир аз төмөнүрөөк жагындагы Каз деп аталган жаздоодо же бир аз өйдөрөөк орношкон Чер деген токойлуу тоо этегинде отурчубуз. Жайкысын жайлоого көчө турганбыз. Иренжиттен, Жалгыз Татыраңкыдан өтүп, Таш-Мойнокту ашып, Таш-Төбөнүн Бозбу тарабынан өтүп Караванга кирбестен Турпакбел ашып, Котурбулактан, Аблатундан өтүп, Аркыт өрдөй, кээде Сары-Челекке жакын Кыла боюна, кээде Ийри-Көл жакасына конуп, ашуу ачылганча отурат элек. Анан Көтөрмөнү ашып, Кетмалды көлүнүн боюна түшүп конуп, андан кийин Көлдү жээктей өтүп, Өкүн, Туюк-Төр жайлоолоруна кетер элек. Күзүндө кайра тартып, Көтөрмөнү ашпай эле, Түрдүк ылдый Кара-Сууну бойлой көчүп, Жүзүмжанга (менин таякелерим ошол сайда) бир конуп, азыраак отуруп, анан Кара-Жыгычтан өтүп, Бурананы ашып, Малгалдыга түшүп, Ак-Жолдон өтүп, Тегенеге конуп, андан кийин Карасуудан кайра өтүп, Ак-Сууга чыгып, андан ары Төө-Жарга көчүп барчубуз! Тууган аралап, жек-жаат издеп көчүп отуруп, Козу-Улак, Торпок-Танага барып, дыйканчылык кылган элдерден ат жемдик жүгөрү, бозолук таруу жыйнап алышар эле менин туугандарым. Көчмөн болчубуз, Төө-Жар суусуз жер. Кайрак буудай, арпа гана экчү. Ал да кээде болсо, кээде болбой калчу.

Жаңы-Жолдун кайсы жерине барба табийгаттын өзү тарткан кооз сүрөттөр, көз тайгылтат. Кагырап күнгө күйгөн чапта да апрель-май айларында шыбактын жыты жан жыргатат. Торгой чулдурап, түркүн куш түркүн добуш салат. Алмалуу, жаңгактуу токойлорунда булбулдардын симфониялык оркестри тынбай жаңырып турат. Эрте жаздан тартып, кар жааганга чейин бышыкчылык - жоогазын, текей, чүкүрү, согон, кымыздык, чие, тыт, өрүк, алма, жүзүм, жаңгак бышып дегендей тыным болбойт. Кожагат, карагат, бүлдүркөн, ышкын, алгы, жапайы пияз тергени чыгышкан кыз келиндер, мисте жана бадам жыйнашкан боз уландар, жүзүмдөн шарап сыгышкан жигиттер, алмакак, алча как жасашкан, катыраңкы талкан жасашкан, жаңгактын майын сыгышкан келиндер токойлордо булбул менен үн салышып ырдашат. Баарынан

кызыгы өрүк жана алма бышкан мезгил. Өрүгү үстү-үстүнө түшө берип үйүлүп дөбө болот, анан чирип көң болот. Алма да ошондой. Бирок жапайы алманын жытындай сонун, жагымдуу жыт эч кайда жокко чиркин? Өрүк, алма жеп семирген эчкинин майы тоңбойт деп даназа кылышат. Эчкинин жөргөмүн кадимки жылкынын казысын сугунгандай сугунушат да, артынан муздак суу ичип кете беришет. Эч нерсе болушпайт. Ошого караганда майы тоңбогону чын болушу керек.

Токойлордун арасында коен менен түлкүдөн тартып, суусар менен сүлөөсүнгө чейин, элик менен доңуздан тартып аюу менен илбирске чейин бардыгы бар. Кечээ эле жакынга чейин жолборс болгонун кеп кылышат. Ак-Суу кыштагында тайлак тоону көтөрө качкан жолборс жөнүндө, Жолборсту айылында бир элдин уйларын бүт кырган жолборс жөнүндө, Аркытта болсо жолборс ыргытып өлтүргөн Карача деген бай жөнүндө сөз бар.

Карача Таласта өткөн атактуу куудул ырчы Айдаралы жөргөлөктүн тай атасы болгон. Ал капкан салып, тор жайган, тузак тартып, ит агытып, куш салган, мылтык октоп кийик уулаган ышкы-боз, ат таптап байгеге кошкон, аштан-тойдон калбаган киши болот. Кеч күздө күлүгүн таң ашырып байлап койсо, түн ичинде кар жаайт. Жолборс келип эшиктин алдында байланып турган атты көтөрүп кетет. Эртеси из кубалап, токой аралап барып артынан тарпын табат. Жолборс жарып жегени билинет. «Дагы бир келбей койбойт» деп ойлоп, тарптын айланасына бир нече капкан коюп кетет. Эртеси барса капкандын бирин сүйрөп кеткен жолборстун изи жатат. Мылтыгын дүрмөттөй, из кубат. Анчалык узай электе бакырып чыккан жолборс Карачаны апчып ыргытат. Артынан бара жаткан жолдоштору өз кара баштарын ала качып араң кутулушат. Карачанын өлүгүн жаңгактын башынан эптеп алышат да, көмүшөт.

Бир жылдан кийин ошол Карачанын ашына көп ырчы барат. Ошондо Сибирден жаңы кайткан Токтогул ырдаган дешет:

Алтын жаак жез капкан.

Аңдыганын түз чапкан.

Аны койгон аңчыны

Ак жолборс аттуу ит капкан.

Азыр жолборс жок. Үй башына экиден мылтыктуу болушкандан кийин качып жоголсо керек? Токойлор да мурункусунан көп эле суюлушкан. Бир түбүн кыйып жыкса бир чоң суунун үстүнө көпүрө болгон алп арчалар да азайышкан. Тегене менен Аксуу ортосунан агып өткөн Кара-Сууга салынган бир көпүрөнү «Топонун көпүрөсү» деше турган. Маңдай-тескей эки асканын ортосунда, суунун үстүнөн өтүүчү жол болуп бир эле чоң жана узун арча жатчу. Үстүн бир аз жонуп, тегиздеп коюшкан. Атка минип, төө жетелеген кишилер коркпой эле өтө беришчү, эмне үчүндүр ошол көпүрө жөнүндөгү ырда башка кишилердин аттары аталуучу:

Белен кымыз,

Бекер кыргыз.

Узун арча,

Курч балта

Бокубай бокту жептир,

Көпүрө Молдо Мураттыкы.

Буга караганда көпүрөнү Бокубай деген киши салып, Мурат деген Молдо ээлеп калса керек? Андай болсо «Топонун көпүрөсү» деген ат эмне себептен коюлганын изилдөө керек. Азыр ошондой чоң арчалар жакын жерден табылбайт. Ошого карабай токойлордун азыркы көрүнүшү деле оңой эмес. Кекилик учпас кең татырлардан

тартып, кишинин жүрөгү сүрдөгөн калың черлер, түнт токойлор, чытырмандыгынан, жыштыгынан Улуу Кара-Түн, Кичи-Кара-Түн аталышкан массивдер (калың токойлор) толуп жатат. Шылдырап аккан булак суулар, миңсан куштардын салышкан уяларын көтөрүп турушкан алп бутактар эмне деген ажайып дүйнө? Көлөкөсүнө бир айыл конуп, көңдөйүнө бир короо кой баткан алп жаңгактар, тогороктор, ак чечектер, кызыл, сары арчалар эмне деген укмуш сулуулук! Ошондой чоң жыгачтардын көңдөйлөрүнө аарылар кирип аларды бал челекке айландырышат. Чыгынган эптүү кишилер даяр болгон учурда алышат да, балга түнүшат.

Жаңы-Жолду мурун Кызыл-Жар болушу дешкен. Таластыктар менен Кетмен-Төбөлүктөр болсо Аксы деше турган. Бул он алтынчы кылымга чейин белгилүү Аксы шаарынын атына байланыштуу болсо керек? Азыр деле Ала-Бука менен Жаңы-Жолду кошуп «Аксы» аташкан чалдар көп. «Комуз менен ырды Кудай Аксыга берген», деген лакап бар. Ал бекеринен эмес. Нурмолдо аттуу кара жаак, ак таңдай ырчы Жаңы-Жолдун Аксуу кыштагынан болгон. Жуман ырчы, Ныязалы комузчу, Коргол ырчы, Эшкочо... Ал эми Жеңижок Таластан бала кезинде качып барып, Жүзүмжанда жердеп, ошол жерде өлдү. Айдаралы Жөргөлөк, Токтогул, Эшмамбет, Курман, Калык жана башкалар бат-бат барып өз өмүрлөрүнүн бир бөлүктөрүн Жаңы-Жолдо өткөрүшкөн. Ырдабаган, комуз чертпеген кишини Жаңы-Жолдон табуу кыйын сыяктанат.

Ак-Суу кыштагы Бозбунун түштүк жагында, тоо түбүндө. Алма, өрүктүү, бактуу, жылга-жыбытынан көк кашка түнүк суулар аккан, чоң кыштак. Жүгөрү, таруу, тамеки эгишет. Чер, Аксай, Жыгач-Коргон, Бүрчүкө сыяктуу жемиштери жерге төгүлгөн токойлуу беттердин, сайлардын, капчыгайлардын ортосуна орношкон. Кыштактын батыш тарабында Төө-Жар, Каз, Тилеке аттуу мал кыштата турган мистелүү, Каман-Азуу аталган жапайы бадамдуу, шыбактуу жайыты кең кыштоолор бар. Түштүгүндө Таш-Көмүр шаары, Нарын дарыясы, Ак-Суу совхозу орношкон.

Иренжит (азыркы аты Кош-Төбө) Бозбунун түштүк батышында, тоо этегинде. Кур-Айрык өрөөнүнөн жай алган. Сугат жерлерге тамеки, буудай, жүгөрү эгишет. Бак шактуу дүмпүйгөн кыштак. Түштүгүндө Өзбекстандын Бышкаран, батыш тарабында Өзбекстандын Азиретшаа кыштактары бар. Райондун борбору Караван кыштагына баруу үчүн Азиретшааны аралап өтүшөт да, Таш-Мойнокту ашып барышат. Колхоздун мал чарбасында саан уйлар басымдуулук кылат. Жазында Черге, жайында Бозбуга чыгышат.

Таш-Төбө (Караван) райондун борбору, Бозбунун түндүк батыш түбүндө турат. Пача-Атадан күбүр аркалуу келтирилген суу менен күн көрүшөт. Дүмпүйгөн кара бактуу, негизинен алмалуу кыштактын түндүк-чыгыш четинде, Таш-Мойноктон ашып түшкөн жерде таштарды үйүп кол менен жасап койгонсуган шоңшойгон чоң дөбө турат. Ошого кара пилгери бул кыштакты Таш-Төбө дечүбүз. Кийин эле Сарымсак аттуу бай киши, ары-бери өтүшкөн жолоочулар, айрыкча соодагерлер түнөп өтө турган кербен сарай сала коюп, ошондон улам бирөөлөр Кербен, бирөөлөр Караван деп жүрүшүп азыркы Караван аталып кетти. Каравандан түштүктү караган кишиге Унгар тоосу, Чыгыш жагынан Бозбу, түндүк жагынан атактуу Чаткалдын Чарчатма, Көк-Сарай, Баба-Ата деп аталган калкагар бийик тоолору көрүнөт. Кыштак-айланасы Фрунзе атындагы колхозго карайт. Тамеки, жүгөрү, буудай эгишет. Алма багы көп, алмасы эң жакшы даамдуу жана ширелүү. Мал чарбасы да бар.

Пача-Ата (азыркы аты Кашка-Суу) Каравандын түндүк батыш тарабында узун кеткен капчыгайда мөңкүп аккан чоң Кашка-Суунун эки өйүзүн ээлеп турган узун кыштак. Ленин атындагы колхоз бар. Тамеки, жүгөрү, буудай эгишет. Жылкы жана бодо

мал багылат. Жемиш бактуу, негизинен алмалуу кыштак. Алмасына курт түшпөгөн кыштак дүйнөдө бирөө эле болсо, ошол ушул кыштак. Пача-Атаны өрдөп кете берген киши, адегенде карагайдай узун жибек чачын шамалга сеңселткен кыз бурак кайыңдарды аралап отуруп Кара-Буура, Чаткалга барганын билбей да калат. Пача-Ата бурмалаган сөз. Чын мааниси - Падыша-Ата. Шералыны кыргыздар мына ушул капчыгайдын көк жайыгында, ак кийизге салып хан көтөрүшүп, Коконго алып барышкан. Мына ошого байланыштуу бул капчыгайды Падыша-Ата деп аташкан. Кийин, кийин жүрүп сейилдеп, зыяраттап келишкен ар түркүн тилде сүйлөшкөн элдер туура айталбай «Пачата» деп жүрүп акыры Пача-Ата.

Жер Капчыгай (азыркы Успенровка же болбосо Шевченко колхозу) Каравандын түндүк чыгыш жагы, Турпан-Белден ашкан эле жерде. Бозбунун түндүк түбүндөгү Бозбиек кыштагынын бет маңдайында Көксарай тоосунун түбүндө, Баба-Атага бара жаткан жолдо. Кайрак жердин гектарынан 45 - 50 центнер буудай алган чакан колхоз 19 кылымдын акырында Россиядан көчүп келген 30 - 40 түтүн мужик курган кыштак. Азыр алар кетип калышкан. Айланасындагы адырлардан, жылга-жыбыттан көчүп келишкен кыргыздар ээлеп калышкан. Кыштактын атын ар ким ар башка айта берет: бири Успенровка десе, экинчиси Шевченко, үчүнчүсү Жер Капчыгай дешет.

Жер Капчыгай жерге тал
Жериң менен куруп кал,
Катыны семиз эри арык
Элиң менен куруп кал, -

деп Токтогул ырдаган экен дешет. Чын-жалганын ким билсин. Бул кыштактан Бозбу, Көк-сарай, Баба-Ата тоолору, Караван, Аблатун, Бозбиек, Котур-булак кыштактары көрүнүп турат.

Аблатун кыштагы Бозбунун түндүк түбүнө түшкөн кыштак, Итагар жана Аблатун сууларынын кошулган жеринде. Айлана-тегереги бүт тоо. Дүмпүйгөн бактуу кыштак. Алма, алмурут, жаңгак бар. Тельман атындагы чоң колхоз ушунда, тамеки, жүгөрү, буудай эгишет, мал чарбасы бар. Түндүктү көздөй Итагарды өрдөп Баба-Атага барышат. Укмуштай кооз капчыгай, бирок анчалык узун эмес. Экинчи капчыгайды өрдөп айтылуу Аблатун аскасына барат. Аябагандай узун капчыгай шар аккан чоң суу, баш айланткан, көз чарчаткан аскалар бирине бири уланып кете берет. Жыгачтар аралаш өскөн чытырман токойлору, чийдей калың карагайы бийик өскөн жалама беттер, кожогат менен карагат жыш өскөн сайлар, жылгалар, алма, жаңгак ошондо. Бир эле белди аша калсаң (чыгыш жагында) атактуу Аркыт капчыгайына түшөсүң, аны өрдөп жаңгак токоюн аралап отуруп Сары-Челек көлүнө барасың. Аблатундун түштүгүндө Бозбу тоосу, Аблатун капчыгайы менен суу бойлоп Чыгыш түштүгүн көздөй жүрүп, Кара-Суу менен Аблатун суусунун кошулган жерине чыгасың. Бет маңдайында Жүзүмжан кыштагы, Акташ, Белбашат тоолору шаңкайып турушат. Андан кийин Сыны кыштагына барасың.

Сыны (Кара Жыгач деген да аты бар) Бозбунун күн чыгыш боорундагы чакан кыштак. Айланасы токой, дүмпөйгөн тоо боорлору, астында чоң Карасуу күрүлдөп жатат. Тамеки, буудай, жүгөрү эгишет. Жаңы-Жол совхозунун бир бөлүмү. Орто мектеп бар. Жемиши жерге төгүлгөн кыштак. Бет маңдайында кол менен жасап кооздогондой бураналар. Алардын аты жалпы жонунан Бурана. Кара-Сууну бойлоп, дагы бир кичинекей капчыгайдан өтөр замат чоң кыштакка туш болосуң. Ал совхоздун башкы бөлүмү турган Жаңы-Жол кыштагы (мүрүнкү аты Малгалды). Бозбунун күн чыгыш түбү, бирок суунун аркы өйүзүндө болгону үчүн орто тоо этеги деп аталат. Малгалды

суусунун Кара-Сууга куйган жери эң эле кооз. Бак, алма, жаңгак, жүзүм өсүп, тиккен жүзүм да, жапайы жүзүм да мөмөлөп беришет. Мал чарбасы, тамеки, жүгөрү, буудай! Совхоз борборунун бет маңдайында Бозбунун боорунда Койташ кыштагы бар. Чытырман токойго жашынган чакан кыштак. Өтө кооз, санаторий сыяктанат.

Тогузунчу жана онунчу кыштактар: Ак-Жол, Жолборсту, Кечүү, Тегене, Ак-Жол суусу, Ак-Жол капчыгайы... Өрдөшүндө Миңтуур, Бешарча, Жолборсту, Кечүү, Башталаш, Суук-Дөбө. Андан ары жайлоолор. Токой десең, жемиш десең мына ошондо. Андан өтүп Тегенеге барасың - Жоон-Бакан, Төө-Кыр, Жалгыз-Кыр тоолорунун ортосунда жаткан аябагандай чоң өңгүл-дөңгүл жерлердин жалпы аты Тегене. Бир сельсовет эл бар. Жан-Сөгөт, Каракоо, Чат, Обут, Актерек, Кыр деген кыштоолор бар. Жалгыз кырдын чыгыш тарабында тоолордун арасында кыпчылган Күрп деген чакан, өтө эле кооз капчыгайыбыз бар. Эл жашайт. Ошол капчыгайдын түгөнгөн жеринде Күрп-Сай ГЭСи курулуп жатат.

Тегенедө аккан чоң суу жок. Жылга-жыбыттарындагы жылжып аккан суулар шор болот. Бардыгы кайрак жер. Бирок ошол кайрак жерлерге эгип койсо буудай менен арпа гана эмес, таруу, конок жүгөрү, ал түрсүн кээде коон, дарбыз бышат. Башка жерлердин баарында кургакчылык болгон жылдары да Тегенедө эгин, чөп мол болот. Мал киндиктүү сонун жер. Жапайы алма, алча, долоно бардык жеринде күтүрөп калың өсүшөт. Кесип, кыйып турбаса чытырман токой болуп кетет. Капчыгайларында жапайы жүзүм болот.

Жоолбаканды ашып Бүрчүкөгө түшүп, Карасуудан кайра өткөн эле жерде Ак-Суу кыштагы - биринчи кыштак.

Ушинтип Жаңы-Жол районун сүрөттөп көргөзүү аракетинде Бозбу тоосун айланып чыктык. Ак-Суудан чыгып, кайра Ак-Сууга келдик.

Сары алтын Аксы жерденсиң,
Сан урук саруу элденсиң, -

деп Токтогул атактуу комузчу Ныязалыны ырдаган имиш. Ошол бир кезде «Сары алтын Аксы» аталган жер азыркы Жаңы-Жол району, менин туулуп өскөн жергем.

Сары алтын Аксы жөнүндө көп ырчылар жаактарын жанып ырдашкан. Айрыкча атактуу Жеңижок өтө суктанып, өтө сыймыктанып ырдаган.

Ар түркүн алча кезигет
Сулуу кыздын бетиндей,
Алмуруту эзилет
Семиз койдун этиндей.
Алмасы аттын башындай,
Жаңгагы сайдын ташындай
Аркыттай үкмуш жер кайда?
Биздин элдей эл кайда?

Таласка көчүп барып төркүндөрүнүн жанында туруп калган жесир аял арман кылып:

Балдарымдын азыгы,
Торпогумдун казыгы
Аркыттай сонун жер барбы, -

деген имиш. Кышында карды буту менен тээп, астынан жаңгак чогулткан кишини көрүү таң каларлык көрүнүш эмес.

«Жаңы-Жол» совхозунун дирекциясы орношкон кыштактын туш тарабын айланып караган киши асман өбүшкөн ак баш тоолорду көрөт.

Миң-Теке, Миң-Бугу, Шумкар-Уя жана ошол сыяктуу аттар ал тоолорго бекеринен коюлбагандай сезилет. Суулардын шары аскаларды жаңыртып, шамал Ныязалынын комузун күүгө келтирип тургандай, Нурмолдо менен Жеңижоктун алым сабак ырдашканын, Токтогулдун «Алымканын» жана Ныязалыны мактаганын эскерткендей байкалат.

Жашаган жериң, комузчум,
Орто тоо, Бозбу арасы.
Өзүң Борбаш чалдын баласы.
Сары алтын Аксы жерденсиң,
Сан урук саруу элденсиң
Саргалдык Майлыбайды Таласта
Санат күү менен жеңгенсиң.
Тор жорго болду мингениң
Торко тон болду кийгениң
Топ жыйын болду жүргөнүң,
Тозоктуу кыздар сүйгөнүң.
Карачач сулуу алганың,
Кай жерде сенин арманың?
Дүрдана болду алганың
Дүйнөдө жоктур арманың?

Жеңижоктун өз аты, Өтө. Ал Таластын этегинде, азыркы Киров районуна караштуу Жоон-Дөбө совхозу орношкон жерде жашаган. Көкө деген бечара кишинин баласы болгон. Өтө он бешке чыкканда атасы, он жетиге келгенде энеси өлүп, тумалай жетим калат. Барар жери, багар кишиси болбогондон кийин, өзүнөн алты жаш кичүү Болотой деген иниси экөө тең айылдын аксакалы, байы Ташкара дегендикинде жүрүп калышат. Ошентип, эки же үч жыл өткөндөн кийин, эл жайлоого көчүп барганда Ташкаранын үйүндө конок күтүү болот. Эт бышып, колго суу куюлсун дегенде, ал милдетти Өтө аткара баштайт. Ташкарага жеткенде, ал Өтөнүн колун көрө коюп:

- Бул эмне болгон? - деп сурайт.

- Билбейм, болуш. Ушинтип эле эттерим агара баштады – деп жооп берет Өтө.

- Чык эшикке! Башка бирөө суу куйсун дейт. Өтө чыгып кетет. Ташкара бир жигитин чакырып алып буйрук берет:

- Жанагы жетимдин эти ала болуп кеткен турбайбы. Өтө жаман жугуштуу оору бул. Бойго жетип калган неме ычкыры бош кыз келиндерге бара берип, тукумду бузат. Өлтүрүп, мойнуна таш байлап, айлампага таштап кой! Көзүн жоготуу керек дейт.

Жигит Өтөнү таап: «Ташкарага жин тийди. Сени өлтүргөнү жатат» деп болгон сөздүн баарын айтат. Өтө иниси Болотойду жетелеп качып жоголот. Жигит көптөн кийин кайра кирип:

- Болуш! Жана сиз мага тапшырма берип жатканда үйдүн сыртында туруп бардык сөздү уккан экен, карматпай кетти. Издеген жерим калбады. Караңгыда табуу кыйын. Кайда качса да эртең менен белгилүү болот, качып кутулмак беле, - деди.

Өтө болсо Кара-Буурадан качып, суунун аркы өйүзүндөгү аксылыктар жайлашкан Өкүн жайлоосуна барат. 12 жашар иниси Болотойду эрчитип улам бир айылга барып:

- Баласы жокко бала болобуз, ботосу жокко бото болобуз. Тумалай жетимбиз.

Бизди батырып ала турган бооркеч адам барбы? - деп зор какшай жаагын жанат.

Кишилер айтып, сурамжылап отуруп Айыке байбичеге туш болот. Айыке оозунда сөзү, сөзүндө касиети бар, элге кадырлуу байбиче болот. Анын жалгыз уулу Садыр-бий бай

болот, үч аялы болсо да, бала көрбөйт. Мына ошон үчүнбү, Айыке Өтөнү, иниси Болотойду үйүнө киргизип:

-Болуптур. Мен экөөңдү тең бала кылып алам. Мындан ары Өтө Садыр уулу, Болотой Садыр уулу болосуңар. Макулбу? - дейт.

Макул болбогондочу. Болуштун кеңсаларына барышып, эл эсеби катталган дептерге катталышат. Өтө Садыр уулу, Болотой Садыр уулу болушат. Айыке байбиче неберелүү болуп, той берет. Молдо жалдай (шаардан алдырып) Садыр эки уулун окутат. Болотой эптеп кат билген молдо болот. Өтө болсо өтө зээндүү болгондуктан бардык нерседен кабары бар, бардыгын билген чоң молдо болот. Бирок тубаса шыгы бар Өтө ырды биринчи орунга коюп, эл чогулган жерде үлпөттөрдө ырдап жүрөт. Аны билип калган Садыр намыс кылып:

-Сен менин баламсың. Сага эмне жетпейт? Ырды ташта! - дейт.

Өтө макул болот. Атасынын көзүнчө, жакын туугандардын көзүнчө ачык ырдабайт! Кээде чыдабай, буулугуп кеткенде убадасын бузат. Чоң ырчыларды издеп кетчү болот. Кээде айлап жоголот. Ошол жөнүндө угуп калган Сулайманкул датка (Аксынын эң чоң манабы) Садырды чакырып алып:

-Сенин балаң кыйын ырчы дейт. Сен ага тыйуу салган окшопсуң? Кудайдын берген өнөрүн жактырбаганың кандай? Андай кылбай уруксат бер! Ырдай берсин, - дейт.

Ошол жылы күзүндө Сулайманкул датка келип, той берет. Ээр токумун аябай келиштирген ат мингизип, суусар тебетей, кызыл баркыт шым, жашыл баркыт кемсел тиктирип, кемселдин жеңин чыканагынан келтирип, кыска жасатып кийгизип, колуна комуз берип Өтөнү баштап барган Садыр бий, Сулайманкулга көрсөтүп:

-Мына, даткам, менин ырчы уулум сиздин тойуңузга ырдаганы келди. Батаңызды бериңиз!, - дейт.

Ошентип, ошол тойдо Өтө биринчи жолу атчан той аралап ырдайт. Атактуу Нурмолдо менен алым сабак ырдашып, үстөмдүк көргөзөт. Элдин бары жаалап:

-Ой мына бул Жеңижок бала укмуш турбайбы. Нурмолдону кое турган эмес деп бири кыйкырса, экинчиси:

-Кое турган эмес эле, алсыратып таштады. Жеңди, - дейт.

Нурмолдо жеңилгенин мойнуна алып, минип турган атын, комузун берет.

-Ыр сага өттү, уулум. Мен бүгүндөн баштап ырды токтоттум. Жолуң ачылсын! - деп бата берет.

Жеңижок бала Нурмолдону жеңди деген сөз тарап, ошондон кийин Өтөнүн эл берген аты - Жеңижок болуп калат. Жеңижок теңдеши жок ырчы болот. Кийинчерээк Таласка келип, Эсенаманды жана башка ырчылардын баарын жеңип, Ташкараны баш кылып бардык болуш бийлерди шылдың кылып кетет. Таластык ырчыларды бий, болуштарды, байларды, эч нерседен кабары жок, эч нерсе билбеген, тартипсиз, мал катары жашаган наадандар деп, өзү тентип барып тапкан Аксынын жерин, элин, адамдарын аябай көкөлөтүп ырдайт. Күндүн чыккан жери да, баткан жери да Аксы, акыл-ойдун, адамгерчиликтин мол жери да Аксы, кембагалдардын, кудайдын сүйгөн жери да Аксы, береке байлык ырыс-кешиктин, бак-таалайдын чалкыган жери да Аксы дейт. Эсенаманды болсо: «Бул жерде жүрсөң доңуз бойдон өлүп, тозокко түшөсүң аба. Аксыга көчүп барып, динге кир, мусулман бол, адамча өлүп, бейишке чык», - деп кордогон.

Мурунку Аксы, азыркы Жаңы-Жол жөнүндө ырчылардын ою мына ушул жогоруда Жеңижок айткандай. Тоолордун бийиги да, суулардын тунугу да, чөптөрдүн жыттуусу

да, жыгычтардын мөмөлүүсү да, Жеңижок айткандай Аксыдабы деп ойлоп кетер биринчи көргөн адам...

III бөлүм АРНООЛОР

50 жылдык юбилейинде

КӨРҮШӨЛҮ ЖҮЗ ЖАШТА!

Эли менен жаны бир,
Ыры менен каны бир -
Бала кыял Темике
Элүү жашты демите
Кирип келди - шашкалак,
Ыр үрөнүн чачкылап.
Жеңени ала келиңиз,
Кетирбестен сынынан,
Көрүшөлү дагы биз
Эми, дал жүз жаштык кырынан!
Окуп берем ошондо
«Отуз жаштын» ырынан!
Түмөнбай Байзаков

ТЕМИКЕМЕ

Айтсам сизге, о Темике, чынымды,
Арзый турган таба албадым ырымды,
Ар кыл сөздүн кураштырып баштарын,
Ачкым келет кээде ички сырымды.
Бирок, сырым өзүңүзгө ап-ачык,
Бир күн эмес, жылдап келем сырдашып.
Көңүлүмдүн тереңинен жай алып,
Көргөнүм жок көтөрүлүп чырдашып.
Теңтушуңа теңдеши жок адамсың,
Тең каламдаш, ою аралаш агасың.
Кыл сакалдын кымбат байы болсоң да,
Кыздар эмес, бизге дагы баласың!
Артык баалап кымбат көргөн жаныңан,
Арбын-арбын ыр жараткын каныңан.
Күүсү артык ширин тилдүү булбулдай,
Күндө элиң кезиктирсин багынан!
Кубаныч Акаев

ИННИМ ТЕМИРКУЛГА

Калам алып жазганы
Кабарыңды эл билет.

Эркин жаштан өйдөлөп,
Элүүгө бүгүн келди деп,
Эринип чарчап турбастан
Эрктүү Совет элине
Эмгек кылып берди деп,
Партия менен өкүмөт
Барктап сыйлап олтурат
Тартынбай калам шилтеген
Эмгегинди белгилеп.
Бетимди сакал басты деп,
Өткөн жашты ырдадың.
Али жашсың, Темиркул,
Андайга пейлиң бурбагын.
Талыкпай, иним, жаза бер,
Таалайлуу элдин жыргалын.
Гүлдөгөн жаштар колунда,
Күндө окулат ырларың.
Келин-кыздар алыстап
Кете элек сенин кырдалың.
Жаш катары санаба,
Иним жаактын чыккан кылдарын.
Жаш кезиңде баш кошкон,
Оорутуп көөнүн калтырба
Жаныңда жарың Зууранын.
Бардыңар ээрчип артынан
Башчыбыз улуу оруска.
Ажалдуу октон баш тартпай
Атака коюп кыйкырып.
Аралаш жүрдүң, Темиркул,
Кечээ батышта болгон согушта.
Ата Мекен жер үчүн,
Таалайлуу Совет эли үчүн,
Желбиретип туу кармап,
Жеңиштүү келдиң конушка.
Эскирдим деп ойлобо
Эр ортосу элүүнү.
Эринбей толкун жаза бер
Эл окусун кебиңди,
Уул үйлөп, кыз берип,
Урматка толтур көңүлдү.
Уккун, Зуура, Темиркул,
Ушул айткан кебимди.
Убайымсыз, кайгысыз
Сүргүлө узак өмүрдү.

Алымкул Үсөнбаев

КАЛЕМДЕШИМЕ

Эгер жигит
Эч жалтанбай ырдаса,
Эли сүйүп,
Ал акынды сыйласа,
Талдым дебейт
Темиркулдун калемаи
Дагы-дагы,
Кооз сөз менен күү чалса.
Замандашым,
Элүү жашың кут болсун!
Карыдым деп ойлонбой,
Умтул алга!
Жүрөгүмдөн,
Ысык салам агаңдан,
Жазгы гүлдөй
Жашай бергин заманда!

Молдогазы Токобаев

БОЛ, ТЕМИКЕ, ЫЛДАМ ЖҮР!

Аска зоодон шаркырап,
Суу куласа жаркырап,
Тазалыгын ырга сал,
Ырга айлант, ырдап кал.
Заман учса заркырап,
Канаттары жалтырап,
Бирге учкун күү менен
Үн чыгара шаңкылдап.
Чач агарса, агарсын,
Кашың да кар калансын.
Жаш баладай жылмайып,
Ырың күндө жашарсын.
Жаш кезде кой баккансың,
Таалайга көз арткансың.
Таңдан кеч таш баскансың,
Таш төшөнүп жаткансың.
Көрдүм ошол сырыңды,
Кой кайтарчу кырыңды.
Сенин ушул таалайың
Батырбайбы кылымды.
Ар бир зоонун таштары,
Сени карай баштады.
Сен кой жайчу тоонун да
Сеникиндей чачтары.
Чачтын кеппи аппагы,
Ырында акын жаштары.

Үн чыгарсаң -жаңырса,
Үнүң зоого жакканы.
Жаккан үндү аяба,
Карыга да, балага,
Каалаганча ырдай бер,
Элүү жашка караба!
Кел, Темике, ырдайлы,
Барган сайын чыңдайлы.
Биз ырдаган саптарды.
Элдер тыңшап турбайбы.

Насирдин Байтемиров.

АКЫН АГАЙГА КАТ!

Агайым саламыңды алып окуп,
Жүрөгүм кубанычка толду толкуп.
Эмгегим элге айтылып сыналчудай,
Жаш оюм алда кайда кетти ойкуп.
Сизден алдым кубанычтуу саламды,
Көп коюпсуз мага орчундуу таламды.
Орундатам сөзсүз берген кеңешиң,
Жолдош кылып колго болот каламды.
Сиз, Темиркул, булбулусуз калкымдын,
Сөзүң менен кенин каздың алтындын.
Эл таалайын мен да мактап сайроого,
Жаңы гана кулач жайып талпындым.
Ырас, менин курчуй элек каламым,
Чындыгында көлдөн терең талабым.
Жаш каламым курчуп, өсүп жетилет,
Кенен жолдо тарбия алып барамын.
Ушул ырды агай сизге арнадым,
Аз учкундан тутанат го чоң жалын,
Ыр жазууга талап коюп жаңыдан,
Өз ишиме дилгир болгон жаш чагым.
Ыр түзүүгө ширин сөздү тандадым,
Оң колума күлүк калем кармадым.
Саяпкерсиз күлүк тапка келеби,
Күтөм Сизден чын агалык жардамын.

Шүкүрбек Бейшеналиев.

АКЫНГА ТИЛЕК

I

Ыр болбосо бул дүйнөнүн жыргалы аз,
Ыр болбосо болбос эле сүлүү жаз,
Ырас айтам ыр болбосо дүйнөдө,
Ысык-Көлгө конбос эле өрдөк-каз.

Көккө карай көбүк бүрккөн Нарынын,
Ала-Тоонун, карт Памирдей карынын,
Ак алтындуу түштүгүңдүн талаасын,
Арстанбаптын алма жыттуу адырын,
Күзгү түстүү Ысык-Көлдүн толкунун,
Кенен Чүйдүн байлык баскан жагымын,
Аралап Сиз жараткан учкул ыр
Калкка төгүп, калкка берип жалынын.
Андай болсо тилегибиз акынга,
Артка серпкен бүт кылымдын жарымын.
Тең жаргандай кең асманды чагылган,
Тез таралып, жаралгандай жалындан,
Көркөм ырды көп жараттың Темике,
Көбүк калпып көккө атылган Нарындан.
Алп талантың агын суудай шар аксын,
Ак-Буурадай ырлар жаратсын.
Көркөм жерде кийген сулуудай,
Көркөм ырың көпчүлүккө жарашсын.
Алмасындай Арстанбаптын, Аркыттын,
Көпчүлүктүн көңүлдөрүн чалкытсын.
Айлуу түндө шаракташып гүл жаштар,
Акынынын шаттуу ырын айтышсын.

II

Күндө окуйм ырларын моокум канбайт,
Кечке көрөм мен аны көзүм талбайт.
Кыргыз кызы боз оюн карагандай,
Караганым көп болду көөнүм калбайт.
Назик болсун түштүктүн жибегиндей,
Таза болсун бөбөктүн тилегиндей,
Таттуу болсун кантындай Зууракандын,
Чебер болсун уздардын килеминдей.
Учкул болсун жайлоонун шамалындай,
Өчпөс болсун тарыхтын барагынды,
Тунук болсун Соң-Көлдөй, Чатыр-Көлдөй,
Көркөм болсун сулуунун жамалындай.
Эл ичинде эл сүйгөн жакшы акындын,
Куттуктаймын жүрөктөн элүү жылын.
Акын ыры жашасын Ысык-Көлчө,
Акын өзү дагы да эчен кылым.

Айтмамат Үмөталиев

ТАРБИЯЧЫМ ТЕМИКЕМДИ КУТТУКТАЙМ!

Сен бийик ырдын залкар мунарасы,
Сен түркүн гүлгө толгон айланасы!
Жайнаган ошол гүлдүн биримин мен,
Жыпардын буруксуган жыты жакшы!

Ал жыттын жакшылыгын мындан билгин:
Жанымдан артык көрүп элди сүйдүм.
Чынында жүрөгүмө эктиң өзүң,
Чыныгы тарбиянын көркөм гүлүн!
Ошол гүл жайнап күндө гүлүн ачты,
Оюма, бүт денеме жарык чачты!
Мендеги быгып жаткан кара туман,
Мындан соң келгис болуп алыс качты!
Темике, куттуу болсун элүү жашың!
Түк чыкпас көңүлүмдөн сенин атың!
Аяба коом үчүн бар күчүңдү,
Анткени уулусуң сен адамзаттын!
Сен бийик ырдын залкар мунарасы,
Сан түркүн гүлгө толгон айланасы!
Өс дагы, токтолбостон асманга жет,
Өзүңдү даана көрсүн дүйнө калкы!

Токтосун Тыныбеков

ТЕМИРКУЛ ЖӨНҮНДӨ ДАСТАН

Көпкө олтуруп, көпкө ойлонуп бир өзүм,
Кыял кезип, ашуу аштым далайга.
Көп түйшөлдүм түшүнө албай таптакыр,
Көз алдымда өтүп жаткан абалга.
Көрүнүшү жөп-жөнөкөй бир киши,
Көчө ылдый шашкалактап баратты.
Колун шилтеп күнгүрөнөт өзүнчө
Элтең карайт, эки жагын, адатпы?
Ал ким экен, аты жөнүн билгиче,
Октос урган шар өзөнгө бой атты.
Күкүктөнө күпүлдөгөн дарыя,
Күмүш күбөк шарларына илинткен.
Кантти экен ай, шордуу байкуш пай-пай деп
Карай калсам кулач уруп ирешкен.
Бирде чумкуйт, бирде булт дейт али да
Бар алынча чабак уруп тирешкен.
Дарманым жок колдон тартып алсам дейм,
Бирок берсин бир өзүңө дарман дейм!
Көз айрыбай шарда аккан мен ага,
Келечегин тилеймин да, талба дейм!..
Эптеп четтеп, о катыгун жээктеп,
Тал шагынан буйтап бирди карма дейм.
Ал убагы шар күбүндө үнүмдү,
Андан бетер терең чумкуйт алппы бейм?
Кийин көрүп гүлзар бактын ичинен,
Тааныбастан таңыркандым киши мен,
- Бакка кирип даам татып эс алып,
Анан кеткин! - деп колумдан жетелеп,

Кое берди, араладым көз тоюп,
Мөмөсүн жеп, гүлүн жыттап эркелеп.
Куштар үнү кубулжуган комуздай
Бой балкытат, жаш жүрөгүм энтелеп.
Берээк келчи! Тааныш эмес адамым,
Гүл экен го баскан кадамың.
Бул жер мурда чөл эле го какшыган,
Кайдан бүткөн, айтчы бул бак калдым таң?
- Күрөш менен дайра шарын мен буруп,
Чырпык сайдым бак жаратты угуп ал.
Ошол киши лирадан бак жараткан,
Темиркул деп, ээ окуучум, билип ал.

Камчы Жунусов

КЫМБАТТУУ БИЗДИН ТЕМИКЕ!

Ысык салам Тегенеден, Аркыттан,
Тунук суусу турмушуңду балкыткан.
Тууган жердин топурагы алтын го,
Шык жаратып, ойлоруңду чалкыткан.
Биздин кайрат сиздин дагы демиңиз,
Көркүн ачып, жыргап тапты жерибиз.
Бир туугандык ысык салам жиберет,
Бир боордош туулуп өскөн элиңиз.
Куттуу болсун, сиздин элүү жашыңыз,
Элүү эмес жүздөн ары ашыңыз.
Чын жүрөктөн так ушундай тилейбиз,
Жалпы кыргыз кары менен жашыбыз.

Мырсатаев

ТЕМИКЕМЕ!

Өзгөрүп алга сызса далай кылым,
Өмүрдү салыштыруу өтө кыйын.
Темике, баарыбыздын сыймыгыбыз,
Көп жашап сары кагазда калчу ырың.
Турмушта бакыт деген шол эмеспи,
Ар дайым ардакталса акын сөзү.
Окушса көңүлдөрүн толкундатып,
Кийинки неберенин небереси.
Элдики согуп турган сизде жүрөк,
Андыктан өз акынын эл да сүйөт.
Ак чачтуу Ала-Тоодой карыса деп,
Темике, чын сезимден биздин тилек.

Билим Карагулов.

ТЕМИКЕМЕ АРНОО

Иргеп сөздүн кооз-кооз гүлдөрүн,
Ата-Журттун бак-таалайын ырдаган.

Ыр койнунда шат өткөрүп күндөрүн,
Бүгүнкүдөй күндө майрам жыргаган.
Кыргызымдын кызын кошуп лирага,
Сүйүү гүлүн кадап назик төшүнө.
Келин-кызга жаккан өңдүү бир гана,
Келишимдүү маашыр кылган сөзүнө.
Даңазалап зор эмгегин элинин,
Мукам созуп үнүн бийик чыгарган.
Тамшандырып балы таамп кебинин,
Окугандар чыккан жыргап кумардан.
Кымтып алып бир кылымдын жартысын,
Бул кайсы акын, кубанычка бөлөнгөн?
Даңктап келген Ата-Журттун бактысын,
Ал Темикем! Эли үчүн төрөлгөн...
Сизге берген кубанычты, күлкүнү,
Куттуу болсун салтанаттуу тоюңуз!
Талыкпастан жемиштүү иштеп ар күнү,
Арабызда дагы элүү жыл болуңуз!

Эсенгул Чопиев

ТЕМИРКҮЛ АГАМА

Белегим тунгуч китеп акын ага,
Беремин чын жүрөктөн сүйүп сага.
Көп жаша эмгектенип элиң үчүн,
Калемден шекер сөздүн балы тама.
Өзүңдүн өрнөгүңдү алып калсам,
Мөрөйгө мен да жетем чаба-чаба.

Үсөнкул Жумабаев

АКЫН АГАЙ ТЕМИРКУЛГА!

Ырларын окуганда кезек-кезек
Тезирээк көрсөм ээ... деп таңдай безеп,
Каламын акын агам Темиркулду
Көргөндөр эң жөнөкөй адам дешет.
Жараткан «Айсулуудай» поэманы
Эсепсиз «Жыпар», «Сүйүү» дагы, дагы...
Чынында накта лирик болсо керек
Тез сезип ырга кошоор жаңыларды.
Чындыкты айтуудан мен жазганамбы
Жактырбайм жалган жерден мактанганды.
«Көшөкөр экен го» деп ойлобоңуз,
Иниңиз өзүңүздөн таалим алды.

Б. Аманбаев

60 жылдык юбилейинде

ТЕМИРКУЛ ҮМӨТАЛИЕВГЕ

Алтымыш асый болгондо
Тайтору чыккан байгеден...
Кырк жети асый толгондо
Чайпалып калчу сен белең?!
Чек эмес экен жүгүрсө,
Сай күлүк үчүн ал деген!
Саяпкер кылдат, келишкен,
Тизгинди чоюп күжүлдө!
Төшөлө түшүп эңиштен,
Өр талаш жаадай дирилде!
Сүрөөсүз тосуп алайын
Аламан байге күнүндө!
Абдрасул Токтомушев

ТЕМИКЕГЕ

Темике, өзүң жөнүндө,
Көп ыр жаздым көңүлдө...
Дагы жазып жатамын,
Түшүмдө эмес, өңүмдө.
Кулагыман чойгулап,
Кубат бердин өмүргө.
Мен ыраазы түбөлүк,
Өзүңү берген теңирге!..
Жунай Мавлянов

КӨП ЖАШАҢЫЗ

Өз талантын өргө чаап үрөгөн,
Кырман күтүп, ырдан кызыл күрөгөн.
Таалим берип тарбиялап жаштарды,
Такшалдырып улам алга сүрөгөн.
Далай сонун дастандарды жараткан,
Окусам деп окуучусун саматкан.
Калем кармап кайраттанып олтурса,
Күн алмашып, түн түрүлүп таң аткан.
Ыр устаты, көркөм сөздүн чебери,
Акылга бай, акындардын тереңи.
Темикемдин үч томдугун эске алсак,
Андан да көп, бизге жазып берери.
Баатырлар көп Кубаттардай, Саяктай,
Сүлүүлөр бар Айсулуудай, Жыпардай.
Ошолордун урпактарын унутпай,
Жаз, Темике, жаш кезиңдей такалбай.
Алтымыш жаш аз эле го билгенге,
Карылыкка кабылдым деп күй мөлбө.

Ойноок мезгил отуз жашты эске алам,
Кабак жаркып Сиз карсылдап күлгөндө.
Бакыт менен байырлашып башыңыз,
Куттуу болсун юбилейлик жашыңыз.
Ак ниетимден айта турган сөзүм бүл:
Алтымыш аз,.. жүздөн ары ашыңыз!!!

Анаш Сооронбаев

ТЕМИРКУЛ ЖАНА 60 ЖЫЛ

Жашында жетим калып жалчы болгон,
Саргайып, үшүк уруп гүлдөй солгон,
Тил угуп, таякты жеп, түйшүк тартып
Кечкисин жаткан орду мал короодон -
Бул Темикем.
Октябрь таңы бизге атар менен,
Бай-манап күнү жаңы батар менен,
Билим жеп жөө жалаң күнү-түнү,
Жалал-Абад шаарына шаша келген -
Бул Темикем.
Колуна калем кармап Жокем менен,
Партия бул экөөнө багыт берген.
Кыргыздын кымбат баалуу «ак алтынын»
Ырдаган дал өзүндөй абдан зергер -
Бул Темикем.
Чыны биз көрбөсөк да, окуйбуз да,
Фашисттер капысынан кол салганда.
Кан төккөн кармаштарда жан аябай
Жеңишти ала келген баарыбызга -
Бул Темикем.
Чачтарын ала булут басса дагы,
Желкелеп жетимишти жатса дагы
Командир бардык жерде: эң алдыда
Партиянын жоокери катардагы -
Бул Темикем!

Райымбек Мамытбеков

ТЕМИРКУЛУ УМЕТАЛИЕВУ

(в знак благодарности)
Мы Вам признательны, поэт, за то,
Что нет в душе у Вас минут затишья.
В знак благодарности позвольте мне прочесть
Лишь малейшие три четверостишья:
Вы - верный сын киргизского народа,
И стих Ваш звучен, будто мирный атом,
При встрече хочется Вас каждому назвать
Киргизским старшим, милым нашим братом.

Пускай виски посеребрила непрошенная седина,
В стихах у Вас надежда, сила,
Акына звучащая струна.
Стихом пусть люди чаще сердце греют,
И радостью засветится в горах ночной аил.
Пусть к нам в Кызыл-Кия почаще приезжает
Поэт Уметалиев Темиркул.

Л. Стефанович

ТЕМИРКУЛУ - ЗА СТОЛОМ

Мне прошлым летом, Темиркул
При встрече как-то намекнул,
Что я старик,
А он - джигит.
И я, конечно, был убит.
Двенадцать месяцев подряд
Ходил я,
Сам себе не рад,
И Темиркулу говорил:
«Ты охлади свой юный пыл!
Запомни, в будущем году
Разоблачать тебя приду!.
Ты потихоньку подрастал,
Два раза в сутки бриться стал
И шляпу с белой головы
Ни днем, ни ночью не снимал.
И вот, мой друг, твой час настал!
Как ни крути - одно учти,
Что ты меня догнал почти.
Шести десяткам вопреки,
Чудить умеют старики!
Но званье каверзное это,
Имеющее свой секрет,
Не присуждается поэтам -
Ни в шестьдесят,
Ни в двести лет!

Сергей Фиксин

ИЗ СТРОК СТИХОВ ОН ВЬШОЖИЛ УТЕС

В моей душе я с детства берегу
Любовь к родным вершинам Ала-Тоо,
Идут года и словно на бегу,
Остановясь, я припадаю снова
К их роднику.
О мой Тянь-Шань, лавин, обвалов горы,
Где Токтогул и Тоголок Молдо родился,
И где Уметалиев Темиркул

Из родникаживой воды напился,
Но до сих пор его каменотес,
Не отдыхая, тяжкий камень колет.
Из строк стихов он выложил утес
О славных предках и киргизской доле,
Все видел тот утес издавека,
Он выше, чем Кызыл-Омпол в Рыбачьем.
Живут стихи и каждая строка
Звенит, поет, тревожится и плачет.
Он мне дороже брата по крови
МойТемиркул, Россию воспевая,
Звенит родник его большой любви
И глубина его неиссякаема!
Я ирипадаю снова к роднику,
Когда в душе моей созвездья меркнут.
И говорит со мноюТемиркул
И на руке приподнимает Беркута.
Тот бьет крылом и в небо устремясь,
Уже летит навстречу вольной жизни.
И в этом вся у Темиркула связь
К народу, к жизни, к песне и отчизне!

В.Ф. Лучинин

70 жылдык юбилейинде

ТЕМИРКУЛ ҮМӨТАЛИЕВГЕ

Аз айталы жан кейитчү ар жагын,
Баса айталы пейил түзөөр бер жагын,
Жетимишке чукул кирип келгенде
Мага жетет сен ойлоно калганың.
Сен экөөбүз таш бакадай кагыштык,
Жөндүү дагы, жөнсүз дагы чабыштык.
Мына ошондон пайдаланды кай бирөө,
Көп нерседен бирге куру калыштык...
Турмуш чиркин бардыгына тараза,
Адам сезет улам артын караса.
Жакшы экен го дайым болуп эмгектеш,
Эл алдына басып чыксаң жанаша.
Кантсе дагы карт күрөңдүн бирисиң,
Өз журтуңдун сайрап турган тилисиң.
Кай бирөөнүн мөлтүлдөгөн сөзүнөн,
Сенин жакшы сөгүп-сагып киришиң!
Эмгек деген башат экен соолубас,
Эмгек деген алтын экен чирибес,
Акыр бир күн биздин көздөр жумулса
Балким жүрөр эмгегибиз мүрүлөш...

Кубанычбек Маликов

АКСЫ ТАРАБЫ

Бир убакта Темикем:
«Мен төрөлгөн Тегене,
Телегейи тегиз кең,
Жер соорусу» деди эле.
«Сөзсүз барып көр?» деген...
Акындын бул айылын.
Али барып көрбөгөн
Бар өзүмдүн айыбым.
Бутагын колго кармасам,
Даракта бүрчүк көбүрөт.
Аксыга бачым барбасам,
Жаз келип калган көрүнөт.
Авлетин тоосун бир ашып.
Кожожаш болуп көрбөсөм.
Аскасы менен сырдашып,
Ырдаса ырдап көнбөсөм.
Кыдырып кокту, кырларын,
Кадыр түн күтүп чыкпасам.
Кылымдан берки сырларын,
Кангыча жатып укпасам.
Же минип күлүк аттарын,
Агытып алсам бир оозун!...
Аткаргым келет, аткаргым,
Акындын ал бир сүроосун.

Сүйүнбай Эралиев

АКЫН АГАМА

1

Жүрөгү кээ бирөөнүн сырга толгон,
Жүрөгү кээ бирөөнүн чырга толгон.
А сенин алабарман ак жүрөгүң,
Ала-Тоо кендериндей ырга толгон.
Бирөөнүн жүрөгүнө чуулар толгон,
Бирөөнүн жүрөгүнө уулар толгон.
А сенин айдың чалкар жүрөгүңө,
Айланып апапакай куулар конгон.
Жүрөк бар май айында муздай тоңгон,
Жүрөк бар тикен өсүп, гүлү солгон.
А сенин карт жүрөгүң кандай асыл,
Айсулуу, Жыпар сүйүп ашык болгон.

2

Буурул чач бир адам бар шашып жүргөн,
Бир бассаң бир кадамча ашып жүргөн.
Ыкласын, ырыскысын ырга коюп,
Ышкырып ыр дандарын ташып жүргөн.

Көйнөгү канча экенин билбейт жаңы,
Көңүлдө ар тоголок ырдын даны.
Арийне, акын - дыйкан, ыр - дан болсо,
Дан өңү - өчпөс кызыл жүрөк каны.
Ак көңүл, бапыраңдап алаңгазар,
Үйүндө үй мүлкүнө салбайт назар.
Күрпүлдөп ыр окуса күчтүү акын -
Соодасы дүркүрөгөн кызуу базар.

Салибай Шатманов

ТЕМИКЕМЕ!

Биз жөнүндө көп жаздыңыз, Темике,
Не бир укмуш салыштыруу таптыңыз.
Терип асыл сөз гүлдөрүн сый кылып,
Кулпундуруп боюбузга тактыңыз.
Биз жөнүндө көп жаздыңыз, Темике,
Ичиңизге эчен сырды каттыңыз.
Ырыңызда көккө бөлөп сыйкырлап,
Жылдыз кылып бийиктикке тактыңыз.
Биз жөнүндө көп жаздыңыз, Темике,
Ырыңызга келдик сөздөр үн болуп.
Бизге ийилип дүйнөдөгү сулуулук,
Жайнап чыктык ырыңызга гүл болуп.
Биз жөнүндө көп жаздыңыз, Темике,
Ак тоолордон ак таң болуп аттыңыз.
Алкыш анда Айсулуулар атынан,
Таазим сизге кыз-келиндер калкынан.
Арта берсин зоболоңуз, баркыңыз.
Ай ааламды багындырсын атыңыз.
Арбый берсин дал ушундай
Бизди жазчу салтыңыз.

Гүлсайра Момунова

ТЕМИРКУЛ АГАЙГА

Бейпил күндө ырдаган,
Акындык назик жүрөк.
Ырдады кан майданда,
Жоокерлерди алга сүрөп.
Ырдап гана тим болбой...
Душманга душманындай,
Жооп берди, жумшап күчүн,
Калемин мылтык кылып,
Элинин бактысы үчүн.
Ошондуктан,
Эмгегиңиз текке кетпей.
Эл акыны болдуңуз.
Том, томдогон китеп жазып,

Темике агай, 70ке толдуңуз.

Бул чек эмес өмүрүңүзгө,

Көп жашооңуз алдыда...

Кыргыз элге арка болчу,

Ырлар күтүп калды да!

Керез Зарлыкова

ЖЕТИМИШ ЖАШ

Турмуштун ачуу-таттуу даамын таткан,

Жолунда поэзия алга баскан.

Сыналып чоң турмуштун күрөшүндө,

Жаралды өз колундан далай дастан.

Күрөштөрдө ырлары кубат берген,

Каршылашкан душманды жеңүү үчүн.

Акын да, жоокер болуп Темике сен,

Жеңиш үчүн жумшадың кайрат-күчүң.

Жаша дагы көп жылдар жашай бергин,

Сексен, токсон, жүздөн да аша бергин.

Адабият майданында ат салышып,

Тоо суусундай толкундап таша бергин,

Эл достугун, жеңишин ырдай бергин,

Урмат-сыйга бөлөнүп жырдай бергин!..

Эл достугун, жеңишин ырдай бергин.

Шабданкул Казыбеков

АКЫН АГАМ ТЕМИРКУЛГА

Темике, сизге тең келбейт,

Акындык жактан абалым.

Анткен менен менин да,

Аябай зор талабым.

Таалимин алсам деп жүрөм,

Таланттуу сиздей аганын.

Ырларын окуп коюңуз,

Ышкыбоз мендей баланын...

Биримкул Алыбаев

АГАЙЫМ ТЕМИРКУЛГА

Жаштай болуп күлүңүз,

Марттай болуп жүрүңүз.

Чыгармаңыз чуурулуп,

Түк өчпөсүн күнүңүз!

Камчы Жунусов

ТЕМИРКУЛ ҮМӨТАЛИЕВГЕ

Тарыхка жазылды алтын тамга менен,

Темиркул баатыр акын сыймыгыбыз.

Эмгегин элге жетип, ыйгарылды,
Кут болсун! «Достук» орден сыйлыгыңыз!
Кыргызымдын алп акыны Темиркул,
Мына быйыл 70 жыл жашадың.
Таза жүрөк, тунук акыл, кең пейил,
Агайыбыз жүздөн аша жашагын.
Жаңы-Жолго бара жаткан кездеримде,
Жалама-Аска зоолоруңду каранамын.
Эстеймин байдын коюн кайтарганда,
Таманыңды таш тилип канаганын.
Ойлосо жаш кезиңди жүрөк сыздайт,
Обу жок көпкөн байдын сабаганын.
Октябрь таалай берген ошол жетим,
Кара, элим, кандай ишке жараганын!
Эркиндикке чыккан ошол «куу жетим»,
Эзүүчүн бетин ачты, каргады.
Эргип учуп, жаш барчындай шаңшыды,
Эл жерине бүт өмүрүн арнады.
Аяган жок арабызда жаттарды,
Ырлар жазып чоң чабуулга аттанды.
Жоокер акын элин коргоп душмандан,
Эли урматтап, эми мына баркталды.
Калем сабы автоматка ок болуп,
Аябадың, жоо жүрөгүн жара аттың.
Бирде автомат, бирде ыр менен дос болуп,
Айтор жоону ар тараптан жадаттың.
Аман келип Ала-Тоого умтулуп,
Жеңиш менен салам айттың ийилип.
Тосуп алды кызгалдактар гүл сунуп,
Ак калпактуу кыргыз элиң сүйүнүп.
Андан бери далай ирет жер үстү,
Актан чапан, көктөн чапан кийишти.
А Темикем чынар болуп элине,
Чырпыктарың ырыңды окуп, сүйүштү.

Анар Жуманазарова

АКЫН АТАМДЫН МААРАКЕСИН УТУРЛАП

Толом деп жашка жетимиш
Толукшуп турган кезиңиз.
Тоодой талант Темике,
Токсонду кууп жетиңиз!
Адамдын көөнүн кыйбаган -
Адамдын баары сыйлаган,
Атамдай көргөн Акынга
Жамбылдын жашын ыйгарам!
Жетимиш эмне көп бекен?
Акынга ал жаш чек бекен?

Сизди да жүзгө чыгат дейм
Тиңиан чалды эстесем.
Тегене жактан келдиңиз,
Берметин ырдын тердиңиз.
Азыркы кездин Чүрөгү -
«Айсулуу» кызды бердиңиз.
Фашистти элим сулатты,
Темикем - жоокер ок атты.
Калкыңыз кантип унутат
Сиз жазган баатыр Кубатты...
Негизги иш жашта эмес,
Тарыхта калат башка элес,
Алтындай Сиздин ырларды
Ала-Тоо, кыргыз аз дебес.
Ырыңыз көлдөй чайпалат,
Жаштыктын деми байкалат.
Балдай тил, бала мүнөздүү
Сизди ким чал деп айталат?
Күн өткөн сайын күчөгөн,
Калк үчүн күйүп-түтөгөн.
Темикем чебер киши да
Жыртылганды бүтөгөн.
Туш келди ар ким күн көрөт,
Сиздики, бирок, бир бөлөк.
Жазганыңды жатташка
Жетимиш, сексен жыл керек!
Качкан да кудай дейт имиш,
Кууган да кудай дейт имиш.
Куткарып бирөө калбаса,
Жеткени жемин жейт имиш.
Сизде азыр бийлик, башчылык,
Кылсаңыз экен жакшылык.
Антпесе уулун Аскарды
Кетчүүдөй бирөө «аш» кылып?
Аскар

80 жылдык юбилейинде

АКЫН ЫРЫ

Акын ыры шам болуп күйүп чыккан,
Азат заман нур берип күлүп чыккан.
Адамдардын бактысы жигер болуп,
Арыбаган бурактай күлүк чыккан.
Акын ыры татына сүрөт болгон,
Ашыктарга дүкүлдөк жүрөк болгон.
Обон болуп, күү болуп касиеттүү,
Оттуу, таттуу сезимге түнөк болгон.

Жоо келгенде күчтөнүп акын ыры
Болду сансыз жоокердин жакын ыры.
Өзгөлөргө дем берди алга сүрөп,
Өрттү кечкен акындын чакырыгы.
Акын ыры ок болуп майдандагы,
Араан ачкан ажалдан тайманбады.
Арсыз душман мертинип жеңилгенде
Акын ыры жадырап жайдаңдады.
Акын ыры эл жолун жолдоп келет,
Акыйкатты астейдил колдоп келет.
Ала-Тоонун атагын даңазалап,
Анын ыйык сөөлөтүн коргоп келет.
Салмак салып өмүргө басырыгы,
Калса да артта жолдун көп чакырымы,
Жоокер акын мүнөзүн жазбай тартып,
Жоокер бойдон келатат акын ыры.

Сооронбай Жусуев

«ХАНДАР БАСПАС ЖОЛ БАСТЫМ...»

Темиркул Үмөталиевдин төрөлгөн айлы - Төө-Жар. Биздин айыл - Кош-Дөбө. Бул эки айылды бөлүп турган кичинекей бөксө жайлоо бар. Ал - Чер деп аталат. Чер аты айтып тургандай коюн-колтугу токой, болгондо да жаңгагы, алмасы, алмурутунан чейин ойноо балдардай моюндашып өскөн токой. Гүлдөрүчү! Май айында барып калсаң, тушарды жаап желпилдеген шиберге аралаш өскөн түркүн гүлгө, бут койгондон аянасың. Булбулдарычы! Эки айылдын малчылары булбул үнүн жыл сайын а дегенде ушул жерден угшат. Бул жердин булбулдары ушунчалык көп, анан ушунчалык мукам үндүү дейсиң!..

Болочок акындын кулагына энесинин бешик ырына кошул- ташыл угулуп, наристе жүрөгүнө акындык үрөнүн а деп таштап койгон да так ошол Чердин ажайып булбулдарыбы деп да жүрөм! Бирок, Чердин ары жагында а киши төрөлүп, бери жагында мен төрөлгөнүм менен экөөбүз биринчи жолу согуштан кийин гана көрүштүк. Мен согуштан оор жарадар болуп кайтып келгенден кийин кайрадан мектепте иштеп жатканмын. Согуш бүткөн жылдын кышы эле. Сельсовет боюнча бир гана жети жылдык мектеп бар, ошондо директормун. Күндөгүдөй эртең менен мектепке келсем, мугалимдер да, окуучулар да дуулдап жатышыптыр: «Темиркул Умөталиев келиптир! Айтикеевдикинде имиш кечетен бери. Кантип жолугушууга болор экен?!» - дешип.

Бул кабар мени да ээликтирди. Китептерин бала кезден окуп, көбүнүн аттарын жатка билгенибиз менен «акын», «жазуучу» дегендердин өздөрүн окуучуларыбыз эмес, алардын агайлары биз да көрө элекпиз да.

Мен отура калып эле кат жазып кирдим Темикеге. Эмне үчүн анткеними деле билбейм. Айтикеев Раман деген биздин мектеп аймагына жайгашкан «Кызыл-Дыйкан» деген колхоздун башкармасы. Темике менен ал бала кезде бирге кой кайтарышканын (бул да жетим экен), кийин Ак-Суу балдар үйүндө да чогуу окушканын өзүнөн укканым бар. Анын үйү мектепке жакын. Кайра аттанып, аерге заматта жетип барсам деле болмок, а мен болсо минтип кат жазып отуруп албадымбы. Аңгыча сырттан бир мугалим келип: «Кетип атышат!» - деп аптыкты. Тышка чыксаң, нарыдагы

жолдон үч-төрт атчан кишилер баратыптыр. Бирөө аскер кийимчен экен. Ошону Темике деп чечтик. Беркилери тааныш колхоздун активдери.

Ошентип, баарыбыз умсунуп кала бердик. Мугалимдер бөлмөсүнө кирип кайрадан мен жанагы жазып жаткан катымды андан ары уланттым. Сабагымын жогунан пайдаланып үч-төрт саатка чейин баш көтөрбөй жаза бердим. Темике жөнүндө ошого чейин эмне билсем, ошонун баарын кагазга түшүргөндөй болдум. Эмне үчүн? Билбейм. Эмнегедир, эле толкунданып аттым. Анан чыгарма жаратып койгонсуп, дептердин сегиз барагына жазып таштаган жанагы катымды танаписте мугалимдерге да окуп берип атпаймбы! Буга да түшүнбөдүм. Айлыбызга өзү келип калган чоң акындардын бири менен кездешүү мүмкүнчүлүгү болуп туруп, анын ишке ашпай калганына ызаланып кетсем керек го. Катка Темикенин: «Алма берип колунан, кучактатып мойнунан, эркелетип атабыз, эркин өсүп жатабыз» деген бөбөктөргө арналган ырынан тартып, тээ кан майданда жүрүп жазган ырларына чейин (аларды согуштан 1944-жылы келгенден кийин окуганмын да) жатка билгендерими (ошонум менен акынга болгон чын ыкласымы билдирейин дегеним да) кошуп жаздым. «Сербиянын, Хорваттын, сейил кылдым тоо-ташын. Алыстан келген бүркүттөй түнөк кылдым зоокасын» - уруштун алгачкы күндөрүнөн тартып, аягына чейин кан майданда жүргөнүн Кавказдын Моздок чөлүнөн тыягы Венгрия, Румынияга чейин жеткенин, от кечип жүрүп да ыр жазганын токтотпостон, демек, башка жоокерлер бир ок чыгарса, бу киши душманга карата дайыма эки ок чыгарып (ырын кошкондо), анан аман-эсен калганын укканда бала кезден жүрөктө жүргөн кадыр баркы ого бетер арта түшкөнүн, аны көрүүгө, аны менен жолугушууга ынтызар болуп дегдеп жүргөндө бул жакка келип, бирок, биз жакка кылчайып карап да койбой кете бергенине чейин жазыптырмын.

Бу катымды окуп бүткөндөн кийин жашы ошондо алтымыштан ашып калган, орус тилинен сабак берчү Касым Салахутдинов (үлуту татар) деген карыя мугалимибиз урап калды: «Бул катың мага абдан жагып калды, өзүмчө да бир окуп чыгайын. Эртең кайра беремин. Баары бир, бул кат адрестелген киши кетип калбадыбы» деди. Бердим.

Кызыкты эртесинде укпадымбы. Касым агай (баарыбыздан улууубуз да, илимдүүбүз да ошо киши болгондуктан аны: «Агай» деп сыйлачуубуз), жанагы менин катымды алып райондун борборуна барыптыр. Сурамжылап отуруп, Темике кимдикинде экенин да билип алыптыр. Түрдубаев Үчкемпир дегендикинде экен. Түрдубаев - менин ушул райондун борборундагы интернаты бар орто мектептен төрт жыл окуганымда кыргыз тилинен сабак берген агайым. Анын бир кезде Темике менен Ош педтехникумунда чогуу окуганын, Темике болсо-болбосо ошонукуна барарын жанагы каттан улам мен айткан элем. Ошону болжолдоп барган тура Касым агай. Түрдубаев анда райкомдун үчүнчү секретары болуп иштетчү.

Улгайган кишинин кар малтап кыштын күнү он эки чакырым жерге жөө барып келгенине бир жагынан кубансам, экинчи жагынан уялып калдым.

Кат колуна тиери менен Темике окуп чыгыптыр. Анан жанындагыларга угузуп дагы бир жолу окуп берген имиш. «Барамын! Сөзсүз, кайра барамын ал айылга ушул жигит үчүн. Буга жолугуп кетпесем болбойт. Бир нерсе чыкчу неме экен» дептир.

Ушул кабарды билдирүү менен Касым агай жылмая муну кошумчалады: «Уялбай эле кой, директор. Шыгыңды байкап калдым. Ошондуктан, улуу болсом да бир жолу сага кызмат кылып коеюн дедим».

Жок, Темике ал жолу келген жок. Жанагыдай достору үч-төрт күн ойнотуп алып жүрүшүп, анан ошондон ары Наманган аркылуу поезд менен узатып жибериптир.

Айтикеев Рамандын айтуусу боюнча кийинки келишинде биринчи меникине келмей болгон имиш.

Ошентип, Темике менен 1950-жылы гана көрүштүк. Баягында Айтикеевдин айтканы чын экен, бир күнү эле а киши жадырап жайнап, көптөн көрүшүп жүргөн немедей атымдан айтып, үйүбүзгө кучак жая кирип келсе болобу! Мына ошондон бери а киши менен жанаша жашап, жанаша басып, дегендей, ошондуктан, анын Адамдык да, Акындык да жүрөгүнүн кандай кагышын жакындан угуп, жакындан сезип жүрдүм.

Темике адабиятка согуштан кийин келишкен мен өңдүүлөрдүн далайынын устаты. Алардын адабият айлынан орун-очок алып калышына түздөн-түз кол кабыш кылгандардан. Дээриндеги дасмиясына ишенип-ишенбей адабият аттуу чоң жана сырдуу дүйнөнүн эшик алдында калтаарып турган кезде ичкериден: «Кире бер» - деген ишенимдүү үндүн чыгышы кандай күчкө, кандай мааниге ээ экенин ар бир жаш талапкер жакшы түшүнөт.

... Менин алгачкы ырлар жыйнагым Жазуучулар союзунда талкууланып жатканда да биринчи болуп тигинтип ичкериден үн салып колдоп чыккан ушу Темике болгон. «Мен Аркытты Жунайдан мурда көргөнмүн. Демек, Аркытка андан мурда ашык болуп, андан мурда ага арнап ыр жазган элем. Бирок, Жунайдын Аркыт жөнүндөгү ырын ушул жыйнактан окуп алып, өзүмкүнөн жогору койдум» - деп мен такыр күтпөгөн ойду айткан.

Бирок, Темикенин мага тиешелүү ырды мынчалык көтөрө чаап мактаганына туура түшүндүм. Жаш калемгерге колдоо керек эмеспи андайда. Мен ичимен: «Жок, Темике, «Кыз сүйө элек кезимде мен Аркытты сүйгөнмүн, Кол менен жасап койгондой кооз бурчу дүйнөнүн» деген сиздин калемге таандык ыр саптарынан өткөн ыр, менимче жазыла элек, мындан ары жазыларын да кудай билет», - деп отурдум.

Баш сөз жазып «Ала-Тоо» журналына да ырларымы биринчи сүнүш кылган ушу киши. Демек, менин да адабиятка келишме Темикенин көмөгү зор.

Дээрлик бардык акындар сыяктуу эле Темикенин алгачкы ырлары да өзүнүн киндик каны тамган жерге Төө-Жарга арналган.

Киндик каны тамган жер... Ошентип, туулган жердин топурагынын ысык-суугун өз таманы менен сезгенде гана, авасынын артыкчылыгын өз тулку бою менен туйганда гана, ал жерде өскөн түркүн-түмөн гүл жыты каңылжаарынан биротоло кетпей калганда гана адам ошол жердин кулуну, ошол айылдын перзенти экенин биротоло мойнуна алып, атуулдук жоопкерчилигин аркалоого бел байлайт. Дээринде акындык шыгы барга сырдуу илхам ошондой сааттарда, ошондой минуталарда келип, тула бойду коргошундай көлкүлдөтө эритип, жүрөктөн сыгып алып кагаз бетине ыр төгүлтөт. Кайда жүрбөсүн ошол жандүйнөсүнө тамга болуп басылып калган өз «Мисири» эсине түшкөндө өзүнөн гана эмес, окугандын да жүрөгүн элжиретип, делебесин козгоп, ага да өзүнүн кичине Мекенин эсине салып, ага болгон сагынычын, кусалыгын арттырат.

Сенде жүргөн чоң атам
Эске түшөт санасам.
Карегимдей көрүнөт,
Капталыңды карасам.
Адырмын жаткан дебесең,
Жер аз экен сага тең.
Кагылайын, тууган жер,
Кандай сүйкүм кебетең!

Бул саптар акындын «Төө-Жар» деген ырынан. Мына, акындык кудурет деген алакандын отундай жерди ааламдай көрсөтүп, дүйнөнүн эң сонун бир бурчундай сүрөттөп таштады! Чыныгы уулдун чыныгы ыкласынан, сүйүүсүнөн жаралган саптар гана ушундай касиетке ээ!

Отузунчу жылдардын башында жаңыдан гана түзүлүп жаткан улуттук жаш адабият «хоруна» Үмөталиев келип кошулганда ал хордун үнү дагы бийигирээк, дагы шаңдуураак угула баштаган. Андан бери алтымыш жылга жакын убакыт өтсө да ошондогу түштүктүн аптабына тотуккан буудай ирең, жел желпиген Сары-Челек көлүнүн бетиндей толкундуу кара чач, орто бойлуу «солисттин» добушу кардыкпай чыгып, эл сыноосунан жогору баа менен өттү. Т.Үмөталиев ошондо өзү менен кошо эми гана түптөнүп келаткан адабиятка түштүктүн «Ак алтыны», «Кара алтыны», «Сары алтыны» жөнүндө, кийинчерээк өзү жазгандай: «Кол менен жасап койгондой дүйнөнүн кооз бурчтары» - Аркыт, Арстанбап тууралу жаңы ырларды ала келди.

Түштүгүм менин ак алтын.

Түгөнбөс айтса санатын

Түштүктө жүрүп жетилип

Чалгын болгон канатым.

Ооба, ага өмүр берген, ырдаганга шык берген – адегенде Түштүк. Анан Кыргызстан. Акындын поэзиясынын аймагы ушундай.

Т.Үмөталиев - революцияга чейинки тагдырдын «өгөй балдарынын» бири. Ата энесинен эрте ажырап, тумалай жетим калган ал андан ары кандай күн кечиргенин өзү айтып берсинчи:

Жашымда жетим калдым, жалчы болдум.

Саргайдым, үшүк урган гүлдөй солдум.

Тил үктүм, таяк жедим, түйшүк тарттым.

Түнкүсүн короо болду жаткан ордум.

Чалканга бөлөп урду жылаңачтап,

Боорумду кебеп кылды отко кактап.

Күйкөгө тоют болуп кетеримде

Большевик түйгүн жетип калды сактап.

Ошентип, болочок акын көрүнгөндүн эшигинде отунун жагып, күлүн чыгарып дегендей эртеден-кечке ач-жылаңач темпейип иш кылса да, үйдүн ичинен орун тийбей кык төшөнүп, таш жазданып, койлор менен кошо короодо жатып күн кечирип жүргөндө дагы бир ушундай эле тагдырдагы акын айткандай: «Мурун зарлап, шымы жаргак» жүргөндөргө жаңы заман: «Кел берилеп сунган кол». Бул кол Октябрь революциясынын кыргыз жергесине чейин жетип келген касиеттүү колу эле. Ал кол кедей-кембагалдардын, Темиркулдай жетимдердин көз жашын арчыган. Таякка уугуп, «чалканга таланып» жылаңач жаткандардын колунан кармап, өйдө тургузган. Ошого чейин тигинин ата-энеси койгон атына уккан сайын муз тийгендей денеси ичиркенген «жетим» деген сөз дайыма жанаша айтылып келген. А турсун, ал азыркы Аксы районуна караштуу Ак-Суу деген жерде биринчи интернат ачылып (1924-жылы), ага кирип окуп калгандан кийин деле аны билгендер «Темиркул жетим» дешип жүргөнүн Темике өзү айтып калар эле. Көкөйгө тийген мындай кемсинтүүдөн да аны совет бийлиги куткарат. Ал интернатка киргенде он алты жашка келип калган. Бирок, ага чейин эле ал тамгаларды таанычу. Эшигинде коюн кайтарып жүргөн Тегенелик Ормотой деген байдын балдарын окуткан молдодон дээринен зээндүү Темиркул да эртели-кеч кемегеге от жагып отуруп тигилерге тирмие тиктеп жүрүп сабатсыздыгын

жоюп алган эле. Айырмасы, бай балдары кагазга калем менен жазса, «Темиркул жетим» муздап калган күлдү астына тарта алаканы менен тегиздеп алып сөөмөйү менен жазчу экен. Кой кайтарып талаага чыкканда топуракты кагаз ордуна пайдаланып жүрүптүр. Ошондуктан аталган интернатка келгенден кийин класстан-класска аттап отуруп, экинчи жагынан жашы өтүп бараткандыктан Ош педтехникумуна которушат. Анын чыгармачылыгы да мына ушул жерден башталат. Тагыраак айтканда, мурдагы «Темиркул жетимди» «Темиркул акын» атка алып барчу байсалдуу жол ушул Оштон башталган.

Улуу Ата Мекендик согушка катышкан кыргыз калемгерлеринин ичинен анын башталышынан бүткөнүнө чейин катышкан, башкача айтканда, алардын эң «стаждуусу» да ушул Темике. Эгер согуш 1418 күнгө созулган болсо, анын бардыгын бу киши жоокер кийими, жоокер жарагы, жоокер ыры менен өткөрдү. Башкалар жоо беттеп жалгыз куралы, жоокердик жарагы менен гана барса, бу адам душманга каршы төрт жыл бою кош курал менен автоматы жана ыры менен барды, саясий кызматкер, капитан Үмөталиевдин ызылдап ок учпай калган мүнөттөрдө, сааттарда дайыма офицердик планшетинде жүрчү блокнотуна жазылып калган жоокердик тер жана ок жыттанган ырлары кийин «Жеңиш» аттуу чоң китепти түзгөн. «Кубат» поэмасын жараткан.

Фашизмге каршы жүргүзүлгөн согуш социалисттик коомубуздун саясий-моралдык жактан күч кубатын гана сынабастан, анын ар бир адамынын патриоттук жана граждандык парзын кандай түшүнөөрүн, аны мындай кыйын, кыстоо кырдаалда кандай аткаарын да сыноодон өткөрдү. Советтик адамдар өз жерин, ошону менен бирге Октябрь революциясынын бергендерин сактап калуу үчүн бир кишидей болуп өлүмгө тике карап барышты. Алардын ичинде азыр биз сөз кылып жаткан Үмөталиев да бар эле.

Жердин бетин кызыл жалын каптады.
Койдой жайнап танк тебелеп таптады.
Баарынан да батып кетти жаныма
Биздин жерде биздин кандын акканы.

Мына, чыныгы атуулдук ар намыстын сөзү! Өзүн гана эмес, курал кармоого жарактуу ар бир кишинин ар намысын козгоп, ууруларча түн жамынып ыйык чек арабызды бузуп кирген душманга каршы аттанууга чакырган ураандай угулган сөз!

Биздин жоокерлер Улуу Ата Мекендик согушка катышуу менен жалаң гана өз өлкөсүнүн эркиндиги жана көз каранды эместиги үчүн күрөшпөстөн, башка элдердин да фашисттик кулчулуктан кутулушуна жардам көрсөтүү аркылуу интернационалдык милдетин да өтөштү. Буга далил катарында Темикенин венгр элинин көрүнүктүү акыны Сабо Лоринцти өлүм коркунучунан куткарып калганын айтсак жетиштүү. Анда эмесе Сабонун өзүнө сөз берели:

Темиркул Үмөтали кыргыз акын.
Кайдасың ушул бүгүн сен курдашым.
Тарсылдап теребелде металл уруп
Турганда куу тагдырга моюн сүнүп
Жардамга ким жиберди, кайдан шаштың?
Кийимиң өөн, кайдан сени тааныштырды
Айткансың ал тозокто: «Жакынмын» -деп.
Капыстан жарк эткенсип жарык жылдыз
Күбүрөйм: «Керемет» -деп ченебеген

Курдашың жүрөгүндө сүйөт али
Көңүлдө унутулбай жүрөт али
Эки сөз - ал Темиркул Үмөтали.

Темиркул Үмөталиевдин согуш мезгилиндеги ырлары, поэмалары анын чыгармачылыгынын бийик чокусу деп жүрүшөт адабият теоретиктери. Туура баа. Акындын жүрөгү канамайын андан жакшы ыр чыкпайт. Ал эми жоокер акындын жүрөгү төрт жыл бою тынымсыз канап жүрбөдүбү!

Чыгармаларынын табияты боюнча Темике негизинен «Жыргал турмуш» акыны. Анын көп жылдык акындык эмгегинин басымдуу бөлүгү жаркын маанайдагы ырлардан турат. Мейли, койчу, шахтерду ырдасын, мейли, окумуштуу менен балеринаны ырдасын, анын акындык добушун бейкут турмуштун шаңдуу күүлөрү коштоп турат.

Темикенин улуттук адабий казынабызды башка элдердин адабиятынын чыгармалары менен байытууда сиңирген эмгеги да чоң. Ал Пушкиндин, Маяковскийдин, Бажандын, Навоинин, Турсун-Заденин жана башкалардын ырларын эне тилине которгон.

Темикенин адабиятка сиңирген эмгеги мамлекет тарабынан жогору бааланды. Ал Ленин, Эмгек кызыл туу, Кызыл жылдыз, Ата мекендик согуш, «Ардак белгиси» ордендери, көптөгөн медалдар менен сыйланган. Кыргыз Республикасынын эл акыны. Токтогул атындагы мамлекеттик сыйлыктын лауреаты.

Малай элем, хандар баспас жол бастым.

Ким бактылуу, мен бактылуу болсом! –
деп тура айткансыз, Темике.

Жунай Мавлянов

АКЫН АГАМ ТЕМИРКУЛГА

Акын деп айтсак аныгын,
Ар түрү бар го карынын
Алтынбы, жезби, таланты,
Баасы бир эмес баарынын.
Кыйлага даңкы жарыя,
Кыргызда бир топ карыя...
Өнөрлүү өскөн жаштарга
Өзүңүз Нарын дарыя!
Биз Сизге куйган булакбыз...
Былдырап аккан «чунакбыз»,
Билээрсиз сөздүн төркүнүн
Булаксыз дайра кубатсыз.
Колуна калем кармаган,
«Чымындуу» көп го жайнаган.
Ким кеңеш угуп кунт коюп,
Ким сизден сабак албаган!
Байдылда Сарногоев

АКЫНДЫН ӨРНӨГҮ

Ар бир чоң акын - элдики. Андыктан, кыргыз адабиятын баштоочулардын жана анын ири өкүлдөрүнүн бири, Кыргыз ССРинин эл акыны Темиркул Үмөталиевдин бул

күндөрү белгиленип жаткан 80 жылдык тою да жалпы кыргыз элине, анын ичинде бүтүндөй маданиятыбызга тиешелүү майрам.

Темиркул Үмөталиев ыр жазуу өнөрүнө 1930-жылдардан баштап киришкен. Андан берки алтымыш жылга жакын убакыт анын чыгармачылык мээнети менен жык толгон жана акталган. Бир кезде, азыркы Жаңы-Жол районуна караштуу Төө-Жар айылында төрөлүп, жетим калып ар кимдин улагасында жүрүп күн көргөн, эч кимдин назарында жок бир бечара баладан, азыр Ала-Тоо аймагынын булуң-бурчтарына чейин атагы тараган, эл-жүрт урматтап, элдик акын деген ардактуу наамын ыйгарганга чейинки басып өткөн анын даражалуу сапары буга күбө.

Акындын ички дүйнөсү, анын турмушка жана адам коомунун өнүгүшүнө, тарыхка көз карашы, анын табигат берген талантынын күчүнө жараша көркөм кабылдай алуу кудурети - анын китептери экендиги айкын. Темикем көптөгөн китептердин автору. Демек, ал өзүнө гана тиешелүү көркөм, асыл дүйнөгө ошончолук бай. Жакында эле кадырлуу аксакалдын кийинки кездерде жазылган ырларын окуп, алардын мезгил менен шайкештигине, баштагы акындык эмоция дагы да тукулжурай электигине бир чети таң калсам, бир чети ыраазы болдум. Демек, акын бүгүнкү өзүнүн сексен жаш курагында да, табигый күүсүнөн тайган эмес, биздин күндөрдүн негизги белгилерин ырларда тутуп калууга азыр да дилгир. «Ыр - жаш куракта» деп коюшат, бирок, чынымды айтсам, мен буга көп деле ишене бербей калдым. Балким, кеп кары-жаштыкта эмес чыгар, акындын талант кудуретинде, өзүн мезгил менен курчута билишинде чыгар? Турмуш менен мезгилди тең кармай билүү чоң искусство, чоң касиет. Темикем муну далилдеди. Бул - чоң акындын өрнөгү.

Темиркул Үмөталиевди акын катары элге таанытып, ага аздыр-көптүр алгач кадыр-барк алып келген чыгармасы «Айсүлүү» поэмасы деп жүрүшөт. Бул чындык. Ал 1930-жылдардын аягында жазылып, ошол учурдагы окурмандардын ой-сезимин өзүнө тарта алган. Жаштык жана махабат сырларына кандырылган бул чыгарманын бир өзгөчөлүгү - ар кандай жакшы поэзия сыяктуу эле өзүнүн көркөмдүк жана мазмундук касиеттерин сыртына калпытпай, ичине терең каткан. Поэманын: «Айсүлүү чынында да бир сулуу кыз, бир көрсөң көпкө чейин унутулгус», - деген башталгыч саптарын окурмандар эми да айтып калышат, демек, чыгарма элге жеткен, анын башкы каарманы - айыл кыздарынын бардык жакшы сапаттарын өзүнө топтогон Айсүлүү кыз элдик сүймөнчүлүгүнө айланган деген сөз... Албетте, мунун баарына себепкер акындын чеберчилиги.

Акындын эрдиктери менен бирге Темиркул Үмөталиев адамдык, граждандык эрдиктерди да жасаган киши. Улуу Ата мекендик согуш башталган күндөрдөн тартып, ал бүткөнгө чейин фронтто каламы менен да, куралы менен да каардуу душманга каршы салгылашты, совет адамдарын немецтик-фашисттик баскынчыларды тезирээк кыйратып жеңишти камсыз кылууга чакырган көптөгөн күжүрмөн ырларын жазды.

Сел жүргүзүп аккан кандан, көз жаштан,
Согуш менен душман келди батыштан.
Тартынбады талагандан кыштакты,
Тынч жатышкан кемпир, чалды атыштан.

Ал эми анын:

Баарынан да батып кетти жаныма,
Биздин жерде биздин кандын акканы. -

деген сыяктуу ыр саптары накыл сөз катары айтылып кеткен эле. Акындын согуш кезинде жазылган ырлары «Жеңиш» аттуу жыйнак болуп, 1946-жылдардын экинчи

жарымында жарык көрдү. Колдон түшүрбөй окуп жүрдүк. Солдат шинелин кийип, автомат асынган андагы ырлар биздин жаштык сезимге «эшик какпай, түз эле» кирип келген. Анткени, «Жеңиш» китебинин туруп келген ал жоокерлер менен биз фронтто бирге жүрүп, окоптордо бир түнөп, жоого каршы чабуулга да чогуу чыгып жүргөнбүз.

Баса, Темикенин «Жеңиш» китебине байланыштуу бир окуя азыр менин эсиме түшөт. Согуш бүткөнүнө бир аз эле жыл болгондон кийин, Фрунзеде жаш акындардын кеңешмеси өтүп, чакырылып калдык. Бир күнү кечке жуук Жазуучулар союзуна кайрылсам, жоон топ эл катышкан жыйын бар экен, көрсө ушул «Жеңиш» жыйнагы талкууланып жатыптыр. Докладчы маркум Касымбек Эшмамбетов экен. Доклад бүткөндөн кийин талкууга өтүштү. Жыйнактагы «Коркпо, достор, тайманба!» деген бир ырда мындай бир саптар бар болчу:

Куштай учуп, желдей сызып
Көрдүк жерди алыскы.
Бири калып, бири озуп,
Карагайлар жарышты...

Ырдын акыркы эки сабына олтургандардын көбү каршы чыгышты: «Жарышкандай эмне, карагайлардын жаны бар беле?» - дешти. Мен да өз ичимден аларга кошулгандай болдум. Темикем мойнуна албай, аларга бир топ каяша айтты. Ошондогу сындын туура болбой калгандыгын мен кийин түшүндүм. А көрсө, ат менен чаап, же машинада катуу кетип бараткан кишиге жол боюндагы зым карагайлар чын эле ошондой сезилет тура, ал эми экинчиден, акындын көркөм кыял менен күчөтүлгөн көрүүсүндө алар ого бетер чуркап, жарышып бараткандай сезилери бышык.

Темиркул Үмөталиевдин бир өзгөлүчүгү - кенендиги. Жаштарга, айрыкча жаңыдан жазып жүргөндөргө ал ар дайым жылуу мамиле кылып, алар үчүн кам көрөт. Кол жазмаларын көтөрүп келгендерге кимисине болсо да атайын убактысын бөлүп, алар менен эринбей олтуруп иштешет. Баса, менин биринчи китебимди түзгөн, ага баш сөз жазып, редакторлогон да ушул урматтуу аксакал болчу.

Сүйүнбай Эралиев

АГАМ ТЕМИКЕМИН 80 ЖЫЛДЫГЫНА

Сексенге чыккан да бар, чыкпаган бар,
Сексенге жетпей жолдо уктаган бар.
Кадырың, сыйың артып Темике деп,
Калкың бар Апа-Тоолук сыймыктанар.
Ак тоюңа жетсем деп шашып келдим,
Ак карлуу Ала-Тоону ашып келдим.
Аткарып Ата журттун ыйык салтын,
Атынан туулган жердин салам бердим.
Кубанчын билдиремин жетпес ченем,
Куттуктап сексен жылдык тоюң менен!
Турууңдун туу казыгын көтөрүшкөн,
Туугандар салам айтты Тегенеден!
Бир кезде арылбаган ыйлуу шордон,
Темикем бүгүн залкар акын болгон,
Айтышты жолдоштору ысык салам,
Аркыттан, Ак-Суу менен Жаңы-Жолдон.

Ысык салам Темике, ак тоюңа,
Сезим куунак сексенди басканыңа,

Солдон оңго:
1-катарда
Т.Үмөталиев,
А.Токомбаев,
Т.Кулатов,
М.Рыскулов,
К.Кондучалова,
2-катарда
Б.Сарногоев,
А.Токтакунов,
1958.

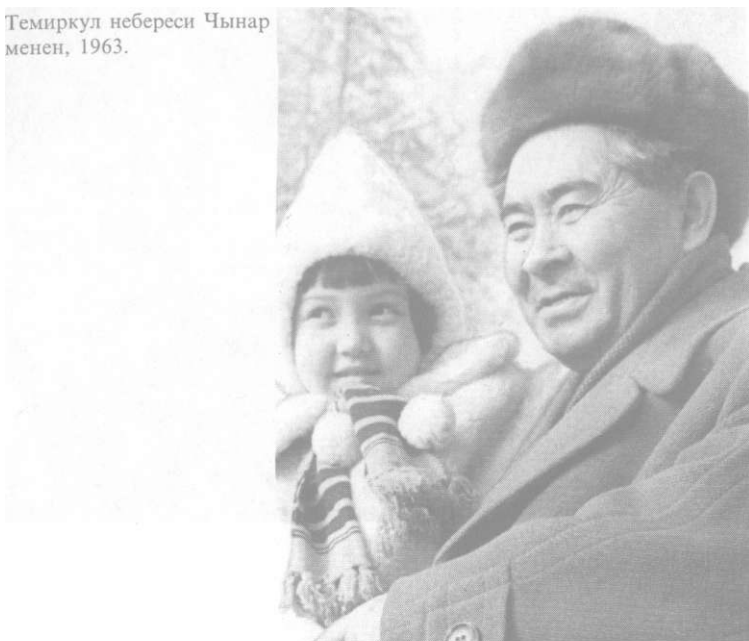

Т.Сыдыкбеков, Т.Үмөталиев, К.Баялинов, А.Токомбаев, Я.Шиваза, 1960

Т.Үмөталиев жана С.Жусуев, 1958.

Темиркул небереси Чынар менен, 1963.

В.Мурадели Т.Үмөталиев, С.Эралиев, 1963.

Т.Үмөталиев жубайы Зуура менен, 1963.

Т.Садыков, венгр акыны Томаш жана Т.Үмөталиев, 1966.

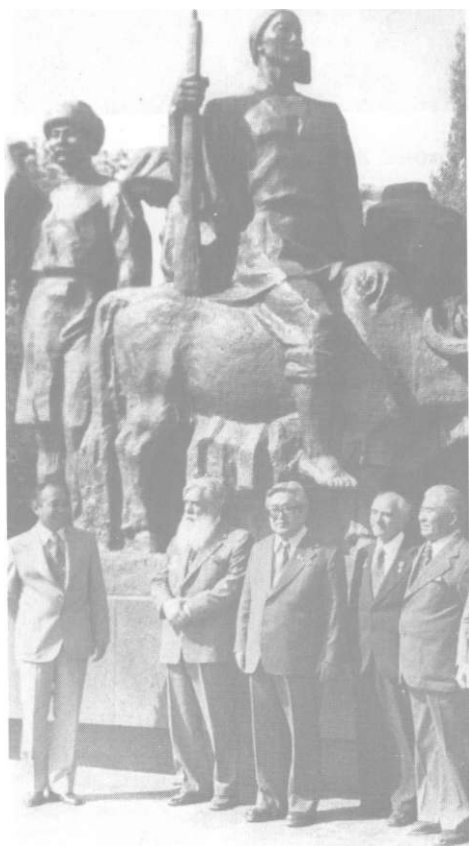
Солдон оңго: Л.Соболев, С.Сасыкбаев, Т.Үмөталиев, С.Шимеев, якут акыны М.Тимофеев, 1948.

Р.Гамзатов, Т.Үмөталиев, Ч.Айтматов, 1968.

Солдон оңго: 1-катарда А.Токомбаев, К. Каракеев, Т. Үмөталиев, 2-катарда Т. Сарбанов, А. Карыпкулов, С. Акиев, 1970.

Т. Садыков, Т. Усубалиев, А.Кибальников, М.Аникушкин, Т.Үмөталиев «Революциянын каармандарына» эстелигинин ачылышында, 1978.

СССР
Жазуучуларынын
VI съезди. Солдон
онго: А. Стамов,
А. Токомбаев,
Т. Үмөталиев,
М. Жангазиев,
Москва, 1976.

Т. Үмөталиев жана Ч. Айтматов, 1979.

Т.Үмөталиев окуучулар менен, 1980.

Ташыркабас таланттуу агам сенсиң,
Атыңды айтып акым бар мактанууга.
Ары жок талантсыздын богоп жолун,
Поэма, ырлар жаздың сонун-сонун.
Алыска канат сермеп бийик учкан,
Темике шумкарысың Ала-Тоонун.
Көп жазып ыр саптарын элге сундуң,
Эмгегин урматталып сыйга тундуң.
Териме батпай турам кубангандан,
Темике, сыймыгысың кыргызымдын!
Өмүргө өрнөк болуп жазган ырың,
Өтсө да жашай берет нечен кылым.
Тоготпой карылыктын чидерине,
Токсонду тоголотуп, жүзгө чыгың!

Анаш Сооронбаев

«... ТЕМИКЕМ... АЛТЫНДАЙ ЫРДЫН КЕНИ СЕН...»

Акын Турар Кожомбердиевдин бир учурда Темикеге арнап жазган ыры ушинтип башталчу. Андан бери далай жыл өттү. Темикенин юбилеи да кирип келиптир. Баса, кечээ эле аксакал жазуучунун 70 жылдыгын белгилегендей болгонбуз. Көрсө, андан бери он жыл өтүп кеткен экен да. Убакыттын тез өткөнүнө таңгалганыбыз жок. Таңгалганым башкада: кыркынчы жылдын аяк ченинде кызыл жагоо тагынган мен өзүм кайсы бир майрамда Темикенин басмадан жаңы эле чыккан «Аркыт» деген ыр китебин белекке алганымды эстедим. Сырты кургай электей көрүнгөн китеп. Кыпкызыл алма кучактаган кара башыл жаш бала. Ошентип, туура кырк жыл мурда мен Темиркул Үмөталиев деген жазуучу менен таанышсам, азыр өзүмдүн да жашым улгайып, чач агарып дегендей, картая баштаган окшойм. Ал кезде Темике канча жашта

экени ойго келген эмес дечи, бирок андагы мен сыртынан билген акын беш жылдан ашык кан күйгөн согуштун азап-тозогун көрүп, эли-журтуна жаңы эле аман-эсен кайтып келген жоокер жигит турбайбы. Мына ушулар жөнүндө ойлой мен таңгалып, жүрөк өйүгөн нерсем башкада экенин түшүндүм. Андан бери кырк жылча мезгил өтсө, ошого жараша өмүр дагы бекер өтпөгөндүр. Ал аралыкта университетти бүтүрдүк. Каржалып, чүнчүп, иштегендей болсок, кээде көтөрүлүп, а мүмкүн бирде курулай жерден бой көтөрүп, кайра эле кимдир бирөөдөн көңүл кала, дос күттүк окшойт. Акыры келип: кандай иш бүтүрдүм, табийгат тартуулаган өмүрдү кандай сүрүп келатам деген ой көңүлдөн кетпей жүрөк өйүйт. Кантсе да көзгө толбогон, эгер өмүр өтсө, изи ошо замат сууган азыраак эмгегибиз бардыр. Аны эске салбаганда деле, адам баласы кара жанын багыш үчүн болсо да эмгектенет. Эмгектенүүдөн бөлөк да адам башына жүктөлгөн милдет арбын. Жашоодо, билгенге бир адам менен экинчи адамдын өз ара мамиле түзүп, ымалага келиши да оңой эмес. Демек, ушундан улам мен көптөгөн жакшы адамдарга туш болгонумду өзүм үчүн чоң олжо деп эсептейм. Алардын ичинде элибиздин жазма адабиятын түзгөн жазуучуларыбыздын бири биздин Темикебиз. Ошентип, өзүм бала кезимден жакшы көргөн, анын ичинде жыйырма беш жылча бетме-бет сүйлөшүп, кыял-жоругун билип, чыгармаларын кумарлана окуган Темикени эстегенде муундар ортосундагы карым-катнашка токтолгум келди.

Темике көз алдыга келгенде ар дайым шашып бараткансыган буурул чач, орто бойлуу, бак жайган, маңдайы жарык, каштары коюу, көздөрү чүңкүрүрөөк, баатыр мүнөз, эр көкүрөк элпек адам көз алдыма келе калат. Жолуккан жерден адам менен пейилин сала кенен учурашып, ачык күлүп, тез-тез сүйлөйт да «айланайын» деп эркелете кош айтышкан бойдон чолосу тийбеген адамча андан ары шашып жөнөйт. Биз адеп көргөн кезде анын кайраттуу, коюу буурул чачы боло турган. Азыр Темикенин чачы төөнүн чуудасынча жупжумшак, аппак кыроо баскан кези. Бул штрихтер бир көргөн адамдын көзүнө дароо урунган, көпкө чейин анын эсинен кетпеген Темикенин тышкы портрети. Ал эми бирге басып, чогуу отуруп жай сүйлөшкөндө алдыдагы биз эскерткенден такыр эле башка адам менен бет келгениңе таң калбай койбойсуң. Мындайда акын өтө оор басырыктуу, жай сүйлөйт, сөзүнө басым коюп салмактуу сүйлөйт. Кээде көп жашап, көптү көргөн адамдар отуруштарда көпчүлүккө сөз бербей, жалгыз өзү сүйлөп, бабыр болуп калганын да көрүп жүрөбүз. Темике сексенге чыккан адам жана сөз гүлүн өнөр туткан акын. Бирок чогулган жерлерде, же жекече маектешип отурганда сүйлөшүүнүн маданиятын кылдат сезген акылман адам. Ыгы келсе ал сөзүңдү тыңшап канча болсо да үнчүкпай отура бергенден тажабайт. Бет алдында отурган адамына ким болбосун өтө аяр мамиле кыла сөзүн бөлбөйт, өзүнүн улуулугу, кадыр-даңкы менен аны чүнчүткүсү келбегени түрүнөн көрүнүп турат. Өзүнө башкалардын оюн жеткире угуп, кезеги келгенде өзү да моокумунду кандыра сүйлөп бере алат. Байкашыбызча, Темике кургак чечендик кылып, кооздой, жымсалдап, куюлуштура, макалдата сүйлөгөндөн качып турат. Ушундан улам сүйлөгөн сөзүнө карап Темикеде накта жоокердин мүнөзү бар экенин байкайсың. Кыйын кыстоолордо жүрүп көнгөн жоокерлер да буйрукту так берип, аны аткарганга көнгөн сыяктуу ойдун карапайым, так жана жеткиликтүү болушун каалайт Темике.

Экинчиден, Темиркул Үмөталиевди мен өтө эле сыпайы, тамашакөй адам катары билем. Сапарда жүргөн кездерде ал тамаша айтыша, каткыра күлүп жаш менен жаш, кары менен кары болуп калат. Тегерегинен кары-жашы үзүлбөй, көпчүлүктөн айырмаланбастан өзүн улуулар менен жаштардын ортосунда калыс жүргөн адамдар чанда кездешет. Ошентип мен бул жерде Темикенин улгайган жашын эске алуу менен

бирге аны муундар ортосундагы көпүрө сыяктуу сезем. Айрым бир адамдар жашы өйдөлөп, кадыры көтөрүлгөн сайын өз боюна башкалардан оолак тута баштайт да, жашы төмөндөрү баласынткысы келет. Ал кичүү деген муун эртең эле өзүнөн ашып түшүп, өзүнө башчылык кылары менен иши болбойт. Ошентип турмуштун өнүгүү жолундагы диалектиканы түшүнбөйт. Өз баласына жашташ өнөрпоздун шыгы улам курчуп, мартабасы артып жатканын көрө албай ичинде ызырынат. Жолуна эч кимди чыгарбай жүрүп көнгөн андай инсан өзү үстөмдүк кылып көнгөн замандаштарынан ажыраган сайын жүдөйт, коңултуктайт да, жаңы чыккан жаш муундардын ортосуна келсе кулжадай каркайып батпай калат. Анын жолун, улуулугун, даңкын бирөөлөр талашып жатпаган соң, жөн жашай бербей өзүнчө кыжырланат. Кийинкилерге акарат көрсөтөм деп жүрүп, акыр аягында көпчүлүккө жек көрүнөт да калат. Осмонкул менен Алымкулду билгендер кайран залкарлар жыйында отурганда чоң менен чоң, жаш менен жаш болушуп, бирөөнү зекимек тургай, деле эч кимдин кемчилдигин байкабай калышар эле деп эскеришет. Муну айтып жатканыбыздын себеби, муун жаңырып, муун алмашканда ошентип өзүмчүл адамдар батпай калары чындык. Ал эми жалган дүйнөдө элге батпай, көпчүлүккө жек көрүнүп калуудан табият сактасын. Бу агынан Темике ар кыл муундун өкүлдөрү менен камыр-жумур түз жашап, тыгыз байланышта келатса, анын баары акындын адамгерчилигин, жүрөгүнүн тазалыгын далилдөөчү айкын мисалдардын бири го. Экинчиден, Темике өзү туткан принцибинен, көз карашынан баш тартпаган адам. Чабуулдарда коркуу дегенди билбеген жоокер сыяктуу тайманбаган Темикенин көкжал мүнөзүн биз мындан отуз жылча мурда боло берчү адабий дискуссияларда көп көргөнбүз. Булар акын жана гражданин Т.Үмөталиевдин ички жана тышкы мүнөзүн белгилей турган айрым бир портреттик деталдар гана экенин баса белгилейм. Болбосо, Темике жөнүндө жазылган макалалар, изилдөөлөр өтө арбын, ошого жараша акындын жандуу портретин түзгөн очерк жокко эсе. Анын үстүнө кыргыз адабиятынын салтына портреттик очерктер негедир аз жазылган. Ал тургай мемуар жанры өтө эле артта калды көрүнөт. Ушу жерден мен өзүмдүн сынчы эмес экендигимди белгилегим келет. Чыгармалар жана бирөөнүн чыгармачылыгы жөнүндө макаланы чанда гана жазам. Андыктан, бул жердеги биздин максат: акын жөнүндөгү көп жылдык байкоомду жөн гана ортого салмакчыбыз. Сөз кезеги келгендиктен, эми акын Т.Үмөталиевге анын замандашы, жолдошу жана «касы», Кыргыз ССРинин эл акыны К.Маликовду катар койгум келет. Көзү өтүп кеткен курбусунун ой-пикирин ортого салганда гана биз кеп кылып жаткан залкар акын Темикенин жандуу образы даанараак көрүнөбү деп ойлойм.

Ошол 1978-жылдын март айынын баш чени, К.Маликов менен жолугуп калдым. Тагыраак айтканда, Кукем мен иштеп отурган кабинетке шарт кирип келди. Оозгу бөлмөдө отурган секретарь кызга бир кезде: «Ушу адам качан, кайсы убакта келсе да, үстүмө токтотпой кое бер» - деп эскерткен элем. Ошондуктан, Кукем мага туш келди кире бере турган. Адатынча, башты чулгуй суроону түз берди:

-Бу, эмне үчүн Үмөталиевдин юбилейи өтпөй турган болду?..

Мен Кукеме кызыга карадым:

-Жарыктык, аны мен кайдан билем?

-Сен билбесең, ким билет? - деди алгыр бүркүтчө ормоне карап, кала берсе мени кекеткен, ачууланган түрү бар. Тамаша айтып кутулайын деген жаным, Кукемдин түрүн көрүп батына албадым:

-Куке, чын билбейт экемин.

-Билишиң керек эле. Сен аралашып жүрбөйсүңбү? - деди, Кукем эми жибиген түрдө.

Жоошуй түшкөн акынды эми соороттум:

-Күке, азыркы талап ошондой. Юбилейлер азыраак өтсүн деп жатышат го...

Күке ачуулана түштү:

-Деги эмне деп жатасың? Кеп кимдин юбилейин өткөрүп, кимдикин өткөрбөө жөнүндө баратат. Темиркул юбилейи өтпөй калчу акындардан бекен? Билгенге ал, кыргыз адабиятын негиздегендердин бири. Кан күйгөн согушта баштан аяк болуп келди. Темиркул көптүн бири эмес.

Жумушум кычаган мен анын эмнесин мага айтасың дегендей Кукемден көзүмдү албайм. Өтө эле темпераменттүү, нар кескен кылычча курч эле го кайран киши. Ошол өткүрлүгү менен:

-Темиркулдун юбилейи өтпөй калса, уят болосуңар! -деди. Юбилейди өткөрбөй уят болуучулардын ичине мени да кошо басым жасаганына анча капа болгон жокмүн. Кукем ордунан туруп баратып:

-Темиркулдун юбилейи өтүш керек! Өткөрөбүз! -деп коюп, адатынча башты чулгуй басып кетти. Макалабыздын башында К.Маликов жөнүндө эскерткенде анын Темикенин «касы» деген сөздү атайын тырмакчага алганымды чечмелебесем көпчүлүк күдүк ойдо калар. Революциядан берки жазма адабиятыбыз өзүнүн өнүгүү жолунда көптөгөн талаш-тартыштарды туудурганын билебиз. Ар кандай чыгарма менен чыгармачыл адамдардын керт башынын тегерегинде не деген карама-каршы көз караштар болбоду? Ал кезде дискуссиялар өтө эле көп болорун айттык го. Ооба, негизинен талаш анда адабияттын тазалыгы жана идеялык көз караштардын келишпегендигинен чыкчу. Кичинекей эле талаш чоң чатакка айланчу да, көбүнчө адабиятчылар менен жазуучулар эки жаат болушуп, бири-бирин аео деген менен иштери болбой, кала берсе күчтүүлүк кылган тарабы курулай жалаа жабууга чейин барышкан учур да болгон. Анда доордун талабына жараша адабиятчылардын деңгээли ошондой эле. Ошондой таймашкан заманда Темике менен Күке да өз ара аябай кырчылдашкан. Бири-биринин адресине не деген гана ачуу сөздөр айтышпады. Экөөнүн ортосундагы айыгышкан карама-каршылык, кыргызча айтканда, жарма таарынычтан чыкпагандыгы анык. Кара таман топордун тукумдары ошончолук өнүгүштүн түйүнүн идеялардын, көз караштардын келишпестигинен келип чыкты деп түшүнүшкөн. Тап күрөшү үчүн деп айыгышкан алар чындыгында өздөрү кайсы таптын кызыкчылыгын колдоп жатканын жакшылыктуу сезишпесе керек. Башында айттык го, бул өзү караандай жаатташуу эле. Кала берсе, жүрөктөрүндө кири жок ак көңүл жолдоштордун колтугуна суу бүрккөн адам да болбой койгон жок. Аны өлөр алдында Маликовдун өзү мойнуна алганы көңүлдө. Ошентип, бири-бири менен чогуу басмак тургай, саламдашпай калышкан кезинде Маликовдун Темикенин юбилейин кененирээк өткөрүү жөнүндө кылган камкордугун мен адегенде түшүнбөй калганымды азыр жашыргым келбейт. Анан барып эсime түштү, ошондон төрт-беш ай мурда Маликовдун Үмөталиевге арнап жазылган ыры «Кыргызстан маданияты» газетасына басылган болчу. Ак дилден чыккан ырында Кукем Темикеден кечирим сурагандай түрү бар эле. Айтор эки курбунун көңүлдөрү жибип, мамилеше баштаганына өзүмчө ыраазы болдум. Ошондон көп өтпөй Кукем кайра келди мага. Мөрөйү колуна тийген адамча жүзү күлүңдөйт.

- А жигит, - деп чулгуй маңдайыма келип отурду. – Баарын макулдатып чыктым. Айтпадым беле, Темиркулдун юбилейин өткөрөбүз деп, болгондо да чоң өтөт.

-Эң жакшы кылыпсыз, Куке, - деп аны кубаттай берсем, Маликов мени сынагандай тиктеп туруп:

- Негизги докладды сен жасайсың, жигит, — деп аярлай калды. Чоочуп кеттим:

- Эмне дейт, Куке! Мен адабиятчы же сынчы болбосом делеби? Кукем адатынча чапчандык менен сөзүмдү жулуп алды.

- Сени докладчы болот деп макулдашып койдум. Каршылык кылба.

Ал баш чайкады.

Байкасам, Темикенин өмүр жолун, чыгармачылыгын дүрус эле билет окшойм. Анын үстүнө акынды өзүм да жакшы көрө турганымды эске алып, мен юбилейлик докладды жазууга Кукеме сөз бердим.

Май айынын аяк чени бекен, айтор, Темикенин 70 жылдык юбилеи айткандай эле Кыргыз драма театрынын чоң залында өттү. Сахна толо гүл, эл батпайт. Президиумда аксакал Т. Кулатов баш болгон коомчулуктун көптөгөн өкүлдөрү, Темикенин чыгармачылыгы жөнүндөгү менин баяндамамдан кийин биринчи сөздү Кукем алды. Кукемди көргөн замандаштары эң жакшы билишет. Кыргыз тилин быякка коёлук, орусча да эркин сүйлөгөн, өтө сөзмөр, чечен адам эле го. Сөз келгенде Кукем тайсалдап көргөн жан эмес. Ушунчалык ырааттуу, логикалуу сүйлөгөн Кукемдин алдында зал тунуп, уюй түшөр эле. Анын сөзүнүн күчүнө ошо кезде ишенбеген, таңгалбаган адам болбой турган. Чоң топту жарган, чоң топко түшүп көнгөн Маликов азыр ойлосо, жарык дүйнөгө бир келип кеткен залкар турбайбы, кайран киши. Маликовдун сөзү айрым бир замандашына жакпай калганын да билебиз. Бирок Маликовдун Темике жөнүндөгү баасы жөн эле юбилейлерде ооз көптүрө көп айтылган жел сөздөрдөн эмес болчу. Анын үстүнө Маликов бирөөлөрдү курулай мактаганды да жаман көрөрүн билчүбүз. Кукем бирөөнү алкап-мактаса же ачуусу келип жамандаса да дилиндегисин гана айта алчу. Дегинкиси, Кукем ошондо замандашы, курбусу Темиркул Үмөталиевдин чыгармаларына чоң баа берип келип, анын уюштуруучулугун, ишмердигин да баса белгиледи...

... 1933-жылы улуу акын Токтогул көз жумат да, анын сөөгүн коюга катышып келген Жоомарт акындын мурасын топтоо боюнча маселе кое баштайт. Ооба, анда Токтогул эл арасында өтө белгилүү болуп, ошо кезде кыргыз акындарынын баары дээрлик аны өздөрүнүн пири катары сезишсе да. Токомдун оозунан чыккан алтын сөздөр али жыйнала элек кез экен. Ошентип, Жоомарт тарабынан көтөрүлгөн маселе учурунда колдоого алынбай, Токтогулдун он жылча Сибирде түрмөдө жүрүп келген чагы эстен чыгып, аны эски доордон, бай манаптардын ырчысы катары көмүскөгө калтыргысы келгендер да учураган.

Мына ушу кезде Жоомартка көмөкчү болуп Темике турат да, Анжиян. Ташкент, Иркутскинин архивдери изилдөөгө алынат. Бактыга жараша Токтогулдун Москва менен Иркутск шаарындагы «Александровский централь» түрмөлөрүндө болгон кездери, ал эмес Токтогул менен Сибирдин түрмөлөрүндө бир жүргөн Көгартта жашоочу Болот Жыртаковду да таап чыгышат. Калык, Алымкул, Коргол баш болушуп Токомду көргөн акындар борборго чакырылат да, кыргыз стенографистка кыздарына акындар Токомдун ырларын айтып бере башташат. Жоомарт менен Темикенин демилгесин өкмөт колдоого алып, акыры Төрөбай Кулатовдун төрагалыгы астында Токтогулдун мурастарын жыйноо боюнча атайын комитет түзүлөт, анын орун басарлыгын ат. Үмөталиев шайланат. Ошентип, Жоомарт менен Темиркулдун тикеден тике кийлигишүүсү менен Токомдун өлбөс-өчпөс мурасы жазылып алынганын

айтып келип, Күкем 1937-1941-жылдардын аралыгында Темике Жазуучулар союзуна төрага болуп шайланганынан баштады:

-Ушу жерден мен Темиркул уюштуруучу жана демилге көтөрсө анын аягына чыкмайынча жаны тынчыбаган ишмер экендигин белгилегим келет, - деп сөзүн улантты. -Темиркул Жазуучулар союзуна төрт жылга жакын жетекчилик кылган мезгилдин ортосунда жасаган иштерин айтып берейин. Стенографиялык курста окуп жаткан кыргыз кыздарын союзга чакырып, «Манас» эпосун жана он жетиден ашык элдик кенже эпосторду жаздырып алып, аларды биринин артынан бирин басмадан китеп кылып чыгарып турду. Алар: «Курманбек», «Кожожаш», «Кедейкан», «Сейтек», «Семетей», «Жаныш-Байыш», «Олжобай менен Кишимжан», «Жаңыл-Мырза», «Кулмурза», «Ак Саткын», «Шырдакбек», «Эр Табылды» ж.б. Бул эпосторду жаздырууга ошо кездеги залкар акындар: Калык, Алымкул, Барпы, Осмонкул, Коргол, Тоголок Молдодон тартып, улуу манасчылар Саякбай менен Мусулманкулга чейин чакырылат.

Эскерте кетелик, Темике өтө карапайым, сыпаа адам экени ушунда, ал «мен баланчада мындай иш бүтүрдүм» эле деп ооз көптүрүп сүйлөгөндү жактырбайт. Эгерде замандашы Маликов айтпаганда, элдин алтын казынасына таандык болгон жанагы эпосторду жаздырып, аны көпчүлүктүн кенчине айландырганы, а мүмкүн билинбей деле кала бермек. Алар учурунда Темикенин демилгеси менен жазылып калбаса, залкар таланттардын көзү өтүп кетип, балким ал эпостор колубузга тийбей калат беле, ким билет?

Бир курдай Темикеден сурап калдым:

-Темике, ошол «Манасты», кенже эпосторду жаздырууда акча каражатты кайдан алдыңыз? Же акындар бекер айтып бериштиби?

Темике күлүп жиберди:

-Токто, айтып берейин. Анын жайы мындай. Жазуучулардын саны анда аз. Басма болсо иштеп жаткан кез. Бирок китеп кылып чыгаралык десек, кол жазма жок. Анын үстүнө сабатсыздыгы жоюлган калың элге китеп жетпейт. Окуй турган китеп сураган каттар дайыма келе берет. Ойлоп отуруп кыргыздын элдик эпосторун жаздырып алууну чечтим. Ырас эле анда айтуучуларга төлөйлүк десек акча жок. Совминден акча сурасам, бербеди. Айлам кеткенде Москвага жөнөдүм. Ошо кезде Горькийден кийин Союздун 1-секретары болуп Ставский деген адабиятчы иштей турган. Туура эле ошого бардым. Акыбалды айтып берсем, мени түшүнгөн ал дароо эле Фрунзеге, ал кездеги Борбордук Комитетибиздин 1-секретары Ваговго телефон урду. Айтор жардам бер деп айтты эле, жолдош Вагов макул болду көрүнөт. Ставский мени карап: «Мына ишиң бүттү бара бер», -деди. Көшөрүп болбогон мен:

- Оозеки айтылган сөз башка, мага Ваговдун атына кат жазып бер, - деп отуруп алдым, - дейт Темике.

Ошентип Темике Фрунзеге келгенде Вагов Совминге айтып жатып Жазуучулар союзунун фондусуна бир миллиондон ашык акча-каражат бөлдүрүп берген тура.

-Анда Илимдер академиябыз уюшула элек кез. Тил, адабият институтубуз да жок болчу. Акча колго тиери менен: Калык, Алымкул, Куйручукту баш кылып, Саякбайды кошо ишке тарттык. Баса манасчы Саякбай ал кезде Көлдүн Ак-Өлөң деген жеринде айыл Советинин төрагасы экен. Ошентип, эки-үч жылдын аралыгында огеле көп элдик дастандар, жомоктор, майда ашыктык-арман ырлары жазылды, - деп өзү бүтүргөн Темике, ишине анча маани берген деле жок.

Ошол күнү Темикенин юбилейлик кечеси аяктаган соң, Күкем баш болгон беш-алты кишини Темике үйүнө чакырды. Темикенин төрүндө - К.Маликов. Элдин улуу эки адамы минтип дасторкон четинде жайма-жай жолукпаганына канча болду экен деп мен өзүмчө ойлоп коём. Күкем анда тамак-ашты ылгап жеп, өңү шишимик тарта ооруп жүргөн кези эле. Ошол жылдын кеч күзү ченде кайран кишинин көз жумарын анда ким билиптир. Маликовдун көрүстөнүндө Темике сөз сүйлөйт деп ойго да келген эмес. Зуура апа Күкемдин алдына түзү жок сууга бышырылган тоокту бүкүлү коюп койгон. Тамакка табити чаппаган Күке:

-Кана куйбайсыңарбы? - деди, чарчап турганын билгизбөөгө аракеттенип. Күкем көп жылдан бери шараптын даамын татпай калганын да билчүбүз. Ошентсе да Күкемдин талабы дароо аткарылып, бокалдар шарапка толду. Күкем ордунан жай турду. Деги эле ал башынан тост сөздү отуруп сүйлөгөндү жаман көрөр эле. Адатынча ордунан туракалып:

-Эки адам касташат, душмандаша берет, - деп баштады ал. - Достор айрылат. Ошентип касташкандардын бири «атаңды» деп сөксө, экинчиси андан өткөрө сөгүүгө барат. Бири кол көтөрсө, экинчиси колуна таш ала жулунат. Айтор, урушуп, эрегишип эки адам бири-бирин жеңе албайт экен. Антип касташып жүрүп, өз ара учурашпаган экөө кокусунан көчөдөн бет келишип калды деп коелук. Ошо кезде бирөө озунуп салам айтса, экинчиси үнчүкпай өтүп кетер. Алар экинчи жолу жолугушканда, мурдагысы дагы эле озунуп салам айтса, баягы алик албай кеткени сөзсүз баш ийкеп жооп бергенге жарайт. Эгер үчүнчү жолу жолукканда тиги күрбүсү дагы салам айтса, экинчиси өзү келип колун сунат. Кол алышкан соң эки адамдын бири-бирине дили өтөт. Дил өткөн жерде ич жылып, пикирлешүү башталат. Аңгемелешип сүйлөшкөн жерде көңүлдүн кири кетип, бир кездеги касташкан достор кайрадан ымалага келишет. Курулай жерден Темиркул экөөбүз жоолашабыз деп жүрүп далай убакытты текке кетирдик. Көп нерседен куру да калдык. Биздин чатагыбыздан башкалар пайдаланып кетти. Аны чач агарып, минтип жашыбыз жетимишке келгенде гана түшүнүп отурабыз. Кеч болсо да түшүнүшүп алганга не жетсин. Түшүнүшүп, сыйлашып жүргөндөн башканын баары эч нерсеге арзыбайт тура. Саламдашып жүрөлүк, саламыбызды жазбайлык, Темиркул, - деп токтой калды.

Калдактаган Темике Маликовду көздөй жөнөгөндө, Күкем да туруп албай, аны көздөй утүрлады да, эзелки эки күрбү күчактарын жая, төштөрү төштөрүнө тийишкен бойдон пейлин сала бекем-бекем өбүштү. Байкасам экөөнүн тең көздөрү нымшып жашып алышыптыр. Ошо кезде алардын жүрөгүндө кыпындай да кир калбастан, чындап дилдери кошула, көңүлдөрү агарганын баарыбыз түшүнүп турдук. Жай отуруп сөз арбыды. Алы кетип араң отургансыган Күкем да мурдагысындай шашкан жок. Көбүнчө Маликов сүйлөп, калгандарыбыз аны гана тыңшоодобуз. Мен байкаганы Күкем эч кимди көзүнчө мактоочу эмес. Бул жолу ал чечилип кетти. Адатынча, алгыр бүркүтчө куушурулган кайран киши Темикени ачык мактап, анын акындыгына, адамдыгына, жоокердигине ачык баа берип, деле бир балача жетине албай отурганына ичибизден биз да кубануудабыз. Экинчи жолу кездешкенде мен:

-Досуңузду аябай көкөлөттүңүз. Сөөгү агарды көрүнөт, - деп жай тамашаладым. Кыялымда Күкем өткөндөгү сөздөрү жөнүндө эмне дейт? Мүмкүн ошондо эмоцияга берилип кеткен акын, азыр башкача сүйлөр бекен деген ойдо элем.

-Темиркулду сен кандай деп ойлойсуң? - деп кайра мага оңурая карады. Мен күлдүм:

-Күке, ошону мен сизден сурап жатпаймынбы?

- Анда мен Темиркул жөнүндө жүрөгүмдүн толтосунда катылып жүргөн сырымды айттым. Азыр ойлосом жеткире айта албай калган сыяктанам. Биринчиден, Темиркул өтө ак көңүл, балача ишенчээк адам. Анын ишенчээктигинен, менин курчтугумдан кээ бирөөлөр пайдаланып кетишти. Экөөбүздү тытыштырып коюшуп, өздөрү тээ обочо кыткылыктай күлүп тура беришкен тура. Бая күнү айтпадымбы, мындан Темиркул да, мен да көп эле жапа чектик. Эки адам чаташкан жерден дайыма үчүнчү адам пайда табат. Биз өз пайдабызга эмес, бөтөн бирөөлөрдүн пайдасына чабышкан экенбиз. Анан калса Темиркул менен касташуу анчалык коркунучтуу болгон жок. Темиркул чатакташуунун маданиятын сактай билген адам...

Мен кызыга түшкөн экемин:

-Күке, чатакташуунун да маданияты болобу? - деп сурап жибердим.

-Ананчы, - деди Күкем, - маселен сен кобра деген жыланды кез алдыңа элестетчи? Ал бирөөгө кол салардын алдында башын көтөрүп, айбат көрсөтө баштайт. Аны сезген сен дагы сактанууга үлгүрөсүң. Ал эми айрымдар душмандашуунун эң жаман жолун тандап алышат. Мисалы, андайлар ал түндө келип уктап жаткан жериңден билгизбей чагып өлтүргөн кара курттун өзү. Же болбосо жүзүңө күлүп, дос болуп жүрүп эле ичинен ашыңа уу салып кетчүлөр да бар. Андайлар менен душмандашуу өтө коркунучтуу. Темиркул экөөбүз ачык касташтык. Тал аш-тартыштарда бири бирибизге аянбай ачык чыктык. Анан калса биздин доорубуз ошондой болду го...

Мен дагы сурадым:

-Күке, бая күнү сиз Темикенин акындык дарамети жөнүндө жакшы баа бердиңиз. Бирок оюңуз конкреттүү болгон жок. Өзүңүздүн шык менен Темикеникинин ортосунда айырма барбы?

Күкем дароо жооп берди:

-Темиркулдун менден ашып турган бир жери бар, - деп Күке кайтадан шарт айта салды. Мен дагы сурадым:

-Кайсы жери?

-Темиркул эр адам - жүрөгүндө карасы жок баатыр ал.

Өзү суранып согуш баштала электе жарым жыл мурда кетти аскерге. Накта кызыл кыргындын ичинде жүрүп, согуш бүткөндөн кийин жарым жыл кечигип келди. Билесиң, согуш жөнүндө жазган Темиркулдун ырларын тиктегенде эле жүрөктөн чыкканы дароо сезилет. Согуштун психологиясын билбегендиктен биз согуш жөнүндө Темиркулча таасын жаза алган жокпуз. Жазуучу качан өзү жакшы билген турмушту жазганда гана күчтүү чыгат. Билсең, Темиркул жашоонун оңой жолун издебеди. Ал согушка даңк үчүн барган жок. Атак-даңк алам деп да өлүмгө башын байлоочу беле адам баласы. Түшүнсөң, Темиркулдун менден ашып турган жагы - анын жоокердиги. Ок атылып, дары жыттанган алааматты көздөй бир эле жолу басып көрчү. Даай албайсың. Жүрөгүң түшөт. Темиркул болсо баштан аяк жүрдү го согушта.

Бири-биринин жакшы жагын чыгаруу - таланттуу адамдардын гана колунан келет. Азыр ойлосом Маликов өзү залкар болбосо, Темикенин бийиктигин түшүнөт беле. Ал эми эки таланттуу адам ар дайым чогуу жүрө албайт. Кыраан бүркүт дайыма көктө жалгыз каалгыйт. Анын тегерегинде таандар, тарп андыган жорулар көп самсыйт. Ушундан улам доордун бир улуу уулун эске түшүрөм. Ал дагы четте жүрүп элге келгенде - жанына түлкүчө жойпуланып, каны ичине тарткан кээ бир шылуундар биринчи жетип барышат. Ал да ошолордун сөзүн угат. Аны жандап күн көргөнүнө берки жойпулар чын ниетинен каниет кылышат. Бирок кыраандын атын жойпу түлкү чыгарбайт. Кыраандын баркын, дааналыгын кыран гана түшүнөт. Атаганат, «эки

кочкордун башы бир казанда кайнабайт» деген чын экен да. Ошентип элибиздин эки улуу адамы бири-бирин кеч түшүнүштү. Бирок, түшүнүшүп калганы да жакшы болду...

1934-жылы СССРде биринчи жолу Жазуучулар союзу түзүлөт. Ошондо улуу Горькийдин колу коюлган «жазуучу» деген билетти алгачкы ирет алган кыргыз жазуучуларынын саны сегиз гана киши болгон. Алар: К.Тыныстанов, Т.Үмөталиев, А.Токомбаев, М.Элебаев, Ж.Бөкөнбаев, К.Маликов, Ж.Түрусбеков жана Я. Шиваза. Андан бери туура элүү жыл өтүптүр. «Элүү жылда эл жаңырат, жүз жылда жер» деп айтышат. Элүү жылдан ашык чыгармачылык жолунда Темике далайды баштан өткөрдү. Жетилип, өсүп, бүгүнкү күндө кыргыз адабияты өзүнчө бир чоң дарыяга айланды деп эсептесек, ошол дүйнөгө добушу угулган дарыянын бир башаты Темиркул Үмөталиев эмеспи. Демек, ошол элүү төрт жыл аралыгында Темике нечен окуялардын, нечен бир жаңыдан ачылган таланттардын күбөсү болду дечи. Темикенин өмүрү ошончо жылдан бери чыгып келаткан нечен жаңы муундардын ортосундагы көпүрөгө окшойт. Чачы куудай, кыялы балача жаш, баскан-турганы сергек Темике өзүнчө эле көчөдө келатса, көчөнүн көркү ачылып, элдин аксакалы, жазуучулардын кутманын сыртынан көрүп суктанбай койбойсуң. «Карысы болбой эл болбойт, каз-өрдөгү жок көл болбойт» деп айтылат. Бирок ошол кары элинин куту болуп, элине жек көрүнбөй жакшы карыганда гана анын алдына эч ким чыкпайт. Темикемиз ошондой жакшы карыган, салттуу карыган сыймыктуу адамыбыз. Аны бүтүндөй кыргыз сыйлайт. Аны менен эртели-кеч сүйлөшүп, чогуу басканыма мен өзүм да сыймыктанам.

Фрунзеге жаз келди. Бул Темике көргөн сексенинчи жаз. Дарактар жашыл, айлана гүлзарга толгон. Тигине чырпыгында өзү сайган Дзержинский бульварын бойлой өйдөтөн эл акыны Темиркул Үмөталиев келатат. Кары-жаш дебей аны таанышат. Баары тура калып учурашып, ага жол бошотууда.

Темикенин желкесинен ары карт Ала-Тоонун ак чокусу кылат. Байкасам, чачы куудай Темике да Ала-Тоого окшош экен...

Саламат жүр, Темике!

Кирпигинден күндүн нуру көпкө үзүлбөсүн, кутмандуу карыя!

Асанбек Стамов

ТЕМИКЕМДИН 80 ЖЫЛДЫГЫНА

Темике, куттуу болсун юбилейиң,
Бийиксиң аска зоодой кебелбеген.
Адамдык асыл сапат баары сенде,
Баа жетпес, өлчөйм кандай ченем менен?
Жоокер акын өткөн улуу согушта,
Душманды кууп, өрт аралап от кечип.
Ата-Журтка бөлөк кылып жеңишти,
Аман келдиң, шинелиңди ок тешип.
Күн нурунан коштуң ырлар сабына,
Күн нурундай бүт ааламга тийсин деп,
Күч кубаттуу күжүрмөндөр көбөйүп,
Гүл мекеним гүлдөп алга жүрсүн деп.
Өзүңдө жөнөкөйлүк, мээримдүүлүк,
Пейлиң чалкып жаткан терең деңиз.

Талантың ташыркабас талбас күлүк,
Максатың арнап элге ырлар бериш.
Ден соолукта, узун болсун өмүрүң,
Кырсык чалбай, суук тийбей ар кандай.
Кылым жаша кыргыздын алп акыны,
Бүт өмүрүң өтсүн шаңдуу майрамдай.

Анар Жуманазарова

ПОЭЗИЯНЫН КАРЖАЛБАС ЖООКЕРИ

Кыргыз жери чынында да аябай кооз жер. Анын эчендердин сугун арттырган кооз бурчтарынын бири айтылуу Сары-Челек менен Аркыт. Аркыт жөнүндө көп ырлар жазылды. Анын ичинде Темиркул Үмөталиев да көркөмдүгү төп келишкен ондогон ырлардын автору болду. Бир мисал:

Кыз сүйө элек кезимде
Ушул жерди сүйгөнүм.
Кол менен жасап койгондой.
Кооз бурчу дүйнөнүн, -

деген саптары эле акындын тууган жерге болгон чоң сүйүүсүн, алоо көңүлүн тастыктап турат. Айткандай эле Аркыт да аябай кооз жер. Анын кектү челген карт аскаларын этектей жайгашкан чалкак төрлөрү, бураң бел кыздай апакай кайыңдары, карагай, арча, жаңгактарычы! Деги койчу, көрүп көзүң, угуп кулагың канбаган бир укмуш керемет жер го чиркин.

Кыргыз элинин жашынан өбөктөгөн карысына дейре аты дайын таланттуу акындарыбыздын бири Кыргыз ССРинин эл акыны, Республиканын Токтогул атындагы мамлекеттик сыйлыгынын ээси Темиркул Үмөталиев ушундай жерде мындан сексен жыл мурда төрөлгөн экен. Акындын өмүр таржымалын билбеген кыргыз баласы жоктур. Жетимчиликтин азабын тартып, көрбөгөнү көр болуп, ар кимдин эшигинде жалчылык кылып теңсиз турмуштун кээрин аябай көрүп эрезеге жетиптир. Кийин акын бала кезинде көргөн күндөрүн минтип жазып жүрбөйбү:

Жашымда жетим калдым, жалчы болдум.
Саргайдым үшүк урган гүлдөй солдум.
Тил уктум, таяк жедим, түйшүк тарттым,
Кечкисин короо болду жаткан ордум.

Ооба, Темикем жашынан мээнеткеч, кедейлик менен жокчулуктун азабын аябай тартып чоңойгон. Анысы деле бекерге кетпептир, акындын кийинки чыгармачылыгына түгөнгүс күлазык болуп берди. Жетимдиктин айынан убагында окуп алалбай, те кийин, он алтыга чыгып солдойгон жигит болуп көзгө көрүнүп калганда окуу эңсеп жолго чыкты. Алгач Ак-Суудагы балдар үйүнөн тарбияланып, Жалал-Абаддагы педагогикалык техникумдан окуйт. МТСте саясий бөлүмдүн начальниги, мектептерде мугалим болуп кызмат өтөйт. Кийин адабий ишке баш-оту менен берилип, республикалык басма сөз органдарында жооптуу кызматтарда иштеди.

Темиркул Үмөталиевдин чыгармачылыгы туурасында сөз кылганда эң алгач эле анын согуштук поэзиясын эске алабыз. Мунун жөндүү себеби бар. Анткени Темикенин акындык жылдызы дал ушул согуштук темадан жаркырап чолпон жылдыздай жанып чыга келди.

Тепсеймин дейт ачылган таза гүлүмдү,
Кесемин дейт таңшыган булбул тилимди.

Башка чапса кыңк этпеген кул кылып
Басамын дейт шаңдуу добуш үнүмдү.
Бузамын дейт алтын сарай үйүмдү,
Батырам дейт тийип турган күнүмдү.

Акындын согуш майданынан жазган ырлары, очерктери жоокерлерге кайрат дем берип, аларды күрөшкө шыктандырган. Саясий кызматкер катары жоокерлер менен иш алып баруу, кан майдандын дары, түтүн, күйүк жыттанган сыз окоптордо жатып да Темикем каламын таштаган жок. Душман менен жан аябай кармашып жаткан жоокерлердин майтарылбас духун, алардын баатырдык сапатын айкын ачык көрсөткөн эчен бир таасирдүү көркөм ырларды жазды. Кыргыз поэзиясында дары, түтүн жыттанган «жоокердик» ырларды саналуу гана адамдар жазды.

Темикемин поэзиясы бул жагынан белгилүү өлчөмдө ошол кан майдандын көркөм документи катары кызмат өтөөрүндө шек жок. Темикемин ой-дүйнөсү бай. Анын поэзиясынан шатыра-шатман шайыр турмуштун илебин, болбосо адамдын жүрөк кылын черткен назик лириканы, айтор, андан толгон-токой белгилерди таба алабыз. Анткени акындын поэзиясы ошончолук бай, ошончолук терең. Муну бир кезде Чыңгыз Айтматов да белгилеген эле.

Мен сынчы эмесмин. Ошондон акындын айрым бир маанилүү деген ырларын да талдап отурууга куштарым жок. Бир нерсени өзгөчө белгилей кетейин. Темикемин жазгандары окурмандарын өзгөчө кызыгуусун туудуруп, алардын колдон түшпөс китеби болуп калганы качан. Темикем кан майдандан кайтпай калган курбалдаштары жөнүндө жазабы, болбосо Оштун пахтачылары, Алай малчылары, Чүйдүн кызылчачылары, Ысык-Көлдүн касиеттүү сулуулугун күүгө кошобу - чыныгы поэзиялык көркөмдүктө, адам суктанарлык деңгээлде жаза алат. Ошондон анын поэзиясынан бүгүнкү жыргал эмгек менен кубаныч-шаттыкка мелт-калт турмушубуздун күүсүн айкын уга алабыз. Ал эми кечеки согуштун азап-тозоктору, азыркы айрым империалисттик чөйрөдөгүлөрдүн согуштук саясатына каршы жазган ырларычы! Өзүнчө чоң дүйнө, өзүнчө бир айыл.

Жарым кылым. Көппү, азбы? Тарых үчүн алганда анчалык көп эмес. Бир адамдын өмүрү үчүн алганда кыйла жыл. Темикем жарым кылымдан ашуун поэзия менен алпурушуп келатышынын өзү эле азыркы жаш акындарга үлгү болорлук поэтикалык өмүр. Азыр да Темикем карылыкты капарына да илбей, мурдагыдай эле күжүлдөп ыр үстүнө ыр жаратып, китеп артынан китеп жазып атат. Анын ырлары окууга жеңил, өзүнөн өзү күүгө келип, ырдалып турат.

Темикемин кыргыз журтуна белгилүү поэмалары жөнүндө да бир-эки ооз сөз айта кетели. Акын «Айсулуу», «Сүйүү», «Жыпар», «Канышбек», «Кубат» ж.б. поэмаларды жазды. Анда совет элинин кажыбас эмгеги чоң поэтикалык көркөмдүктө даңазаланат, жаш адамдардын сүйүүсү, эмгеги, Мекенди коргоо темалары көрсөтүлөт.

Жыл өтөт. улам жаңы муундар келет. Адабиятка, анын туундуларына болгон окурмандардын мамилеси өзгөрөт. Темикемин ырлары да алиге өз күүсүнөн жанбай, мурдагыдай эле окурмандардын кызыгуусун туудуруп келатат. Мунун айкын мисалы катары акындын кийинки жылдардагы изденүүсүнүн жемиши «Тоо гүлдөрү» ыр жыйнагы республикабыздагы эң жогорку сыйлык болуп эсептелген Токтогул сыйлыгына арзышынын өзү эле ырастап турат.

Араванда бир чынар бар көк мелжиген,
Алдынан өйдө көздөй ашкан мерген
Ак бараңдан, беш атардан аткан менен –

Эзелден кылда учуна ок жетпеген.
Бутагы көп бири сынса, бири чыгат,
Былк этпей качан көрсөң чынар турат.
Элим - ошол чоң түп чынар, мен - бир бутак,
Мен өлсөм, элим тирүү атымды угат!..

Албетте, акындын поэтикалык ыймандай сырын жумгактап өзүндө кармап турган ушул саптарда Темикемин бүткүл чыгармачылык өмүрү камтылган десек эч ким каршы болбос.

Акындын китептери колдон колго өтүп, дүкөндөрдө чаң басып жатпайт. Советтер өлкөсүнүн көптөгөн тилдерине, бир катар чет тилдерге которулуп өзүнүн миллиондогон окурмандарын таап жатат.

Эми, урматтуу Темике, Сизге мындан ары ден-соолугуңуздун чың болуп, мурдагыдай эле күжүлдөп элиңизге эчен-эчен ыр китептерди тартууларыңызга ишенгенибизди билдирип кетүүгө уруксат этиңиз. Чыгармачылыгыңыз Аравандын чынарындай дагы бийиктеп көкөлөй берсин!

Муса Жангазиев

ЫЙЫК КӨРӨМ

Түшкөн кезде Союзума кыйындык,
Туш-туш жактан «Энгельске» жыйылдык.
Аерде биз аскердикке баш ийип,
Ар бирибиз командирге сыйындык.
Темикемди мен ошондо көргөмүм,
Тез таанышып, ага көңүл бөлгөмүн.
Аскерлерди саясатка сугарып,
Айтып жүрдү баатырлардын өрнөгүн.
Тагдыр аны түндүк жакка, таштаган,
Так ошерден өрт жирешти баштаган.
Аерден ал жөнөтүлүп Моздокко
Ара жолдо майып боло жаздаган.
Андан ары кан да кечти майданда,
Акыл айтты кайратынан тайганда.
Жалын бүрктү Темикемдин куралы,
Жаш балдарга ок жаадырган айбанга.
Ал ошентип эмнелерди көрбөдү?
Апаат болчу төрт жыл бою көргөнү.
Баш көтөрбөс коргошун жаап турса да,
Фашизмдин зордугуна көнбөдү.
Ызааттаймын көптөн бери чынында
Ыйык көрөм өзү түгүл, ырын да.
Бойго сиңер, жүрөк толкур ыр жазат,
Болсо дагы сексен жаштын кырында.
Көңүлдөрдө гүлдөөрүнө ишенем
Көп казалы кылымдардан кылымга.

Акынбек Күрүчбеков

МАЙДАНДА БИРГЕ БОЛГОНБУЗ

Майданда мага Кыргыз ССРинин эл акыны, Токтогул атындагы мамлекеттик сыйлыктын лауреаты, жоокер акын Темиркул Үмөталиев менен бирге салгылашуу шыбагасы туура келди. Темикем бир эскерүүсүндө: «Мен ага чейин армияда болгон эмесмин. Колума курал да кармап көргөн эмесмин. Кокус согуш башталса, майданга кетээрим шексиз эле. Эч нерсе билбеген бойдон барсам, мен эмнеге жарайм? Абалым эмне болот? Биринчи эле атылган ок мага тийип жүрбөсүн?» деген ойду өзүмө-өзүм берип кыйнала баштадым. Апрель айынын акырында генерал Панфиловго жолугуп, жан кейиткен оюмду айтып, кур дегенде мылтык атканды үйрөтө турган окууга жиберилишин сурандым. Генерал менин оюмду жактырды, куттуктады, ырахмат айтты», - деген.

Ошентип, Темикем Ошто ачылган саясий кызматкерлерди даярдаган курстан өтүп, лейтенант наамында согушка жөнөйт. Темикем экөөбүз Кара-Балтада уюшулган 4-гвардиялык аткычтар бригадасында болуп, 1942-жылы 10-майда урушту көздөй жол тарттык. 4-бригада чык кыргыз жигиттеринен түзүлгөн эле. Биз Түлкү уюкка барганда бригадага казак уландары кошулду.

Жолдон, бир тынышта бизге, казак балдарына өзүнүн согуш башталарда эле чыгарган «Күн тутулбайт, ай батпайт», деген ырын коңгуроодой үнүнүн коштоосунда өтө берилүү менен окуп берди:

Сел жүргүзүп аккан кандан, көз жаштан,
Согуш менен душман келди батыштан.
Тартынбады талагандан кыштакты,
Тынч жатышкан кемпир-чалды атыштан.
Өчүрөм дейт жылдызымды асмандан,
Качырам дейт туйгунумду аскамдан.
Тартынбасмын, коркок жигит мен эмес,
Кол көтөрүп туруп берчү шашкандан.
Гүлүм турат мурункудай ачылып,
Күнүм турат күмүш нуру чачылып.
Мен ишенем: күн тутулбайт, ай батпайт,
Келген жоону кетиремин качырып...

Ындыны өчүп, жер карап отурган кээ бир жигиттер баш көтөрүп, Темикемдин бул ырына маашыр болуп, алакан чаптык. Бизди тартып бара жаткан поезд Москванын алдына барганда немецтердин самолету поезд жолду бомбалап талкалап таштагандыктан, андан аркы жолду 500 километрге чейин жөө бастык.

Темикем биздин ротанын командиринин орун басары, саясий жетекчи эле. Темикем улам бизге келип, чепеңдеп, бизге боору оруп, ал-ахыбалды сурап кетет. 10 күндөн ашык жол жүрүп, Холм шаарынын чыгыш четине бардык. Ал жөнүндө Темикем: «1942- жылдын 21-май күнү Калинин фронтуна, алдыңкы позицияга - түз эле окопко бардык. Ловать суусунун сол жээги, Холм шаарынын чыгыш чети. Саз, чиркей. Жоо самолету тынымсыз учканы учкан. Артиллерия дем алганды билбейт» - деп согушка жаңыдан бара жаткан кезди эскерет.

Темикемдин «чиркей» дегенинин чоң мааниси бар. Баскынчылар Москванын алдында өтө чоң жоготууга учурап, бир канча жүздөгөн чакырым жерге артын карабай качкан. Душман сөөктөрү ар кайсыл жерде үйүлүп жатат. Жайкы ысыкта фрицтердин канына тойгон чиркейлер чымындай болуп ызылдайт. Бети-колубуз шишип, айла кетип кашынып отурабыз, башыбызга сүлгүнү чулгап алабыз, ага да болбойт. Көп аскерлер

чиркейдин чакканынан безгек менен ооруп, Ловать дарыясынын суусунун даамы жыгачтын тамыры даамданып турат экен, ага көнбөгөн тоо башында, ээн талаада жүргөн кыргыз-казак жигиттери ооруп, далайларын госпиталга жибердик.

Үч-төрт күндөн кийин урушка кирдик, көнүмүш болуп калды, коркуу артта калды. Бир канча күндөн кийин биздин ротаны жана башка роталарды катарга тургузду. Темикем чыгып: «9-10-классты бүткөндөр бир кадам алга баскыла!» деп буюрду. Бир канча киши катардан чыкты. Көрсө кат тааныган, сабаттуу аскерлерден отряд уюштурушуптур.

Темикем мени катардан чыкканда өзүнө чакырып алып: «Менин байланышчым болосуң» деди. Ошондон баштап Темикем менен бирге жүрүп, бирге жатып, согуштун азабын бирге тартууга туура келди.

Фронтто жүргөндө үйдөн кат алуу өзүнчө эле керемет учур эле, үйгө барып келгендей болуп каласың. Темикем үйгө, жолдошторуна, бирге иштегендерине көп кат жазып, ырларын жиберип турчу. Дайыма бирге болгондуктан анын жазган ырларынын көпчүлүгү менин көз алдыман өтчү эле. Эргүү келгенде бир жерге отуруп алып, ойлонуп жазуу кайда, жолдо баратып, оозун кыбыратып, бир нерсе сурасаң жооп бербей, тыныга калганда сумкасын тизесине коюп, кагаздын бетине чиймелей берчү. Көбүнчө сыя карандаш менен жазчу. Бир нерсе эсиме түшөт. Көбүнчө түн ичинде жазчу, мен колуман келген жардамымды аячу эмесмин.

Бир түнү окопто жатабыз, кичине тынччылык болуп, жаан дыбырап жаап турган. Моздоктун алдындабыз. Окоптун алдына саман төшөп, минометтун гильзасына май куюп, чүпүрөктөн билик чалып чырак жасадым. Чатырыбызды окопко жаап, таякты палаткага тиреп, тешик чыгарып койдум. Мен Темикемин жанына жатам. Темикем боортоктоп жатып жазууга киришти. Таңга маал ойгонсом дагы эле жазып жатат. Окоптон ичи каңырсыган түтүн. Темикемдин бети-башы капкара көө. «О, Темике, эмне болуп калгансың?» десем, эрөөн-төрөөн албай «эмне болуптурмун?» деп мурдун, көзүн эки колу менен аарчыды. Эки көзү үкүнүн көзүндөй болуп, мурдунун астында мурут пайда болуп калды.

Мен боорум калбай күлүп, окоптон сыртка чыга качтым. Бул окуя ушул күнгө чейин оюман кетпейт. Кээде Темикемди эстегенде ошол көрүнүшү ойго келип «бырс» күлүп жиберем. Мына ошентип Темикем, көп-көп түйшүктүн, кыйналуунун, туруктуулуктун, ырга өтө берилүүнүн натыйжасында дайыма алдыңкы линияда жүрүп, ырларын жазды.

Калинин фронтунда бир аз согушкандан кийин биздин 4-аткычтар бригадасын түштүккө -Түндүк Кавказга, Моздок шаарынын алдына жиберди. Моздоктун алдындагы согуш өзүнчө кыямат болду, аны кийин эскерермин.

Кыргыз элинен бизге барган белекти бул макалада айтпай кеткеним туура эмес болуп калаар. Белек бизге Кавказ тоосунун чокусунга жайгашкан Клиджик деген кыштакта берилди. Биздин 4-бригада кеңейип, 108-гвардиялык аткычтар дивизиясына айланып калган кез болчу. Дивизиянын командири Советтер Союзунун эки жолку Баатыры Даниловдун башчылыгы алдында белек тапшырылды. Ошондо 4-бригададан бир аз эле жоокер болдук, бизди бир жерге чогултуп, баарыбызга бир чоң челек сары май, 4-5 мүшөк колбаса, ар бирибизге бир литрден спирт, экиден посылка беришти. Сары майды чакалап бөлүп алдык.

Эки ящик посылканы ачсам, бирөөндө чочконун майы экен. Чочконун майын орус жолдошторго бердик, тамекини сактап жүрүп, нанга алмаштык.

Темикем «Белек» деген ырын жазып, аны Кыргызстанга берип жиберди. Ал ыр «Кызыл Кыргызстан» газетесына чыгыптыр. Ыр чыккан газетаны Темикеме салып жиберишиптир. Аны окуп кыргызстандыктар сүйүнгөнүбүздөн көзгө жаш алдык. Темикемдин ошол «Белек» деген ыры бул:

Байпак келди Ат-Башыдан, Нарындан,
Мээлей келди кой жайылган айылдан.
Жоолук келди Ошто бүткөн шайыдан,
Тегереги жибек менен кыйылган.
Жаңгак келди Арстанбаптан, Аркыттан,
Вино келди көңүлүмдү чалкыткан.
Алып жедим Аравандын мейизин,
Ачып оозун кыздар тиккен баштыктан.
Көмкөрүлгөн чыныдай бар не бир чоң,
Өңчөй кызыл бир-бирине окшошкон,
Буркураган бир жакшына жыты бар
Алма келди Караколдон, Токмоктон.
Сүйгөн сулуу колу менен бергенсип,
Бир мен үчүн бактан үзүп келгенсип,
Алып жыттап ой-санааны унуттум,
Жаш жарымдын төшүн жыттап көргөнсүп!
Ишен, кыргыз, ушул менин саламым,
Белегинди шаттык менен аламын.
«Куу - дейсиң го, - үйгө кирген ууруну»,
Куумак турсун, кырып бүтүп барамын!

Жалаң эле кыргызстандыктар эмес, бүт жоокерлер Темикемдин ырындагы өзүнүн сагынган жарын жыттагандай, өзүнүн багындагы алмадан үзүп жегендей, өзүнүн Мекенине барып, ата-энеси менен учурашкандай болушту.

Азыр мен ар жылы Жеңиш күнүнүн алдында окуткан окуучуларыма «Белекти» жаттатам, өзүнүн салмактуу, ырга ылайык обон менен келиштире айттырып, 9-майга салтанатка келген ата-энелерге тартуулатам.

Темикем майданда жүрүп көптөгөн ырларды жаратты, менин эскерүүм алардын чырпындысы, калган ырларын жазсам түгөнбөйт. Темикем урушта жүрүп эки поэма жаратты - «Үч баатыр жөнүндө ыр» жана «Кубат» поэмасы. «Үч баатыр жөнүндө ыр» поэмасында баатыр – Кубат Жуматаев, экинчиси - Асылкерим Осмонов, үчүнчүсү - Апсамат Ашырбаев. Кубат жана Асылкерим баатырдык менен өз Ата мекени үчүн каза болушту.

1980-жылы 9-майга карата 108-дивизиядан калган жоокерлерди Нальчик шаарына чакырышты, ага 157 киши ар кайсы жерден: Сибирден, Украинадан, Кавказдан ж.б. региондордон келишти. Кыргызстандан жалгыз эле мен бардым. Темикем бели ооруп бара албай калды. Жалгыз мен барышымдын себеби дивизия боюнча 3 эле киши тирүүбүз: Темикем, мен, дагы бир куралдашыбыз, Темикемдин жанында жашайт, фронтто ал шофер болуп жүрчү, аты эсимден чыгып кетиптир. Темикемдин ага арнаган «Шофер» деген ыры бар.

Салтанат бүткөндөн кийин Нальчиктин чыгыш жагында, 600 километрге жакын жердеги Моздоктун алдындагы Станида (мурда ошондой аталчу) - Ишерский деген жерге келдим. 1942-жылы 9-сентябрда баатыр Кубаттын сөөгүн салтанат менен Ишерскийдин чыгыш жагындагы Алпатово деген кыштактын четиндеги мүрзөгө

койгонбуз. Нальчикке кетээрдin алдында Темикеме жолугууга келдим. Темикем «эгерде убактың жетсе, Кубаттын мүрзөсүнө барып, гүл кое кел» деп суранган. Темикемдин суроосун аткаруу үчүн Ишерскийге кайрылдым. Биз салгылашта жүргөндө жалгыз кудук бар эле, андан суу ичтим,. Андан чыгып дүкөнгө кирдим. Бир бөлкө нан алдым, жарымын жеп, жарымын Темикеме берейин деп сактап, баштыгыма салып алдым. Алпатовдон гүл сатып алып, Кубаттын мүрзөсүнө гүл койдум.

Ошентип 16-майда 1980-жылы эртең менен саат 8де Ишерскийдин кара нанын көтөрүп Темикемдикине барып, нандын теңин куралдаш курбума бердим. Темикем жеп бүткөндөн кийин «сенден башка киши муну иштей албайт эле, ыракмат сага!» деп көзүнө жаш алды. Эмне үчүн муну айтып жатам? Себеби, мен Кубаттын мүрзөсүнө барып гүл коюу менен өзүмдүн жолдоштук парзыман кутулдум. Темикемдин өтүнүчүн аткардым.

Эми Темикем башкалардан эмнеси менен өзгөчөлөнүп турганына, анын артыкчылык жактарына токтолмокчумун.

Биринчиден, Темикем уруш башталгандан бүткөнгө чейин Кара-Балтадан чыгып, Москванын ар жагына өтүп, Түндүк, Түштүк Кавказды аралап, Калмактын чөлүнө куйкаланып, Украинаны кыдырып, Бессарабияны, Молдавияны, Венгрияны, Румынияны, Чехословакияны көркоолордон бошотуп, эки жолу жарадар болуп, өтүгүн майтыгына басып үйүнө келди. Ал уруштун запкысын өз башынан өткөрдү.

Ал чыгармаларын шырдактын үстүндө, тегерек столдо отуруп жазган жок, учуунун, ышкырыктын ичинде жазды. Ал мыкаачыларды калем учу менен да, найза менен да жазалады. Экинчиден, Темикем өзү менен бирге согушка кыргыз, казак, орус ж.б. улуттардын өкүлдөрүнүн баарынын салымы кандай болсо, дал ошондой суу кошпостон китеп бетине түшүрдү. Өзү менен бирге согушкан жолдошторунун баатырдыгын, чындыгын жазган «Үч баатыр жөнүндө ыр», «Кубат» поэмаларын жаратты. Үчүнчүдөн, Темикемдин жүрөгүнүн илбериңки, назик, боорукерлигине ушул күнгө чейин таң калам. Ал мени менен жүргөндө арабага түшкөн жок, атка да минген жок, дайыма жоокерлер менен бирге жатып, бирге туруп, эч бой көтөрбөй, аскердин ачуу-таттуусуна ар дайым аралашып жүрдү. Өмүрүмдүн эң аягына чейин Темикемдин басып өткөн жолун элге баяндай бермекчим.

Апсамат Ашырбаев.

ЖЫРГАП ЖАТТЫМ, ТЕМИКЕ!

Ырдан бүткөн кең бөлмөдө термелип,
Жыргап жаттым жүрөк толкуп, бой эрип!
Жыга басып саламдашты мен менен
Жыпар жана Айсүлүүлөр кол берип...
Жатса дагы Ысык-Көлдүн түбүндө,
Жомоктолуп эл оозунда күнүгө.
Кайтпас эрктүү Канышбекке жолугуп,
Таңыркадым баатыр мүнөз түрүнө!
... Дагы далай сонундарга кезиктим,
Көбүн таанып, көбүн көрбөй кечиктим.
Баарын толук жазуу мүмкүн болбоду, Темике!
Жаш калемди эске алып кечириң?!
Таң атканча кыял болду убарам,
Бул бөлмөдө жатканыма кубанам!..

ЖАКШЫНЫН ШАРАПАТЫ

Кызыл-Жар - Аксы багытындагы айтылуу өрөөндөрдүн бири. Башы Бөзбү тоосунан башталат да, аягы келип Нарын дарыясына такалат. Ал эми өрөөндүн кеңдиги жөнүндө кеп кыла турган болсок, кечээ эле согушка чейин онго жакын чачкын колхоз орун алып турган. Мен мына ушул кең өрөөндүн жака жагында туулгамын. Темикем болсо көкүрөк тараптагы Төө-Жар деген жерде төрөлгөн. Биздин колхоздун эли жаз-күзү ушул Төө-Жардын билектей суу чыккан булагын байырлап отурар эле. Ошентип, мен Төө-Жарды бала кезимден баштап билемин. Мен али мектепке кире элек кезимде түшкүсүн козу-улак сугарганы күнүгө бир маал ушул булакка барчубуз. Мектепте окуп калган ага-эжелерибиз «Ушул жер жазуучу Темиркул Үмөталиев төрөлгөн жер» деп калышар эле. Аябай таң кала берчүмүн. Анда мен жазуучу дегенди жерде төрөлбөй эле, асмандан өзү түшө калгандай элестетчүмүн. Кийин ойлосом мунум баео балалык сезим экен. Мына ошол пайгамбар катары элестеткен Темикем менен таң калбай эле бүгүн бир дасторкондон даам сызып отурбайбызбы?! Бирок Темикем менен жердеш болуп калганыма өзүм да өтө сыймыктанамын. Республикабыздын булуң-бурчуна барганда кимдир-бирөөлөр кай жерден экенимди сурап калганда шар эле «Темикемдин инисимин» дейм. Бул сөз - менин калкка көрсөтөр күбөлүгүм. Ошентип айтканда өзүмдүн да мартабам өйдөлөй түшкөнсүйт.

Мен Темикемдин өзүн көрө электе, анын «Жеңиш» деген китебин көрдүм. Бетине Жеңиш ордени тартылган кызыл тыштуу китеп болчу. Колума кайдан жүрүп тийип калганын билбейм, башыма жаздап жатып окупчумун. Андагы ырлардын көбү азыр да оюмда. Мектепте окуп жүргөндө дубал газетага оюма келгендей эле ойку-кайкы ыр жазып чыгара берчүмүн. Ал эми чыгарманы туурап жазуу, акындан үйрөнүү дегенди алгач мен ушул «Жеңиш» жыйнагынан баштадым десем жаңылышпас элем.

Мен анда Таш-Көмүрдө онунчу класста окуп жүргөн кезим. Бир күнү түш көрдүм. Түшүмдө менин ырым областтык газетага жарыяланыптыр. Бирок фамилиям бир аз чаташып калыптыр. Окуп алып ыйлап жатыптырмын...

Басма сөзгө алгач жарыяланып жаткан ырым жөнүндө мынчалык кубанганымдын жөнү бар эле... Эгерде Темикемдин «Болот чеп» деген ыры болбосо, менин да «Болот коргон» деген ырым жарыяланбаган болоор эле. Анткени мен Темикемдин «Жеңиш» жыйнагындагы ошол ырын караманча туурап жазган болчумун. Демек, биринчи ырымдын жарыкка чыгышында сөзсүз Темикемдин ырынын таасири тийип, акындык жолго алгач кадам таштаганымды азыр да унутпаймын.

Темикемдин чыгармалары менен дээрлик таанышмын десем - бул апырткандык болбос. Акындын «Жеңиш» жыйнагынан кийинки менин сүйгөн чыгармам «Жыпар» поэмасы болду. «Жыпарды» канча жолу окубадым дейсиз. Мен муну кыргыз классикалык поэмаларынын бири дээр элем. Ал эми «Кызыл-Жар» поэмасынын жарыкка чыгышы мени сүйүнттү да, күйүнттү да. Сүйүнгөнүм - менин киндик каным тамган Кызыл-Жар жөнүндө болуп жатпайбы. Бул - дың жер эпопеясы! Кыргыз поэзиясындагы дыйканчылык жөнүндөгү бирден бир ири чыгарма болуп саналат. Күйүнгөнүм - Кызыл-Жар тууралуу поэма жазам деп мен да материал топтоп жүргөм элем. Аны «Алтын топурак» деген ат менен очерк кылып, басмадан чыгардым. Бирок поэмага айланта албадым. Кандайынан карасам деле Темикемдин «Кызыл-Жар» поэмасынын көчүрмөсү болуп кала тургандай.

Темикемдин өзүн биринчи жолу Жалал-Абаддагы мугалимдер институтунда окуп жүргөн кезимде көрдүм. Бул 1952-жылдын сентябрь айы эле. Темикем Төлөн амшиев экөө Жалал-Абад областына командировкага келишкен экен. Шаардын мейманканасынан атайын чакырып келип, институтта эки акын менен студенттердин жолугушуусун өткөрдүк. Өмүрүмдө жазуучу дегенди ошондо биринчи көрүшүм. Көргөндө да, өзүмдүн агамды, өзүмдүн устатымды көрдүм.

Темикем - ак көңүл, алабарман адам. Ичине кылдай да кир сактабаган, жакшысын да, жаманын да бетке айткан туура киши. Ырыда ошондой.

Мейли адам катарында болсун, мейли акын катарында болсун, Темикемдин мага тийгизген таасири чоң. Мен аны эч качан унутпаймын.

Салибай Шатманов

АБАМА!

Ак батаңыз актаймын.

Ат тизгинин тартпаймын.

Антым менин абаке

Акжолумдан кайтпаймын.

Атыңызды туу кылып,

Ар дайым эсте сактаймын!

Тынчтыкбек Нурманбетов

90 жылдык юбилейинде

Эскерүүлөр

ТЕМИКЕМДИ ЖОКТОП

Карачы тагдырдын курч өктөмдүгүн,

Карачы убакыттын өткөндүгүн.

Калкынын кан-жанына сиңип калган,

Бир жылдыз кулап түштү көктөн бүгүн.

Ким эле өмүр бойдон кураат шаңды,

Шум ажал билет кыйын, сулатканды.

Кыйлага маалым болгон бийиктиги,

Кыргыздын бир аскасы урап калды.

Сарсанаа бүгүн мени тооруп калды,

Жүрөктү кайгы чырмап ооруп калды.

Күрүлдөп жайдыр-кыштыр агып турган

Кыргыздын бир дайрасы соолуп калды.

Калса да бүтпөй али көп иштери,

Калайык-журт көөнүнө төп иштери.

Чын достор кыйышпайт да, кетти бүгүн

Темикем алар менен көрүшкөнү.

Ташмат Арыков

ТЕМИКЕНИН ЭСТЕЛИГИНЕ

Булбул эле ыр багында сайраган,

Уккан сайын уккуң келчү кайрадан.

Дулдул эле ыр жолунан тайбаган,

Утурлачу чаман гүлдөр жайнаган.
Жоокер эле элин жоодон коргогон,
Жалтанчактык анда такыр болбогон.
Жоокер эле жерин жоодон коргогон.
Адам эле адилетчил, ак көңүл,
Акындыкка арналган да бүт өмүр.
Кол созбогон чарбагына өңгөнүн.
Калыс жанды кантип алды шум өлүм!..
Элге берген ийгиликти, жеңишти,
Элге берген ыр багынан жемишти,
Кош бол, акын! Каалайык-калк келишти
Каалап баары: ыйман менен бейишти!
Кош бол, акын!..

Түмөнбай Байзаков

ТЕМИКЕНИ ЭСКЕРИП

Темикени мен биринчи жолу 1942-жылы январь айында Кара- Балта шаарчасына жакын жерде жаңыдан уюшулган кыргыз полкунун штабынан көргөн элем. Ал анда согуштук наамы бар, саясий кызматкер экен. Биз болсок, атчан аскерлерди даярдоо бөлүгүндө болчубуз. Күндүзү кечке талаага алпарып, курсанттар менен ар кандай машыгууларды өткөрүшчү. Бизди көбүнчө ат үстүндө баратып кылычты кантип чабууну үйрөтүп машыктырышчу. Мында да Темикемди дайыма көрүп жүрдүм. Чаканыраак, тыкчыгый карагер аты болор эле. Атка отурганда жарашып калчу. Тизгинди бир аз жыйыңкырай кармап, атты текирең-таскакка салып, өзү да ошого жараша кыймыл жасап кетип баратканын карап калар элек. Көбүбүз мектеп партасынан жаңы эле туруп келген балдарбыз... Буга чейин газета-журналдардан Темикенин ырларын көп эле окуп жүргөндүктөн, өзүн мурда көрбөсөк да, аны кадимки эски тааныштай жакын сезип, кайда жүрсө да ал кишинин соңунан ээрчип карап өтчүбүз. Ал киши менен жолугуп сүйлөшсөк деп кызыкчубуз, бирок батынып бара алчу эмеспиз. Ошондой мүмкүнчүлүк кийин болду.

Кара-Балтада машыгуу бүтөрү менен бизди дароо эле фронтко жөнөтө баштады. Поезд менен Фрунзе станциясынан жөнөдүк. Тилекке жараша, бизди жөнөткөн поездде Темикем да бар экен, болгондо да кошуна вагондо баратыптыр. Поездде эмне кылар иш, салар күш, жок да, балдар сүйлөшүп алып, күнүгө Темикенин вагонуна кирип барабыз. Ал киши да биздин эмне үчүн келгенибизди дароо түшүнөт. «Келгиле, балдар, отургула!» деп жылуу тосуп алат. Олтурабыз. Аңгемени Темикем өзү баштайт. Арийне, сөз адегенде жалпы журт башына түшкөн кайгылуу, катаал сыноо-каргашалуу согуш тууралуу болот. Ал өзү бизден улуу киши жана командир катары, жаш да болсок азыр бизге жүктөлүп олтурган ыйык милдетибиз тууралуу акыл-насаат сөздөрүн айтып, кайрат-дем берип, көңүлдү көтөрүп таштайт. Анын үстүнө жаңыдан жетилип келаткан жаштык кез, согуштун азап-тозогун туюп биле элекпиз, каякка кетип баратканды да көп капарга албайбыз... Анан кийинки сөз, сөзсүз эле бирдаарыбыз кызыгып жүргөн кыргыз адабияты. Кайсы акын же жазуучу эмне жазды, кимдер фронтко кетти, кимдер калды - кеп ушулар жөнүндө болот. «Эң мыкты жазуучу ким? деп да сурайбыз. Темике буга так жооп бербейт. «Кийин, балдар, кийин, аны өзүңөр кийин окуп түшүнүп аласыңар!» дейт, күлүп тайсалдатып. Жазуучулардан тышкары Темикенин дагы бир эң кызыктуу аңгемеси айтылуу Курманжан датка жөнүндө

бүгүнкүдөй менин эсимде. Ал кишинин таң каларлык өмүрү, ишмердүүлүгү, анын адамдарга үлгүлүү мыкты сапаттары туурасында узун сабак кеп кылып, жеткире айтып берген эле. Кыргыз тарыхындагы бул улуу аял жөнүндө мен ошондо Темикемден биринчи жолу уккамын. Кийин ойлосом, Темике муну бизге бекеринен эмес, атайы айтса керек.

Дегинкиси Темике жакшы аңгемечи эле. Биз сурайбыз. Ал айтып берет. Ошондогу ал кишинин айтып бергендери бизге өзүнчө бир окуу сыяктуу болгон. Андыктан, дагы бир кезектеги жолугушудан мен Темикеден Жеңижок акын жөнүндө да айтып берүүсүн өтүндүм. «Эң жакшы билем а кишини, - деди Темике адатынча сөзүн баштап. -Таякелери Аксылык да. Биздин айылга жакын жерде азыр анын өзү курган коргонунун орду, тиккен бак-дарагы, эл өтүп жүрсүн деп салган көпүрөсү турат. Үйү жок. Көк-сулуу деген аялы чынында да келишимдүү, абдан сулуу аял болчу. Башында ал бир байдын келини экен. Жеңижок көпкө аял албай бойдок жүрүп кал ат. Чү деген эле жерде аксылык чоң акын Нурмолдону жеңип, «Аксыдан чыккан Жеңижок, айтышаарга теңи жок, Таластан чыккан Жеңижок, таймашарга теңи жок» деп айтылып элге таанылып жүргөн, өзү да киши жылдыздуу адам болгон. Акынды өтө жакшы көрүп калган манаптар аны «Сен аял ал, кайсы кызды кааласаң, ошону алып беребиз» дешсе, ал: «Менин ала турганым бирөө эле болчу, бирок ал башка бирөөнүн келини. Өңгөнү мен албайм» дейт. Колунда бийлик турган манаптар болчубу! Көксулуунун кайнатасына «Сен келиниңди Жеңижокко бересиң, Жеңижок аны жакшы көрүп калыптыр. Балаңа ушул чөлкөмдөн каалаган кызды алып берели» деп күчкө салышат. Тигинин макул болбоско айласы канча. Бирок Көксулуу үйүнөн чыгарда ызаланган кайненеси каарданып: «Үйдөн аркаң менен кетенчиктеп чыккын!», «Өмүрү бала көрбөй, куу баш болуп өт» деп каргайт экен. Ошондонбу, жокпу, айтуу кыйын, тек Көксулуу чынында эле төрөгөн эмес дешет...

Биз ошентип, поездде Темикенин күн сайын аңгемесин угуп, беш-алты күндө Калинин калаасына келдик. Анда бизди согуштук бөлүктөргө бөлө баштады. Андан ары жөө кеттик, анткени поезд менен жүрүү мүмкүн эмес болуп калган экен. Немецтик самолеттор келип, бомбалап тындырбайт, өтө коркунучту дешти. Мен ошол жерде орустун атактуу чексиз токойлорун биринчи жолу көрдүм. Бир күнү жалгыз таман жол менен чубап баратсак, жол боюнда бир медсестра кыз менен Темике олтуруптур. Көрүп, сүйүнүп кеттим. Көрсө, Темикенин эки бутун бирдей баягы армиялык кирзе өтүк өйкөп салып, жара кылып жибериптир, бастырбай. Кантсе да, башта мынчалык көпкө жөө жүрүп быша элек, анүстүнө чулгоо ороп өтүк кийип көнбөгөн адам эмеспизби. Сестра кыз бутунун жараттарына дары сүйкөп, жакшылап таңып берип айтты: «Эми сиз жөө бассаңыз кайра эле өтүк өйкөйт, андан көрө аркада курал салынган арабалар келатат, ошолордун бирине олтуруп алыңыз». Темике көшөөрүп болбойт: «Жок, болбойт, түшпөйм, элдин баары жөө баратса, уялбай мен кантип арабада олтуруп алам? Кой аныңды!» Ошо бойдон аксак жөө кетти. Ал кишиге менин согуш убагындагы жолукканым мына ушундайча болгон эле. Андан кийин Темикем менен согуш бүткөндөн соң гана өзүбүздүн Фрунзеде бир көрүштүм. Бир чети каламдаш, бир чети майдандаш катары өтө жакын сезип калдым.

Темикемдер анда Южная көчөсүндөгү эки кабат үйдө жашачу. Ал жерде төрт жазуучу коңшу турушчу: Аалыке, Түгөлбай, Касымалы (Баялинов) жана Темике. Кийинчерээк акын Кубаныч Акаев кошуна болуп келиптир эле. Мен согуштан жаңы эле келип, Таласта областтык «Большевиктик туу» газетасында иштеп жүргөм. Ыр жаза баштаганым аз эле убакыт болгон. Анча-мынча болгондорун, согуш убагындагы

тааныштыктан улам өз киши катары Темикеме кат аркылуу жөнөтүп турчумун. Ал киши мен жиберген ырларды топтоп, басмага өткөрүп, кийин алардын «Биринчи жаңырык» деген наам менен өзүнчө чакан жыйнак болуп чыгышына демилгечи болду.

Биз ал кишинин көзү өткүчө өтө жакын чыгармачылык байланышта жүрдүк. Мен адам катары да, акын катары да Темикени сыйлачумун жана өзүмдү ал кишинин окуучусу-деп эсептечүмүн. Таластан Фрунзеге командировкага келгенде биринчи Темикеге жолукчумун. Ошондо жетимиштерге барып калган энеси болор эле. Арык кара тору, өтө жупуну, жакшы киши эле. Көп сүйлөчү эмес, бирдеме сурасаң эле жооп берчү, анык айылдын кишиси болчу. Кызы Жамал анда өтө жаш болчу, болжолумда төртүнчү класстарда окуп жүрсө керек эле. Темикенин жубайы Зуура жеңе адабиятты жана жазуучуларды, алардын чыгармаларын жакшы билчү. Колунан берекеси төгүлгөн даркан, анан сергек адам болчу. Кээ бир кезде шаардын чет жагындагы бактардын ичине эс алууга чыкчубуз. Зууражеңе Темикени өтө сыйлачу, ал эми кам көрүү жагынан, өмүрлүк жары эле эмес, энесине да окшоп кетчү. Качан да болсо: «Темиркул, муну ич, тигини кий» деп баласындай эскертип айтып турар эле. Балким, Темике мүнөзү жагынан жаш баладай болгон, өз боюна караганды да анча билбеген шашкалак киши үчүн ошентет чыгар?

Чынында Темикем дүйнөгө бала кыял бойдон келип, бала кыял бойдон кеткендей болду. А киши өмүр бою канчанчы размер кийим кие турганын да билген жок. Бир жолу Москвада Кызыл Аянтта баратканбыз, декада учуру болуу керек. Карасам Темикенин шымынын бир багелеги жерге сүйрөлүп калыптыр, ийинге салган резинасы чыгып кеткен экен. Токтоңузчу, деп токтотуп, чыгып кеткен резинасын салып, оңдоп-түзөп, анан: «Ие, Темике, Сиз канчанчы размер костюм киесиз?» деп сурасам, шашып калды: «Ыя, канчанчы размер дейсиңби? Кое турчу, кечинде Зукешке (байбичесине) телефон чалып, анан айтып берейинчи? Мен кийим сатып алганды да билбейт эмесминби. Зукеш эмне алып берсе, ошону эле кие берем» деп өзү каткырып күлдү, кайран киши.

Темикенин бала кыялдыгы туурасында Зуура жеңебиздин да айткандарынын бири эсимде калыптыр: «Бир жолу бир жакка конокко бармак элек, кечигип калыптырбыз. Шашып чыгып кетүүгө туура келди. Бардык. Столдо олтурабыз. Бир оокумда Темиркулду карасам мойнунда эки галстук жүрөт. Акырын кулагына шыбырадым: «Ай, сен эмне эки галстук тагып алгансың?» Темике колу менен мойнун кармалап көрүп алып эле каткырып күлүп ийсе болобу? Отургандардын баары жабыла карап, алар дагы аябай күлүштү. А мен ойлогом, эч кимге байкатпай эле, бирөөнү акырын чечип, мага бере коетко» деп... Кайран кишилер, эркек-аял катары бирин-бири толуктап да, бирине-бири жарашып да турушар эле.

1946-жылдын кеч күзү болсо керек эле, бир күнү үйгө бирөө телефон чалат, ала койсом Темикем экен. Көрсө, Таластан чалып жатыптыр. Башта жалаң Фрунзеден сүйлөшчү элек. Бир чети таңыркай түштүм. Кубанып көрүштүк. Шашпай, эркинче сүйлөшүп, төрт-беш күнү бирге жүрдүк. Таластык жаш акындар менен жолугуштук. Көп ирет ырлар окулду. Баса, ал кезде акын Молдогазы Токобаев да Таласта болчу, а киши обкомдун биринчи катчысы болуп иштетчү. Кийин билсем, Темикени да «келип кет» деп, ошол киши чакырган экен. Бир күнү Темике менен бирге Молдогазы аксакал да биздин үйдө конокто болушту. Экөөнүн көңүлдөрү жакын, жакшы жолдоштор турбайбы, өткөндөрдү эскеришип, ар түрдүү тамашалардан айтып, жакшы олтурушту. Анда биздин түн кызыбыз Зулайка бир жашка жаңы эле чыгып, тамтуң басып жүргөн. Темикем ага арнап ошол жерден эле ыр жаза коюп, окуп берди. Эсимде калганы бул:

Зулайка деген сүп-сулуу,
Жааган кардай аппак кыз.
Издеп жүрүп биз муну,
Фрунзеден таппаппыз.

Ошондо Темикени туулган айлыма алпарып бир аз эс алдырып келейин деп, оюмду өзүнө айттым. Молдогазы аксакал дагы барсаңар мен машина берейин деген. Шашылыш жумуштар бар, анүстүнө Зүкеш күтүп калат» деп макүл болгон жок. Таластык жаш акындар кыйылып жатып, араң узаттык.

Темике кыргызга атагы дүңгүрөгөн чоң акын гана болбостон, өтө кичипейил, ак көңүл жана жумшак да киши эле. Ошондуктан, анын тегерегине жаштар, айрыкча жаш акындар көбүрөөк топтолушчу. Ата Мекендик согуш окуялары жөнүндө сүйлөгөн учурларда өзүн нак фронтто жүргөндөй сезип, каны кызып, толкундап кетчү. Же болбосо, айрыкча жетимчилик өмүрүнөн сөз козгоп калса да, аны узакка түгөтчү эмес. Көрсө, жаш кезинде акын кордукту аябай тарткан экен. Малай болуп кой багып, колубутун чор басып, көзүнөн жаш куюлуп далайды көргөн. «Мындай кордуктан мени кийин гана Совет бийлиги куткарды жана акын да кылды» деп, өзү көп айтчу.

Ооба, Темикем ушундай өтө жөнөкөй, таза, карыга да, жашка да жакын адам болчу. Ал ошол бойдон миңдеген окуучулардын да, аны жакшы билген, аны менен бирге жүргөн калемдештери биздин да эсибизде калды. Бул чакан макалада мен көбүнчө Темикенин адамдык жагдайындагы айрым окуяларды гана эскерип өттүм. Анткени, анын акындыгы жөнүндө мурда дагы макалаларымда жазгам, ырларды да арнагам. Алардын бири – төмөндөгү чакан ыр Темикенин көзү өткөндөн кийин жазылган эле. Бул эскерүүнүн этегине аны да берип коюну туура таптым.

ТЕМИКЕ

Ал каякта!
Түрбайт беле кечээ эле.
Көк боектуу дарбазанын түбүндө.
Эки көзү өткүр карап көчөнү.
Ой дүбүрттөп, ыр жамгыры түрүндө?
Ал каякта?
Жолукканбыз кечээ эле
Ичтен жаттап, ырын жаңы жараткан,
Жалгыз өзү борбордук чоң көчөдө,
Жемин алган бүркүт окшоп бараткан.
Кээде чыгып, көрүнчү эле балкондон
Чабытоого алыс күндүн нуруна.
Бүркүт окшош, мында келип бир конгон...
Анда неге кайтпай калды тууруна?!

Сүйүнбай Эралиев

АСЫЛ АКЫН, АСЫЛ АДАМ

Мен Темиркул Үмөталиевдин атын айыл мектебинде окуп жүргөндөн баштап укканмын жана билгенмин. Анын көп ырларын гезиттерден, журналдардан, окуу китептеринен окуур элек. Айрыкча согуш мезгилинде акындын аты элге ого бетер таанымал боло баштады. Анын ырлары «Кызыл Кыргызстан» гезитине көп чыгар эле. Биз кан майданда согушуп жүргөн мезгилде да анда-санда колубузга тийип калган

гезиттерден Темиркул Үмөталиевдин ырларын окуур элек. Согуштан мурда патриоттук ырларды жазып жүргөн акын, согуш башталары менен ошол ойлорун, мындайча айтканда эл коргоо, мекен коргоо жөнүндөгү ойлорун иш жүзүнө ашырып, колуна курал кармап, согуш өртү жалындап турган жерде эл алдындагы өз парызын аткарып жүргөнүн анын ырларынан билип, акынга ыраазы болоор элек. Демек, акын окурмандарды жел сөз менен алдабай, эл алдында, мекен алдында өзүнүн граждандык да, акындык да милдетин аткарганы айрыкча биз өңдөнгөн майданда жүргөн жоокерлерге дем берип, акындын ар бир сөзүнө ишенимди арттырар элек.

Көп жылдардан кийин Темике бир маектешүүнүн учурунда кан майданда жазган ырларын дароо почтага салып, ошол кездеги «Кызыл Кыргызстан» гезитинин редактору Мукамбет Дөгдүровго жиберип турганын, ал ырлар колуна тиери менен Дөгдүров Темикенин ырларын гезитке жарыялап турганын, солдат гимнастеркасына салып жүрүп, майданда жоголуп кеткен кээ бир ырларын Темике кийин ошол гезит беттеринен таап алгандыгын кубаныч менен айтаар эле. Кан майданда жүрүп биз окуган Темикенин ырларынын ичинен «Келипмин», «Коркпо, достор, тайманба!», «Белек», «Жер күйүп жатат» сыяктуу ырлары жоокерлердин көңүлүнө таасир калтырып, алардын кээ бирлерин жаттап да айтып жүрүшкөнүнө күбөбүм. «Жердин бетин кызыл жалын каптады, койдой жайнап танк тебелеп таптады. Баарынан да өтүп кетти жаныма, биздин жерде биздин кандын акканы» деген ыр саптары согушта жүргөн жоокерлердин намысын күчөтүп, душмандарга карай кыжырын кайнатчу. Темиркул Үмөталиев фашисттерге каршы өзү гана согушпай, анын күжүрмөн акындык сөзү да согушкандыгына бул айтылган ойлор далил. Демек, ал кан майданда өзүнүн жоокерлик да, акындык да милдетин катар аткарган. Кызыл өрттүн арасында, ажал арбашып жүргөн жерде жазылган ырлар аркылуу Темиркул Үмөталиев өзүнүн элинин калың катмарына кеңири таанылып, чоң абройго ээ болду. Атын алыстан, бала чагымдан угуп, ырларын зор канааттануу менен окуп, бирок, өзүн бир да көрө элек акын Темиркул Үмөталиев менен согуш бүткөндөн кийин, 1946-жылы ноябрь айынын аяк ченинде Фрунзе шаарында жолуктум. Кыргызстан комсомолунун IV съездине Ош областынан делегат болуп келген болчумун. Съезд жүрүп жаткан учурда биринчи жолу Аалы Токомбаевди, Темиркул Үмөталиевди, Кубанычбек Маликовду көрдүм. Танапис учурунда Темиркул Үмөталиев менен кездешип, бир аз сүйлөшүп турдук, мен да майданда жүргөндө ыр жазып, кээ бир ырларымды Жоомарт Бөкөнбаев журналга жарыялангандыгы жөнүндө айтканымда, Жоомарттын мезгилсиз көз жумганына кейип, ырларды дагы жаза беришимди, жазгандарымды жазуучулар Союзуна жиберип туруумду айтты. Ошол бойдон Темике менен кайра 1947-жылы жаш жазуучулардын республикалык биринчи кеңешмесине келгенде жолуктум. Өткөн жылдагы жолугуу эсинде экен. Менин ыр жазганымды улантып жатканымды билип ыраазы болду, кеңешмеде талкууга коюлган ырларыма башка жазуучулар тарабынан айтылган пикирлерди кунт коюп угуп, ал ырлар жөнүндө өзүнүн бир топ пайдалуу пикирлерин айтты. Менин бир топ жаңы ырларымдын республикалык гезит, журналдарга чыгышына Темикем жардам бергени менин эсимден чыга элек. Адабиятка алгачкы кадам шилтеген темир канат жаш жазуучуга ошондой колдоо көрсөтүп, жөлөп-таяган Темикеме андан бери жарым кылым өтсө да ыраазы болуп, анын поэзия, акындык чебердик жөнүндөгү кеңештеринин пайдасы мага тийгендигин канааттануу менен ойго саламын.

Москва шаарындагы Максим Горький атындагы Адабият институтун бүтүп келген соң, «Ала-Тоо» журналында башкы редактор болуп иштеп жаткан мезгилимде Темикем менен чыгармачылык байланышым ого бетер күчөдү.

1958-жылдын май айында Фрунзе шаарында бак-дарактар жашыл жалбырак жамынып турган мезгилде Темикенин 50 жылдык мааракесин майрамдадык.

Ал кезде жазуучулардын мааракесине арнап атайын чогулуш өтчү эмес. Темикелер турган Дзержинский бульварындагы 3- номерлүү чоң үйдүн короосунда сый тамак уюшулуп, ага республиканын көрүнүктүү жазуучулары, коомдук ишмерлери катышып, Темикенин адресине жүрөктөн чыккан жылуу сөздөр, каалоолор биринин артынан бири айтылып жатты. Мен Темикеме арнап жазган ырымды эл ортосуна салып окуудан ийменип, кызыл булгарыдан жасалган папкеге салып, өз колуна тапшыргам. Ал ыр «Акын агам Темиркулга» деп аталган болучу. Кийин менин тандалма жыйнактарыма жарыяланып жүрдү:

Күн болбосо, гүлдөр кайдан жайнасын,
Гүл солуса, булбул кайдан сайрасын.
Жай артынан тили катып акын күш
Жашын төгөт табалбастан айласын.
Ал булбулдун ыры түгейт жайында,
Араңарда асман-жердей айырма.
А Сиз болсо аяз күнү ыр менен
Аппак карды айлантасыз жалынга.
Ырыскылуу Ала-тоолук элибиз,
Ыр кениңиз, ышкы берчү демиңиз.
Чырпык чымчып алты жума сайраган
Чымчык акын Сиздин эмес теңиңиз.
А Сиз болсо, Темике,
Акынысыз акыйкаттуу замандын,
Асылысыз, булбулсүз адамдын,
Адам үчүн таңшып сайрай бериңиз!

Менин ошол каалоом жүзөгө ашып, Темикем кыргыз эли үчүн узак жылдар бою элдин корком табитин кандырып сайрап берди.

Ал эми ошол 1958-жылы октябрь айында Москвада кыргыз адабияты менен искусствосунун декадасы зор ийгилик менен өттү. Кыргыз элинин өрчүп-өнүп, канатын кең жайып бараткан адабияты менен искусствосунун жогорку деңгээли москвалыктарга, ал турсун чет элдиктерге айкын көрүндү. СССР Жазуучулар Союзунун имаратынын конференц залында кыргыз жазуучуларынын бардык муундарынын жаңы чыгармалары талкууга алынып, көп жазуучуларыбыз мактоого татыктуу болушту.

Айрыкча, ал декададагы биздин калемдешибиз Чыңгыз Айтматовдун чыгармачылык жеңиши жалпы эле кыргыз адабиятынын жеңиши экендиги бизди сыймыктантпай койгон жок. Талкуу убагында калемдеш курдаштарымдын катарында мага да москвалык калем чеберлери тарабынан бир топ жылуу сөздөр ыйгарылды. Менин китептерим, чыгармаларым жөнүндө сөз болуп жатканда Темиркул Үмөталиев кагазга бир нерселерди жазып, столдун үстү менен бери жылдырды. Анда эмне жазылганын Абдрасул Токтомушев окуй коюп, ал өзү да бир нерселерди жазгандай болду. Кагаз мага келип жеткенде окусам, мындай ыр саптары бар экен:

Сооронбай!

Ооруса да аялың,

Жакшы сенин абалың.
Канат бүттү ырыңа,
Чыктың өлкө кырына.
Жыргатып бизге той бергин,
Ачылсын шампан жарым миң!

1983.

Небере күйөө баласы Эмиль менен,

Т.Үмөталиев күйөө баласы Топчубек жана чөбөрөлөрү Турсунбек менен Тургунбек, Т. Үмөталиев небереси Чынар менен, 1988.

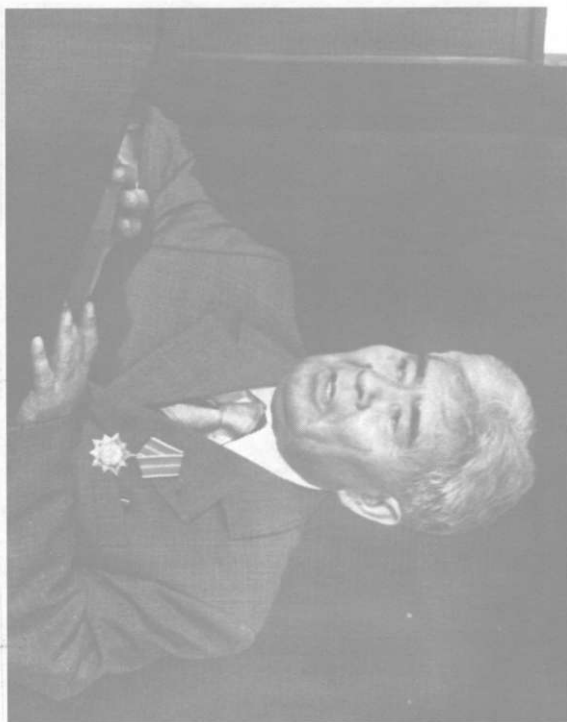

Темиркул Үмөталиев, 1984.

Темиркул небереси Чынар,
жубайы Зуура жана Сонунбүбү менен, 1978.

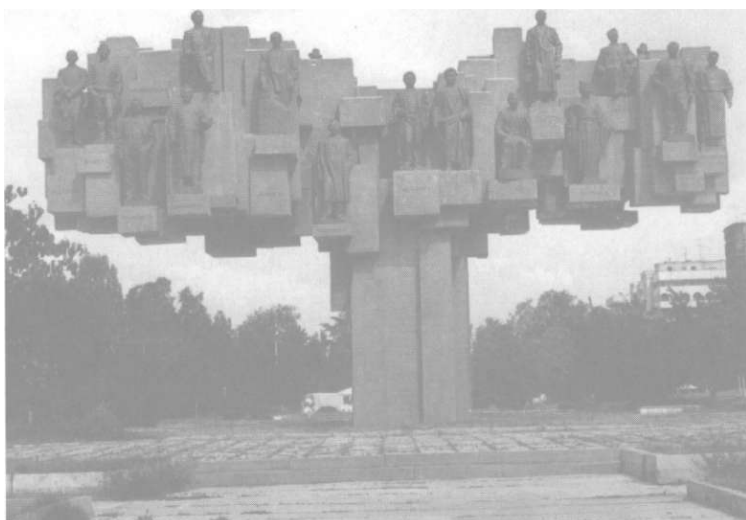
Темиркул Үмөталиев 80 жылдык юбилейинде, 1988.

Т. Үмөталиев фронттовик досу А. Ашырбаев менен, 1988.

Темиркул Үмөталиевдин мүрзөсүнө коюлган эстеликтин жанында. Ала-Арча көрүстөнү, 1991.

«Эл к-уту» эсгелиги, 1995.

Темиркул Үмөталиев турган үйгө орнотулган эстелик тактанын жанында небереси
Чынар жана анын уулу Темир, 1998

Темиркул Үмөталиевдин музейинин бир бөлмөсүнүн көрүнүшү, 1998.

Эркиндик проспектисиндеги акынга коюлган эстелик, 1998.

Темиркул
Уметалиевдин
балдары Жамал,
Топчубек ж-а
небере-
чеберелери
Чынар,
Эмиль, Турсун,
Тургун, Темир,
1999.

Чындыгында эле аялым Шааркүл күтпөгөн жерден ооруп калып, Склифосовский ооруканасына жаткан учур эле. Ошол ырдын төмөн жагына Абдрасул Токтомушев мындай саптарды жазыптыр:

Темикемин сөзү чын,
Сага айтылды сонун сын.
Агаларың чакырып,
Анча-мынча ырым кыл!

Албетте, айтылуу акындарыбыздын сөздөрүн эки кылууга болбойт эле. Жарым миң болбосо да, бир нече шампан ачылып, ак санатай акын агаларым менен көңүлдүү

олтурганым али эсимде. Азыр ошондон кырк жыл өткөндөн кийин саргайган баракта жазылып калган алардын ыр саптарын окуп олтуруп декада өткөн сонун мезгилди дагы бир жолу эстедим. Айрыкча декада чоң ийгилик менен аяктап, «Москва» мейман үйүнүн 3-кабатындагы кең жана келишимдүү ресторанда декаданын жыйынтыгына арналган сый тамак жана анда республиканын жетекчиси Искан Раззаковдун эргип сүйлөгөн сөзү, андагы жалпы көтөрүңкү атмосфера Раззаков менен атактуу балеринабыз Бүбүсайра Бейшеналиеванын укмуштай бийлешкени декаданын катышуучуларынын эсинен кетмек эмес.

Декада ийгиликтүү аяктап, анын катышуучулары поездге түшүп үйгө кайра жол тартты. Ар купеде жакшы сөздөр угулуп, тамылжыган жайдары жүздөр көрүнөт. Темике биздин купеде мейман болуп олтуруп, мындан 19 жыл мурда кыргыз адабиятынын жана искусствосунун биринчи декадасына катышкан күндөрү жөнүндө аңгеме куруп олтурду. Ошондо Москваны карай поездде баратканда Темике жазган төрт сап ырынын тарыхын айтып берүүнү сурансак, вагондун там борунда жолуккан татынакай сулуу кызды кучактап, бетинен өөп койгондо, ал кыз «Ий агай, сакалыңыз бетимди сайып ийди!» деп жылмайып өтүп кеткенден кийин, купеге барып:

Кайран өмүр жашчылык,
Качып барат шаштырып.
Кыздар өпкөн бетимди
Кыл сакалга бастырып! -

деген саптарды жазгандыгын айтып берди. Ал эми азыр Ала-Тоого бараткандардын бардыгы тынчып, вагондун радиосуна кулак салышты. Көрсө СССР Жогорку Советинин кыргыз декадасынын катышуучуларын сыйлоо жөнүндөгү Указын диктор окуп жаткан экен. Айрыкча Ленин ордени менен сыйланган биздин айтылуу акындарыбыз Темиркул Үмөталиев, Кубанычбек Маликовдун атын укканыбызда абдан кубанып, аларды чын жүрөктөн куттуктадык. Зымырап жүрүп бараткан поезддин вагондорунда салтанат уланып баратты.

1960-жылы атактуу акын Жоомарт Бөкөнбаевдин 50 жылдыгы белгиленди. Токтогул районунун жетекчилеринин чакыруусу жана Кыргызстан жазуучулар Союзунун жиберүүсү менен Жоомарт Бөкөнбаевдин 50 жылдык мааракесин өткөрүп келүү үчүн Темиркул Үмөталиев башындагы жазуучулардын делегациясы Токтогул районуна бардык. Токтогулдуктар бизди кубанычтуу тосуп алышып, жаныбызга Токтогулдун шакирти, атактуу ырчы Корголду кошуп беришти. Биз Жоомарттын туулуп, өскөн айлында болуп, Токтогулдун күмбөзүнө таазим кылып, анан райондун борборундагы клубда Жоомартка арналган чоң эскерүү кечесине катышып, сөз сүйлөп, ыр окудук. Темикем Жоомарт жөнүндө өзүнүн эсиндеги окуяларды, акындын кыргыз эли, кыргыз адабиятына анын сиңирген укмуштай эмгектери жөнүндө айтып берип элди ыраазы кылды.

Айрыкча, айтылуу Коргол ырчынын Жоомарт жөнүндөгү эскерүүлөрү, ал Токтогулдун ырларын Арым жайлоосунда чатыр тигип алып бир топ айлар бою Корголдун оозунан жазганын айтып берди.

Бизди меймандаган бир үйдө кечки чай ичүү маалында Темике Жоомарт жөнүндө мындай бир болгон окуяны бизге баяндап берди. Темике майданда жүрүп, үйүнө отпускага келет. Аны майданга кайра узатуу үчүн Фрунзе темир жол вокзалына бир тобу барышат. Темике жайгашкан вагондун купесине Жоомарт, анын жубайы Тенти, Темикенин жубайы Зуура жеңелер киришет. Жоомарт: «Ургачылар, силер сыртка чыга тургула. Темикеме жеке айта турган сөзүм бар!» дейт. Тигилер купеден чыгып кеткен

соң, Жоомарт Темикени бек кучактап туруп: «Теке! Мындан кийин экөөбүз эч качан көрүшпөйбүз! Же сен өлөсүң, же мен өлөм! Ушуну айтып коеюн дедим эле. Кош, Теке!» деп, көзүнөн жаш кылгырып, буулугуп турду. Мен: «Кой, Жоке! Жиндинин кебин айтпачы! Сен кызуусуң го!» десем, ал: «Мен болор чындыкты айтып жатам!» деп сөзүн бүтө электе поезд ордуна козголду эле, Жоомарт шашылып вагондон жерге түштү. Бизди узаткандар менен кол булгап коштоштум. Жоомарт да колун булгаган бойдон перрондо кала берди. Чынында эле ал айткандай экөөбүз тирүүбүздө көрүшкөн жокбуз. Мен ичимден кырсык болсо эле октун арасында жүргөн мен жакта болот го деп чочулаганмын. Тагдырдын буйругу экен, жайдын толуп турган кезинде мемиреген Ысык-Көлдүн боюнда Жоомарт машина кырсыгына дуушар болуп, ар кадам сайын ажал аңдып турган кан майдандан мен аман-эсен келбедимби» деп Темике сөзүн бүтүп, терең үшкүрдү. Бири-бирине чыныгы дос болуп, жан аябай жакшылык көрсөтүшкөн ушул эки акындын мамилеси башкаларга сонун үлгү болорлук мамиле экендиги жөнүндө көрүнүктүү журналист, коомдук ишмер Тургунбек Суванбердиев бизге айтып бергени эсимде. Согуш кызуу жүрүп жаткан учурда майдандагы жоокерлерге кыргыз элинин жиберген белектерин алып баруучу өкүл болуп, Түндүк Кавказ багытына жөнөөгө даярданып жаткан учурда Жоомарт аны билип калып, Темикенин ошол жерде экендигин эстеп, ошол армиянын командирлерине биздин республиканын жетекчилеринен Темиркул Үмөталиев кыргыз элинин атактуу акыны, ага майданда көз салып, согушуп да, ырларды да жазып жүрүшүнө шарт түзүп берүү жөнүндө сураныч жазылган кат даярдатып жүргөн учурда, Суванбердиевдер түшкөн поезд Фрунзе вокзалынан жөнөп кетип, катты Суванбердиевдин колуна берүүгө Жоомарт үлгүрө албай калат. Поезд Пишkek вокзалында 30-40 мүнөттөй токтоп турарын билген Жоомарт Фрунзе вокзалынан Пишkek вокзалына чейин чуркап олтуруп жетет да, жанагы катты Суванбердиевге тапшырып Темикеге салам жиберет. Ал катты Суванбердиев майданда Темикенин командирлерине тапшырып, Темикенин өзү менен көрүшүп, Жоомарттын ага болгон достук, курдаштык мамилеси жөнүндө айтканда Темике ага ыраазы болуп, кубанычы койнуна батпаган дейт. Эки акындын бир- бирине жасаган ушундай мамилеси укмуш, адам суктанарлык мамиле.

Бардык акындардын арасында мындай таттуу мамиле ар дайым боло бербейт эмеспи. Мисалы, калемдеш акыны Кубанычбек Маликов менен Темиркул Үмөталиевдин өз ара мамилеси көп жылдар бою татаал болуп келгендигин өз көзүбүз менен көрүп жүрдүк, алардын бир-бирине кезенишкен учурларына да күбө болгонубуз бар. Кийин, көп жылдар өткөн соң, кыргыз эли кадырлаган бул эки атактуу акындын мамилеси жакшы жагына өзгөрүп, бири-бирине көз караштары оңолгонуна да күбө болдук. «Кыргызстан маданияты» газетинин 16-бетине Кубанычбек Маликовдун бир топ жазуучуларга, искусство ишмерлерине арналган ырлары жарыяланганы эсимде. Ал ырлардын ичинен айрыкча Темиркул Үмөталиевге арналган ыры чындыкты ашкере жазган, жүрөктөн чыккан ыр экендиги менен айырмаланып турганын окурмандар дароо байкашып, жакшы баа беришкен. Ал ырда Кубанычбек Маликов Темике экөө далай жылдардан бери бекер каршылашып, кажышып жүрүшкөнүн кеч болсо да түшүнгөндүгүн, кокустан көзүбүз өтүп кетсе, кайсы жерде болбосун экөөбүздүн «балким жүрөр эмгегибиз мүрүлөш» деген ойду айткан.

1978-жылы Темиркул Үмөталиевдин 70 жылдык мааракеси республикада кеңири белгиленип, академиялык кыргыз драма театрында салтанаттуу кече өткөндө баяндамадан кийин биринчи болуп Кубанычбек Маликов сүйлөп, Темиркул

Үмөталиевдин жазуучулук да, коомдук ишмердик да жүзүн даана көрсөткөн сөздөр менен өзүнүн калемдеш курдашына жогорку баа бергендиги баарыбыздын эсибизде. Ал эми тагдыр өлчөп берген өмүр жолу кыска болгондуктан, Кубанычбек Маликов ошол эле жылдын аягында дүйнөдөн өтүп, «Аларча» көрүстөнүндө анын сөөгүн жерге коюп жатканда Темиркул Үмөталиев чоң акын жөнүндө чоң сөз сүйлөп, ага арналган ырын окуп бергени дагы баарыбыздын эсибизде. Кубанычбек Маликов өзүнүн ырында жазгандай кыргыздын эки улуу акынынын ысмы качан болсо катар жазылып, кыргыз адабиятынын тарыхынан ардактуу орун алары шексиз.

Темикем эл арасында көп болуп, элдин пикирин угуп, андан таасир алып, жаңы чыгармаларды жаратууну дайым каалоочу. Аны менен мен Москвада өткөн ар кыл чоң чогулуштарда болдум, Ташкенде өткөн аскер адабиятына арналган чогулуштарда, Ош, Жалал-Абад, Талас, Өзгөн аарларында, Кара-Суу, Алай, Кара-Кулжа, Сузак, Базар-Коргон жана башка райондордо бирге болуп, эл менен жолугуп, аларга жаңы ырлардан окуп берип, окурмандардын кыргыз адабияты, жазуучулар жөнүндөгү баалуу ойлорун укканбыз. Мындай жолугушуулардан кийин Темикем жаңы, жакшы ырларды жазганына күбөмүн. Элетте жүргөндө Темикем өзүн өтө жупуну кармачу, бардык ыңгайсыз шарттарга көнө берчү, алыскы жолдо кыйналгандыгын башкаларга билдирчү эмес. Дайыма өзүн жаш сезе турган. Ошондой сапарда жүргөндө Темикеме төмөндөгү ыр саптарын жазып, колуна берсем, жылмайып күлүп коюп, ырды чөнтөгүнө салып алганы эсимде:

Калкка кызмат кылдыңыз эбегейсиз,
Карылыкты али да кенебейсиз.
Алдыңызга аш келсе, жашка берип,
Аткарылчу иш болсо, «Келе!» дейсиз.
Кызыл гүлгө сиз дале жанашасыз,
Кыял эргип сонун ыр жаратасыз.
Кыл сакалга бетиңиз басылбастан,
Кырчын болуп жашарып баратасыз.

Чынында эле Темикемдин курагы жогору болгону менен жүрөгү, көңүлү жаш эле. Ал эми өз өмүрүн кыргыз эли үчүн ак кызмат өтөөгө арнады. Өзүнүн талантын, күчүн кыргыз адабияты үчүн, демек, кыргыз эли үчүн жумшады. Элинин урмат-сыйына бөлөнүп, адамдык жана акындык парзынын абийирдүүлүк менен актап кетти. Ала-Тоонун атактуу акыны, кыргыз элинин сыймыктуу уулу Темиркул Үмөталиев 1991-жылы жайдын толуп турган кезинде - 11-июнь күнү дүйнөдөн өттү. Ал өөр ооруп төшөктө узак жатпай, Бөкөнбаев көчөсүндөгү чоң үйдүн короосунда коңшулары менен эс алып, маектешип, гезит окуп олтуруп, үйүнө киргенден бир аздан кийин диванда кынтайган абалында жан берди. Өзүнүн пейилине жараша өлүмү жеңил болду. Алтымыш жылдан ашуун кыргыз адабиятында калемин бек кармап эмгектенген улуу акынын өз эли чоң урмат менен «Аларча» көрүстөнүнө сөөгүн койду. Асыл акындын асыл өмүрү ушуну менен аяктаган жок. Ал артына калтырып кеткен бай адабий мурас кыргыз адабиятынын алтын казынасында, демек эл жүрөгүндө узакка чейин сакталмак. Темикемдин өмүрлүк жубайы, бардыгыбыз урматтаган Зуура жеңе дүйнөдөн кайткандан кийин, анын сөөгү Темикенин сөөгүнө жанаша бир бейитке коюлганы ойдогудай иш болду. Мен өмүрүмдө көп эле жубайларды көрдүм, бирок, Темикем менен Зуура жеңедей бир-бирин чын ыклас менен урматтап, сыйлап, ынтымакта жашашкан жубайларды чанда гана көрдүм. Эми дагы ал эки жубай жер

астында жанаша жатышып, баштарынан өткөн окуяларды эстешип, тынымсыз маектешип жаткансып туюлат мага.

«Аларча» көрүстөнүндөгү мүрзөсүнүн үстүндө Темикем менен Зуура жеңенин эстеликтери коюлду, Бишкек шаарындагы бир чоң көчөгө, бир орто мектепте Темикенин ысымы коюлду. Анын 90 жылдыгына карата Эркиндик бульварында эстелиги орнотулду. Колуңуздардагы Темикенин кийинки мезгилде жазган чыгармалары жана ага арналган ырлар, эскерүүлөр Темикени өз эли унутпагандыгынын, урматтагандыгынын дагы бир белгиси. Ушул иштердин бардыгына Темикенин кызы искусство илимдеринин доктору, профессор, Кыргыз Улуттук Илимдер Академиясынын мүчө-корр., АКШнын Калифорния академиясынын академиги, Эл аралык көркөм сүрөт Академиясынын академиги Жамал Үмөталиеванын кол кабышы, тынымсыз жасаган эмгеги аркылуу болгондугун ага ыраазылыгыбызды билдирүү менен айта кетишибиз калыстык иш.

Темикемдин өткөн бардык мааракелеринин комиссиясынын катчысы болуп иштегениме жана 1989-жылы «Адабият» басмасынан чыккан эки томдук «Тандалмаларына» башкы редактор болгонума сыймыктанамын.

Бул макалада Темикем жөнүндө жетээрлик айтылбай калды. Ал жөнүндө көп адамдар тарабынан толгон жакшы сөздөр айтыларына, ал сөздөр аркылуу атактуу акыныбыздын көз алдында даана тартылчу унутулгус сүрөтү тартыларына ишенебиз. Кыргыз адабиятынын түппайын бекемдешкен, алаамат мезгилинде кызыл өрттү кечип, ажал менен арбашкан, кыргыз элинин ар-намысын сакташкан, өзүнүн өлбөс-өчпөс поэзиясы менен кыргыз адабиятына салмактуу салым кошуп, аны ого бетер байыткан, өз өмүрүн бүт бойдон элге кызмат кылууга арнаган улуу акыныбыз Темиркул Үмөталиевдин ысмы элибиздин жүрөгүндө бекем жана узак сакталары бышык.

Сооронбай Жусуев

ТЕМИКЕМЕ

Учкан эле суктанып барчынга,
Учкул мезгил, жаңы заман шартында
Ыр уялап анын назик жүрөгүн
Ыр чыгарды түбөлүктүү даңкын да...
Эл журтуна арнап коюп кан-жанын,
Көргөн жокмун чарчаганын, талганын.
Айтаар эле акыл-насаат кептерин,
Айтаар эле кубанычын, арманын...
Издери өчүп кылымдагы издерден
Аты аталбай далай мыкты иргелген.
Ал күт эле кыргыз үчүн жаралган -
Ал күт эле заманага бир келген!
Көзгө дайым нур элесин тартасың,
Көрсөк дагы калемгердин канчасын.
Кайра келбес Темикемдей ыр-дүйнө -
Кайра келбес Темикемдей алп акын!

Маркабай Ааматов

«КАЙРАН ӨМҮР ШАШТЫРЫП...»

Темиркул Үмөталиев жарык дүйнөдө 83 жыл жашап туруп, келбес сапарга жүрүп кетти. Анын поэтикалык ааламын сүйгөн жана урматтаган калкы жана окурмандары кайгынын туңгуюгуна чөмүлө түштү, жүрөктөрү сыздады. Ачык-айрым, бала кыял, чынчыл, эл башына согуш апааты түшкөндө колуна курал алып, майданга жөнөп кеткен жоокер, поэзия дүйнөсүнүн талыкпас булбулу каардуу ажалга багынып, кантип жанын кыйды экен? Бул кырдаалды калың элдин көздөрүнөн аккан жаш гана билдирип турду. Баарыбыз аза тутуп, айрылгыбыз келбей турду. Көз алдыбызга жашоодогу татаал өмүрү, баскан жолу, чыгармачылык багы тартыла берди...

Акын жүздөн ашык китепти өз элине тартуулады, жыйырмага жакын китеби башка боордош элдердин тилинде жарык көрдү, бир нече китепти кыргыз тилине которду. Бүткүл өмүрүн чыгармачылык дүйнөсүнө арнады жана ошол дүйнөдө жашады.

Маркум акын 1937-жылы Кыргызстан Жазуучулар союзунун башчысы болуп туруп, өзүнчө бир ойго келет. Ар бир эр жигит аскердик милдетти аткарууга милдеттүү, аскердик машыгууга үйрөнүү керек... Өзүнүн бул оюн ишке ашырууга аракет кылат. Анын үстүнө ошол кезде «Эгер эртең согуш болсо» деген сыяктуу ырлар көп ырдала баштаган эле. Кийин ал үч айлык аскердик курска барып, аны бүтүрүп келет. Чыгармачылык сапарына бир катар аскердик ыргактар кошулат. 1941-жылы 22-июнда капысынан душман кол салат. Бүткүл эл жоого каршы аттанат. Темиркул Үмөталиев да граждандык кийимин таштап, аскер кийимин кийет, аскердик катарга кошулат, согуш майданын көздөй жол тартат. Москва багытындагы, Түндүк Кавказдагы, Украина жергесиндеги салгылашуулардын майданында болот, алдыңкы чекте жүрөт, курал колунан түшпөйт. Ооруп калса да, өз катарынан кетпейт, жоокерлер менен кошо жүрөт, майдандаштары да дарылоо жайларга калтырышпайт, араба болсо арабага, машина болсо машинага салып алып кетишет. Согуштун биздин жерде, биздин элде болуп жатышы, оор кырдаал акындын жанын кейитет:

Баарынан да батып кетти жаныма,
Биздин жерде биздин кандын акканы!

Мына акындын үнү, мына акындын ыры. Өч алууга, элди-жерди душмандан куткарууга умтулат.

Жоокердик сапар улана берди. Жергебиз душмандан тазаланды. Согуш улана берди. Жоокер акын да ушул саптар менен алга бара берди. Болгарияны, Югославияны, Венгрияны, Австрияны бошотууга катышты. Аскердик ар кандай кызматты ийгиликтүү аткарды. Согушта жүрүп бир далай ырларды, поэмаларды, очерктерди жазды. Алар газета-журналдарда дайыма басылып турду. Бир кызык окуяны айта кетүү керек. Биздин аскерлер душмандан Будапештти бошоткондо капитан Темиркул Үмөталиев патрулдук топтун начальниги болуп шаарды аралап келе жатса бир көчөдөн чырылдаган үн угулат, бурулуп бара калса, бир топ солдат бир үйдүн ээсин сыртка айдап чыгарып, ал үйдү бошоттуруп жаткан экен, «Эмне болду?» деп сураса, солдаттар: «Бул үйдө штаб болот, бошотуп жатабыз» дешет. Капитан Үмөталиев үйгө кирсе, бир абышка кемпири менен бүжүрөп отуруптур. Т.Үмөталиев венгерче билбейт, тигилер орусча билбейт. Тиги абышка өзүнүн китебин көрсөтөт. Т.Үмөталиев анын акын экендигин түшүнөт. Анын аты-жөнүн билет да, тиги солдаттарды кайтарып жиберет. Кетейин десе тиги абышка кетирбейт, кичине тактайчаны алып келет да, «бир деме жаз» деп ишарат кылат. Анда Темикең: «Бул үйдө атактуу венгер акыны Сабо Лоренц жашайт. Эч кимиңер тийбегиле. Капитан Т.Үмөталиев» деп жазат да үйдүн эшигине кадап коет.

Согуштан кийин Сабо Лоренц Темикеңди издеп Москвага каттар жазат, бирок албайт. Көп ырлар жазып Темикеңе арнайт. Ал ырларга обондор чыгат, фестивалдар өтөт. Бир канча жылдардан кийин Т.Үмөталиев Будапештке барса баягы тактайча адабият музейинде турат. Таң калат, Темике өзүн тааныштырат. Адабият чөйрөсү аны курчап алып, бардык жерлерге алып барат. Кошут сыйлыгынын лауреаты, венгер адабиятынын классиги Сабо Лоренцтин чыгармачылык дүйнөсү менен тааныштырышат, жолугуулар уюштурулат. Т.Үмөталиев мадияр антологиясына киргендигин айтышат. Кийинки убактарда мадияр адабиятынын өкүлдөрү келишти, Темикеңдин коногу болушту, бир нече чыгармалар жазышты.

Биздин учурдуу басма сөзүбүздө бир аз болсо да бул жөнүндө сөз болду. Кийин унутулуп калды. Эмнегедир чет жактарда Темиркул Үмөталиевди гуманист акын катары баалап, даңкын жогору көтөрүп жатса, биз ушул убакка чейин унчукпай келдик ал жөнүндө, согушта жүрүп чоң акынды сактап калгандыгы жөнүндө макалалар жазып, чыгармаларды түзбөй келдик. Акын Т.Үмөталиев төрт жыл бою кан кечип, от аралап, ок жааган согушта жүрдү. Ал жөнүндө чыныгы чыгармаларды жазды, өзү көргөндөрдү жазуу - чындык. Өзү көрбөй болжол жазгандардын апыртмаларын четке кагат. Темикем алааматты көргөн, өмүрүнүн аягына чейин согуш чыгарууга умтулган желмогуздарды ыры менен бомбулап келди. Ар дайым жүрөктө жашайсың, элдин булбулу, чындыктын жарчысы, калк коргоонун жоокери!

Түмөнбай Байзаков

АДАМ ЭЛЕҢ ЧЫНЫНДА

Темикемди мен биринчи көргөндө,
Чоң согуштан жеңиш менен келгенде,
Таанышканмын сыймыктанып өзүмчө
Кол тамгасын жазып китеп бергенде.
Ыйманы ысык, айкын мүнөз жайдары,
Анда жеңем Чолпон сымак таңдагы.
Кырчын жигит Темикеме эркелеп
Кошо күлүп турган окшоп ай дагы.
Жарым кылым өтүп кетти заматта,
Мезгил күлүк токтоо бербей чабат да.
Улуулардын акыл сөзүн актасаң
Бул өзүнчө турмуштагы сабак да.
Темикеме теңтуш болуп жетилдик,
Эстен чыгып элеңдеген жетимдик.
Доорубуздун өйдө-ылдыйын үйрөнүп
Ышкы келсе ыр сабына көчүрдүк.
Бирге жүрдүк айыл, шаарды аралап,
Темикеңдин турмуш суусу шар агат.
Кезигинде тазаланып «Айсулуу»
Түзөп боюн, кундуз чачын таранат.
Суу боюна тал, теректер тиккенбиз,
Ыргагына ылайлабай түшкөнбүз.
Көрбөй калсак Темикемди бир аз күн
Сагынганбыз, атабыздай күткөнбүз,

Таалим алып кыялынан, ырынан,
Кеңеш берсе кебин угам, туюнам.
Үлгү болуп өмүр бою Темикем
Ошол үчүн арбагына сыйынам.
Жаркын өттү комсомолдук курагы,
Жүрөгүндө тунук поэзия булагы.
Күйө берет, өчпөйт дайым нур себет
Темикемдин ырдан бүткөн чырагы.
Ата Мекен тапшырмасын аткарып,
Кылган иши үч томдукта такталып.
Жагалданып татынакай карыды
Өркүндөдүң өз журтуңда макталып.
Жетимсиреп калган бизге кыйын да,
Атам элең ардактагам чынында.
Кош айтышып кете бердиң жылмайып
Ыр сепилин куруп коюп кылымга.

Муса Жангазиев

АДАБ ИЯТЫБЫЗДЫН ЗАЛКАР ӨКҮЛҮ

Бүгүн улуттук адабиятыбыз жана маданиятыбыз дагы бир залкар өкүлүнөн айрылды!

Мен – Темикенин жердешимин. Анын киндик каны төгүлгөн атактуу Бозбү-Ата тоосунун бир өңүрүндөгү Төө-Жар кыштоосу менин Кош-Дөбө аталган айлыман балык сырты болуп жаткан Чер деген бир гана кыр бөлүп турат. Демек, маркумдун дайыма сыймыктана жүрчү жердештеринин бири катарында анын адамдык асыл сапаттарын да, акындык кудуретин да жаш кезден бери жакындан байкап-көрүп, жакындан сезип жүргөндүктөн, бүгүн бардык жердештеримдин атынан: Темикебиздин күнөөсү жок, эгер анча-мынча болсо да анысы төрт жылга созулган кызыл кыргында төккөн каны менен, алтымыш жылдык адабий майдандагы ак эмгек менен жуулуп кетти деп ойлойбуз!

Темике - жаштыктын жана сулуулуктун акыны эле.

Кайран өмүр жашчылык,
Өтүп барат шаштырып.
Кыздар өпкөн бетимди,
Кыл сакалга бастырып, -

деген анын ыр саптарын жатка билбеген кыргызды табуу кыйын. Тагыраак айтканда, Темике Жыпарларды, Айсулууларды, Абазбектерди даңазалап жүрүп өттү. Же болбосо:

Кыз сүйө элек кезимде,
Мен Аркытты сүйгөмүн.
Кол менен жасап койгондой
Кооз бурчу дүйнөнүн, -

деген өңдүү сулуунун сулуулугун ого бетер арттырган шуру, акак, бермет сымал Аркыт, Арстанбап, Ысык-Кал, Соң-Кал өңдүү жергебиздин чырайына чырай кошуп турган кооз бурчтардын ар бирине ондогон ырларды арнаганына күбөбүз. Темике сулуулуктун акыны эле.

Темике - жакшы адамдардын акыны эле. Качан, кайдан, кайсы кесип адамы менен жолукпасын, анын бир артыкчылыгын көрүп калса, билип калса, ал жөнүндө ошол күнү эле ыр, же очерк жазуу үчүн калем менен кагазына жетүүгө шашканын көрүп жүрдүк.

Темике - эрдиктин акыны эле. Башкача айтканда, өзү башынан аягына чейин катышкан Улуу Ата Мекендик согуштагы кыргыз жигиттеринен эл-жери үчүн өмүрүн сайып согушкан Асылкеримдин, Кубаттардын, Апсаматтардын эрдигин ырдап жүрүп өттү.

Күн сайын таң заардан туруп ажырыктын тамырындай чырмалышкан бу турмуштун али ачыла элек сырларын, издегендей дайыма шашыла басып, шашыла сүйлөп, алдынан чыккан улууга да, кичүүгө да саламы менен кошо айланып-кагылып, ошонусу менен анын жүрөгүнө улуу адамгерчиликтин үрөнүн таштап, анан анысына өзү да ыраазы болгондой бешенесин жаркырата күлүңдөгөн бойдон өзү менен өзү сүйлөшүп кете берчү. Темикенин ырдан, асыл адамгерчиликтен бүткөндөй касиеттүү карааны мына бүгүндөн баштап жашылга оронуп гүл жыттанган Бишкек калаабыздын көчөлөрүнөн көрүнбөйт. Ал караан бүгүндөн тартып мына бул кара жер астында, тирүүлөргө жер, көз жумгандарыбызга жууркан-төшөк болуп берүүчү Эне жердин астында калып жатат. Жаратылыштын пендесине атаган эң акыркы шыбагасы ушул тура Ошондуктан бу сапарда: «Кошуңуз!»-дегенден башка колубуздан эч нерсе келбесин моюнга алуу менен: «Кошуңуз, Темике! Жаткан жериңиз жайлуу, артыңыз кайрылуу болсун!» демекпиз.

Жунай Мавлянов

КҮЛҮКСҮЗ КЕЛЕ ЖАТКАН ОЗУП АЛГА

Мен Сиздин ырыңызды окуганда,
Булакты элестетем дароо гана.
Анткени, Сиздин жазган ырларыңыз,
Булактай агып жаткан мөлтүр таза.
Мен Сиздин ырыңызды окуганда,
Деңизди элестетем дароо гана.
Анткени, сиздин жазган ырларыңыз,
Деңиздей толкуп турат ал буттана.
Мен Сиздин ырыңызды окуганда,
Асканы элестетем дароо гана.
Анткени, Сиздин жазган ырларыңыз,
Көк мелжийт ак булакта тумшук мала.
Мен Сиздин ырыңызды окуганда,
Жалынды элестетем дароо гана.
Анткени, Сиздин жазган ырларыңыз,
От болуп алоолонуп турат жана.
Темике!
Тоонун дагы тоосу бар да.
Темике!
Зоонун дагы зоосу бар да.
Бүгүнкү поэзия мелдешинде,
Күлүксүз келе жаткан озуп алга!

Ташмат Арыков

КАЙРАН КИШИ

Бул макаланы мен жүрөгүм ооруп, жаным кейип жазып олтурам. Ал түгүл «Темикем эми биздин арабызда жок» деген суук кабарга ишенгим да келбей турат. Атаганат, жалган дүйнө деген ушу белем! Кыргыз адабияты дагы бир орду толбос жоготууга учурады, анын дагы бир бийик чокусу урап түшкөндөй болду. Кайран киши! Кыргыз адабияты жаңыдан төрөлүп, там-туң баскан учурунан тартып, бүгүнкүдөй алдыңкы адабияттардын катарына өсүп чыкканга чейин анын башында кошо турушуп, ысык-суугуна кошо күйүшүп, ал үчүн кам көрүшүп, чоң мээнет өтөгөн маалимибиз, калемдешибиз эле. Бардык эле убактарда андан аталык, агалык мээрим келип турар эле, «айланайындар» деп койгон бир ооз сөзүндө канча боорукерлик, кенендик жана жылуулук сезилип турчу. Кээде сүйлөшүп олтуруп, тамашалуу бир сөз айтып коюп, баарынын көңүлүн кубандырып, өзү каткырып күлгөн бойдон чыгып кетер эле.

Мындан сексен үч жыл мурда Жаңы-Жол аймагында туулуп, жетим өсүп эч кимдин назарында жок баладан атагы бүтүндөй өлкөгө үгүлгөн. Эл акыны деген бийик даражага жеткен Темиркул Үмөталиевди Ала-Тоо кыргыз журтчулугунун баш-аягы терең урматтоочу. Ал кайсы жерге, кайсы айылга барса да өмүр бою аралаш жашаган кадырман адамы катары аттан көтөрүп алышчу жана аны кайра да көргөнү үчүн сыймыктанып калышчу. Тарыхты, элди, турмушту мыкты билген, анүстүнө сөзмөр Темике кай жерде болбосун уккандарды өзүнүн кызыктуу аңгемеси менен кандырып, кубандырып, көңүлдөрүн ыраазы кылып койчу. Чанда кездешчү элпек, бала кыял, бирөөнүн көңүлүн оорутпаган жумшак киши эле. Качан да болсо кабары ачык, жаркылдап жүрчү. Ошондой сүйкүмдүү, кымбат адамыбыз эми биздин арабыздан түбөлүккө кетти. Бирок, жок, акынды антип айтууга да тил барбайт. Анын өмүрүн ырлары улайт.

Акындын ички дүйнөсү, жашоого, адам коомунун өнүгүшүнө, анын өткөндөрүнө, азыркысына жана келечегине болгон көз карашы, акындык кудурети, адамдык элеси эми анын жазган ырларында жашап, элдин, жердин эсинде түбөлүккө калып калат.

Бүгүнкү кыргыз адабиятын жана маданиятын Темиркул Үмөталиевдин калдайган бийик караанысыз, анын ырларысыз көз алдыга элестетүүгө мүмкүн эмес. Ал элдин калың катмарынан чыгып, анын кайгы-кубанычы, мүдөөсүн, ыр-күүлөрүнөн, ойлоо кудуретинен, даанышмандыгынан азыктанды жана дүйнөнү, турмушту заман кубулуштарын таанып билүү үчүн болгон акындык ички күрөшүндө жетилип чыкты. Биздин кылымда адам башынан кечирген бардык-бардык нерселерге Темикенин таланты менен калемги кийлигишпей койгон жок. Ал өзүнүн ушул бүгүнкү сексен үч жаш курагында да табигый күүсүнөн тайган жок, эмоцияга бай, эргиген ырларды жазып, заман менен үзөңгүлөш жашады, демек, ал киши өзү айткандай «кеп карылыкта же жаштыкта эмес, акындын талант кудуретинде, өзүн мезгил менен курчута билишинде» тура.

Темикенин «Жеңиш» деп аталган атактуу жыйнагын ким кастарлап окубаган. Ал жыйнак согуш бүтөр замат жарык көрдү. Темикенин куду өзү окшоп, шинель кийип, автомат асынган ошол китептеги ырлары согуш караанын, аккан кан менен көз аштын ырлары эле. Аларда канча сагыныч, канча күйүнүч бар! Ал ырлар менен биз да окоптордо бирге түнөп, биз менен алар да душманга каршы ок атышып, акырында элге жеңиш алып кайткандай болдук. «Жеңиш» жыйнагы элдик эрдиктин үлүүлүгү жана өлбөстүгү жөнүндөгү баян болуп жүрөктөрдө кала берди.

Темикенин адамдык сапаты, акындык кенендиги - жаштарга, айрыкча, жаңыдан ыр жазып жүргөндөргө ар дайым аталык мамиле жасап, алгачкы китептерибизге ал киши

«ак жол» жазып берген. Кыргыз адбияты, кыргыз маданияты Темикемин арбагына көп карыз. Анын окутуучулук таалими жана ал кишиге болгон окуучулук ыраазычылык калды биздин жаштарда.

Кайран киши, кайран Темике! Ушундай кымбат адамыбызга бүгүн биз аргасыздан «Кош!» айтып олтурабыз. Кош, Темике!

Сүйүнбай Эралиев

ЖҮРӨКТРӨДӨ ЖҮРӨСҮҢ

Өзгөчө ашып-ташкан акын элең,
Атадай баарыбызга жакын элең.
Ак көңүл, эң ишенчээк жаш баладай,
Эмне айтса сен ошого макул элең.
Жаркылдап кабак-кашың дайым жарык,
Каткырсаң каткырыгың аба жарып.
Ушул саат кыялыңды эстей калып,
Отурам улутунуп, дүйнөм тарып.
Көргөндө жакшы көргөн адамыңды,
Утурлап ылдамдатып кадамыңды,
Капыстан чыга калсам, камынттырбай,
- Озуна мурда айтчу элең саламыңды.
Өмүрүң өттү кызуу күрөш менен,
А ким бар бу турмушта күрөшпөгөн?
Адамдар бар эмеспи эң карызгөй,
Кажышып, кармашуусуз күнү өтпөгөн.
Катыгын андайлардын берип келдиң,
Жеңишчил күчүң менен жеңип келдиң.
Ишинде өз сөзүңдө бекем туруп,
Арамды алгыр куштай эңип келдиң.
Дүйнө тар...
Асыл Током айткандай же:
«Жакшыны өлбөс кылып жаратса не».
Сүйкүм бир адатындай күлүп коюп,
Көч баштап алдыбызда баратсаң не.
Темике!
Аргабыз жок кош небеске,
Жүрөсүң жүрөктөрдө эрте-кечте.
Мүнөзүң жаркылдаган, бала кыял,
Элесиң унутулбай, дайым эсте.

Жолдошбай Абдыкалыков

КЫРГЫЗ МАДАНИЯТЫНЫН "АЛТЫН ДООРУН" ЖАРАТКАНДАРДЫН БИРИ.

Физика илиминде уламдан улам кеңейип, жайылып жана чар тарапка чачырап бара жаткан аалам жөнүндө бир өтө кызык гипотеза, теория бар. Ошол теория боюнча миллиарддаган жылдар мурун галактикалардын түпкүрүндө эбегейсиз зор жарылуу болуп, ошондон бери аалам тынымсыз кеңейүү процессин баштан өткөрүп келе жатат...

Бир канча жыл мурун Кыргызстан опера жана балет театрында Темиркул Үмөталиевдин туулгандан бери 85 жашка толугуна арналган салтанаттуу кече өткөн эле. Мага да кыскача сөз сүйлөөгө туура келгендиктен сөзүмдү ошол тынымсыз жазылып-жайылып, кеңейип келе жаткан аалам жөнүндөгү теориялык жобону эске салуу менен баштаган болчумун. Албетте, бирөө болбосо, бирөө ал илимий теория-жоромол менен акындын чыгармачылыгынын ортосунда кандай байланыш бар деп бүшүркөшү мүмкүн эле.

А мен үчүн болсо маселенин жөн-жайы, маңызы түшүнүктүү, алаканга салгандай даана. Акындын жүрөгү, анын ички дүйнөсү ааламдын борбору деген сыяктуу поэтикалык аныктамалар, метафоралар чыгармачылык иште далайдан бери эле колдонулуп келе жаткан көркөм каражаттардан. Мисалы, жер шарынын ортосунан жарака кетсе, ал акындын жүрөгүн аралап өтөт деген сыяктуу канаттуу сөздү сынчыларыбыз, сүрөткерлерибиз дайыма эле ыгы менен пайдаланып келе жатышпайбы. Бул – образдуу ойду күчөтүүчү бөөк, ага керектүү түс берүүчү каражат.

Мына ушуга окшогон аныктамаларга Темикемдин таланттуу сүрөтчүлүк, бийик даражалуу инсандык, чыныгы адамдык аброюнун түздөн түз тиешеси бар. Акындын туулуп өскөн жерлери Төө-Жар, Аркыт, Тегене ж.б. аймактарында жазылган, же алгачта көкүрөктө жаралып, көңүлдө түптөлгөн ырлар көп узабай эле калың журтка таанылды, калк кадырына ээ болду, а эң негизгиси акындын андан кийинки далай жылга созулган өтө жемиштүү чыгармачылык сапарындагы образдык «Ядрону» түздү. Ошол Ядродо, «Уюлда» акындын өзү сүйгөн элинин кубаттуу поэтикалык потенциалынын салмактуу бир үлүшү катылып турганы маалым болду. Алгачкы эле жарык көргөн жыйнактары менен Темике миң сандаган китеп окуучуларын тапты, сынчылардын сын баасына арзыды, чынында да ошондон баштап, ардактуу акыныбыздын чыгармачылык бейнеси көз алдыга уламдан-улам таасын тартыла берди, анын поэтикалык «ааламы» тынымсыз кеңейүү ритмине, жолуна түштү, ырчылык шыгы болсо учугун узарта берди.

Буга кандай турмуштук факторлор, чыгармачылык себептер түрткү болду? Өбөлгө түздү? Мурда мындай суроолорго кыйналып-кысталбай жооп берер элек. А бүгүн болсо «мурда», «азыр» деп, айдай ачык фактыларга жик салуу, чек коюу менен мамиле жасоого аргасызбыз. Шарт ошондой, кырдаал ошондой.

Бирок андай шарттан, андай кырдаалдан жогору турган фактылар бар, аларды эстен чыгаруу акыйкат ишине сыйбай турган нерсе.

Ошентип, кандай чыгармачылык, кандай турмуштук факторлор Темикенин адабият Олимпине эргип чыгуусуна дем берди? Бул жөн гана риторикалык суроо салуу эмес. Бул - өткөн менен азыркынын байланышын аныктоочу, баа берүүчү критерийлердин бири. Мисалы, кечээ эле өз башыбыздан кечирген, драматизмге, айыгышкан жаатташууга сугарылган социалдык-саясий окуялардын бүгүнкү, же эртеңки турмушубузга көрсөтө турган таасири жөнүндөгү маселени алалы. Аны биз философиянын тилинде диалектикалык көрүнүш, оң-терс жагы тутумдаш жолуккан чындык кубулушу деп коебуз. Мына ошондой күн тийген жана көлөкө түшкөн жагы, агы жана карасы диалектикалык бирдикте кездешкен чындык - советтик чындык болгонун ким билбейт. Ал эми Темикем адабият аренасына чыккан учурда көз алдыда көбүнчө бир гана нерсе - жаңы, совет бийлигинин, совет курулушунун деми, жаңы, алоолонуп күйгөн жалыны түюлүп, көрүнүп турган. Мунун баары акын үчүн шыктануунун булагы болуп кызмат кылды. Азыр муну биз айткыбыз келеби-келбейби, бирок башкача болушу мүмкүн эмес эле.

Буга окшогон тарыхый кырдаалды, төгүнсүз фактыларды эстен чыгарып, өткөнгө жалаң нигилисттик позициядан мамиле жасасак, анда историзм принцибинен илимий жол-жободон тайган болор элек. Муну менен 70 жыл ичинде калк кадырмандары болуп өсүп чыгышкан акын-жазуучуларыбыз биз кайсыл турмушту, кайсы заманды ырдап жүрүп, орошон сөз устаттарынан, калк кастарлаган маданият ишмерлеринен болуп, тарбияланып чыгышты деген суроого жооп таба алмак эмеспиз.

Же болбосо шаарыбыздын жакшынакай жерлерине эстеликтери коюлган Алыкул Осмонов, Аалы Токомбаев сыяктуу акындарыбыз өздөрүнүн эң мыкты деп эсептелген ыр, поэмаларын Совет бийлигинин агарткыч, көгөрткүч кубатын, каада-салтын даңазалоо аркылуу гана өз максаттарына жетишпеди беле? Темиркул Үмөталиев да дайыма ошол устаттардын алдыңкы катарында, жаркыраган топ жылдыздардын арасында жүрдү. Албетте, өздөрү жашаган, иштеген доордун катаал жактарын, кемчиликтерин өксүктөрүн Темике, Аалыке сыяктуу улуу инсандарыбыз өз учурунда жетигине жеткире сындап келишти. Башкасын айтпаганда да Аалыкенин «Момиясын» окуган киши муну жакшы түшүнөт. Бул жагынан да алар алдыга эч кимди өткөрүшкөн эмес. Мына ошондуктан алар жараткан, алар калтырган монументалдуу фреска кылымдардан кылымдарга көөнөрбөй сакталчу, өтчү көркөм мурас катары элдин жүрөгүндө, тагдырында, тарыхында түбөлүк калмакчы. Анткени Темике ырдаса өзүнө гана мүнөздүү болгон үнү бар эле, жазса өз темасы, проблемасы болду. Байдылда айткандай, чаалыкпас, чарчабас «жоргологон калем сабы» болду. Коомдун саясий, турмуштук ж.б. идеалдары менен Үмөталиевдин жүрөгүнүн кагышынын, көкүрөк күүлөрүнүн ортосунан кандайдыр бир ажырым жиги эч качан аралап өткөн эмес, аларды бөлгөн эмес.

Мына ушул жерде сөзүбүздүн мазмунуна түздөн-түз тиешеси бар маанилүү бир фактыны эскере кетели. Советтик доорго бир жактуу мамиле жасоонун калпыстыгын Кыргызстандын президенти Аскар Акаев бир нече жолу белгилеген. Кыргызстандын эл акыны Аалы Токомбаевге эстелик ачуу салтанатында сүйлөгөн сөзүндө Аскар Акаевич акыныбыз жашаган, иштеген мезгилди маданиятыбыздын «алтын доору» деп атады («Эркин- Тоо», 1997-ж., № 14). Туура, бул калетсиз айтылган сөз! Албетте, президентибиз тоталитардык доордун кандуу барактарын унутпоону дайыма эске салып келет. Бул жөнүндө массалык репрессиялардын курмандарына багышталган ташobeliskтин ачылышында сүйлөгөн сөзүндө президент мындай деди: «Этотobelisk должен быть напоминанием нашим детям и потомкам об удушающей атмосфере кровавых тридцатых, сороковых и начала пятидесятих годов» («Слово Кыргызстана», 9,10 мая, 1997 г.). Бул ойдун да акыйкаттыгы талашсыз. Бул айтылган сөздөрдү, берилген бааларды Аскар Акаевдин 1994-жылы Кыргыз автономиялуу областынын түзүлгөнүнө 70 жыл толушуна байланыштуу өткөрүлгөн салтанаттуу чогулушта жасаган докладында айтылган жакшынакай ойлор менен толуктайлы: «Однако Советское прошлое несет в себе не только тенн, не только страдания и кровь, но и свет культуры и прогресса кыргызской нации... Кыргызы были спасены от геноцида, что существовало культурное строительство, которое при всех своих издержках, не может не вызывать восхищения» («Слово Кыргызстана», 11 октября, 1994 г.).

Мына ушундай карама-каршылуу доордо өзүнүн сүрөтчүлүк, атуулдук бийиктигин иастатай, чыгармачылык принципти туу сымал дайыма көкөлөтө кармап келген Темикенин адамдык, атуулдук, акындык сапаттарынын бир кылка децгээлде, бирин-бири толуктаган ыңгайда болушунун алдында кулдук үрүп, суктануу менен, ыраазычылык менен таазым кылбай кое албайсың. Акын агабыздын ошондой асыл

касиеттери «кайра куруу» деп аталган чуулгандуу, опурталдуу заманда дагы бир ирет жаркырап көрүндү. Ал мезгилде өткөн күнгө көө сүйкөп, «упай» топтогондордун арасында Темикенин карааны көрүнбөдү. Жүрөгү жараланып, ичинен сызса да, анын күрөшчүл, акыйкатчыл мүнөзү өзүнүн түпкү сапаттарынан айрылган жок... Бир жолу ал кездеги «Советтик Кыргызстан» газетасына мага жалган жеринен күнөө коюлган саптары бар материал чыгыптыр. Анын калпыстыгын дароо байкаган, фактыны жакшы билген Темике токтоосуз редакцияга келип, мунуңар туура эмес, иштин жайы бурмаланып калыптыр - деп, чуу салган экен. Албетте, Темике мага жолугуп, редакцияда сени жалаадан коргодум, уруштум деп айткан да жок. Бул жөн гана акыйкат үчүн кармаша көнгөн инсандын жакшынакай сапаттарынын бир көрүнүшү эле. Окуянын жөн-жайын башка адамдардан угуп, ыраазы болгонмун. Ошондон кийин жалган маалымды төгүнгө чыгарган менин жообум редакция тарабынан гезитке бат эле чыгып кетти. Ал эми кайра куруу учурунда (80 жылдар) далайыбыз жаңы бийликтегилердин куугунтугунда жүргөнбүз. Андыктан бул фактынын мааниси бир канча терең эле.

Темиркул Үмөталиевдин турмушка сын көз менен карай билген акын болгонун жогоруда айттык. Бул ойго бир мисал келтирели:

Өзүбүздү жазуучу деп билебиз,
Эл көзүнө көтөрүлүп жүрөбүз...
Бирок, курсун, чала сабат кишибиз
Ыр, аңгеме - баарын ката чиебиз.

Бул жерден көрүнүп тургандай, кесипке тиешелүү кемчиликтерди автор өзүнүн кесиптештерине да ыраа көргөн эмес. Акын «биз» деп, өзү сындаган топко өзүн да кошкону менен, акыбал чынында башка болчу. Темике кыргызча да, орусча да так, таза сүйлөй да, жаза да билген адам эле. Албетте, биз муну менен жазуучунун талантын, жөндөмүн тилдин грамматикалык, же синтаксистик эрежелерин туура билгендик, колдонгондук менен ченеп-өлчөп жаткан жокпуз. Жөн гана көркөм шыгы бар кишинин кошумча жөндөмгө, сапатка ээ болушу адабияттын пайдасына гана кызмат кылчу нерсе экенин айтып жатканыбыз. А Темикем болсо так ошондой турмушта сейрек кездешкен инсандардын бири эле.

Темиркул Үмөталиев жаркын чыгармачылык өмүрүндө чындыктын, саясаттын, социалдык турмуштун миң түркүн кубулуштарын, маселелерин чыныгы акындык, жалындуу сүрөтчүлүк кумар менен сыпаттады. Ошол акыйкат, адам эмгегине жараша мамлекеттен, өкмөттөн сый-урмат көрдү, орден, наам, сыйлыктарга ээ болду. Ошол алган сыйлыкка, көрсөтүлгөн урматка жараша ыр жазды, сөз сүйлөдү, макала жазды. Бул - жеке адамдын керт башында коом кубулуштарынын табигый түрдө чагылып көрүнүшүнүн бир мисалы.

Жалпылап айтканда Темикебиз замандын таза күзгүсү эле, гүлзар бакта сайраган анын мукам үндүү бүлбүлү эле.

Албетте, акындын чыгармачылыгы жалаң эле саясаттын, бийик пафостун, социалдык теманын орбитасында айланган көркөм кубулуш экен деген түшүнүк жаралбашы керек. Темикенин ички дүйнөсү ошондой эле адам психологиясынын миң кырдуу өзгөрүүлөрүнө, кубулуштарына, көңүл күүлөрүнүн ыргактарына, ажайып кайрууларын абай эле, рухий, сүрөтчүлүк дүйнөсү, турпаты ошол тараптарга да ыкташып турар эле. Темикенин ички дүйнөсү ошондой эле жүрөктөгү назик сезимдерди козгогон, табият менен адамдын биримдигин поэтизациялаган, жаратылыштын кооздугуна суктанууну чыгармачылык процесстин омоктуу

таянычына айландырган образдык импульстарга да бай болчу. Болмуштун, тиричиликтин көп кырдуулугу өзүнүн образдуу чындыгын жазуучулардын көркөм жаратмаларынан табат деген сөздүн ырастыгы Темикенин китептеринен оңой эле байкалат.

Жалдыраба өткөн-кеткен адамга,
Кокусунан жолугасың жаманга.
Жаман киши жакшылыкты унутуп,
Жамандыктын мыгын кагат таманга.
Көрүнгөнгө урунба да, таарынба,
Кишисиң сен ийнинде баш барында.
Күн астынан өз жолуңду издегин,
Калкыбастан белгисиздик шарында.
(«Өз жолуңду издегин»)
Өзүң салган тамдан мурун кулайсың,
Өзүң сайган талдан мурун сулайсың.
Өмүр кыска бычагыңдын сабынан,
Бүгүн - адам, эртең - жерде ылайсың...
Бирок иштеп үйрөн гүлгүн чагыңан,
Элге жакса ишиң бардык жагынан
Өмүрүңө өз атыңды улайсың.
Өзүң өтсөң, атың калат эл менен,
Ишиң жашайт эл сыяктуу өлбөгөн.
(«Адам»)
... Кайгырба өмүр чиркин аздыгына,
Жаткыча караңгынын жаздыгына,
Жыргалдын жаңгагынан көп тергин да,
Таштагын укум-тукум баштыгына.
(«Кайгырба»)
Аралап чөптү, мыяны,
Басканда каптал, кыяны,
Тийбей өт көрсөң уяны,
Түк тийбейт сага зыяны.
Жатпайбы ак күп балапан
Бузбагын чымчык уясын
Жаш бөбөк окшош карасаң,
Өлүмгө кантип кыясың...
Чыйпылдайт байкуш алы жок
Кылалбайт жандын аргасын.
Байкап өт, бутуң чалбасын,
Жанчылып жатып калбасын.
(«Байкап өт»)
Өмүрдү кыстап жүрбөсүн?
Шаштырып журттан сүрбөсүн.
Ансыз да тагдыр өмүрдүн
Бычпаптыр узун күрмөсүн.
(«Сагат үнү»)

Темиркул Үмөталиевдин уламдан-улам кеңейип, кулач жайып бара жаткан чыгармачылык ааламы жөнүндө сөз кылганыбызда биз ошол акындык дүйнөнү түзүүчү, ага «компоненттик» кызматты аткарган айрым турмуштун, муундардын жалгаштык ж.б. фактыларын эске салабыз. Көңүлүбүзгө, мисалы, Жамал Темиркул кызы келет. Мен 1960-жылы Кыргыз мамлекеттик университетин бүткөндөн кийин Кыргыз ССРинин Илимдер Академиясындагы философия жана укук бөлүмүнө аспирантурага киргемин. Жамал Үмөталиева ошол жерде илимий кызматкер болуп иштеп жүргөн экен. Жаш жагыбыздан көп болсо эки-үч жыл гана айырмабыз болгону менен ал мага көп нерсени үйрөттү. Айрыкча ал кездеги философтордун кичине тобуна кирген адамдардын кимиси ким экенин, илимдеги чамасы, потенциясын түшүнүүгө көп жардамын берди. Ошондон бери Темикенин үй-бүлөсү мен үчүн Фрунзе шаарындагы өзгөчө сый менен мамиле кылган кадырман үй-бүлөлөрдүн биринен болуп калды.

Ал эми атанын атак-даңкын бөксөртпөй, калемин колдон түшүрбөй кармап келе жаткан Жамал Үмөталиева ушул санжыралуу үй-бүлөнүн сарамжалдуу мурасчысы. Өзү илимдин бийик сересине чыккан билимдүү да, таланттуу да кыргыз кыздарынын бири. Өз учурунда Москва менен Ленинграддын белгилүү окуу жайларынан билим алган. Андан соң искусство таануу илимдери боюнча аспирантураны, докторантураны бүтүргөн. Орто Азияда биринчи болуп, сүрөт искусствосунун теориясы боюнча доктордук диссертациясын жактаган. Илимге, маданиятка кошкон салымы үчүн Жамал Темиркуловна Кыргыз Илимдер Академиясына мүчө-корреспондент болуп шайланды. Азыркы кезде өзүнүн билимин, акылын элибиздин турмушунда мурда жолукпаган көркөм өнөрчүлүк тармагында калың журтка жайып, калк каадасына тете, заман талабына жараша ишин жүргүзүп, өрчүтүп келе жатат. Акыл-эсти, өнөрдү ата-энеден алып, аларды андан ары улаштыруунун, жалгаштыруунун жана дегеле муун улантуучулуктун жаркын бир көрүнүшү ушунда эмеспи!

Темикенин чыгармачылык, инсандык портретине дагы бирэки штрих кошуп коелу. Акындын дайыма куунак, жайдары сезимди жараткан поэзиясына анын өзүнүн адамдык мүнөзү дал, туура келчү. Айталы, алыска сапар тартканда, же самолетто, же поездде болсун, же машинада жол жүрүүгө туура келбесин, ал өзүн дайыма тыкан, эркин, шайдоот кармачу эле. Эч качан мен чарчап турам, тигил, же бул жолугушууга катышпай эле коеюнчу деген сыяктуу сөз айтканын уккан эмесмин. Өткөрүлгөн кечелердин оор-жеңилине карабай Темике эртең менен баарыбыздан мурда туруп, номерлерге кирип, ойготуп чыгар эле. Сөз сүйлөөгө, ыр окуганга келгенде мындай ишти дайыма чоң маани берип аткарчу. Ар бир нерсени ийине чыгара, аягына чейин жеткире жасоону өзүнүн пенделик парзы деп билчү. Ал эми адабияттагы, коомдогу, саясаттагы маанилүү маселелер козголгон учурда Темикенин ою, сөзү, позициясы уютулган коргошундай салмактуу чыкчу. Тигил, же бул чыгармачылык жамаат акындын сөзүнө, оюна дайыма муктаж болду.

Деги Темикенин адамдык сапаттарынын кайсы жагын албайлы, көз алдыга эл ичинде анча деле көп жолуга бербеген атуулдун образы тартылат.

Жыйынтыктап айтсак, чыгармачылыктын бир далай куну кеткен ушул учурда Темиркул Үмөталиевдин өлбөс-өчпөс мурасы көркөм өнөрчүлүк, эстетикалык жаңылануунун булагы болуп кызмат кылуусун улантууда. Мындан ары да ушундай боло бермекчи.

Теңдик Аскарров

ЖҮРӨКТӨН - ЖҮРӨКТӨРГӨ ӨТӨТ

Ажал адаттагы тажаалдыгын дагы бир жолу көрсөтүп, ак калпак кыргыздын атактуу акынынын алтымыш жыл бою ыр жазган каламын колунан түшүрдү. Чоң акындын ушул аралыкта жазган ырлары менен дастандары элибиздин турмушу, адамдарыбыздын ой-санаалары, максаттары менен дайым үндөшүп келди. Темикенин акындык тагдыры Ала-Тоо жана кыргыз эли менен тыгыз байланышта болучу.

Элибиздин башынан өткөн маанилүү окуяларынын бардыгы дээрлик Темикенин чыгармаларында көркөм каражаттар менен чагылдырылган. Темике чебер лирик да, арымдуу дастанчы да эле. Анын адабий мурасы элибиздин маданий кенчине кошулган салмактуу салым. Акындын таланты каардуу кан майданда такшалды. Ал эки курал: ок менен да, ыр менен да кас душманга каршы күрөштү. Темике жаркын талантын, өмүрүн бүт бойдон кыргыз адабиятына, демек, кыргыз элине ак кызмат өтөөгө астейдил арнады.

Темике адамдардын бардыгына бирдей тегиз калыс караган, адил мамиле кылган, аларга дайым чын ыкласы менен жакшылык каалаган, эч кимдин көңүлүн оорутпаган, жумшак жана кең пейил, боорукер, аксанатай инсан эле. Ар бир акындын өз мүнөзү анын чыгармаларына өтөт эмеспи. Дал ушул себептен акындын поэзиясы адамдарга мээримдин нурларын сээп турган жайдары мүнөз, жарык маңдай поэзия эле.

Темике жакшы өмүр сүрүп, жакшы карыды. Замандаштары ага берген чыныгы жакшы акын, чыныгы жакшы адам деген бааны, наамды өмүрүнүн аягына чейин абийир менен бийик сактап келди. Анын Ала-Тоо жергеси, кыргыз эли үчүн дүкүлдөп соккон жүрөгүнөн чыккан терең, маанилүү, мукам ыргактуу, көз менен көңүлгө жагымдуу боегу бар ырлары биздин жүрөгүбүзгө, элдин жүрөгүнө эчак өтүп, бекем орун алган. Темикемдин ошол акжаркын, асыл поэзиясы адамдардын жүрөгүндө түбөлүк жашай бермек.

Сооронбай Жусуев

АДАБИЯТТЫН ТҮПТҮҮ ЧЫНАРЫ ЭЛЕ

Темикем кыргыз адабиятынын бай түп чынары сыяктуу болуп калган пайгамбардай аксакалыбыз эмес беле?! Мына, өмүр деген ушул белем, бай түп чынарыбыз да жерге кулап түшүп, баарыбызды кайгыртып олтурат. «Сынбасты уста жасабайт, өлбөстү кудай жаратпайт», - деген эл макалына кайрадан ынанасың, бир өлүмдүн өз башыңда жүргөнүнө таң бересиң.

Т.Үмөталиев кыргыз адабиятына зор эмгек кылган, анын жер пайын түптөшкөн, дубалын тургузушуп, чатырын жабышкан кайратман карыяларыбыздын бири эмес беле. Эми ал аксакалыбыздын да көзү өтүп олтурат. Адам кадыры тирүүсүндө, бирге аралашып жүргөн учурда эч билинбейт окшойт. Адам кадыры анын көзү өткөн соң билинип, орду жоктолот турбайбы! Мына бүгүн биз да Темикемдин ордун жоктоп кайгырып олтурабыз. Анын адамдарга, жаштарга кылган жакшылыгын, адамгерчилигин, ишмердигин сөз кылып жатабыз. Темикем ак көңүл, бала кыял, улуу-кичүүнү бирдей көргөн дилгир, көңүлүнө кир сактабаган дили таза адам эле. Качан көрсөңүз өз башынан өткөргөн окуяларды айтып, шаша сүйлөп, каткырып жарыла күлүп кабак-кашым дебеген пейили жакшы адам болучу. Мен ал киши менен көп жолу бирге болдум, ошондой эле эл аралап да бирге жүргөнбүз. Бишкектенби, Оштонбу, кайсы жерден болбосун ал кишиге жолугуп калсак, ийилип салам берип, анан ден соолук сурап, ары-бери өткөн тааныгандар токтоло калып, Темикемди сүйлөтүп, тегеректеп калаар элек.

60-жылдардын башталышы болчу. Ал учурда мен Кыргыз мамлекеттик университетинде окуп жүргөн убагым. Ошол жылдары жаш акындардын фестивалы башталып, ырларга талкуулар жүрүп, аттуу-баштуу акындар пикир айтып, семинарлар жүрүп жаткан эле. Ошол фестивалда менин кол жазмаларым Темикемдин колуна тийген экен. Мен анда сабактан бошоп келе албай, фестивалга катыша да албай калгам. Эртеси балдар: «сенин ырларыңды Темикем аябай мактады, эми өзүнө барып жолукпасаң болбойт» дешти. Бир күнү ырларымды көтөрүп алып Темикемдин үйүнө бардым. Өз кабинетинде иштеп олтурган экен. Мени абдан жылуу кабыл алып, алкыбалымды сурап, анан ырларымды, ишин токтотуп коюп, кайрадан окуп чыкты.

- Мына, мынабу «Кыз кайгысы» деген ырыңды мен кечээ жаштардын жыйынында мактабадым беле? Өзүң жок белең? Эң сонун ыр. Ушундай ырларды жаз. Коп оку, кеп жаз. Тез эле акын болуп кетесиң. Сен азыр жетилип даяр болуп калыпсың. Китебиңди басмага тапшырдың беле? - деп сурады. Мен «жок, тапшырган жок элем» десем, «басмага тапшырып чыгарууга аракет кыл, эгерде чыгарышпаса, мага келип айт!» деп менин көңүлүмдү аябай көтөрүп койдү.

Темикем жакшы жашады, эли-жерине кадыр-баркы сиңди. Өз сөзүн, ырын элине арнады. Эли да Темикемди урмат кылды, ага улуу урмат-сый көрсөттү, өкмөттүк сыйлыктарды берди. Бирок, баары бир эли үчүн, окурмандары үчүн, калемдештери үчүн оор жоготуу болду. Бай түп чынар кулап олтурат. Эми анын орду эч убакта толбойт.

Өмүр деген ушундай бир нерсеби,
Өтүп кете берет тура билинбей!
Кирип келип бүгүнкүнүн эртеңи,
Жылып агып турат суунун бириндей!
Жетимдикти өз башыңыздан кечирип,
Кыйындыкты жаш кезиңде тарттыңыз.
Турган чакта үмүт шамын өчүрүп,
Бир жарк этип ачылган зор бактыңыз.
Ырлар жазып мактап, ырдап Мекенди
Даңктап өттүң алп эмгектин адамын.
Ырга айланып, күүгө айланып неченди,
Дастан кылдың жоокерлердин кадамын.
Кыйратам деп, кырамын деп мактанып,
Кастык кылып душман чыкса батыштан.
Ага каршы курал алып аттанып,
Эң биринчи душманга ок атышкан.
Аткарылып ойдо максат, тилегиң
Желбиреди Жеңиштин зор байрагы,
Жоокер акын - жоокер экен жүрөгүң
Оң колундан калемин эч тайбады.
Арнап бүтүп талантыңды элиңе,
Эбегейсиз зор эмгекти аткарып, -
Чыгып туруп өмүрдүн туу белине
Кете бердиң жоокер сымак аттанып!

Кармышак Ташбаев

НЕГЕ КӨНДҮ

Арга жок мезгил жетти, кези келди,
Ач ажал Темикемди бизден бөлдү.
Кош деймин, каңырыгым ичтен түтөп,
Кейитти кенен пейил кыргыз элди.
Кылымдын чокусун жетсе болмок,
Аттиң ай, ичер суусу түгөнгөнбү?
Аттиң ай, татаар тузу түгөнгөнбү,
Айтчу көп эл алдында сөздү жөндүү.
Бактагы булбул менен үн алышып,
Ырдачу сулуулукту, элди, жерди.
Ак көңүл адам эле жай күнүндөй,
Ажалга барбайм дебей, неге көндү?!
Жашоонун түйшүгү көп жолун чалды,
Жалтанбай убагында жоого аттанды.
Белести, белди ашты бороон беттеп,
Бек кармап адамдагы намыс-арды.
Түбөлүк кыргыз журту эстеп жүрөр,
Темикемдин алтын сөйкө ыры калды.

Барктабас Абакиров

АСЫЛ ИНСАН

Кечээ жакында акын Темике, аксакал Темике, жоокер, намыскөй, эр Темике көз жумуп, калайык калк, кыргыз журтчулугу аны кайткыс сапарына узатты. Темике кыргыз жазма адабиятын түзгөн акындарыбыздын бири. Ал топ жарып, туу баштап ар дайым журтчулук жыйналган жерде эл башында жүргөн көйкашкаларыбыздан эле. Биз мындан ары Темикени таба албайбыз. Акындын элеси, жаркын, жайдары, кең пейил мүнөзү эси-көөнүбүздөн эч качан кетпейт. Темикенин канаттуу ырлары түбөлүктүү жашай берет арабызда. Акындын даңазалуу өмүрү жөнүндө далай-далай эмгектер жазылар. Темикенин өмүрү арабызда - адам парасатын эң бийик алып жүрүүнүн үлгүсү катары жашайт. Анжыян, Аксы, Алай тараптагылар каракөз, биздин кулун дешет. Ал да туура, анткени Темикенин киндик каны айтылуу Аксы жергесине тамган. Касиеттүү Көл аймагы менен Нарын, Кең-Көл, кең таластыктар да Темике өз уулубуз дешет. Бул да туура, анткени Темике кыргыздын бул ыйык жерлерин жанындай сүйүп, алар үчүн өрт кечкен. Мындан тышкары, Сары Өзөн чүйлүктөр Темикени өз кулунубуз дешсе, андан бетер жарашат. Анткени, Темике өмүрүнүн негизин Чүйдөн жашап өткөрдү. Ушул ыйык жердин абасынан кана дем алып, суусун ичти, даамын татты. Темикенин асыл жүрөгүн да ыйык Сары Өзөндүн топурагына жашырганы отурабыз. Ошондуктан, карыя акыныбыз бүтүндөй кыргызга тең орток залкарлардан. Темике кыргыздын чыныгы уулу, ал баарыбызга ата, ага, жолдош, замандаш, ар дайым калыс жүргөн адамдык парасаты зор, акындык кудурети күчтүү, куттуу карыябыз эле.

Каниет кылалык, Темике узак жашады. Бирок ал табияттан бир келген өмүрдүн сересине жетип, инсандык улуу касиетти төмөн түшүрбөй мазмундуу жашаганына күбөбүз. Кала берсе Темикебиз бул үзүрлүү карылыкка зор даярдык менен келген болчу. Ыймандуу карыган, жакшы карыган адам чатактан, чуудан четтеп пейли кеңийт, адамдык касиети артат. Душман көргөн адамына кечирим берип, майда таарынычтан, бирөөдөн өч алуулуктан качат. Таш менен урганды аш менен урат, атасын

өлтүргөнгө аш берет. Темикебиз кыргыздын ушундай эзелки сонун салтын жакшы билген, аны боюна сиңирген үлгүлүү карылардан эле. Пайгамбар жаш, дөөлөттүү карылык деген менен иши болбой, кунак жашаган, айрым бир кекчил, териси тар, бирөөдөн өч алгыч карыя сөрөйлөргө Темикенин өмүрү үлгү болсун, ошолордун пейлин жибитсин. Өмүрү кийинки муундарга үлгү болсун.

Өлгөн адамга эмне деген тилек каалайм? Айтарым эле: касиеттүү карыя, залкар акын, жаткан жериң жайлуу болсун. Жаның жанаттан орун алсын, Сиздин ыйманга бейиш буйрусун.

Кош, Темике, топурагың торко болсун!

Асанбек Стамов

КОШ, ТЕМИКЕ!

Асман канча чаңкайбагын бүгүн сен,
Азам оор... Карай албайм жылдызга.
Ажал шумпай алып кетти акынды
Аскар тоодой болуп турган кыргызга!
Өмүр дайым коштойт окшойт жашоону
Өмүр чегин узун, кыска жаратып,
Ак Куладай тулпар мөңкүп кетти-ой-й,
Аруулуктун айдыңында баратып.
Кыргыз өксүйт, кылым өксүйт карыган
Күн Чыгыштын жамалында сарсанаа-а,
Ким ишенет, көз жаш көлгө айланып -
Кайран, эсил, талбас буудан чарчады-а-аа?!
Алп Темиркул, арабызда жүргөн күн,
Ата мурас, айкөл мезгил аталып...
Кереметтүү кебин угуп, ыр окуп -
Кейиш билбей, көңүлдөр ток жашадык.
АКЫН өттү. Аза тулкуту ныгырып,
Ала-Тоо да чөгө түшкөн нар сымак...
Кош, Темике, түбөлүктүү ырларың -
Калкың үчүн болуп калат шам чырак!

Турабай Жороев

ЭЛ АКЫНЫН УНУТПАЙТ

Өмүр менен өлүмдүн даана чек-арасы сыяктуу көрүнгөн жана жүрө-жүрө топосу көңүлдү сууткан өлүмдүн бейит аттуу ыйык жайына узатып, биз бүгүн, Кыргыз Республикасынын эл акыны, Токтогул атындагы мамлекеттик сыйлыгынын ээси, чоң коомдук ишмер, Улуу Ата мекендик согуштун каарман катышуучусу, 59 жылдан бери ак дили менен өз саясий ишенимине берилген чыныгы коммунист, залкар инсан Темиркул Үмөталиев менен коштошуп турабыз.

Биз, жазуучулар, жашыбыздан карыбызга чейин бул инсандын ысымын жибектей сылап, терең урматтап, тек гана Темике деп койчубуз. Темике деген урмат, Темиркул аттуу талант, Темиркул ысымын элге даңаза кылган ак эмгек, өз түшүнүгүнө бекем туруп турмуштун ар кандай оош-кыйышында жанып кетпеген адамдык чоң абийир дайыма жаныбызга акындын турпаты менен кошо жүрчү эле; калкагар тоодой, бирок бала кыял, ак көңүл, жакшылык кылганга элпек, намыскөй жана ишкер чоң

адамыбыздан айрылуу менен, оболу кыргыз адабияты, жалпы эле совет адабияты чоң жоготууга учурады.

Эгер артыбызга кылчайып Темиркул Үмөталиевдин жеке өмүр жолуна серп салып карасак, анын жеке тагдыры жалпы эле адабиятыбыздын, маданиятыбыздын өнүгүшү менен тутумдашып, нукташып кетет, анын өмүрүн көз алдыга келтирсек кыргыз совет адабиятынын мөлтүр жаш кези көз алдыбызга келет. Анын башатында, адабиятыбызды баштоочулардын алдыңкы катарында Темиркул Үмөталиев да турган. Алар Кыргыз Республикасынын жазуучулар уюмун түзүп, анын пайдубалын бекемдешкен, аны өөрчүтүшкөн, биздин адабиятты жалпы союздук ийгиликтерге жеткирген даңктуу адамдарыбыздын бири – Темиркул Үмөталиев болгон. Эми минтип кеч баштаган адамдарыбыздын катары улам суюлуп, кантели, адабиятыбыздын ардактуу аксакалы, аны негиздөөчүлөрдүн бири, улут адабияты үчүн өмүрүн бүт арнап, жүрөгүнүн акыркы кагышына чейин ак ниеттик менен талантын берип келген, элдин күт токтогон чоң акынынан ажырап олтурабыз.

Ал жаңы замандын жарчысы эле! «Айсулуу», «Түратбай» сыяктуу ири эпикалык полотнолорду жаратып, кыргыз адабиятынын поэма жанрын баштагандардын, өнүктүргөндөрдүн бири да ушул Темикем болгон.

Темиркул Үмөталиев кылдат лирик экендигин жумурай журт билет. Анын кыска, бирок мазмундуу лирикалык ырлары окурмандардын назик сезимин ойготуп, адамды табиятты сүйүүгө, сүлүүлүктү көрө билүүгө жана суктанууга чакырган.

Темиркул Үмөталиевдин калкка болгон терең сүйүүсү эл башына, Мекенге зор алаамат келгенде жоокер болуп, кызыл өрттү аралап, колуна курал алып душман менен салгылашканда даана билинген. Биз бүгүн тайманбай эрдик көрсөткөн жоокер акыныбыз менен коштошуп жатабыз.

Темиркул Үмөталиевдин ысымы биздин республиканын чегинен эчак чыгып, алыска тараган. Анын поэзиясы чет элдерге чейин маалым. Ошондой эле Темиркул Үмөталиев боордош калктардын көптөгөн мыкты акындарынын чыгармаларын кыргыз тилине которгон дасыккан котормочу, патриот жана интернационалист акыныбыз менен коштошуп жатабыз. Темике жаштардын таасирдүү кеңешчиси, алар жөнүндө чын дилинен кам көргөн адам эле. Бүгүн көп акындардын таалимчиси Темиркул Үмөталиев менен коштошуп жатабыз.

Кош, Темике!

Өзүңүз ырга салып даңазалган, ошол ырларыңыз аркылуу ак кызмат өтөгөн Ала-Тоолук кыргыз элиңиз Сиздей сыймыктуу уулун, жакшы акынын жана жакшы адамын эч качан унутмак эмес! Жаткан жайыңыз түбөлүктүү болсун, Темике!

Асан Жакшылыков

САБО ЛОРЕНЦ КЛАССИК ВЕНГЕРСКОЙ ПОЭЗИИ ПОСВЯТИЛ ПОЭТУ ПОЭМУ И РЯД СТИХОТВОРЕНИЙ КИРГИЗСКОМУ ПОЭТУ ТЕМИРКУЛУ УМӨТАЛИЕВУ

В дни освобождения Будапешта от немецко-фашистских захватчиков советский офицер Темиркул Уметалиев спас классика венгерской поэзии Сабо Лоренца и его библиотеку. Два поэта встретились в необычной обстановке. А коллегой Сабо Лоренц оказался представитель Средней Азии, которую на западе изображали страной варваров, потомков Чингизхана, ринувшихся сокрушать цивилизацию. И Сабо Лоренц посвятил ряд произведений этой встрече с кыргызским воином-поэтом. Приводим здесь одно из его стихотворений:

Где ты сегодня, Темиркул Уметали,
Певец Киргизии? И кто тебя послал
Ко мне тогда, когда вокруг ревел металл
И мы ни в чем спасенья видеть не могли?
Ты был в мундире, незнаком мне тогда,
Но родственным сердцам преград в их дружбе нет.
Ты первый в том аду сказал мне вновь: «Поэт» -
Так в тучах вдруг блеснет забытая звезда,
Сын Средней Азии, ты голосом любви
Мадьяра падавшего воскресил. И нам
В придачу к славным, всем известным именам,
Как переводчик, служили сны твои.
Ты сам не знал, что сделал, - чем же оплачу
Я доброту, столь благородную твою?
Ты мне вернул библиотеку, жизнь, семью,
А может быть и больше. «Чудо», - я шепчу.
Звучат в душе - куда навеки залегли -
Два звонких слова: Темиркул Уметали...

ТЕМИРКУЛ УМӨТАЛИЕВГЕ

Мен шаттанам ырдап, жыргап жүргөнгө,
Мен мактанам Темиркулду билгенге:
Бир бөлмөгө кеңейтем деп үйүмдү
Бир кезекте бир таксиге мингенге.
Такси минип шашкалактап жүргөнбүз,
Таамай сүзүп шаараткомго киргенбиз.
Темикемди Баян досу урматтап,
Үч бөлмө үй берерин да билгенбиз!
Айтпачы анда кубанычты ичтеги,
Ак сарайдай үч бөлмө үй биздеги!
Ала-Тоо кубанычыңды эстей бер
Баштан өткөн бак-таалайлуу сиздеги.
Ал кезекте мен жаш элем ыргалган,
Акын ыры жүрөгүмдө ырдалган.
Акын агам Темикенин мээринен
Апакемдин ай жүзүнөн нур жанган.
Мен мактанам Темикемдин ишине,
Айтпай кылган жакшылыгын кишиге.
Так өзүндөй барпалаңдап эстеймин
Кирбесе да бир ак жолу түшүмө.
Мен шаттанам ырдап, жыргап жүргөнгө,
Мен мактанам Темикемди билгенге,
Бир бөлмөгө кеңейтем деп үйүмдү
Бир учурда бир таксиге мингенге.

Мырзабек Тойбаев

УЛУУ АКЫН

Темиркул ата-энесинен эрте жетим калып, балалык кези өтө кыйын жылдарга туш болгон. Өзүнүн таржымалында Темиркул мындай деп жазат: «Менин балалык кезим өтө кыйын жылдарга туш болду. Чынында кыргыз эли үчүн 1916-жылдан баштап, 1919-жылга чейин өтө татаал убакыттар болгон. Ошол жылдары согуш, үркүн, каатчылык, ачарчылык, оору-сыркоо көп болуп, менин атам да, бир тууган карындашым да, чоң энем да каза болушту. Атам 1917-жылы дүйнөдөн кайткан. Мен ар кимдин колунда жүрдүм. Ошол учурда менин көргөн күнүмдү эч ким көрбөсүн. Ак-Суу деген жерде жетим балдар үйүндө тарбияландым».

1969-жылдын 25-январында Темиркул мага жана менин аялым Күлүйпага «Чын ыкласым менен эскерме үчүн» деп жазып берген «Торгой таңшык» деген ырлар жыйнагында башынан өткөргөн кыйын жылдарды Темиркул эске алып, «Тууган» деген ыр жазат:

«Жашымда жетим калдым, жалчы болдум,
Саргайдым үшүк урган гүлдөй солдум.
Тил уктум, таяк жедим, түйшүк тарттым,
Кечкисин короо болду жаткан ордум.
«Туугандар» издеп мени келишкен жок,
Козүмдөн аккан жашты көрүшкөн жок.
Түшсөм да түбү терең караңгы орго,
Чыккын деп жардам колун беришкен жок».

Темиркул айтуучу эле: «Мен жети жашка чыккандан баштап Токтогул жөнүндө көп уккамын. Чоң энем Токтогул чоң ырчы жана комузчу дечү. Ал эми Жеңижокту көргөмүн. Ош педтехникумунда Жоомарт Бөкөнбаев экөөбүз бирге окуп жүрдүк. Мен ошол кезде дубал гезитке ыр жаза койчумун. «Манас» эпосунан анчалык чоң эмес үзүндү айтчумун. «Кожожаш», «Саринжи-Бөкөй», кичи эпосторду жакшы билчүмүн. Жеңижоктун, Токтогулдун ырларын ырдап жүрчүмүн».

1933- 36-жылдарда «Ленинчил жаш» гезитинин редакциясында жана ВЛКСМ Кыргыз обкомунда иштеп жүргөнүмдө Темиркул Үмөталиев менен жакын жолдош болуп жүрдүм. Экөөбүздүн жакын жолдоштук мамилелерибиз эч качан үзүлгөн эмес. Отузунчу жылдарда Темиркул комсомолдун областтык комитетинде пионер бөлүмүнүн башчысы, «Кыргызстан пионери» гезитинин редактору, «Ленинчил жаш» гезитинин редакторунун орун басары болуп иштөөчү. Ошол жылдарда Темиркулдун ырлары жана макалалары гезиттерде чыгып туруучу.

Темиркул Үмөталиевдин 30- 40-жылдардагы чыгармаларында кыргыз элинин өзгөргөн турмушу, маданияттагы жетишкен ийгиликтери, эмгектеги чыгармачылык мамилелер, элдердин достугу сүрөттөлгөн. Темиркул Ата Мекенин чексиз сүйгөн патриот эле. Кыргызстандын жетишкендиктерине чексиз кубанып, далай ырларды жаратты. Мисалы, «Республикам» деген ырында:

Республика жанымдай,
Айланайын көркүңдөн.
Кантип турам жалынбай,
Өзүң мени өстүргөн -
Жетпегенге жеткирген жөлөмөлөп,
Көрбөгөндү көргөзгөн нурга бөлөп.

Темиркул Ата Мекендик согуштан кайтып келгенден кийин көп ырлар жана аңгемелер, адабий-сын макалалар жазды. Ал Гейненин, Пушкиндин, Навоинин, Лахутинин чыгармаларын кыргыз тилине которду.

Темиркул Үмөталиев кыргыз көркөм адабиятына негиз салуучулардын бири, улуу акын.

Курман-Гали Каракеев

ТӨРӨП БЕРДИ АКЫНДЫ

Оймоктой болгон Тегене,
Окшошуп мээрбан энеге,
Төрөп берди акынды
Кыргызга кымбат эң эле.
Апп акын анда өрт эле,
Музага көзү төрт эле.
Акын кылып жараткан,
Ошол жердин көркү эле.
Жеңижоктон үйрөнгөн,
Токтогулдан күүлөнгөн.
Ошолордон курчуган,
Ошолордон бүлөнгөн.
Келечек акын даанышман,
Лермонтов менен таанышкан.
Улуу акын Пушкиндин
Ырларынан даам сызган.
Жарака кетсе дүйнөдөн,
Кени болгон акылдын,
Өтөт тура ал өзү
Жүрөгүнөн акындын.
Согуш оту калыңдап,
Батыш тарап жалындап,
Күйүп турган кезинде
Туралбады жан чыдап.
Баарыбызга тең дүйнө,
Турганда тарып кең дүйнө.
Жексен кылып душманын
Жеңиш менен келди үйгө.
Жайнаган орден төшүндө,
Жарашып калчу өзүнө.
Кандай адам экени,
Калк көзүнө көрүнө.
Тагдыр буйруп койгондой,
Башканы такыр ойлонбой,
Кайгы менен шаттыкты,
Сайраган экен торгойдой.
Болсо кана кургур ай!
Түбөлүк жашап тургудай.

Көз ирмемдей өмүрдү,
Сайраган экен булбулдай.
Сөз бузулбайт чынынан:
Жылынып тийген нурунан,
Тарбия алды канча муун,
Темикемдин ырынан.
Козголбогон опол тоо,
Оту очпөген коломто,
Ала-Тоо канча жашаса,
Темикем жашайт ошончо.
Сезип турмуш шарын да,
Сактап намыс - арын да,
Жашай берет Темикем,
Кыргыз эли Барында!

Ташмат Арыков

АКЫРКЫ ЖАРКЫН ЭЛЕС

Темикем өмүр бою кол үзбөй алакалашып турган мурдагы «Эркин Тоо», «Кызыл Кыргызстан», «Советтик Кыргызстан», азыркы «КыргызТуусу» газетинин редакциясына эң акыркы жолу бул дүйнөдөн көчөөр алдында эки жума мурда эле келип кеткен болучу.

Ал редакцияга келген сайын адегенде адабият бөлүмүнө (кийинки жылдары бөлүмдү башкарган Нурпаис Жаркынбайга) кирип маектешип, андан кийин каттар бөлүмүнө шексиз баш багып кетер эле.

Темикемдии кечээ эле, бизге ошол акыркы келишинде мурдагысыпздай багжаңдап, борс-борс күлүп, көңүлү көтөрүңкү, жайдары болуп, жаныңда бала бакча жашындагы, бирок кагазга чиймелеп сүрөт тартууга ынтызар чөбөрөсүн жетелеп ээрчитип альштыр. Редакцияга ушул жолку акыркы келишиңде а киши калемдешинин, жан жолдошунун, чоң акын Ясыр Шивазанын 85 жылдыгына карата акыркы эскерүү макаласынын тагдырын иликтеп келген тура жарыктык. Тирүүчүлүктүн кишиликти парасаты мына ушундайда бааланат эмеспи.

- Бу мени ата деп айтат, ананайыным! - Чөбөрөсүнүн башынан сылай бөлмө жаңыртып тааныш, акыркы күлкүсү ушул азыр да кулакка жаңырат. Анан чөбөрөсүнө сырты оюнчук сымал жасалган карандаш, калемсап, өчүргүч, анака-мынака салына турган чакан кутучаны белекке тартуулап, залкар киши менен анын эң сүйүктүү ымыркай наристесинин көңүлдөрүн кушубак узаткан элек, бөлмөдө маңдай-тескейлеш олтурган жазуучу Абдиламит экөөбүз.

Кыргыз калкынын ушунчалык урматын жөнөкөйлүк менен көтөргөн кандай кайран залкар кишибиз! Анын адабият жаатында, акын жазуучулардын чордонунда көркөм сөз чеберинин устаттыгы, жеке өмүрү калайык-калкыбызга, урпактарга өзүнчө үлгү болуп кала бермекчи.

Темикемдин өмүрү бапалык чагынан тартып өтө оор, нары кыямат татаал жолдорду басып, жетимдик турмушта жетилип, анан Ата Мекендик согуштун кан кечкен майдан алааматынан кажыбас-кайрат, эр жүрөк каармандык менен суурулуп чыгып, адамдардын жүрөгү үнөн түнөк тапкан - Кыргыз эл акынынын бийиктигинде өзүнө дөөлөт сыйын түбөлүккө калтырып кетти. Жоокер, акын, публицист-журналист Темиркул Үмөталиевдин нечендеген баа жеткис чыгармаларын атабаганда да, анын

«Үч баатыр» поэмасындагы тарыхый инсан - куралдаш курбусу – Кубат Жуматаев жөнүндөгү ыр түрмөктөрүндөгү баатырдык образ кыргыз жергесинде кимдин эсинен чыксын. Биз, азыр элүүдөн кыңкайган ошол кездеги классташтар, Темикемдин ушул поэмасы эл оозуна алынган кезде Кубат Жуматаевдин киндик каны таамп, балалык чагынын элестери калган - Панфилов районунун Орто-Кайырма айылындагы Эркин-Сай мектеп-интернатында окуп жаткан учурубүз эле. Темикем ошол күндөн ушул күнгө өмүрү өткөнгө чейин ыры менен да, сөзү менен да Кубат Жуматаевге Советтер Союзунун Баатыры деген наамды ыйгарып берүү жөнүндө чыныгы патриоттук сезимде, аракетте болбодубу.

Береги, Темикемдин инилери биз менен түшкөн сүрөтү «Кыргызстан туусу» редакциясынын сүрөт кабарчысы Шекербек Сартовдун тасмасынан жаңы эле чыгарылды. Атаганат, көзүнүн тирүүсүндө муну өзү көрбөй калды. Балким, бул сүрөт а кишинин жандуу элесинин акыркысыдыр! Бирок, Темикемдин өчпөс жаркын элеси кыргыз калкынын муундан-муундарына түбөлүк кала бермекчи.

Асанкул Алыкулов

АКЫН ӨЛӨТ, ЫР ЖҮРӨГҮ ӨЛБӨЙТ

Таш боор ажал кимдин ким экендигин ылгабайт, ыр жүрөктүү атактуу акыныбыз Темикемди да мойсоп кеткендигин угуп, маданий кенчибиздин бир капшыты бошоп, орду толбос жоготуу болгондугу кабыргабызды кайыштырып, жер каратып отурат. Темиркул Үмөталиев кыргыздын улуттук поэзиясынын чыныгы тулпары эле. Анын калеминен жаралган ырлар менен поэмалар салттуу поэзиябыздын алтын фондусун байыткан өзүнчө эле океан болучу. Бул үчүн ыр жандуу сүйүктүү акын бүт өмүрүн, агымы күчтүү талантын арнап, кыргыз тукумунун бир нече муунун эстетикалык асылдуулук менен азыктандырып келбеди беле!

Отузунчу жылдардан тартып, кыргыз адабиятынын чок ортосунда болуп, сандаган поэзия жыйнактарын, «Айсулуу», «Сүйүү», «Канышбек», «Кубат», «Жыпар» өңдүү ондогон поэмаларды жараткан акын күнү бүгүнгө чейин адабият майданынын көч башында болгондугу менен сыймыктанабыз. Темиркулдай акынды берген элге таазим кылып, жүрөгү эл деп соккон калемгерибиз жалпы жумурияты менен түбөлүккө жашай бере тургандыгы менен азыр биз өзүбүздү сооротуп олтурабыз.

Темиркул Үмөталиев элүү жылдан ашык өмүрүн нүкура поэзияга арноо менен чыныгы акындыктын үлгүсүн даңазалаган кыргыз поэзиясынын өзүнчө бир чоң мектеби болучу. Ал эми ушул мектеп эми анын өлбөс-өчпөс салтын улантаарына канааттанып, жаткан жериң жайлуу, топурагың торко болсун деп айтууга мажбур болдук. Тагдырга айла жок, Кыргыз Республикасынын эл акыны, мамлекеттик Токтогул сыйлыгынын лауреаты Темикемдин чыгармачылык өмүрү, ыр жүрөктүү таланты кутмандуу калкынын арасында түбөлүккө жашай берет! Эчендеген доорлордун катаал сыноосунан өтүп, Темиркулдун поэзиясы таңкы Чолпон жылдыздай дайыма жанып турарына мен терең ишенемин.

Жээналы Шериев

ОРДУ ТОЛГУС ЖОГОТУУ

Кыргыз адабияты өзүнүн дагы бир чоң акынынан айрылып олтурат. Темикем улуттук жазма адабиятынын жер пайын түптөшкөн, чанда кездешчү залкарлардын бири эле. Эми минтип ошол чыгаан инсаныбыздан ажырадык. Биз - кыргыз жаштары мектеп астанасын аттаган алгачкы күндөрүбүздөн баштап Темикемдин тунук поэзиясы

менен оозанганбыз. Кийинчерээк жогорку сыныптарда окуп жүргөнүбүздө, айрыкча университетте студент курагыбызда чоң акындын чыгармалары менен тереңдеп таанышканбыз. Бизге ошондо 30- жылдардын акырында жазылган «Айсулуу» поэмасы, согуш мезгилиндеги майдандык ырлары, «Кубат» поэмасы чоң таасир калтырган.

Темикем өзүнүн узак өмүрүндө эчендеген улуттук жаш акындарды тарбиялап чыгарды. Ал ак көңүл, кичи пейил адам эле. Өзүнүн акыл-кеңештерин жаштардан эч аячу эмес. Ар дайым ак сүйлөп, адал жашаган чоң талант болучу.

Бирок, бу бир кем дүйнөдө өмүр жана өлүм ар дайым жанаша жүрөт тура. Бирөөлөр аз жашаса, экинчилери көп жашайт. Темикем ошол көп, үзүк жашаган пенде заттарынан болду. Ал киши даркан өмүр сүрүп гана тек болбостон, өз артына мол байлык калтырды. Ал бизге калтыргаи мурас байлык – Темикемдии мөлтүр поэзиясы. Ал мурас жалпы кыргызга таандык мурас болуп калат. Темикем өзүнүн экинчи өмүрүн эми ошо поэзиясында уланта берет.

Улууну да, кичүүнү да тең көргөн,
Акын эле аябаган кеңешин.
Кеткен менен о дүйнөгө жол жүрүп,
Кыргыз барда жашай бермек элесиң...

- Кош, Темике, жаткан жериңиз жайлуу, топурагыңыз торко болсун! деп дуба багыштагандан башка аргабыз жок.

Сатыбалды Кадыр

ЖҮРӨГҮ КАЛДЫ ЫРЫНДА

«Темикем ааламдан өттү» деген жан күйгүзчү, чоктой кепти укканымда поэзиядан бүткөн темир атын теминген, кадимден биз кадыр туткан аксакалыбыздан ажыраганыбыздын, туурасы - Темикемин поэзиядан куралган темир атын бизге- кыргыз адабиятына таштап, өзү март мүнөзү менен кылчактабай жүрүп кеткенин мойнума алдым... Анан дароо Темикем менен болгон жолугушуулардын ичинен үч бурчтук сыяктанган, айрыкча эсте калган бир учурашууларды эскергим келди.

1961-жылы биз университетте окуучуда биздеги «Турмуш күүлөрү» адабий ийриминин тобуна көрүнүктүү акын-жазуучулар келип кеңеш курар эле. Кезектеги учурашуга мен эбактан окуу китептен тааныган Темиркул Үмөталиев келди. Темике поэзиянын сырлары, албетте, поэзия жаратуунун сырлары жөнүндө узакка аңгеме куруп, өзү согуш акыны, орус акыны Исаковскийди кастарлайт экен, ошо кишинин ырлары, анан салыштырып өз ырлары жөнүндө практикальж сөз курду. Жаным жырғап (анда ырлар жазчубуз четтен), үшүнчалык кумарданып таңдандым. Көпкө ал күнкү кептен айрылгым келбей, өзүмчө эле жыргал дүйнөдө жүргөндөй болдум...

1965-жылдын июну эле. Ноокатка (мен анда «Колхозчу» гезитинде иштейт элем) айтылуу акын Камчы Жунусовдун 50 жылдык мааракесин өткөрчү топту баштап, мурда Ноокатта иштеген Темикем келиптир. Бирге жүрүп, отуруштарда кантип жүрөр таалимди алдым купуя түрдө. Өзүн куштай эркин, ары этият тутуп, чагынча оокат жеп, күлкү шоокко мерчеми менен аралашып, өзүн пакиза алып жүргөнү жакты. Кийин кетип жатып, «Волганын» ачык айнегинен башын чыгарып: «Камсанаба, барганымда

«Ала-Тоо» журналынан жазмаларынын кабарын териштирем» дегени күнү бүгүнкүдөй эсимде.

«Ала-Тоодон» кабар келди-келбеди, бирок камбыл акындын мамилеси жүрөгүмдү жылыткан. Ар бир аксакал ушундай көңүл уласа, жаман эмес деп, ниеттенгенмин адабий тагдырыма ыраазы тейде. 1986- 87жылдары Темикемди «Арашан»

чыгармачылык үйүндө көрдүм. Жакындан сөзгө аралашып, ой бөлүшүп, айрыкча тыныгуу убактылары аксакал өз өмүр баяны жөнүндө кошумча аңгеме куруп, (ал аңгемелер караманча окуу китептерде аксакалдын өмүр таржымалында камтылбаганы менен айырмаланган), чоң-кичүүлөр бака-шака түшүп сүйлөшүп калчууда Салижан аке Темикени кепке күбө тартып, аксакал кыйыктанбай, же сөөлөт күтпөй кадимки теңтушча чечилип сүйлөп берер эле. Мамилесин билдиргени, маселеден өзүн оолак тутпаганы, ар бир өтмүшкө анын катыштыгы бардыгы айкындала келгени кызык сезилип, аз болсо да, көптөй көрүп, угуп канааттанганым бар...

Мына бүгүн эми ошол аксакалыбыздан айрылып, бөксөрүп олтурабыз. Согуш учурундагы Темиркул Үмөталиевдин оргуштаган, эргиген, нукура жүрөктөн чыккан ырларын кантип эстебей коёбуз. Ушундай азалуу ирмемдерде, кайгы тиштеген күндөрдө атактуу акындын канаттуу ырлары бир азга демөөр байлап, оор жоготууну нары сүргөнсүйт.

«Баарыдан да, батып кетти жаным, Биздин жерде биздин кандын акканы!» - деген кыргыз поэзиясынын нар төөдөй акыны Темиркул Үмөталиевдин жалындуу саптары согуш темасындагы анын керемет поэзиясынын даражасын айгактап, тирүү жоокер сыяктуу калкыбызга кызмат кылып жүрөт.

Биз нарытан насаатчы туткан, кичипейил, ары камкор Темикенин ызат-сыйы, сымбаты жана кымбаты кадимки темир тулпардай алыстан караан берген бараандуу чыгармаларында, томдорунда калбадыбы. Жаткан жериңиз жайлуу болсун, поэзиянын темир тулпарын теминген, абаке!

Абдимитал Камалов

"КИМ БАКТЫЛУУ, МЕН БАКТЫШУУ БОЛБОСОМ..."

Белгилүү го, өткөн-кеткендин улуу акындары көбүнчө драмалуу өмүр сүргөн, алардын ичинде «өзүн бактылуумун» деп жарып айтканы жок. Бүтүндөй рухий мүдөөлөр менен жашаган, ой азабын тартып кыйналган, өзүнүн, элдин, дүйнөнүн кайгысын жеген калемгердин өзүн бактылуу сезип туюп жүрүшү абдан кыйын. Ошондуктан жер жүзүнүн улуу акындарынын чыгармаларында күйүт, арман, капалык, пессимизм басымдуулук кылат.

Балким, дүйнөлүк адабият тарыхында Темиркул Үмөталиев гана жеке өзүн: «Ким бактылуу, мен бактылуу болбосом!» - деп ырга кошкондур? Анын минтип жар салганында кадыресе жүйөө бар. Анткени Темикем итке минген кедейдин үй-бүлөөсүнөн чыккан, бармактайында жетим калып, тууган-туушкандарынан запкы жеп, көргүлүктү көрүп чоңойгон. Анын бала чагындагы, балким, өспүрүм кезиндеги көксөгөн тилеги эле бүтүн кийим кийинип, тамак-ашка кенелип, өзүнчө түтүн булатуу болсо керек. Тек совет бийлиги гана аны бекер окутуп, жаңы коом курабыз деп талпынгандардын алдыңкы катарына чыгарды, улуттук интеллигенция арасына кошту, көр оокат кылуу көйгөйүнөн куткарды, чыгармачылык иш менен мейлинче шугулданууга мүмкүнчүлүк берди, кыргыз элинин ардактуу адамдарынын даражасына көтөрдү. Албетте, жеке тагдыры ушундай оңуна тегеренген акындын: «Ким бактылуу, мен бактылуу болбосом!» деп кыйкырык салганга акысы бар эле.

Темикем совет бийлигине жан-дили менен берилген киши болучу. Ал коммунисттик партиянын идеологиясын эч бир шек келтирбей кабыл алган, ырга кошкон. Чын-чынына келгенде, Темикем өз алдынча же өзгөчө ойлонгон эмес, советтик идеологиянын алкагында гана ой сүрүү менен чектелген. Ал өзүн партиянын

солдатымын деп эсептеген, партиянын айткан-дегендерин ырга салуу ишин адамдык да, акындык да парзым деп билген. Андыктан анын поэзиясы социалисттик идеологиянын духу менен ширелген.

Темикемдин тубаса акындык жагы бары бат эле далилденди. Ал эне тилинин акичүкүсүнө чейин жакшы билген, бала чагынан Токтогул, Жеңижок сыяктуу эл ырчыларынын ырларын угуп чоңойгон. Дегинкиси элдин ыр өнөрүнүн казынасын жаш кезинде эле дурус акыл-эсине сиңирген. Ошондой камылгасы барынан ал жаңыдан жаралып келаткан улуттук жазма поэзиясынын техникалык жетиштиктерин бат эле үйрөнүп алып, өз учурунун мыкты делген акындарынын катарына чыга келген.

Темикем көпчүлүк калемдештери сыяктуу драма, проза, киносценарий жазганга азгырылган жок. Негизинен ыр жазуу менен алектенип өттү. Ырас, ал аңгеме, очерктер да жазды. Өмүрүнүн акыркы жылдарында мемуардык жазмаларын жарыялады. Чындап артынан түшсө, андан эң мыкты прозаик чыгары шексиз эле. Себеп дегенде ал өтө чебер, өтө таланттуу аңгемечи болучу. Төрт тарабы төп келишкен оозеки аңгеме, повесттерди бир дем менен айтып салар эле.

80-жылдардын ортосунда болсо керек, бир күнү кечинде Кыргызстан жазуучулар союзунун «Арашан» аттуу эс алуу үйүнүн экинчи катарында коридордо бейиши болгур маркумдар Түмөнбай Байзаков, Шабданбай Абдраманов үчөөбүз отурганбыз. Темикем да Зуура жеңе ошол үйдүн биринчи катарында турган эле. Темикемдин чыгармачылыгынан сөз жүрүп калганда мен:

-Темикем кара сөз жазса болмок экен, оозеки баяндарынын ар бири өзүнчө эле көркөм шедевр, - дедим Түмөнбай менен Шабданбай акелердин көзүнчө Темикемди узак аңгемеге салдым. Ал Касымалы Баялиновдун бозой чагында Сахипжамал аттуу бай кызына кантип үйлөнбөй калганын, өзүнүн Зуура жеңе менен кантип баш кошконун, Жоомарттын кантип партиядан чыгып, Сталинге телеграмма жиберүү менен кайра партиядан калганын айтып берди. Темикем бөлмөсүнө кеткенден кийин бир топко мелтиреп унчукпай туруп калган Шабданбай аке:

- Айтканыңарча бар экен -деди. Ушул айткандарын азыр айткандай эле кагазга түшүрсө, сонун-сонун аңгемелер чыкмак. Темикем карыганда ыр жазып эмне кылат, көргөн-билгендерин кара сөз менен жаз бербейби.

Акыйкатта да Темикем жашы улгайгандан кийин прозага өтүп, башынан кечиргендерин, көзү менен көргөндөрүн, кулагы менен уккандарын саясатка такабай жаза берсе, мыкты кара сөз туундуларынын өзүнчө бир сериясын жаратып салмак. Аттиң дүйнө, ал кишинин эс-жалында жаткан көп сандаган кызыктуу тарыхтар өзү менен кошо кетти. Темикем ак көңүл, бала кыял, куулук-шумдугу жок киши эле. Кээде тамашаны чындап кабыл ала турган. Мен өзүмдүн бир кыйла обу жоктук, ээн баштык, балким, баатырдык жагыман Темиркул Үмөталиевич, Түгөлбай Сыдыкбекович, Кубанычбек Маликович сыяктуу жазуучулар менен теңтушчасынан тамашалаша берчүмүн. Алар да С. Темикемден башкалары) мага теңелип шакабалалаша беришчү. Темикем менен тамашалашканыман бир-эки мисал келтирейин.

Бир сапар мен Дзержинский азыркы Эркиндик бульвары менен кетип баратсам, Темикем баш болгон бир катар жазуучулар Жоомарт Бөкөнбаевдин эстелигинин маңдайында турушуптур. Мени чакырып калышты. Көрсө, Темикем туурасын да документ фильм тартылып аткан экен.

-Темикем менен кошо киного түшүп атабыз, Темикеми бир күлдүрчү, - деди бирөө.

-Темикем юбилей өткөрүп, орден менен сыйланып, жетимиштин кырында дегеле серьезный болуп турган чагы, канча купшундасам деле Темикем күлбөйт ко, - дедим.

Ошондо Темикем шашкалактай калып:

-Жок-жок, мен оңой эле күлө берем, - деп айтып ийди.

Баарыбыз дуу күлүп калдык. Темикем да кошо күлдү. Аңгыча болбой кинооператор барыбызга кайрылып:

-Сүйлөгөнүңөр синхронго жазылбайт. Темике, оюңузга эмне келсе, ошону сүйлөй бериңиз, калганыңар жакшылап кулак түрүп, маал-маал күлүп тургула, - деди.

Темикем Жоомарттын кылык жоруктарынан айта баштады. Бир аз сүйлөгөн соң мен туурадан чыккан туз баштык болдум:

-Темике, андан көрө Жоомарт Сизди кантип уруп койду эле, ошону айтсаңыз, Темикем чочуп кетип, көздөрүн чоң-чоң ача коюп:

-Жок-жок, мени эмес, Атай Огонбаевди уруп койгон, - деди апыл-бапыл.

Тургандар баарыбыз каткырык салып күлдүк.

Кийин, документ фильм даяр болгон соң, Темикем жолдо мага жолугуп:

-Баягы кино бүтүптүр, көрдүм, жакшы чыгыптыр, - деди. - Баягы Жоомарттын эстелигинин алдында сен калжырап тургандагы моменттер сонун болуптур.

70-жылдардын башында Темикемдин тандамал жыйнагы чыкканы аткан экен, мени баш сөз жазып бер дешти эле, жазып бердим. Бир күнү менин үстүмө (мен анда Кыргыз совет энциклопедиясынын баш редакторунун орун басары элем) Темикем кирип келди да:

-Китебим чыкты, баш сөздү окудум, жакшы жазыпсың, - деди.

-Жакшы жазганым менен 80 сом эле гонорар алдым, - дедим мен сүстайып. Бу мага аз. Касым Кайымовичтин китебине да баш сөз жаздым эле, 80 сом беришкенинен, Касыкеме аз десем, чөнтөгүнөн 1000 сом чыгарып берди!

-Эмне, карыз беле сага?

- Жок, мен баш сөздү баарынан жакшы жазам, басмадан койгон гонорарын алам, үстүнө ар бир автордон 1000 сом алам. Таксам ушундай.

-Эмне, акчаң жокпу, турмуштан кыйналып жүрөсүңбү? – деди Темикем.

-Жок, кыйналганым жок. Бирок квалификациясы жогору адисмин, баш сөздү, өзүңүз деле айттыңыз, жакшы жазам. Кошумча дайыма 1000 сом алам, -деп кытайчасынан кайталадым.

Темикем мени менен коштошуп чыгып баратканда:

-Темике 1000 сом карызсыз, даярдап коюңуз, үйүңүзгө барып алам, - дедим.

-Ооба, аласың, -деген бойдон тамашамды чын көрүп чыгып кетти, Темикем.

Мен Темикемдин жүргөн-турганын, айткан-дегенин, атүгүл ыр окуганын белимчилеп туурасам, калемдештерим кадыресе окшоштурганыма аябай күлүп калышар эле. Темикем менен талашкандарым тууралуу оозеки аңгемелерим абдан көп. Тилеке каршы, алар кагаз бетине түңгүрүлгөндө түзүн (юмордук касиетин, кызыктуулугун ж.б.) жоготуп коёт. Ошон үчүн сөздүн этек-жеңин кымтып, Темикем менен эң акыркы тамашалашканыман кеп салайын.

«Апа-Тоо» журналынын редакциясында Төлөгөн Касымбеков, дагы бир топ жазуучу менен аны-муну кажылдашып отурганбыз. Үстүбүзгө Темикем кирип келди. Саламдашып ошо кезде журналда басылып аткан мемуарын окуган-окубаганыбызды сурады. Көбү окуганын айтып, мактады. Мен болсом Темикеге тийишип:

-Мемуарыңызды окугам, малай кылган туугандарыңыз сизди улам-улам эле ура берет экен, - дедим. Эмне алар жөн эле турсаңыз деле ура береби?

- Урса, урду деп жазам да, - деди Темикем. - Мен бала чакта көп таяк жегемин.

- Ким эле жөн турган баланы ура берсин, - деп тескерилендим мен. Темике, сизде да бар да. Жөн жүрбөй, урганга жем таштап койчусуз го.

- Сен эски заманды билбейсиң. Эски байлардын пейли-куюн көргөн эмессиң. Баарыңар билбейсиңер, - деди Темикем менин айткандарымдын жөнөкөй гана тамаша экенин элес албай.

Кайран киши Темикем өзүнчө бир колориттүү, кайталанбас муундун типтүү өкүлү эле. Бу жарык дүйнөдө жакшы эле жашап өттү. Эми а дүйнөсүнөн берсин, кокус а дүйнө чын эле болуп калса.

Салижан Жигитов

ЭЛ АКЫНЫ ЖОО БЕТИНДЕ

Улуу согуштун алоолонгон отторун кечип жүргөн кезинде мага кезиккен жападан жалгыз кыргыз атуулу эр жүрөк жоокер акын Темиркул Үмөталиев эле.

Улуу Адам жөнөкөй болот эмеспи. Темикем өзүнүн жөнөкөйлүгү, мээрмандыгы менен бооруна тартып тез эле бир тууган ага инидей болуп кеттик. Салгылашуунун оор күндөрүндө улуулук кеңеши менен жылытып, кайрат берчү. Согуштан кийин да ошол мамилебиз солгундаган жок. Асыл агайым жөнүндө көргөн билгенимди колумдан келишинче кыскарак айтып берүүгө аракеттенейин. Ал жөнүндө өлүм алдында Темикем менен бирге жүргөн мен айтпасам ким айтат.

... Согуш башталганда сегизинчи классты бүткөн кезим эле. Фронтко жөнөткүлө деп үстөкө босток сурана бердим. Акыры согушка жөнөй турган болуп Кара-Балтанын темир жол станциясын карай бет алдык. Жүк ташый турган (товарный) вагондорго сала турган болушту (ал кезде аны «теплушка» деп коюшчу). Боям өтө эле кичинекей болгондуктан «теплушканын» тепкичине бутум жетпей атам көтөрүп олтургузду да ыйлап жиберди.

Кара бука (паровозду кээде ушинтип аташчу) чоюн «туяктары» менен темир жолду чапчып, коюу кара түтүнүн асманга бүркө, чиркелген вагондорун сүйрөп батышты карай жүлкүндү. Бирок поезд бизди Түркмөнстандын Мары шаарына алып барып түшүрдү. Ал жерде пулеметчулардын командирлерин даярдай турган окуу жайы бар экен. Көрсө биз ошол окуу жайына жөнөтүлүптүрбүз.

Мектеп жашындагы балдарды передовойго жөнөтүп алоолонуп жаткан отко чырпык таштагандай кылбайлы дешкенби, же окуу жайын бүткөнчө кабыргалары катып, зээндүүлөрү кийинчерээк балким чалгы сапка жарап кетишээр бекен деп үмүттөнүшкөнбү, айтор эмнеси болсо да сууга агып келатып ташка илинип калган куурайдай болуп Мары шаарындагы окуу жайында окуп калып бир нече ай фронттон обочо болдук. Окуу жайынын эки жылдык программасын бир жылга жетпей бүтүрүп, ийнибизге кенже лейтенанттын жылдызы тагылган күнү согуштун алдыңкы катарын карай аттандык.

Передовойго жеткенибизде күн кечтеп бараткан. Берирээк жагындагы коктуда адамдын өлүгү батпайт. Астыларынан кан сыгылып агып жатат. Аны көргөндө денем «өлүп калды». «Какаганга муштаган» болуп ошол эле күнү фронтко мени менен кошо кирген классташтарым Апас Ажыпбаев менен Сайлы Адамкуловдордун дайнын таппай калдым (кайда кеткендерин, өлүү же тирүү экендерин билбейм). «Атадан алтоо болсоң да ар жалгыздык башка түшөт» дегендей ошондон кийин бир топ жылдар кыргыз баласына жолуга албадым.

... Күндөрдүн биринде душман адетинче окту жамгырдай жаадырды. Оор замбиректердин октору, миналар, бомбалар келип түшкөндө жер солкулдайт. Айлана

бир пастын ичинде соко менен айдагандай болуп тилинди. Ошол маалда кайдан-жайдан келгендери белгисиз, асмандан түшө калгансыган эки офицер биздин окопторубузда пайда болду. Бирөө - орус, экинчиси азиялыктай көрүнөт - шыңга бойлуу, кара-тору жигит экен (бизге жаңы офицерлер келген экен го деп койдум). Ал мага жакындап келип: «Казаксыңбы, же кыргызсыңбы?» - деп жылмайды. Далайдан бери кыргызча сөз укпаган жаным эмне болуп кеткенимди билбей калыптырмын. Эсиме келе калып: «Кыргызмын», - дедим. Кучакташып көрүштүк. Анан ал өзүн тааныштырды. Октун чуулдаганы сөзүбүздү угузбай - кыйкырып сүйлөшүп жатабыз.

Менин жөн жайымды билген соң: «О-о, Кара-Балтадан болсоң, мен ал жерде атчандар полкунда машыгып жүргөм», - деди. Ата-энемди сурап, анан келинчегин барбы - дегенде мен уялып жерди карап, башымды чайкадым. Айтаар сөзүм деле түгөнүп калды. Ошондо да Темикем кетип калбаса экен деп октун жамгырдай жаай бергенин самап турам. Анан эстей калып Темикеме собол таштадым: «Гвардиянын канитаны Темиркул Үмөталиев башчылык кылган рота душмандар менен жан аябай салгылашкандыктары жөнүндө газетадан окуй калчу элем. Ошол сиздин ротаңыз беле?» - «Ооба. Менин ротам болчу,» - деп жылмайды. «Эмне үчүн болчу? Азырчы?» - деп сурадым мен шашкалактап. «Ротаны мен башка кишиге өткөрүп бергем. Менин акын экенимди билишкен соң дивизиялык газетада иштөөгө которушкан. Азыр ошондо иштеп жүрөм», - деди. «Баатырдын даңкын уксаң алыстан ук. Жанына барсаң бир киши», - деген ырас түрбайбы деп ойлодум ичимен.

Ар нерсенин акыры болот дегендей октун жааганы басаңдап, алиги офицерлер кете турган болушту. Темикем мага аманчылык каалап: «Аман болсом мүмкүнчүлүгүм болгон сайын келипжолугуп турам,» - деп мени кучактады.

Андан кийин нечен жолу жолугуштук. Днепр, Днестр, Прут, Дунай дарыяларынан жамгырдай жааган октун астында «а кудайлап» бирге өттүк.

Румыния, Болгария, Югославия, Венгрия, Австрия элдерин баскынчышардан бошотууга чогуу катыштык. Фронтогу эпизоддордун баарын айтып олтурушка чамада, чак да келбес, убакыт да жетпес. Ошондо да эсте калгандарынан бир-экөөнү айта кетпесем болбос. Кырк төртүнчү жыл. Кыш келип калган. Душман Дунай дарыясынын аркы жээгине бекем чеп куруп алып, бизди ал чепти ала ачышпайт деп ишенишкен эле. Биз болсок күч топтоп ошол чептин бырын-чырынын чыгарып гитлерчилерди андан ары сүрүүгө даярданып жаттык. Менин взводум биринчилерден болуп жээкке жетип душманды басып калуу керек болчу. Айтылган күнү даярдыктардын баары бүтүп сигналды гана күтүп турабыз. Солдаттар тамекини кере-кере тартып, бири-бири менен коштошуп, үч бурчтук конверттерди эл жерине жеткирүүнү суранышып бул жерде кала турган почтальонго тапшырып жатышты. Дайындалган саат болгондо биздин артиллерия ок жаадырып душмандын позицияларын уйпалай баштады. Көзүбүз тигилип душман тарапты теше карап жатабыз. Түнкү саат экиде атакага өтүүгө сигнал берилди. Кайыктарга түшүп алып тиги жээкке бет алдык. Адегенде гитлерчилер эмне болуп кеткенин түшүнүшкөн жок. Эсине келген соң окту жаадырбайт бекен. Парашютка илинип күйүп тура турган ракеталар суунун үстүн күндүзгүдөй жарык кылды. Миналар, чоң снаряддар келип түшкөндө суу столбадай көтөрүлүп асманга атылып жатты. Дарыянын үстү учу-кыйры жок сансыз фонтандай болуп кетти: ок тийген кайыктар чөгүп, жарадар болгондордун ызычуусу... Сууга агып кетип жаткан жоокерлер андан көп. Кыскасы жай агып жаткан дарыя бирпастын ичинде кыям ат-кайымга айланды. Бир маалда биздин кайыгыбыздын жанына снаряд келип түшүп көтөрүлгөн суунун толкуну кайыкты көңтөрүп таштады. Бактыбызга жараша ал жердеги

суу тайыз экен. Аңгыча биздин жаныбыздан өтүп бараткан кайыктан менин атымды атаган үн чыккансыды. Карасам Темикемдин карааны көрүндү, ал жээкти карай сүзгүлө дегендей жаңсады.

«Менин артымдан!» - деп солдаттарыма команда бердим да душмандын жээгин карай сүзүп жөнөдүм. Жээкке жетээрибиз менен гитлерчилерди басып калдык. Айрымдары окоптордон чыга качышты. Биз аларды күндөп-түндөп бир жума куудук. Качкандардын карааны үзүлгөндө гана тыныгуу эсибизге келди. Бирок бут кийимдерибизди чече албай бир топ убара болдук (көрсө бутубуз, чулгоолорубуз, бут кийимдерибиз - баары бири-бирине чапталышып калыптыр). Жакын жерде турган Темикем басып келип: «Бая күнү Дунайдан өтүп жатканыбызда менин жаңсаганыма түшүндүң беле?» - деп күлдү. «Түшүнгөнүм үчүн сиздин жаңсаганыңыздай кылбадыкпы», - деп мен да күлдүм. «Суунун үстүндө жашына турган жер жок эмеспи. Ошондуктан ал жерден мүмкүн болушунча тезирээк чыгып кетүү керек болчу,» - деди да, салгылашуудан да биртоп нерсени үйрөнүүгө болот - деп тамашалады.

... Будапешт шаарын бошотконубузда (ар бир үй, көчө үчүн) бир жарым ай салгылаштык. Бир үйдү ээлегенибизде душман танкалары менен жакын келип бизди мээлеп атып жатты. Канчалык каршылык көрсөтсөк да гитлерчилер басымдуулук кылып, көз байланып калган ченде менин акыркы солдатым окко учуп мен жалгыз калдым. Эртеси күчүбүздү жыйнап атаканы кайра кайталап алиги үйдү кайтарып алдык. Ошондо бир абышкага жолуктук Темикем экөөбүз. Ал адам орусча билет экен, менин мурунку күнү кантип тирүү калганыма аябай таңгалды да башымды куттуктап бир блокнот берди. Ал кезде түбү спираль менен түптөлгөн блокноттор биз тарапта жок болчу. «Жашоо деген бүгүн бар да эртең жок дейт эмеспи, Темике. Бул жерде ар бир мүнөттө «жалп» дей түшүгө мүмкүн эмеспи. Ошондуктан -деп уланттым мен сөзүмдү, кокустан мен көз жумсам эстей жүрүңүз,» - деп колумдагы саатымды чечип Темикеме сундум (көзүм да жашылдана түштү окшойт). Темикем белегимди ыңгайсыздана алды да: «Антпегин. «Кырк жылы кыргын болсо бей ажал чымын өлбөстүр» деген кеп бар. Аманчылыктан үмүт үзбөйлү. чекебизге жазылса эли жерибизге аман эсен жадырап-жайнап барып калгыбыз бардыр», - деп жооткотту. Ошондо акылман Темикемдин оозуна сала берген экен... Согуштун узак жолдорунда азап-тозокту көп тарттык. Ошолор жөнүндө Темикем далай макалаларды жазды («Сколько же их, осколков...», «Ар ким өз жеринде бактылуу» ж.б.). Кийин мага бир китебин белек кылып берди. Анда Темикемдин мага арнаган ыры бар экен. Ич жагында өз колу менен жазган мындай сөздөрү турат:

Полковник досума
Осмоналыга!
Днестр дарыясы менен
Будапештеги согуштарда
бирге болгонубузду унутпасаң,
мени да унутпасыңа ишенемин.
Өмүрүң узун болсун!

Автордон

8.02.91ж.

Бишкек шаары.

Согуш басылган күнү биз Австриянын токойлорунда элек. Ал жерде бир нече күн тургандан кийин курал жарактарыбызды асынып алып, жөө-жалаңдап жергебизди карай жол тарттык. Походдо жүргөнүңдө уйкуң келип, кирпичтериң бири-бирине

жабышып баратканда басып баратып бир нече секунд «тук этип» ала койсоң кадимкидей уйкуң канып, сергий түшөсүң го чиркин!

Чет өлкөлөрдүн шаарларынан оркестр менен шандуу басып отуп жүрдүк. Ал жерде жашаган адамдар бизди таң кала карап калышат. Ошондогу бир окуя эсимден кетпейт. Кайсы бир жерде бирпаста тыныга калганыбызда менин жаныма бир киши басып келди да: «Силердин аскерлериңер бир нече жол менен суудай агып өтүп жатышат. Деги түгөнө тургандай көрүнбөйт. Оор согушту башыңардан өткөрбөгөнсүп көңүлүңөр да куунак. Ушундай түмөндөгөн элди багындырам деген Гитлердин да эси жок экен. Акыры ошонусу өз башына жетти», - деди.

Эки жарым миң чакырымдай жер басып, нечен тоолорду ашып, талааларды басып күндөп-түндөп жүрүп олтуруп, эки жарым ай чамасында Украинанын Винница областына келип токтодук. Ошондон кийин мен Темикемди көрбөй калдым. Мен 1946- жылы жайында келдим. Фрунзеден жолугуштук. Ошондо Темикемдин жары Зуура жеңемдин: «Ушунча жылы кызыл кыргында жүрүп, алты саныңар аман, эсен-соо эли жериңерге келген Темиркул экөөңөрдүн бактыңар Ала-Тоодой», -деп айтканы дайыма кулагыма угулуп турат. Темикем өтө жөнөкөй, кең пейил, ак көңүл, адамгерчилиги бийик, айкөл адам эле. Мен анын акылман сөздөрүн көп уктым. Бир жолу жолугушканыбызда кыргыздын уруулары жөнүндө сөз кыла, биз кыргыздар уруучулук доордон өтө элекпиз. Ошондуктан уруу-урууга бөлүнүү сезими кала элек. Бул жаңы коомду курууга терс таасирин тийгизбей койбойт, - деген. Ал эми ошол доордон өткөн элдерде уруучулук деген жок, - деп уланткан сөзүн. Мисалы, орустарды алчы, алар бизчилеп бири биринен УРУУҢ ким деп сурашпайт. Тек гана жашаган же туулган жерин айтышат (Уралдан, Сибирден же Москванын жанынан) -дебеди беле.

Кээде тамаша кептерди айтып калаар эле. Бир жолу Түштүк-Чыгыш өлкөлөрүнө барып келгенин айтып олтурду. «Мени менен баргандардын баарынын сааттары токтоп калып, жалгыз гана менин саатым Бишкек убактысын так көрсөтүп турду, - деп күлдү.

«Эмне болгон саат эле?» - деп сурадым таңгала.

«Ал баягы согушта сен мага белек кылып берген саат болчу», - деп жылмайды.

«Оо, ошол саатыңыз ушул убакытка чейин барбы?» - деп сурасам: «Балдар анын бырын-чырынын чыгарып ташташкан», - деп ажайып күлгөнү көзүмө көрүнүп турат.

Менин кайним Турар Кожомбердиевдин акын болуп калыптанышы үчүн да Темикем бир топ эмгек кылды. Ап мындай болду. Турар мектепте окуп жүргөн кезинде эле ыр жазууга далалат кылып жүргөнүнөн улам бир жолу аны Темикеме ээрчитип бардым. Темикем анда темир жол станчасынын жанында Дзержинский көчөсүнүн боюндагы үч кабат үйдө турчу.

Турардын кол жазмаларын Темикем шашпай кайра-кайра барактап далайга дейре тигилип окуду. Оозунан эмне деген сөз чыгаар экен деп соттун өкүмүн күткөндөй болуп кыпылдап олтурабыз. Өзгөчө Турардын жүрөгү азоо тайдай туйлап жатса керек эле. Бирок калбаат Турар кээде мени, кээде Темикемди астыртан карап коюп олтурду.

Жайбаракат окуп бүткөн соң Темикем адетинче оор басырыктуу гана: «Арасында жакшы ырлар бар экен. Аны эми басмадагылар өзүлөрү иргеп алышат», - деди. «Бирок сен, Турар, ыр жазганды таштаба,» - деп кеңеш берди.

Коштошоордо Темикем мага кайрылып: «Кайниңдин арыш ташташы мыкты экен. Мындан жакшы акын чыгат», - деди угулаар угулмасын үн менен.

Кийин Темикем Турардын чыгармачылыгына дайыма көз кырын салып турду. Бир жолу «Ленинчил жаш» газетасын окуп олтурсам Темикемдин макаласы жүрөт. Анда Темикем Турардын ыр жаратуудагы дараметин көкөлөтө мактап салыптыр.

Темикеме телефон чалып, ал жайды сурашкан соң: «Темике, бу сиз Турарды ашкере мактап жибергенсиз го. Эртэрээк эмеспи?» - дедим. «Жок, - деди ал. Турардын таланты эми бышып жетилди. Дал ушу тапта ал ушундай мактоого татыктуу да, муктаж да», - деди Темикем.

Темикемдин ошондогу көрөгөчтүгү, мүнүшкөрлүгү мени дале таңгалдырат.

Осмоналы Исманкулов

ЭЛИН СҮЙГӨН ПАТРИОТ, ЭР ЖҮРОК ЖООКЕР, АКЫН

Темикем эл акыны, элине, жерине ак ниет эмгегин, өмүр бою кызматын аябаган патриот. Адамды чексиз сүйгөн, аны терең баалап, өмүрүн, өзүнүн бардык күч-кубатын, ак-ниет эмгегин аябай кызмат кылган акын. Темикем төрөлүп бойго жеткен чагынан эле тартып өмүр бою улут маданиятына, адабиятына өзүнүн көрүнүктүү чыгармачылык салымын кошкон Кыргыз элинин сыймыктуу уулу.

Акын Темиркул Үмөталиев көркөм сезими жана байкоолору өтө бай экендиги анын негизги жанры болгон поэзияда толук көрүнгөн. Акындын бул негизги жанрдан башка да балдар адабиятында жомокторду, тамсилдерди, бир нече китептерди жаш өспүрүмдөрдү өзүнүн өлкөсүн, элин сүйүү, ага ак ниети менен кызмат өтөө, жогорку патриоттук духта тарбиялоо таасирин тийгизген. Мына ушунда анын жаштардын ички дүйнөсүнө толук чөмүлүп аларды мекенибиздин, элибиздин келечектеги негизги күчү, куруучусу катары баалап накта көркөм чыгармачылык чебер, ак тилек сөздөрү менен көрсөтө алган. Мына ушунда анын чыгармачылыгынын Темикеме гана тиешелүү өзгөчөлүгү сезилет.

Мына ушинтип, советтик доордогу саясий лириканын туусун жогору көтөрүү тилеги менен акын Темиркул Үмөталиев 1930- жылдарда адабият майданына келген. Мындай деп жазат:

Өзүм сүйүп, өзүм кирген партия,
Берчи мага кыйын тапшырма.
Менин сөзүм айтпаган сөз талаага,
Мен кичине, чабал киши... караба,
Алыс жолдо «чарчадымды» айтпайын,
Берчи мага жүгү залкар араба.

Окурмандардын сүймөнчүлүгү болгон таланттуу акын өзүнүн көркөм чыгармачылык жолундагы поэтикалык чеберчилиги менен китеп окуучулардын аң сезимине зор таасир тийгизип, ойгото аларлык чыгармалар аркылуу Кыргыз адабиятынын тарыхында өз ордун ээлейт. Алгачкы ырлары басма сөз беттерине 1931-жылы жарыкка чыга баштаган. Ал эми тунгуч ырлар жыйнагы 1935-жылы жарыкка чыккан. Анын ырларында жаңы советтик турмуштун жаралышы жана орношу, советтик элдин түзүүчүлүк эмгеги дээрлик көркөм чагылдырылган. Ал чыгармалардын арасында «Айсулуу», «Туратбай», «Сүйүү» аттуу поэмалар, «Гүлдөр өлкөсү» аттуу жыйнактары бар.

Темикем адабий изилдөө жана сын маселелерине да өзүнүн татыктуу макалалары аркылуу катышып келген. Ошондой эле көркөм котормо ишине да көп күч жумшап, өзүнүн чыгармачылык аң-сезимин айкалыштырып жогорку деңгээлге жетише алган. Ал Пушкин, Навои, Низами, Маяковский, Церетели, Тукай, Тихонов, Турсун-Заде жана

башка ири акындардын бир топ ырларын кыргыз окурмандарына чебер көркөм сөзү менен жеткире алган.

Темикем социалисттик Родинанын мүдөөсүн ырдаган алдыңкы акын гана эмес, ошол мүдөөнүн ишке ашырылышы үчүн болгон элдик зор окуяларда, түздөн түз кол кабыш кылып, жан дили менен аралашып жүргөн накай улуу патриот гражданин, Родинанын эр жүрөк жоокери. Бейкут жаткан совет элине немецтик фашисттер 1941-жылы 22-июнда жүзүкаралык менен капыстан кол салган. Мына ошондо совет элинин кайраттуу уул кыздары колдоруна курал алып, эл жерибиздин эркиндигин коргоого, немецтик-фашисттик баскынчыларга каршы күрөшүүгө жапырт аттанып чыгышты.

Ата Мекендик согуш жылдарында көп улуттуу Совет адабияты менен бирдикте кыргыз адабияты да алдыңкы катарда душманга каршы турду. Акын жазуучуларыбыздын кээ бирлери фронттун алдыңкы катарында фашисттер менен бетме бет күрөшсө, айрымдары алыскы тылда өздөрүнүн татынакай көркөм чыгармаларын жазышып, душманды жек көрүүгө, кашык каны калганча салгылашууга чакырып Советтик жоокерлердин патриоттук духун жогору көтөрүп турушту. Улуу Ата Мекендик согуш башталганда өзүнүн граждандык ыйык милдетин аткаруу үчүн Темикем да курал алып, согуш майданына жөнөйт. Өзүнүн коштошуу ырында эли жерине минтип кайрылган:

Кош кызыл гүл, мынча неге жайнадың,
Сага конуп булбул куштай сайрадым.
Кош, кең жайлоо, түнүк булак, таза аба,
Кошкун, менин жатка кыйбас жайларым!
Кетип барам жоо жакадан алганда,
Бир серпилтпей кантип калам арманда.
Кантип карап турмак элем душманым
Шыбагама уу чеңгелин салганда!

Темикем согуштун акырына чейин, душманга канын, жанын аябай советтик коп улуттан турган жоокерлердин катарында жүрдү жана душман менен салгылашты. Ал Калинин областын, Түндүк Кавказды, Украинаны, ошондой эле, Румынияны, Австрияны, Болгарияны, Югославияны, Венгрияны бошотууга катышты.

Ушунун баардыгы акындын чыгармачылыгына, анын өсүп, курчуп жогорку деңгээлге көтөрүлүшүнө түрткү болгон конкреттүү бай материал берди. Ошондуктан акындын согуш кезиндеги жана согуштун материалынан алынып жазылган согуштан кийинки чыгармалары өзүнүн эң бай проблематикасы, чебер көркөмдүк деңгээли менен кыргыз элинин улуттук адабиятынын рамкасын аттап, ошол кездеги көп улуттуу совет адабиятынын жана бүткүл дүйнөлүк адабиятынын кылымдар бою түзүлүп келген чыгармачылык байлыгына кошулду десек менимче эч качан жаңылбайбыз.

Акындын чыгармачылыгында башта орун алып келген эмгек темалары элибиздин тынчтыкты, Родинанын эркиндиги үчүн болгон баатырдык күрөш менен алмашылат.

Мен Темикем менен сүйлөшүп калган убакта ал мындай деп эсине салаар эле: «Мен жөнүндө, менин калемдеш кээ бир досторум: «Темикем согуш башталбастан бир жыл мурун согушка кетип, согуш бүткөндөн бир жыл кийин согуштан келген» - деп тамашалашат. Бирок тамашанын туура жагы да бар. 1941-жылы 3-май күнү Оштогу военкоматка барып, ошол жерден жаңы ачылган үч айлык курста окуй баштадым. Ал Кызыл Армиянын саясий жетекчилерин даярдоо курсу болчу.

Курсту 1941-жылдын август айында бүтүрүп, Ташкентке Орто Азия аскер округунун карамагына өттүм. Запастагы аскер кызматкерлерин чакырып, алардын кыргыздарын

Кара-Балтада кыргыз атчан дивизиясын, Токмокко кыргыз атчандар полкун, Фергана жөө аскерлердин 4-бригадасын түзүп, аларды майданга даярдоо жөнүндө чечим болду. Мен башка көп жолдоштордун катарында мына ошол аскердик бөлүктөрдү уюштуруу ишине катыштым. Уюштуруп бүткөндөн кийин Кара-Балтадагы атчандар дивизиясынын биринчи полкунун биринчи эскадронуна саясий жетекчи болуп дайындалдым. Милдетибиз карамагыбыздагы атчан кыргыздарды согушка даярдоо болду. 1941-жылдын сентябрь айынын онунчу числорунан тартып эшалонго отуруп, кан суудай агып жаткан Калинин багытын көздөй жолго чыккандардын арасында болдум. Ал эми аскерден бошоп, үйгө 1946-жылы 15-январда кайттым. Себеби согуш бүткөндөн кийин биздин 108-дивизия Австрияны кармап туруучу аскердин тобуна кирип калган эле. Ошол себептен ал жакта көбүрөөк жүрүп калдык. Согуш бир кишилер үчүн, айрыкча каардуу күндөрдү баштарынан өткөрүшпөгөн кишилер үчүн, бул жөнөкөй эле, анчалык мааниси деле жок соз сыяктанат. Ал эми мага окшогон көп кишилер үчүн бул өтө катуу сөз. Согуш жүрөктү титиреткен өтө коркунучтуу, өтө каардуу сөз. Согуш деген сөздү укканда көз алдыңа биринин артынан бири чубуруп кызарып, ышкырып учкан октор, кишилерди камгактай тебелеп келаткан танкалар, күрүлдөп учуп, бомба таштап жүрүшкөн самолеттор көрүнө баштайт. Мен эмнелерди көрбөдүм. Иче карды аңтарылып, топуракка, чаңга аралашып калса да: «Тезинен санбатка жеткирсеңер аман калат элем» - деп жалдыраган жаш жоокердин аянычтуу көздөрү менин көзүмдөн ушул убакка чейин кетпейт. Ыйлабай көрчү? Кимдин жүрөгү сыздабайт? Үйдөн чоң танк биздин окопторду тепсеп кирет. Блиндаждардын бырынчырынын чыгарат. Айрым окоптун үстүнө токтоп, анан чимирилсе, танк жерге терең батат. Анан кайра чимирилсе өйдө көтөрүлөт. Астында калган жоокердин денеси топуракка жуурулуп, кызыл тазыл болуп туурагычтан өткөрүлгөн эттей майдаланат» - деп сыздап, көз жашын кылгыртып, каргылданып айтар сөзүн тактай албай калтырап ачуусу келип токтолоор эле...

Мына ушинтип акын башка кээ бир ошол кездеги акын жазуучулардай бронь менен согушка барбай эле калууга толук мүмкүнчүлүгү болсо да, ага карабастан Родинасын, элин душмандан сактоо үчүн ыктыярдуу түрдө жашырынып калбастан, алдыңкы катардагы советтик жоокерлер менен фронтко колуна курал алып, отко, өрткө, өлүмгө коркпостон жөнөшү бул анын граждандык, патриоттук бир артыкчылыгы, өзүнчө бир өзгөчөлүгү, элин, мекенин сүйгөнүнүн улуу белгиси.

Согуштун алгачкы учурларында эл арасында кеңири колдоого ээ болгон. Родинаны коргоо үчүн ант берүү сыяктуу жакшы салттарга үнүн кошуп «Аткарам берген антымды», «Энеге берген ант», «Жигиттин ыры» жана башка ушул сыяктуу ырларында жоокердик Родинанын көз каранды эместигин сөзсүз сактап, душманды жеңип кайтышы жөнүндө эне-атасына, сүйгөн жарына, жалпы эле элине берген анты ырдалат. Мисалы, «Жигиттин ыры» деген чыгармасында:

Жоону жеңип орундаймын шертиңди,
Кантип берем теңдигимди, элимди.
Көмбөй туруп терең көргө Гитлерди,
Кантип көрөм сенин айдай көркүңдү! -

деп акын бул согушта сөзсүз жеңишке ээ болуп келе тургандыгы жөнүндө ант берет. Акын «Танк», «Беттешип бир күн туруш бар», «Кез ушул», «Күн тутулбайт, ай батпайт», «Коркпо, достор, тайманба», «Жер күйүп жатат» сыяктуу ырлары элдик чакырыкты сүрөттөө маанисиндеги ырлардан болуп Мекендин көз каранды болбостугу үчүн бардык күч кубатын жумшоого даяр тургандыгын билдирген чыгармалар эле.

Темикем өзүнүн сөзүнө мындай дээр эле: «1942-жылы сентябрь-октябрь айларында Моздок чөлүндө мына ушундай кызыл кыргынды башыбыздан өткөрдүк. Бир ротадан бир да киши калбай, тыйпыл болгонун көрдүм. Саясий жетекчи Кубат Жуматаев бир нече гранатаны белине кыстарып алып, өтүп бара жаткан танктын астына жүгүрүп барып жата калганы укмуш эмеспи. Мен аны менен Кара-Балтада бирге болгонмун, бир эшелонго түшүп, майданга бирге барганмын. Өлүгүн өз колум менен мүрзөгө жашырганмын. Ыйлабай, жүрөгү сыздабай ким турат. Көп ыйладым. Жүрөгүм да көп сыздады, Моздок, Моздок!...» - деп сөзүн аяктап көз жашын колу менен сүртөт эле.

Советтик баатыр жоокерлердин сапатын, мекеним үчүн, элинин боштондугу үчүн, анын келечекте жашоосу үчүн өзүнүн канын, жанын аябастыкка даяр экендигин даңктаган, ок менен кан өкүм сүргөн, фронттун татаал абалын сүрөттөгөн көлөмдүү «Кубат» деген поэмасын, акын согуштан кийин жазган.

Акындын согуш мезгилиндеги чыгармалары жалпы советтик адабият менен бирге душманга күрөшкө үндөп чакырган үгүтчүл жана өзү да кошо салгылашып күрөшкөн жеңишчил чыгармадан болуп калды. Акын мурунку айткан сөзүн улантып: «Кубат Жуматаев сыяктуу согушка мени менен бирге барышкан жолдоштордун чоң тобу: Омор Асыллов, Сагын Түнгатаров, Асылкерим Осмонов, Назикул Жапаркулов душман менен тайманбай канын төгүп, жанын аябай эли үчүн, жери үчүн ошол эле бир жерде Моздок жана Калмак чөлдөрүндө курман болушту. Ыйлабай көрчү? Көзүмдүн жашы кургабай...

Жердин бетин кызыл жалын каптады,
Койдой жайнап танк тебелеп таптады
Баарынан да батып кетти жаныма
Биздин жерде биздин кандын акканы...

Бул сыяктуу чакырык ырларынын патриоттук тарбиялык мааниси, элдин патриоттук сезимин арттырып көтөрүүдө болчу, элибиздин күн сайын өсүп бара жаткан каармандык демилгелери, душманды жек көрүүчүлүгү, акындын позициясында чебер сүрөттөлүп, түздөн түз «бардыгы фронт үчүн, бардыгы жеңиш үчүн!» - деген жалпы элдик ураандын таасири алдында жаралды. Акын алыскы тылдын беделдүү күчүнө айланган, өз элине кайрылып, публицисттик темперамент менен душманга каршы күрөш үчүн өз үлүшүн кошууга үндөдү.

Акындын «Кармашам», «Алга», «Атышуу», «Ууру», «Качпа» - деген ырларында советтик жоокерлердин моралдык туруктуулугу, патриоттук сезими, жоокер баатырдык иштери жогору даңазаланып, жалпы совет адамдарынын атынан айтылган жалындуу сөздөрдөй угулат:

Келтирбе Грозныйдын нефтисине,
Өткөрбө суунун берки өйүзүнө!
Иреңин көрүп балдар чочушпасын,
Жолотпо оз багыңдын жемишине!

Темикем өзүнүн жеңишке арнаган ырларында тыл менен фронттун биримдигин жеңиштин булагы катарында, негизги себеби катарында көрсөтөт. Мисалы, «Жеңиш» деген ырында:

Төрт жылы күн-түн тыным жок,
Кемпир чат кетмен чабышты.
Келин, кыз иштеп, жасап ок,
Чекеден терин агызды.

Жамгырдай төгүп ок чачып
Өчөшкөн өжөр душманга
Отту кечип чок басып,
Араң жеттик биз сага.

Акындын бул ыры согуш мезгилиндеги бардык Совет эли менен бирдикте кыргыз элинин да салымын далилдеген чыгарма. Акын чакан ырларында тыл менен фронтту байланыштырып сүрөттөп, экөөнүн тең темирдей бузулбастыгын душманга каршы көрсөткөн андагы советтик адамдардын, советтик жоокерлердин баатырдык демилгелерин, иштеген кызматтарын көрсөткөн, аны ачык көркөм сөз менен так далилдеген. Мисалы, «Белек» деген ырын алсак:

Байпак келди Ат-Башыдан, Нарындан
Мээлей келди кой жайылган айылдан
Жоолук келди Ошто бүткөн шайыдан
Тегереги жибек менен кайылган.
Ишен, кыргыз, ушул менин саламым,
Белегиңди шаттык менен аламын!
«Куу» - дейсиң го үйгө кирген ууруну
Куумак турсун, кырып бүтүп барамын!

Темикем өз жерине, өз элине, тунук сезимин, сагынычын билгизип согуш бүтөр кезинде жазган «Мекен» деген ырында:

Учу кыйры кең мекен
Бүт дүйнөнү кыдырсам,
Таба албайм сага тең, -

деп мекенге болгон сүйүүсүн билгизет.

Акындын согуш мезгилиндеги поэзиясы анын чыгармачылыгынын жаңы этабын түздү. Ал 1946-жылы өзүнүн көлөмдүү ырлар жыйнагын «Жеңиш» деген ат менен окурмандарга сунуш кылды.

Биз көргөндү эми балдар көрүшпөсүн. Биздин көзүбүздүн жаш акканын, биз төккөн канды, биз тарткан азапты, кыйынчылыктарды мындан ары эч ким башынан өткөрбөсүн. 1941-1945 жылдары майданда кан кечип жүргөндө мен эмнелерди ойлободум. «Иши кылып эле өлбөй аман барып, Ала-Тоону бир көрүп, өз үйүмдүн эшигин ачып «Ата!» деп чуркап турган кызымды -Жамалтайымды башынан жыттап, анан ошол замат өлүп кетсем арманым жок» - деген ой менин башыма канча жолу келгенин эсептей да албай калбадым беле. Азыр мына сексенден ашып чөбүрөлөрүмдү жыттап олтурамын. Алардын бири үч жашар Тургунбек, сыналган бийчи кыздарды көрүп бийлөөгө, ырчы кыздарды көрүп ырдоого аракеттенет... Мен кубанып жетине албайм.

Кичинекей тентегим
Сенсиң менин эртеңим
Айтылуу кыргыз күүлөрүн
Арнап сага чертемин!
Бийчи болсоң бийчи бол
Ырчы болсоң ырчы бол!
Бийиң менен ырыңа
Биздин ойду бурчу бол!
Туягы бол тулпардын
Канаты бол шумкардын! -

деп ыр жазып олтурам. Мындан ары дайыма эле ушундай тынчтыктын күүсү чертилип, тынчтык ырлары жаңырып турсун! - деп зор кубанычта жүрөгүнөн чыккан ак тилегин арнап, аталык бата сөзүн айтаар эле.

Мына ушинтип, Темикем согуш чындыгы жөнүндө сүйлөгөн сөздөрүн өзүнүн ошол кездеги чыгармаларында камтылган жоокерлердин баатырдык иштерин сүрөттөгөн жагымдуу ырлар менен толуктар эле. Ар ыры кайра-кайра кол чабуулар менен тосулуп алынып, чоң колдоого, сөзсүз ээ болоор эле. Ошондуктан Темикемди ал аскер мектебинин мугалимдери, тарбиялоочу офицерлери, окуучулары дайыма конокко чакырып, урматтап тосуп алып акын менен учурашууну майрам катарында сезер эле. Темикемди алар ата катарында сезип, ал кишинин 80 жашка чыккан торколуу тоюна да келип, ага арналган салтанаттуу жыйналышта жалпы коллективи менен чыгып ал кишиге арналган жылуу сөздөрүн айтып, торколуу тою менен куттуктап акынды чоң кубандырганы эсимде. Акын бардык чыгармаларында эмгектин маанисин жогору коюп, эмгекти адамдын жашоосундагы негизги өмүр булагы, бакыт таалайы катарында көркөмдөп сүрөттөгөн. Көпчүлүктүн, коомдун, Родинанын жана элдин ишин, келечегин жеке адамдыкынан жогору баалаган.

Акын жарым кылымдан ашуун, адабий чыгармачылык ишинде эмгектенди. Ап көптөгөн ырлар жана поэмалар жыйнактарын чыгарды жана тандалма чыгармалары бир нече жолу басылып чыкты.

Акын жазуучу Темиркул Үмөталиев көркөм чыгармаларында форма менен мазмундун бирдиктүүлүгүн сактап, кыргыз элине татыктуу чыгармаларды жаратты. Жыйынтыктап айтканда залкар акын кыргыз эли үчүн бүткүл өмүр бою ак ниети менен эмгектенип адамдарды жакшылыкка, биримдүүлүккө, досчулукка, адамгерчиликке чакырган баа жеткис мурас калтырды.

Өлкөсүнүн, кыргыз элинин алдындагы сиңирген зор эмгеги үчүн, элин, Мекенин ыйык сүйгөн улуу патриот жоокер, улуу акын Темиркул Үмөталиев «Кыргыз Республикасынын эл акыны» деген жогорку наамга татыктуу болду. Ага «Кыргыз Республикасынын Токтогул Сатылганов атындагы мамлекеттик сыйлыгынын лауреаты» деген наам берилди. Ошондой эле ал СССРдин Президиумунун указы менен Ленин, Эмгек Кызыл Туу, Элдердин достугу, Октябрь революциясы, Кызыл Жылдыз, Ата Мекендик согуш, эки жолу «Ардак белгиси» ордендери жана көптөгөн медалдар менен сыйланган. Анын элеси элинин эсинде дайыма сакталат.

Дайыр Асанов

АКЫН ЭЛЕ ДАЙРАДАЙ

Көл дайрадай Темике ашып түрчү,
Отуралбай бир жерге шашып түрчү.
Көйгөйлүү бир маселе чыга калса
Көп акындан мурдараак жазып түрчү.
Кыялы бир чалкыган деңиз эле.
Баарыбызга атадай тегиз эле.
Бирде жамгыр, бирде күн жарк эткендей
Ырларына мүнөзү эгиз эле.
Жаш акынды сүрөөлөп коштоп жүрчү,
Дарак баккан багбанга окшоп жүрчү.
Артыбыздан жаштарды өстүрсөк деп
Камкордугун алардын козгоп жүрчү.

Көп жаштардын Темике жолун ачкан,
Көбүбүзгө Темике баш сөз жазган.
Турарбектей ышкыбоз жаш акынды
Баласындай үйүнө кээде баккан.
Кытмыры жок ичинде момун болчу,
Үйдө дагы мүнөзү сонун болчу.
Байбичесин Зүкеш деп эркелетип
Жашоо турмуш буларга оюн болчу.
Таланттарын унутпай эли эстейт,
Эмгектери жаркырап улам көктөйт.
Кайрандардын ысымы тарыхтарда
Алтын менен жазылып аты өчпөйт.
Субайылда Абдыкадырова

КЫДЫР ЖЫЛООЛОГОН КИШИ ЭЛЕ

Элүүнчү жылдардын аяк чени эле. Райондук «Колхоз жолу» деген газета (Жалал-Абад областы, Жаңы-Жол району, азыркы Аксы) колума тийип калып белгилүү акын, Темиркул Үмөталиевдин «Китеп окууну адатка айлантсак» деген көлөмдүү макаласын окуп калдым. Кийин ушундай рубрика боюнча бир жылга жакын окуучулардын ой-пикирлери чыгып жүрдү. Мага бул макала чоң таасир берди. Мен да өз пикиримди жазып, үн кошконум эсимде.

Ал жылдары мектеп окуучусу болуп, кызыл жагоо тагынган эч нерседен капарсыз жүргөн чагым. Ошол жылдардан баштап белгилүү акындын китептерине, торгой таңшык ырларына кызыгуум күч алды.

Көп китептерди окуп ички дүйнөмдү байыттым. Мектеп партасынан эле алты жылга жакын кан кечип, от аралап, жанын үрөп согуштун азап-тозогун көрүп, ондогон патриоттук ырларды жаратып, бир нече жолу жарат алып, өз эл жерине аман-эсен келгенин билчүмүн.

Ооба, бир топ жылдар өттү... Мугалимдик кесибиме байланыштуу кыргыз тил адабиятынан жүздөгөн, миңдеген өспүрүмдөргө кыргыз адабиятын түптөгөн акын жазуучулардан сабак бердим. Турмуш шартка байланыштуу борборго келип иштөөгө туура келди.

1977-1986-жылдардын аралыгында мени эңсөткөн эң сүйүктүү акыным Темиркул Үмөталиев менен бирге эмгектендим. Бул менин турмушумдагы эң чоң кубанычтуу окуя десем болот. Окуумду дагы улантсам деп аракет жасап, аным ишке ашпай калып, сүйгөн кесибим боюнча жумуш таппай республикалык китеп коомунда редактор, кийин бөлүм башчы болуп иштеп калдым. Темике ушул коомдук уюмдун төрагасы, жазуучу Санжы Егиналиев биринчи орун басары экен.

Ошондо белгилүү акын Темиркул Үмөталиевдин «Китеп окууну адатка айлантсак» деген макаласы эсиме түшүп, мындан 20 жыл мурдагы ою эми СССР боюнча көтөрүлүп, коомдук уюмга айланганына ынандым. Таңдандым. Ушундай жакшы адамдар менен жакындан таанышып, мамиле түзүп, өз ара ымалашып иштөө кандай сыймык. Улуу акынды эстегенде жапалдаш бойлуу, буурул чач, маңдай-жүзүнөн жылуулук төгүлгөн, ажарлуу, ар бир ишке, турмушка шаша караган кең пейил адам элестеп кетет.

Кызматка байланыштуу Кыргызстандын көптөгөн жерлеринде жолугушууларга алып барып, китеп достору, анын сүйүүчүлөрү менен жолугушууларды өткөрчүбүз.

- Кабинетте отуруп, область, райондордон отчет жыйнап, телефон менен алек болуп, кагазга басылып калбай, эл менен аралашып иш кылгыла, китеп окуучулар менен акын-жазуучуларды, белгилүү адамдарды жолугуштургула. Жаңы чыккан китептер өз окуучусуна, өз ээсине жетсин. Мына силердин жумушуңардын маңызы - дечү ал ар бир жыйында.

Бул сөз план түзүп, аны-муну жасамай болуп жаткан бизге катуу тийчү. Кийин бир жарым жыл иштегенден кийин мени басма бөлүмүнүн башчысы кылды. Китептерди, анын авторлору акын-жазуучулардын юбилейлик буклеттерин даярдап чыгарып жүрдүм. Ар бир чыккан буклеттерди, плакаттарды, чакан китепчелерди көрүп окуп, жасалгаланган полиграфиялык жагдайларына да назар салчу. Анан өз пикирин айтчу эле.

Бир жолу Токтогул жөнүндө бир кооз сүрөттүү плакат чыгарып, жаңы эле басмадан алып келип түшүрүп жатсак, Темикем үстүнөн чыгып калып:

-Азаматсың! Акынга экинчи өмүр бергениң ушул! - деди. Ичимен дагы жакшы иштегим келип сүйүнүп калдым.

Жетимиш жылдык юбилейине карата күн мурунтан аракет кылып, юбилейлик буклет чыгаруу жөнүндө Темике менен кеңешсем:

-Түзүүчүсү өзүң эле бол. Кыргызчасын орусчага которуп сал, - деп койду. 1978-жылдын апрелинде даяр болуп чыкты. Кызматкерлердин биринен үйүнө 5-6 нусканы берип жибердим. Эртеси жумушта отурсам телефон чырылдады: - Алло! - Жумакесиңби?

-Ооба, Саламатсызбы, Темике? - Менин буклетими убагында чыгарганыңарга ыракмат, балам. Майга дедиң эле, бир ай мурда чыгыптыр. Жакшы. Түзүүчүсү өзүң бол дедим эле го...

-Темике, белгилүү киши болбосом, же акын, жазуучу, журналист да эмесмин... фамилиямды, атымды койгондон уялдым...

-Ээ, бала, баланын нши чала - деген ушу. Ар бир нерсенин өзүнүн мыйзам ченеми бар да деи трубканы нааразы болгонсуп коюп койду. Ошол эле күнү түштөн кийин келгенде мен: «75,80 жылдык юбилейиңизде сөзсүз сиз айткандай болот!» десем, адатынча каткырып күлүп: мейли аманчылык болсо... көрөбүз, менин көңүлүмдү улап атасың!» - деди да коштошуп чыгып кетти.

Кийин 5 жылдан кийин мен дагы түзүүчү болуп, фамилиямды, атымды жаздым. Жаш баладай сүйүнүп күлүп - бул башка иш. Көч бара-бара түздөлөт! - деп койду. Ооба, мезгил ордунда турбайт го.

1988-жылы Темикенин 80 жылдыгын кыргыз коомчулугу чоң салтанат менен белгилешти. Юбилейлик салтанат Кыргыз Мамлекеттик Академиялык драма театрында өттү. Анда мен аскер лицейинде кыргыз тил, адабият мугалими болуп иштеп калган элем. Беш-алты окуучуга Темикенин патриоттук темадагы ырларынан көркөм окууга даярдатып, куттуктоо папка алып 200дөй курсанттар, тарбиячы - офицерлер, эки-үч ротанын командирлери, Дайыр Асанов (ал кезде лицейдин начальниги эле, Советтер Союзунун Баатыры) баш болуп катышып, Темикени куттуктаганбыз.

Ошондо Кубанычбек Маликов замандаш курбусу, кесиптешиң Темике жөнүндө укмуштай ораторлугун көрсөткөн болчу.

1988-жылдын 14-июну эле. Фрунзе шаардык китеп коомунун президиумунун кезектеги жыйыны болуп, бир жарым сааттай мезгилде бүттү. Темике баарыбыз менен коштошуп чыгып кеткен. Тиги Зууракан Кайназарованын айкелине жеткенде кайра

коомду көздөй тартты, мурдагы Калинин, азыркы манасчы Саякбай көчөсү. Темике шашып баратып дагы бирдемесин унуткан го деп утурлай чыктым жолун тосуп.

-Эмне болду, Темике?

- Унутуп баратыптырмын, сага айтам деп. Эртең эмес, бүрсүгүнү - бейшембиде Асанбек Стамовдун мен жөнүндө бир макаласы чыгат ошону алып оку. Кийин экөөбүз талкуулашабыз. Командировкаң качан? -деди.

-Июндун аягында мүчөлүк акылар боюнча Нарынга барам го, - дедим. Ал киши кетип калды.

«Кыргызстан маданияты» жумалыгынын 16-июнундагы санына (№25) Асанбек Стамовдун: «Темиркул Үмөталиев - 80 жашта» деген рубриканын алдында «...Темикем... алтындай ырдын кени сен» деген чоң кызыктуу макаласы жарык көрдү. Жума күнү менин кабинетимде бул макала жөнүндө 3-4 сааттай талкуулашканым эсимде. Анткени ушул сыяктуу адабият, маданият, искусство, акын-жазуучулар, өкмөттүк жетекчи адамдар, тарыхка байланыштуу темалар боюнча суроо берип, моокум канганча жооп алып, жарпым жазыла калчу. Эң кызыктууларын чөнтөк дептериме шилтей койчумун. Көп суроо бергенименби «Маңыз болбочу» - деп каткырып койчу эле ыраматылык.

«Маңыздыгымын» пайдасын кийин мугалим болуп жүргөнүмдө билип, пайдаланып жүрбөймүнбү.

Дагы бир окуя эске түшөт. 1990-жылдын апрель айы болсо керек. Кыргыз Мамлекеттик Улуттук аскер лицейинде жогорку класстарга кыргыз адабиятынан Темиркул Үмөталиевдин «Кубат» поэмасын жаңы тема кылып етүп, мурда етүлгон акындын «Үч баатыр жөнүндөгү ыр», 3-4 согуш жөнүндөгү ырларынан 2-3 куплеттен жаттоого үйгө тапшырма бергем. Бир курсантым чуркап келип:

- Агай, Темиркул Үмөталиевди эки-үч киши менен Дайыр Асанов ээрчитип жүрөт - деди. Чыksam ардак тактада илинген курсанттардын сүрөттөрүн көрүп турушуптур. Учураштым. Түмөнбай Байзаков, Сооронбай Жусуев, Кулназар Ташиевдер бар экен.

-Жүр, кабинетини көрсөт-деп, Кыргыз адабият кабинетине кирди. Менин өтүнүчүм менен 45 мүнөттүк сабагыма катышып, 5—10 мүнөттөй окуучуларга Кубат Жуматаев, Апсамат Ашырбаев, Асышкерим Осмонов жөнүндө, бул чыгармалардын кандайча жазылгандыгы тууралуу маек куруп берди. Окуучулар суроолорду жаадырды.

Жыйырма жылдан бери мектепте иштеп жүрүп бүгүнкүдөй кызыктуу сабак өтө элек экемин деп эми таңданам. Ошондо эки взводдун окуучуларынын сабагына катышып, окуучулар көп суроо бергендиктен Темике:

-Аманчылык болсо, Апсамат Ашырбаевди ээрчитип келип көрсөтүп, чоң жолугушуу өткөрүп берермин. Качан экенин агайыңарга айтам - деген эле. Бул ар кандай себептер менен ишке ашпай калды. Окуучулар сурап жүрүштү.

Бул чакан эскерүүнү мен жүрөгүм сыздап бир чети толкунданып олтуруп жаздым. Кайгырганым дегеним, ал киши биздин арабызда жок. Өтө өкүнүчтүү. Толкунданганым - ошол бирге иштеген, чогуу өткөргөн 300дөн ашуун жолугушуулар кинонун экранындагыдай көзгө тартылат... Дагы эле бирге жүрүп, элге, китеп сүйүүчүлөргө бирге баргандай элестей берем. Ал күндөр унутулгустай...

Ооба, Темике жөнүндө көп унутулгус элестер, кызыктуу айтып жүрө турган жандуу окуялар калды. Мен окуучуларга Темиркул Үмөталиевдин өмүрү, чыгармалары жөнүндө кезектеги сабакты баштарда:

-Балдар, биз сабакта сөз кылып жаткан жазуучу-акындардын ичинен окуу адабият китебиңердеги Т.Үмөталиев жөнүндө жазылгандан башка көп нерсени билем, анткени

Темиркул Үмөталиев менен он жылга жакын иштеп калдым, - деп баштайм. Бул мага адат болуп калган. Кыргыз аскер лицейинде көп жолу курсанттар менен жолугушуу өткөрдүк. Жеңиштин 45 жылдыгында Дайыр Асановдун демилгеси менен Москвадан «Советский воин» журналынан атайын сүрөт кабарчысын чакыртып Темикенин курсанттар менен сүрөтүн 3-4 номерине чыгарттык. Аны көрүп, жаш баладай кубанганын айтпа. Аны окуучуларга көрсөткүлө! - деген. Темике көптү көрдү, көп жашады. Торгой таңшык акын болуп, тоо элине аттын кашкасындай таанылды. Анын улуу адамдык абийри, касиети, баркы өзүнүн күлкүсүндөй шаңк этип эл арасында кала берди. Бул кишини билбеген кыргыз жок. Акындын экинчи өмүрүн залкар ырлары улай берет. Өз өмүрүндө адамдык ыйык парызын аткарып, инсандык милдетин өтөп, байсалдуу өмүр кечирген киши -Темике.

...Учу-кыйыры кең Мекен.

Алдейлеген энем сен.

Бүт дүйнөнү кыдырсам.

Таба албайм сага тең! - деп боз бала кезибизден ырдап чоңоюп, эми балдарыбыз, неберелерибиз ырдаса, мыкты акын-жазуучулар өлбөйт турбайбы деп каниет этип, тооп кылат экенсиң. Ала-Тоого, башка элдерге төбөсү көрүнгөн акындар Сооронбай Жусуев, Сүйүнбай Эралиев, Байдылда Сарногоев, Түмөнбай Байзаков, Муса Жангазиев, Жолдошбай Абдыкалыков жана башка акындар Темике биздин окутуучубуз, устатыбыз, бизди жетелеп, ээрчитип өстүргөн - дешчү. Кино драматург Базаркул Сагынбековдун «Орошон поэзия» деген документалдуу сценарийи да акын Темиркул Үмөталиевдин поэзиясын чагылдырып экрандаштырылбадыбы. Ошондо кино-драматург Базаркул Сагынбеков эпиграф кылып алган жазуучу Чыңгыз Айтматовдун сөзүндө:

«... Анын чыгармалары, поэзиясы кыргыз тоолорун аралып агып жаткан Нарын дарыясын эске салат» деп баа берген экен. Бул оңой баабы?

Ооба, Темикенин бийик адамгерчилик касиети, поэзиясы Нарын дарыясындай соолбос болуп кыргыз тоолорун аралап ага берсин, ага берсин!

Жумабек Тыныбеков

ТЕМИКЕ

Чакырчу экен: «Темир! Темир!» деп энең.

Чынында да сен темирдей бек элең

Кордук көрүп жетим кезде чор таман

Күн аз болгон өзүң токмок жебеген.

Ок да атып, сөз да атып согуштуң,

Аптапта ысып, аязда сен тоңупсуң.

Окоптордо жазган ырдан чогулган

Китебиндин атын «Жеңиш» коюпсуң.

Таткан сымал дамын улуу Жеңиштин,

Жеңиш күнү таттуу шарап сен ичтиң.

Асылышса «Жеңишиңе» арсыздар,

Алар менен шумкар сындуу тебиштиң.

Ал эргүлдар «Жеңишиңе» асылган

Алааматта ар коңулга жашынган.

Жоодон качкан ал суу жүрөк шумпайлар

Жоо жеңишкен сендей эрге таш урган.

Опол тоодой тууган элиң дем берип,
Оорукта да чыккан элең сен жеңип.
Асылгандар темирдей бек эркине
Алы жетпей кала берген сенделип.
Аруу жандуу адам элең, Темике,
Адамдардын адалы элең, Темике.
Аман жүрсөң, алоолонуп от сымал
Адам үчүн жанар элең, Темике.
Ардактаган бүткүл кыргыз элибиз
Адам элең атак-даңкың кемигис.
Сен бейишке чыкпаганда, ким чыкмак,
Ишенебиз бейиште деп сени биз.

Сооронбай Жусуев

АК БАТАҢ БЕР!

Темике, сизди бул дүйнөдөн өттү деген суук кабарды укканда тууган-урук, бир боор эл-журтуңуз гана эмес Аксынын ар бир тооташы, өзүңүз ырга кошкон Аркыт, Арстанбаптын дүр-дүйнөсү, дарактары да ушул чоң жоготууну сезгендей баш чайкап, кайгы басып жерден боюн тарта албай ийилип тургандай болду. Сиз адам дүйнөсүнүн артыкчылыгын сезе билип, анын кымбатчылыгын адилеттүүлүк менен баалаган акылман, мээрман, даанышман атабыз элеңиз. Туугандарыңыздын түрдүү кубаныч-кайгыларына тең ортоктош болуп, өз кеңеш-насаатыңызды аябаган гумандуу адам элеңиз. Мындан эки ай мурун тең курбуңуз Атаяр уулу Өмүрбек дүйнөдөн кайтканда өзүңүз ооруканада жатып, колуңузга телеграмманы аларыңыз менен кайгыбызды бөлүшүп, терең мазмундагы ыр жана кат жазып жибергениңиз бүткүл тегенелик туугандарыңыздын сезимин козгоду. Сиз бул адамды эч убакта унутпай ыйык тууган, ысык теңтуш катары өз чыгармачылык дүйнөңүздө кошо ала жүрдүңүз. Кайсы гана китебиңиз басмадан жарык көрбөсүн, алгачкы нускасын биринчи иретте Өмүкөмө жибергенсиз.

Темике, сиз өз өмүрүңүздөн бизге ак пейилдүүлүктүн, адилеттүүлүктүн, боорукердиктин жана эмгекчилдиктин асыл үлгүлөрүн калтырып кеттиңиз. Сиздин ушул баа жеткис касиеттериңиз кыргыз уул-кыздарынын жан дүйнөсүнөн мурас катары орун таап, жумурай журтубуздун ырысына туулган, эл кызматын өтөгөн өзүңүздөй сүйүктүү адамдардан болушуна Ак батаңызды бере жатыңыз!

Бурул Султан кызы

АК БАТАСЫН АЛГАН ЭЛЕМ

Токтой тур ажал шаштырба
Дагы бир аз жашайын.
Ырымды дагы жазайын,
Ырдын даамын татайын.
Гүл жыттанган Бишкекти
Аралап көңүл ачайын.
Чөбөрөмдү жетелеп
Дагы бир аз басайын.

Жогорку ыр саптары акын Темиркул Үмөталиевдин калемине таандык. Акын үзүндү келтирген «Шаштырба» деген ырын 1991-жылдын 17-мартында жазган экен. Акын жүрөгүнүн ушунчалык сезгичтигине таң каласың, таң бересиң. Антпегенде арадан үч ай толук өтпөй, Ала-Тоодон Венгрия, Австрия жергесине чейин жөө жеткен майдангер акындын сексен үч жыл тыным билбей соккон жүрөгү тып токтоп, жарык дүйнөдөн мүрт кеткенине жыл айланды.

Чыгармачыл ар бир жандын ары сыймыктанган, ары бел туткан, ары жан дилинен кадырлаган адамы болот. Менин андай адамым Темиркул Үмөталиев эле. Азыр кагаз каатчылыгынан басмадан китептер басылбаса, тээ дымыган сексенинчи жылдары таанышсыз, сүрөө-колдоосуз китептердин кол жазмалары «саргарып» сандыкта жатчу. Мен да «Мекен мээри» деген ыр жыйнагымдын жарыкка чыгышын беш жыл күттүм. Эгер «Кыргызстан» басмасынын редактору Т. Ташмаматов кол жазмамды Темиркул Үмөталиевге окутуп, пикирин билбегенде, китеп жарыкка чыкпай калышы да ыктымал эле. А. Темикем болсо пикирин айтмак тургай «Ак жол сага, жаш акын!» деп бет ачар жазып ак батасын берген. Акын атанын жаркын элесин эскерип төмөнкү ыр саптарын жаздым.

Аксы элинин кулуну эле
Акын калктын дулдулу эле,
Сексен үч жаш өмүр сүрүп,
Сегиз жашар бала сымал,
Сегиз жашар бала кыял,
Дили таза, нээти ак,
Жандан башка бир жаралган
Айкөл, асыл кайран абам!
Жыл айланды, көз жумганга
Жүрөк сыздайт, муунум бошоп
Орду толбос жоготууга таппай арга.
Ыр сапарга аттанарда
Ак батасын алган элем.
Акын-Адам мүрт кеткенде
Жаным ачып бил) кейигем.
ТЕМИКЕМДЕЙ телегейи тегиз тең
Эрте-кечтир чыгаар бекен жеримен?
Жети кылым өтсө дагы,
Жанар тоолор өчсө дагы,
Жанбай такыр жаштык демдер
Алыстабай ыр жандуу кыргыз элден
Темикемдин түбөлүккө жашарына ишенем!
Тынчтыкбек Нурманбетов

ЭСТЕЛИКТЕР ЖӨНҮНДӨ ЧЫНДЫК ЖАНА ТАМАША

Токтогул акын карыган,
Ал-күч кетип каруудан,
Орун алып олтурат,
Операнын жанынан.
Алпурушуп бир азга,
Ою менен орчундуу,

Андан алыс узабай
Аалыкем да олтурду.
Сакемди кантип айтпайлы
Филармониянын алдында,
Малдаш уруп отуруп
Манас айтып жатпайбы.
Мураталы Күрөңкөй,
Тоголок Молдо үлдүрөп,
Москва көчө боюнда,
Олтурушат үргүлөп.
Залкарлары кыргыздын,
Шаардын ар кай жеринде,
Буттары талып кеткенсип
Олтурушат баары эле.
Анткени, алар майданда
Ылай басып, кар басып,
Душман менен бетме-бет
Көргөн эмес кармашып.
Ошолордун ичинен,
Өзүн жакшы сезип эң,
Жоокерлигин билгизип,
Туруп турат, Темикем!

Ташмат Арыков

ЛИРИКАНЫН ЧОҢ ЧЕБЕРИ ЭЛЕ

Кыргыз Республикасынын эл акыны, Токтогул атындагы Мамлекеттик сыйлыктын лауреаты Темиркул Үмөталиев 60 жыл кыргыз адабиятына, демек, кыргыз элине кызмат кылып, 83 жаш курагында дүйнөдөн кайтып, артына бай адабий мурас калтырып кетти.

Мен бул макаламда залкар акындын лирикасын, мындайча айтканда, лирикалык чыгармалары жөнүндө сөз кылмакмын. Лирика деп биз автордун турмушка, өмүргө, дүйнөгө өз сезими, өз көз карашы аркылуу субъективдүү түрдө чагылткан көркөм адабияттын бир түрүн айтсак, мындай мүнөздөгү чыгармаларга акын Темиркул Үмөталиев өтө бай. Акын өз жолун баштаган мезгилдеги советтик система, тоталитардык заман анын чыгармачылыгына тиешелүү таасир, белгилүү из калтырган. Согуштан мурдагы, отузунчу жылдардын акыр жагындагы катаал учур, идеология күрөшү күчөп турган убак Темиркул Үмөталиевге гана эмес, ошол кездеги анын калемдештеринин баарына эркин ойлоп, каалагандай чыгармаларды жазышына жолтоо болгон. Бул үчүн акындарды айыптоого болбойт. Ал эми Т.Үмөталиевдин ырларынын көбү ушундай саясатташтырылган ырлар деп айтуудан алыспыз. Акындын ырларынын көпчүлүгү адамзатка, адамдарга арналган көп мезгилдердин кырларынан ашып өтүп, узак өмүр сүрө турган ырлар экендиги даана көрүнүп турат!

Фашисттик Германия тарабынан коркунуч туулганын туйган акын жоокерчиликке алдын-ала даярданып, Ош шаарындагы офицерлердин саясий кызматкерлеринин курсун бүтүп келет да, Мекен менен элине «Качан тиет керегим?» деп ыр жазып жүргөн кезде согуш башталып, акын кан майданга аттанат да душман менен беттешип, ок да атып, ыр да жазып эр жүрөк жоокердик милдет аткарат.» Темиркул

Үмөталиевдин аскердик же майдан лирикасы жөнүндө сөз кылганда ал акын катары майданда таанылгыстай өскөндүгүн айтуу абзел. Жер кепеде бир жатып, согуштун азабын бирге тартышкан, эрдик көрсөткөн жоокерлердин майдандагы турмушу, ой-санаасы жөнүндө чындыкты чагылдырган, атылган куралдардын дарысы, аккан кандын жыты жыттанган жоокер ырларды жазып, акындык чебердиги күн сайын өркүндөп, чыгармачылыктын жогорку тепкичтерине көтөрүлдү. Жоокер акын кан майданда өз көзү менен көрүп, жүрөгү менен туйган, сезген окуялардын маанилүүлөрүн көңүл призмасынан өткөрүп жараткан майдан лирикасы аркылуу кыргыз адабиятына баа жеткис салым кошту. Акындын майдан лирикасы анын чыгармачылыгындагы эң маанилүү этап болуп калды, кан майдандан ал эр жүрөк жоокер жана элибизге кеңири таанымал, атактуу, сүйкүмдүү акын болуп кайра келди. Темиркул Үмөталиевдин майдандык лирикасы хрестоматиялык чыгармага айланып, кыргыз адабиятынын тарыхынын алтын барактарынан орун алып, жарым кылымдан ашуун убакыттан бери элибизге кызмат кылып келе жатат.

Темиркул Үмөталиев адеп колуна калем кармагандан тартып, чыгармачылык өмүрүнүн аягына чейин поэзиянын негизги түрлөрүнөн болгон лирика менен эпиканын кош тизгинин кармап келди. Анын көптөгөн дастандарында лирикалык баяндар, лиро-эпикалык белгилер, элементтер бар экендигин көрөбүз. Акын кан майдандан эл алдындагы зор милдетин аткарып, жоо жеңгендердин катарында маңдайы жарык, кубанычы койнуна батпай Ала-Тоого кайтып келгенден кийин эргиген жүрөгүнөн чыккан ырларды жаратат.

Ырым сага кур сулуулук бербестен
Азайбаган, түк эч качан бүтпөгөн,
Азабына көп жан чыдап түтпөгөн,
Эл кызматын, эр милдетин жүктөгөм, -

дейт. Бул ой өзү жөнүндө, өзүнө жүктөлгөн милдет жөнүндө айтылып жатпайбы. Согуш өртүн өчүрүшкөн акын дагы бир ырында мындай дейт.

Көргүм келет мен сенин
Ак нурга бөлөп эсимди,
Ай болуп чыккан кезиңди -
Бирин-бири аяган,
Ынтымакты, достукту
Баарынан өйдө санаган
Адамзатты сезимдүү!

Адамзат тынчтыкта гана жыргап таап, учугу узарып, өзү жазган Аравандагы укмуш чынардай тамырын жерге терең жаярын согуштан кийинки жазган ырларында улам кайталап айтат, бейпилдикти, бейкуттукту даңазалайт. «Согуш курсун, согушту мен билемин» деп, акын адамдарды жемиштүү эмгекке, бейпил турмуштун, ыраматын көрүүгө үндөйт.

Чекте турдум согуштун жолун тороп,
Неберелер тынчтыкта төрөлсүн деп.
Укум-тукум бактынын даамын татып,
Күндүн алтын нуруна бөлөмсүн деп.
Маңдайымдан сымап тер тамчылады,
Азабы көп жол бастым, жан чыдады, -

дейт өзүнүн акындык жана жарандык парызын кандай аткарганы жөнүндө.

Өмүр бою ак кызматын аткарып жүргөн Ата мекенге акын жүрөк сезиминин сызылып чыккан асыл оюн минтип арнаган:

О, Ата журт, жүрөгүм сен,
Мен куш болсом, түнөгүм сен.
Алыс сапар жол тартканда
Ыр арнап, ойлоп жүрөрүм сен.
Бейишке теңеп сазыңды,
Алтынга теңеп ташыңды,
Барабар сага сөз таппай,
Кыйнадым канча башымды.

Акындын жарандык лирикасынан бир мисал келтирели. Бул төрт сапта ал философиялык мындай терең ой айтат:

Токтолуу кыйын, шоктонуу оңой,
Акталуу кыйын, соттолуу оңой.
Эл менен жүрүп, эл менен иштеп,
Бар болуу кыйын, жок болуу оңой.

Аялдар темасы акындын лирикалык чыгармаларындагы маанилүү темалардын бири. Ал өзүн терең, ак сүтүн эмизген энесине бул сөздөрдү арнайт:

Апа! Апа! Жаным апа, сен өзүң
Акыр түбү мен деп жүрүп өлөсүң.
Эмгегиңдин он миңден бир үлүшүн
Эси жогуң кайдан сага төлөсүн.

Акын аялзатына лириканын көптөгөн мөлтүр тунук саптарын тартуу кылып, дүйнөдөгү өтө кымбат, өтө ыйык нерселерге салыштырып, өмүрүнүн аягына чейин даңазалады:

Ыйыксың ак шумкардын түнөгүндөй,
Назиксиң акындардын жүрөгүндөй.
Сулуусуң жыпар жыттуу бак гүлүндөй,
Көркөмсүң уздун соккон килеминдей.
Жайлуусуң айдың көлдүн кемесиндей,
Аппаксың таңкы чолпон денесиндей,
Тунуксуң бүт дүйнөнүн күзгүсүндөй,
Улуксуң баатырлардын энесиндей.

Чоң акын, чебер акын жүрөк ышкысынан жаралган ашыктык лирикасынын сонун үлгүлөрүн калтырып кетти. Акындын берген баасына караганда:

Сүйүү - бул бир жүрөгүңө жагылган,
Оттой күйүп, учуп өткөн чагылган.

Өмүрүнүн аягына чейин ашыктык лирикасын ийгиликтүү улантып келгендигин акындын төмөнкү ыр саптары далилдеп турат:

Көп ичпегем, мас бөлгөмүн жаштыктан,
Көйрөңдүктөн, акыл-эсим аздыктан.
Али күнгө алалбаймын оюмду
Кыздын чачы уйпаланган жаздыктан...

Акындын табият көркүнө арналган лирикалык ырларында Ала- Тоо жергесинин көрүнүштөрү ар бир кыргыздын жүрөгүнө кымбат экендигин баяндайт.

Ысык-Көлдүн боюнда
Карадым таңдын атышын,

Карадым күндүн батышын,
Көгөрүп көлдүн жатышын.
Деген менен «ыр улук»,
Сөз жетпейт толук айтууга -
Тнри укмуш кандай сулуулук!

Темиркул Үмөталиев акындын парызы жөнүндө бир топ жакшы лирикалык ырларды жазган. Ал поэзия менен өзүнүн тагдыры бирге экендиги жөнүндө төмөнкү ойду айтат:

Мен досмун поэзия, сени менен,
Эч качан ажырагыс досмун сага.
Күчүмдү күрөштөрдө жеңилбеген
Үнүмдү, жүрөгүмдү коштум сага!

«Калат» деген ырында поэзиянын кудуретин, касиетин жогору баалап, анын узун өмүр сүрүшүнө ишенгендигин билдирет:

Бул жүргөндүн баары кетет,
Баатыр кетет опол тоодой көрүнгөн,
Акын кетет оозунан ыр төгүлгөн,
Сулуу кетет күн жылмайган өңүнөн
Калат кетпей көз жетпеген жылдарга
Акын жазып, эл жактырган ыр гана.

Акын бул ырында айткандай, анын укмуш талантынан жаралган адам сезимин күүгө келтирген мыкты ырлар «көз жетпеген жылдарга» калары чын.

Ал акындык жолун адеп баштаган мезгилде:

Үмүтүм чоң күндөй жаркып күлөрмүн,
Күндөй сулуу гүл жамынып түнөрмүн.
Учкул куштай канат кагып айланып,
Ыр тоолордун бийигинде жүрөрмүн. -

деп, өзүнүн келечеги жөнүндөгү оюн айткан эле. Чынында да акын ал ыйык тилегине жетип, өзүнүн өчпөс, жаркыраган таланты аркылуу кыргыз адабиятынын туу чокусун чыкты. Темиркул Үмөталиев акындык тагдырына, ырга айланган өмүрүнө канааттанып: «Ким бактылуу мен бактылуу болбосом!», «Мен бактылуу акынмын!» деп сыймыктанып, өзүн акын кылып өстүргөн элине төмөнкү ыр саптары менен кайрылган:

Кыймылдаарга алым барда,
Көкүрөгүмдө жаным барда,
Баштагыдан аз болсо да,
Жүрөгүмдө жалын барда,
Кыйкыргым келет жер жаңырта:
«Ыраазымын баарыңарга!»

Өз элин, өз жерин өмүр бою жалындуу жүрөгүнөн жаралган айжаркын поэзиясы аркылуу даңазалаган адамдык акындык вазифасын ак аткарган өзүнүн сыймыктуу уулуна, улуу акынына кыргыз эли да дайыма ыраазы.

Сооронбай Жусуев

ТЕМИРКУЛГА

Ал каякта?

Турбайт беле кечээ эле,

Шашкалактап, дарбазасы түбүндө,

Эки көзү болгон менен көчөдө,
Ой дүбүрттөп, ыр жамгыры түрүндө.
Ал каякта?
Жолукканбыз кечээ эле,
Ичтен жаттап ырын жаңы жараткан.
Жалгыз өзү борбордук чоң көчөдө,
Жемин алган бүркүт окшоп бараткан.
Ал каякта?
Караан үзүп кечээ эле,
Кеткен болчу күндүн алыс нуруна.
Бирок кайтып, жаны сүйгөн көчөгө,
Бүгүн мына, конду өзүнүн тууруна.

Сүйүнбай Эралиев